

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı: 452 3.000.000 TL.

1980'den günümüze sanayileşme

zehra güner akad - hacet ansal - refik baydur - uğur civelek
ahmet çakmak - süleyman çeleti - fuat ercan - m. rifat hisarcıklıoğlu
bülent hoca - berna güler müftüoğlu - erdoğan özötün
seçkin polat - nesrin sungur - gülay günlük şenesen - ümit şenesen
emine tahsin - kurtar tanyılmaz - mehmet türkay - koray r. yılmaz

Taç'tan 6 rüya takımı

Yatak odanızda **NBA** heyecanı başlıyor...

Taç, NBA Ligi'nin tüm heyecanını yatak odalarınıza taşıyor. Devler liginin 6 dev takımını yatağınıza seriyor. Maçlar biter, sezon biter ama artık NBA heyecanı asla bitmez!

Tüm seçkin ev tekstili ve Linens mağazalarında.

Sayı: 452 Ağustos 2004

Fiyatı: 3.000.000.-TL.

ISSN 1302 3535

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.*
İktisat Dergisi, aylık olarak yayınlanır.

Kurucuları:

Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur

Sahibi:

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Vahap Adıyaman

Genel Yayın Yönetmeni:

Serhat Aligil

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akçiçek, İlker Aktürkün, Serhat Aligil,
Fuat Ercan, Özge İzdeş, Gökhan Karabulut,
Oğuz Oyan, Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Sermin Sarıca Marangoz, Emine Tahsin,
Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Türkay

Editörler Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin, Mehmet Altan,
Kaya Ardic, Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay, Tamer İşgüden,
Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel, Nail Satlıgan,
Ümit Şenese, Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Hülya Doğan

Kapak Tasarım:

Yorum Ajans

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL
Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55
Fax: 0.212 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

Web: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık ve Baskı:

Kurtiş Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.: 0.212 613 68 94 pbx
613 68 95 - 501 51 07 - 501 66 63
Fax: 0.212 613 68 96
E-mail: kurtis@kurtismatbaa.com
Web: www.kurtismatbaa.com

Abone Koşulları:

Yıllık: 30 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim Üyesi:
(Yıllık) 24 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi: 6299680
Akbank Taksim Şubesi: 41007
İş Bankası Taksim Şubesi: 709365
Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz;
görüşler yazarlara aittir.
Davet edilmiş olanların dışındaki yazılar
hakem denetiminden geçer.

* Hakemli dergi kuralları 73. sayfadadır.

Son Baskı Tarihi: 15 Ekim 2004

içindekiler

editörden 2

yuvarlak masa
toplantısı 3

türkiye'de sanayileşme
tartışmaları

söyleşi:
seçkin polat 18

türkiye'de holdinglerin
değişen yüzü

kurtar tanyılmaz 27

türkiye'de 80 sonrası
sanayileşme deneyimine bakarken

değerlendirme:
süleyman çelebi 42

katılım, diyalog, demokrasi

nesrin sungur 44

türkiye'de 1979-2002
döneminde yatırım teşvikleri ve
sektörel öncelikler

değerlendirme:
m. rifat hisarcıklıoğlu 49

ne kadar reform,
o kadar istikrarlı büyüme

ümit şenese -
gülşay günlük
şenese 51

üretim kesimlerinde dışalma
bağımlılık

berna güler
müftüoğlu 57

büyük ve küçük firmalar
arasındaki ilişkilerin bildiğimiz ve
bilmediğimiz yönleri

63 değerlendirme:
refik baydur

1980'lerden günümüze
türkiye'nin sanayileşme serüveni
ve çalışma hayatı

65 emine tahsin

gümrük birliği gölgesinde imalat
sanayiine bakış

74 söyleşi:
erdoğan özötün

sanayide önemli yapısal
değişim olmadı

76 koray r. yılmaz

1980 dönüşümünün
nedenleri üzerine alternatif
bir çerçeve denemesi

80 söyleşi:
hacer ansal

diijital bölünme

89 bülent hoca

1980 sonrası türkiye'de
sektörel yapıda değişme ve
gelir dağılımı

93 zehra güner akad

türkiye demir çelik sektörü

98 fuat ercan

türkiye'de kapitalizmin süreklilik
içinde değişimi (1980-2004)

110 kitap tanıtımı

iktisat

dergisi

AYLIK DERGI

Sayı: 452 Ağustos 2004

Fiyatı: 3.000.000.-TL.

ISSN 1302 3535

editörden

İktisat Dergisi bu sayısını Sanayileşme ve Sektörel Dinamikler konusuna ayırmış bulunmaktadır. Bu sayıyla, Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren izlenen sanayileşme stratejisini, sınai üretim yapısı ve teknolojik gelişme süreçlerindeki değişimi, teşviklerin rolünü, Gümrük Birliği'nin etkilerini, izlenen iktisat politikalarını, sanayinin biçimlenmesinde önemli rol oynayan çeşitli toplumsal kesimlerin konuya yaklaşımlarını ortaya koyarak değerlendirmeyi, kısaca bir tür *bilanço* çıkartmayı amaçladık.

Dergi geçmiş yıllarda Türkiye'de sanayileşme dinamiklerini, izlenen sanayileşme stratejilerini bir çok sayısında tartışmaya açmıştır. Bu konuya verilen önemi şüphesiz derginin ilgili konu üzerindeki ısrarından çok; sanayileşmenin - dünya ekonomisinde yaşanan çalkantılı gelişmelere paralel olarak - ülkemizde hem oldukça hızlı bir değişim geçirmesiyle hem de bizim gibi Gelişmekte Olan Ülkelerde can alıcı bir önem taşımasıyla açıklamak daha uygun olur. 80 öncesinde "Brezilya Mucizesi", 80'li yıllardan itibaren "Güney Kore mucizesi", 2000'li yıllardan itibaren ise "Hindistan" veya "İrlanda mucizesi" mercek altına alınmış, bu *deneyimler* Türkiye'de sanayileşme hamlesi arayışının önemli referansları olmuşlardır.

Türkiye'nin sanayileşmesinde yapısal dönüşümü "mucizelere" bırakmamanın ve geleceği öngörerek müdahale edebilmenin en önemli koşulu, mevcut durumun etrafı bir analizinden geçmektedir. Ancak geline *mevcut durumu* saptamak arzusu elbette mevcut koşulların, fırsatların ve sınırların, hatta farklı olanakların tartışılmasını da dışlamamalıdır. Örneğin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından *yeni sanayileşme stratejisinin* temel amacı, "piyasa ekonomisi odaklı ve özel sektöre dayanan, rekabetçi ve sürdürülebilir milli bir sanayiye oluşturmak ve ihracat kapasitesini artırmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu amacın/stratejinin günümüz şartlarında gerçekleşme koşulları var mıdır, varsa nelerdir, sınırları ve önündeki engeller nelerdir, ne tür müdahaleler yapılmalıdır vb. sorulara ve olası cevaplara ışık tutabilecek, ilerdeki tartışmalara ipucu olabilecek görüşlere bu sayıda elimizden geldiğince yer vermeye çalıştık.

Dostlukla,

Kurtar Tanyılmaz

türkiye'de sanayileşme tartışmaları

Türkiye'de sanayileşmenin "1980'den günümüze değişim" konulu tartışmaya Kurtar Tanyılmaz başkanlık yaptı. Tartışmaya Ahmet Çakmak, Uğur Civelek ve Mehmet Türkay katıldı.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bugün, sanayide gelişmek için, "ulusal plân", "yapısal dönüşüm" gibi kavramlar kullanılıyor. Türkiye'de, 1980-2000 döneminde sınıflar yapısındaki değişimin bir bilançosunu çıkartmak gerekirse neler söylenebilir?

• **Ahmet Çakmak** - O söylediğiniz terimler yanlış değil ama eksik. Ekonomiyle, toplum hayatını en çok etkileyen şeyin bilimi de ilgilendirdiğini düşünerek ilgileniyorum. Şimdiki ekonominin bununla ilgisi yok. Buradan bakınca tablo ortada. İşsizlik giderek artıyor, reel ücretler düşüyor. En son bir araştırma yaptılar, 'gelir bölüşümü düzeliyor' dediler. Tabii orada rakam var, biz de yok... Bir şey diyemedik ama biliyorum ki bu düzelmemişti. Çünkü akademik terörizm diye bir şey var. Rakam diyorlar önüne... Allah'tan Dünya Bankası genel raporlarda bir raporla uyardı.

Dolayısıyla, son 23 yılda yaşanan sanayileşme ne olursa olsun, sonuç itibarıyla kabul edilir bir durum değil. Bakış açısının değişmesi gerekiyor. "Tekstile destek verelim, döviz kazandırıyor" diyorlar. Şimdi bu 30 yıllık lâf. Fakat bu lâfın kendisi bakış açısını yansıtır. Tamam işte, destek verdin, ihracatın yüzde 50'si tekstil. Peki nedir tekstilin getirdiği? Boğaz tokluğuna çalışan insanlar, nereye gittiği belli olmayan bir döviz.

O bakımdan bu tarz bir anlayışla ne sanayileşme ne de başka bir şey toplumun yararına sonuçlar doğurmaz, bu anlamda beni hiç ilgilendirmez.

Bugün, ihracatında yüksek teknolojiye veya orta teknolojiye dayalı imalat sanayi ürünlerinin payı ne kadar yüksekse o kadar iyi oluyor. Aslında bu da yetmiyor. Dünya ekonomisi, mevcut paradigmalardan çıktığı için, kavramlarımızın hepsi boşa gidiyor. Çünkü, teknolojik atılımı yapsan da işsizliği durduramadığın bir döneme giriyoruz. Ama, hiç olmazsa durduğumuz hâlden, biraz toplumda umut yeşertmek

için şunu demeliyim: Bu teknolojik yapının değişmesi şart.

Türkiye'yi OECD'yle filan karşılaştırıyorlar. Tabii OECD'ye göre biz kötü çıkarız, onlar bizim karşılaştırılabileceğimiz ülkeler değil. Bu nedenle 2002'de, bize benzeyen ülkelerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştım. Biz hep en sonda duruyoruz. Evvelenden kendi grubumuzda ilerideydik, sonra geriye düştük, şimdi daha da gerideyiz. Nispi olarak hep aşağıya gidiyoruz. Bunun da sebebi tamamen teknolojik atılımla ilgili. Onlar da çok iyi bir durumda değil ama bize göre daha ileriler.

Bir süre önce Avrupa "Innovation 2003 Raporu" açıklandı. Oradaki grafiğe bakıyorsanız, her ülkenin renklerle gösterilen bir seviyesi var. Bizimki görünmüyor bile.

Ama şimdi bana "eleştirmek kolay da ne diyorsun" diyeceksiniz...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Oraya birazdan gelelim, ilk turu tamamlayalım, en azından bir genel fotoğrafı çekmiş oluruz.

Uğur Bey, bu konuyu siz nasıl değerlendirirsiniz?

• **Uğur Civelek** - 1980 sonrasında, Türkiye ve dünyada neler olmuş diye bakabiliriz.

Dünyada 1944 sonrasında bir soğuk savaş dönemi başladı. Batı kendi içinde ideolojik bir rekabete dayalı bir mekanizma kurdu. Burada benimsediği yaklaşım pazar ekonomisiydi. Pazar ekonomisinin olması gereken varsayımlarından uzaklaşmamak için çaba gösterdi, bir iç dayanışma daha önemli oldu, Doğu Bloğu'na karşı başarılı oldu. Bunlar neydi diye bakarsak, işte tam rekabeti tesis etmeye yönelik çaba; idealde hiçbir zaman olmadı. Asimetrik enformasyonu kendi grubu içinde minimumda tutabilme, tabii ki rasyonel davranış.

Biz bu oyunu kurallarını bilerek, gereği gibi oynayamadık. Biz sanayi üretimi konusunda hep ikinci plânda kaldık. Neden? Türkiye'ye o uzmanlaşma sürecinde dediler ki "siz tarım konusunda uzmanlaşın." Sanayi ürünleri konusunda Avrupa ve Japonya ön plâna çıktı.

Ahmet Çakmak

Bugün,
ihracatında
yüksek
teknolojiye
veya
orta
teknolojiye
dayalı
imalat
sanayi
ürünlerinin
payı
ne kadar
yüksekse
o kadar
iyi
oluyor

Tarımda uzmanlaşacaktık ama bunu pek beğenmedik. Genç bir nüfusumuz vardı. İşsizimiz fazla. Hazır mal almaktansa kendimiz üretelim, istihdam yaratalım dedik, ithal ikameci sanayileşmeye girdik; ama rekabeti tesis etmeyi unuttuk, ihmal ettik.

O zamanlar, Türkiye'de ne kadar kötü teknoloji kullanırsanız kullanın, maliyetleriniz ne kadar pahalı olursa olsun malınızı elinizi öpe-ne istediğiniz fiyata satıyordunuz. Bir talep vardı. Bu ortamda sanayi üretimine giren anormal para kazandı. O dönemin sanayicileri de, kollarına karşılığı biraz siyaseti beslediler, fabrikalar dönsün diye biraz da çalışana verdiler... Ama bunların dünya çapında hiçbir rekabet güçleri yoktu. Ayrıca servet beyannamesi olduğu için paralarını İsviçre'de biriktirdiler.

Türkiye'deki iç tasarruf belli ellerde birikti ve bu para içeride yatırıma dönüşmedi. Teşvikle ve borçla yatırım yapmak hep tercih edildi. Bu da kötü sonuçlandı. Sonra başka bir rotaya girdik. Bu başka rotada dünyadaki gelişmelerin de etkisi oldu. 1970'in başında Keynezyen politikalar iflas etti. 8-9 yıl kaos yaşandı, sonra monetarist yaklaşımların belirleyici olduğu bir dönem oldu. Türkiye de bu modaya kendini uydurmaya çalıştı.

İşte 12 Eylül, Özal'lı yıllar. Türkiye'nin yöneliminde ekonomik ihtiyaçlarından çok bölgedeki siyasî gelişmeler belirleyici oldu. Örneğin, 1979'daki İran'daki bir rejim değişikliği olmasa, Kıbrıs nedeniyle Türkiye - ABD ilişkilerinin yönü belki daha farklı olabilecekti. Türkiye piyasalaşma sürecine girdi ama, biz yine hep şark türü sembolizmin içinde kaldık. Piyasa ekonomisi kendi içinde aslında bir ütopya. Neden? Kıt kaynakları etkin dağıtabilmesi, verimlilik artışını ön plana çıkaran rekabet belli koşullara bağlı: Asimetrik enformasyon olmayacak, herkes tutarlı davranacak, tam rekabet olacak, kimse piyasa fiyatını etkileyemeyecek. Bu durumda faaliyet gelirlerine yoğunlaşmak ve verimlilikte yarışmaktan başka çare kalmıyor.

Bu dünya da hiçbir zaman idealize olamadı. Türkiye ise iyice şekle boğuldu; küçük ABD olmaya çalıştık. Kolay para kazanılan bir dönem sandık pazar ekonomisini, iyice yozlaştık. Siyaset ön plana çıktı, ekonomi hep ikinci planda kaldı. Halbuki pazar ekonomisinde ekonomi önceliklidir. Bunu yapamadık. Arka arkaya yaklaşan seçimler nedeniyle sanayiye önem veremedik ve 1988'de bir krize girdik. Bu krizi aşabilmek için güçlü bir siyasî irade aradık, yapısal reformlar gerekiyordu. Hep erken

seçim yaptık, bu süreçte sorunlarımız ağırlaştı ama bu krizden bir türlü çıkamadık.

2000'li yıllara, işte IMF politikaları dönemi-ne yine böyle girdik. IMF'le başladık, IMF'li bir noktaya geldik, son durumumuz iyice ağırlaştı.

Bu dönemde sanayiye bakacak olursak, sanayi üretiminin gayrisafi millî hâsıla içindeki payının artmadığını görüyoruz. Ama ihracatın yapısının çok değiştiğini, sanayi ürününün ağırlıklı hâle geldiğini de görüyoruz. Ama yine bir şeyi daha fark ediyoruz; Türkiye'deki sınıai üretiminin rekabet gücü son derece sınırlı. Fason üretim yapan, markası olmayan, teknoloji geliştirmeyen, ham madde maliyetleri rakiplerinden daha pahalı, çok zorlanan ve de direkt yatırım çekemeyen kırılğan bir yapısı var.

Burada bakıyoruz, 1980'de dışı açılmışız, sanayiciler geri gitmiş. Neden? Rekabete hazır değillerdi, o rekabet ve de biraz da ihracatın teşviki pek olumlu etkilemedi, kârları azaldı.

1988 sonrasında iyice bunaldılar; çünkü kurun çıpa olarak kullanıldığı bir dönem başlamıştı, açık pozisyon moda olmuştu. Hâlâ bu eğilim devam ediyor dalgalı kura geçsek de. Bu durumda sınıai verimlilik iyice azaldı. Gümrük Birliği'ne geçtik, ithal mallar piyasayı belirlemeye başladı. Maliyetleri piyasa fiyatının altına çekemedik, başladık faaliyet dışı gelirle durumu idare etmeye. Hep eski güzel günlerin gelmesi nostaljisini yaşadık, hiç geleceğe hazırlayamadık kendimizi. Baktık olmuyor faiz dışı gelirlerle, banka alalım durumu öyle idare edelim dedik. Yani Türkiye'deki sanayicilik çok kötü bir 20 yıl yaşadı 1980-2000 arasında.

2000'in başında "10 yıl sonrasını görüyoruz" denmeye başladı ama Kasım-Şubat kriziyle beraber o vizyon da kayboldu. Bugün burnunun ucunu göremeyen bir sanayi sektörü var.

Sanayi derken bunu ikiye ayırmak lâzım. Ana sanayiler, nihaî mal üretenler, bir de yan sanayiler. Türkiye'de 1980'li yıllarda, 1990'lı yıllarda yan sanayi biraz gelişmişti. Şimdi bakıyoruz; paramız aşırı değerlendirildi enflasyonu düşürecek diye, daha çok ithal girdi kullanmaya başladık, yan sanayi çok zor durumda bıraktık. Tekstil gibi sektörler iyice zorlanır oldu. Şu anda Türkiye'de kayıt dışılığı çözüm olarak görüyorlar. Ne için? Ayakta durabilmek için. Son çarelerini kullanıyorlar. Buna rağmen yüksek bir kâr marjı yok.

Bakıyorsunuz, Türkiye özelleştirmede de pek mesafe kat edememiş. Yine dünya çapın-

Uğur Civelek

2000'in
başında
"10 yıl
sonrasını
görüyoruz"
denmeye
başladı ama
Kasım-Şubat
kriziyle
beraber
o vizyon da
kayboldu.
Bugün
burnunun
ucunu
göremeyen
bir sanayi
sektörü
var

daki kuruluşları Türkiye'ye çekemiyoruz, ilgi duyanlar bizim özlediğimiz fiyatları veremiyorlar, kapasite kullanımı artsa da Türkiye'de belli konularda yatırım yapacak sermayeyi çekemiyoruz. Şöyle özetleyeyim: Türkiye'deki siyaset ve ekonomi ilişkileri çok sağlıklı. Siyaset ekonomiyi hükmediyor ve hukuk ayaklar altına alınmış, bunun yarattığı bir belirsizlik var, kısa vadeli yaklaşım var ve bilmediği bir oyunu oynamaya çalışmak var.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bilmediği bir oyun derken?

• **Uğur Civelek** - Biz bir oyun oynamaya çalışıyoruz, hadi piyasaya oyna diyoruz. Bu oyunun kural ve kurumları önemli. Onlara dik kat etmezseniz başınıza çok büyük belâ açarsınız. Biz genelde bunları ihmal ettik, başımızdaki belâyı büyüttük. Şimdi buna çözüm arıyoruz. Bize akıl verenler var, bu yapısal reformlar bu çerçevede gündeme geliyor; ama bunu da anlamak ve uygulamakta zorlanıyoruz.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Teşekkür ederim. Bir sonraki turda devam ederiz.

• **Mehmet Türkay** - Ahmet Çakmak'ın başta işaret ettiği noktadan başlamak gerektiğini düşünüyorum. Biraz kavramsal bir temizliğe ihtiyaç var. Yine analiz yaparken neyi esas alıyoruz. Çünkü toplulaştırılmış bütünlerden konuşuyoruz. Örneğin, "bu memleket" derken, bilerek ya da bilmeyerek gerçeğin gizlenmesi gibi bir şey ortaya çıkıyor.

Bu süreci fiilen kim nasıl yaşıyor? 1980'den bu yana kadar geçen süreçten kim nasıl etkilendi? Buralara belki bakmak bu anlamda önemli. Dolayısıyla, Türkiye Ekonomisi dendiği zaman, Uğur Bey'in de ifade ettiği gibi genel çerçevede içinde görmek belki çok önemli. Yani kapitalizmin dünya ölçeğindeki genel eğilimleri ve Türkiye kapitalizminin bu eğilimlere nasıl eklemlendiği ve bunun içeride yaşayan insanları, toplumdaki sınıflar üzerinde ne tür etkileri olduğu önemli. Bu çizgiden belki bakıldığında bir şeyler netleşebiliyor gibi düşünüyorum.

Burada tabii bir başka nokta daha önemli gibi geliyor bana. O da, Türkiye'deki kapitalist gelişme tarihine dair yapılan tartışmalardaki dönemlendirmenin genel olarak birbirini dışlayan bir mantıkla yapılmasıdır. Yani ithal ikamecilik, dışa dönüklük; bunlar birbirinden kopuk, hatta birbirini dışlayan, hatta 1980'li yıllardan sonra "1980 öncesine mi dönelim" gibi ifadelerle de sürekli beslenen bir ayırım.

1980 sonrasında bir ihracat patlaması olduysa, bu 1960 ve 1970'li yıllardaki birikimin

Mehmet Türkay

üzerinden ancak anlaşılabilir. Bu süreçte sağlanan birikimin olanaklarından, ihracat yapan firmalar ya da ilgili sınıf katmanları yararlanmıştı.

Böyle baktığımız zaman, bu sürekliliği sağlayabildiğimiz oranda daha net şeyler söyleyebiliriz. Örneğin bu sürecin içinde Türkiye'de işte "sanayisizleşme" gibi tespitler var. Doğru tespitlerdir, buna itirazım yok. Ama bunu sadece Türkiye'deki birtakım bilinçli çabalar olarak ya da birtakım insanların bilinçli çabaları olarak okumak da biraz kolaycılık gibi geliyor.

Dolayısıyla, dünya ekonomisinin içindeki iş bölümünde Türkiye'nin yeri ve pozisyonu nasıl dönüştü, bunun aktörleri neler oldu ve bu süreci yaşarken taraflar bu süreçten nasıl etkilendi? Yani 1980'li yıllarda, her şey birilerine göre kötüye, birilerine göre iyiye mi gidiyordu?

Bu kapsamda, örneğin Erinc Yeldan'la Ahmet Köse'nin yaptığı çalışmalarda, mark-up oranlarına ve ücretlerin durumuna bakılıyor. 1989-1993 döneminde, kısa bir dönem ama reel ücretler yılda ortalama yüzde 10 artarken, mark-up oranları yüzde 39.6 artıyor. Demek ki bu sürecin içinde külfet ve nimetler, kapitalizmin genel mantığı gereği eşit dağılmıyor. Pe ki, Türkiye'deki bu süreci anlamlandırırken bu çerçevede neyi esas almak lâzım? Bence unutulmuş bir kavramı yeniden çağırarak gerek diye düşünüyorum; bu da "sınıf"tır. Çünkü, süreç sınıflar üzerinden okunduğu zaman, külfet ve maliyetlerin hem sınıflar arasında hem sınıf içinde nasıl dağıldığını izlemek mümkün hâle geliyor.

Mehmet Türkay

Kapitalizmin
dünya
ölçeğindeki
genel
eğilimleri ve
Türkiye
kapitalizminin
bu eğilimlere
nasıl
eklemlendiği ve
bunun
içeride
yaşayan
insanları,
toplumdaki
sınıflar
üzerinde
ne tür
etkileri
olduğu
önemli

Dolayısıyla, sermaye açısından sürece baktığımızda, bir kesiminin yaşananlardan memnun olduğunu görürsünüz. Hatta hâlâ itirazları var; çünkü tam da istedikleri hızla dönüşüm gerçekleşmiyor. Yani temsiliyet üzerinden bakarsak TUSİAD bu süreç içinde kendi istekleri ve uluslararası sermaye ile ortak oldukları konular doğrultusunda dönüşümleri değişik zamanlarda raporlarıyla deklare etti ve önemli oranda da bunlar gerçekleşti. Ama sermayenin bir kesimi bundan çok da rahatsız oldu. Örneğin, kendilerini ulusalcı olarak tanımlayan USİAD diye bir dernek var. Sorununuz nedir dediği zaman da, şu yanıtı alıyorsunuz, "Devlet onları 1960 ve 1970'li yıllarda korudu, onlar uluslararası güce sahip oldular, bizi de korusun."

O zaman demek ki, sermayenin kafasında ulusallıkla ilgili bir dert, tanım gereği yok. Yani ulusallık bir tür olanak olarak değerlendirilip, olası en çabuk şekilde de uluslararası düzeyde bir güce erişmek için kullanılıyor.

1980'den bugüne kadar geçen sürece taşıyıcıları açısından baktığımız zaman, sektörler anlamında özel olarak söyleyebileceğim bir şey yok ama meselenin IMF'ye ya da Dünya Bankası türünden günâh keçileri yaratmakla ilgili bir yanı var. Ancak, muhakkak ki IMF ile Dünya Bankası işin bir yerinde duruyorlar ama tek başlarına da onları sorumlu tutmak çok mantıklı değil. Ayrıca, bir de bu işin ülke içinden gelen taleplerle çakışması önemli. Ülke içinden gelen talepler de yine devletin algılanışı ya da devletin nasıl tanımlandığına bağlı olarak değişiyor.

Eğer devlet bir sınıflar arası çatışma ve mücadele alanı olarak düşünülürse, devletin tasarruflarının özel olarak o ülke içindeki güç dengesine bağlı olarak dönüştüğünü de izlemek gerekir. Bunun sonuçlarını da alabilmemiz lâzım.

Yaşanan süreç bir yanıyla böyledir. İçeriden ciddi talepler var. Örneğin "governance" deniliyor. Bu kavram gökten zembille inmedi. Bu, OECD'nin 1997 raporunda tanımlanan bir meseledir. Bugün Türkiye'de yaşanan yasal dönüşümlerle beraber anlam kazanmaya başladı.

Tabii bugün sadece Türkiye ya da benzer ülkelere dönük bir dönüşüm yaşanmıyor. 'güçlü kapitalist' ya da 'zayıf kapitalist', nasıl tanımlayacaksa, bütün ülkeleri birbirine bağlayan ciddi bir dönüşüm var. Bu düzeydeki aktörler ve bu aktörlerin karar alma süreçlerinde-

ki yerler ve işlevleri açısından önemli farklılaşmaların ip uçları var.

Bence Marx'ın; "Sermaye kendi suretinde bir dünya yaratıyor." vurgusunun hayata geçtiği, sürecin mantıklı sonuçlarına ulaştığı bir dönem yaşıyoruz. Tabi bunun yolları var, bunun hayata geçme biçimleri çok farklı. Türkiye'de de aslında aynı süreç böyle bir paralelde gelişmekte diye düşünüyorum. Belki bunu daha sonra açarız.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Şimdi sorunlar ve nedenleri biraz daha ayrıntılandırmakta fayda var diye düşünüyorum. Hocam, şimdi şu konularla ilgili neler düşündüğünüzü sormak istiyorum. Yerel üretim, yerli üreticinin rekabet gücünde azalma, özel sektörün kârlılığının düşmesi. Uğur Bey'in de bahsettiği, Çin rekabetinin bir tehdit unsuru olarak gündeme geldiği, bir tür haksız rekabet olarak değerlendirildiği.

Yine, sektörleri konuşacak olursak, herhalde itiraz eden olmayacaktır; 1990-2002 arasındaki en çok girilen iş alanlarına baktığımız takdirde, en çok tercih edilen sektörler; banka, finans, sigorta, leasing, factoringdir. Yine, holdinglerin geleceğe dönük beklentilerine baktığımız takdirde de, daha çok tarıma dayalı sanayi, turizm, enerji, perakende sektörü, kısmen de bilişim ve telekomünikasyon sektörü ön plâna çıkıyor. Ama bir taraftan da ileri teknolojiye geçmeliyiz diye bir söylem var. Bu anlamda bakacak olursak, tercihleri siz nasıl değerlendirirsiniz?

• **Ahmet Çakmak** - Şimdi, ilk olarak Batının gelişmiş ülkelerini ayırmak lâzım. Hangi bağlamda söylüyorsunuz? Onlar ekonomik gelişmelerini yaptıkları yıllarda onların önünde onlardan daha ileride birileri yoktu. Bu çok önemli. Bizim önümüzde ise var. Dolayısıyla bu farklılık çok önemli. Bu nedenle bizim gibi ülkelerde sermayenin güdülmesi gerekiyor.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Kendi haline bırakmamak lâzım.

• **Ahmet Çakmak** - Evet. Çünkü o zaman hayırlı bir iş yapmaz. Güney Kore gitti. Güney Kore modelini alalım demiyorum, o 1960'larda olmuş bir şey. Fakat hâlâ çıkarılacak dersler var. Aslında Güney Kore'nin yaptığına benzer bir şeyi biz o zaman yaptık. Özendirici ve caydırıcılarla bir yerlere yönlendirdik sermayeyi. Ancak, bu özendirme caydırma işini de tam yapamadık. Yani biz herkeşe teşvik verdik.

Güney Kore'nin asıl özelliği performans kriterleri uygulamasıdır. Yani teşviki verdikten

Ahmet Çakmak

Güney
Kore
modelini
alalım
demiyorum,
o 1960'larda
olmuş
bir şey.
Fakat
hâlâ
çıkarılacak
dersler
var

sonra ona diyor ki, "İşin bitmedi, ben sana bu kadar parayı verdim, dünya piyasalarına açılacaksın, şu sektörlerle gireceksin, ben seni izleyeceğim". Meselâ araba üretenlere "Sana para veriyorum. Ama 5 sene sonra eğer yüzde 60 yerli malı kullanır hale gelmezsen desteği çekerim" dedi. Türkiye bunu yapamadı.

Ve geldiğimiz noktada artık, sermayeyi kolay kolay güdemezsin. Çünkü Dünya Ticaret Örgütü düzenindeyiz.

Bir de bizim bir şanssızlığımız oldu. Bugün sanıyorum Marx, radikal sol ya da Marksistler politika teorisi olarak çöktü diyebiliriz. Fakat garip bir şeydir, kapitalizmin gelişimini ve olup bitenleri açıklama bakımından hâlâ tek açıklayıcı güç Marksistler.

Sanırım, tarihte bir adamın 150 sene sonrasını bu kadar iyi görmesinin başka örneği yoktur; şu an dünya tipik bir aşırı sermaye birikimi krizi yaşıyor. Bugün muazzam bir para var. Bu parayı sermaye değerlendirmek istiyor, tekrar kâra dönüştürmek istiyor, fakat sanayide bunu yapamıyor. Çünkü mevcut teknoloji bu parayı emebilecek yatırım fırsatlarını doğurmuyor.

Bu kapitalizmin kriziyle aşılar. Yani bu sermaye bırakılır, depresyon olur, değersizleşir. Kalanlarla yeni bir düzen kurulur. Şimdi sermaye buna izin vermek istemiyor, doğasında bu da var. Fakat izin vermek istemezken, yeni teknoloji de buna yardımcı olmayınca kudurdular. Niye kudurdular? Bu sermayeyi nasıl değerli tutarız? Bütün bu mali, bankacılık sisteminde olanlar, bütün bu insan aklına aykırı şeyler. İngiltere'de devlet, içinde devlet memurlarının çalıştığı binayı özel sektöre satıyor, sonra kiralyor. Tabi bütün bu acayipliklerin bir mantığı var.

Türkiye'nin bir şanssızlığı da, Güney Kore'nin çok avantajlı bir durumda yaptığını yapamamış olmasıdır.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ancak, "Güney Kore bunu yaptı da ne oldu" gibi bir soru da var.

• **Ahmet Çakmak** - Güney Kore artık düzleşmiş çıkmıştır...

Güney Kore'nin o krizden sonrasında da sarsılmayacağını biliyorum, nitekim yoluna devam ediyor. Tabii ki bir sarsıntı geçirdi, keşke biz de öyle sarsıntı geçiresek.

Yalnız, bu bağlamda gündem dışına çıkarak bir şey söylemek isterim. Ben bu konuya girmek istemedim. Siz 'Türkiye'de sanayi sorunları' diye konuyu açtınız, biz onu konuşuyoruz. Aslında beni bu da ilgilendirmiyor. Şun-

Ahmet Çakmak

dan ilgilendirmiyor: Dün Güney Kore çıktı, bugün Türkiye çıkar, yarın bir gün biri çıkar, öbür fukaralar kalır. Ancak ben dünya açısından bakmaktan yanayım.

Devam edecek olursam, bizim özel kesimin sanayi yatırımları cılız bir sermayeye dayanır. Öte yandan, Türkiye'deki sermaye birikiminin asıl taşıyıcısı devlet yatırımlarıydı; bu da gitti. Dolayısıyla ortaya çıkan tabloya bakınca, Türkiye'de ne işsizliği emecek, ne iyi bir tempo tutturup halkı rahatlatabilecek bir büyüme trendini özel sermayenin yakalama imkânı yok.

Peki şimdi ne yapabiliriz?

Uçalım demiyorum, fakat bize dayatılan yerlerden çıkma yolları da var. İddialı olmak da lâzım, ama bunu tabii dengelemek lâzım. Güney Kore bunu şöyle yapıyor: Devlet adam tutuyor, para veriyor. Türkiye'de de önemli kâfalar mevcut birikim, coğrafi durum, girilebilecek yüksek teknoloji alanları konusunda mesai sarfedecek. Ve sermayeyi oraya yönlendireceksin.

Gerçi Dünya Ticaret Örgütü kuralları, bunları Güney Kore kadar yapmaya izin vermiyor. Ama burada Cancun'da bir örneğini gördüğümüz şeyi yapacağız: Bizim gibi fukaralar bir araya geleceğiz. Meselâ diyeceğiz ki, "performans kriteri de uygulamayacağız", "teknolojide şunu da yapacağız", "biz bu alanlardaki kurallara karşı çıkıyoruz."

• **Kurtar Tanyılmaz** - Kârlı olur mu? Fukaralar bir araya geldiği zaman o mallar nereye satılacak? Bu sermaye açısından tercih edilebilir bir durum mu?

• **Ahmet Çakmak** - Evet, dünya teknolojik rantında payımız artacak. Kuzey ülkelerinin

Ahmet Çakmak

Cancun'da
bir örneğini
gördüğümüz
şeyi
yapacağız:
Bizim
gibi
fukaralar
bir araya
geleceğiz.
Meselâ
diyeceğiz ki,
"performans
kriteri de
uygulamaya-
yacağız"

bazı alanlarda payı düşecek. Düşsün zaten. Başka türlü olmaz...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Onlar bunu kabul etmeyecekler ama.

• **Ahmet Çakmak** - Onlar zaten birçok şeyi kabul etmiyor. Örneğin tekstil tehlikesini gördüler, insan hakları diye başladılar. Baktılar ki bu işlerine gelmiyor, "çocuk işçi çalıştırıyorsun" filan diyorlar.

Cancun'da bir başarı elde edildi, demek ki olabiliyormuş bazı şeyler. Dünya Ticaret Örgütü'ne toptan karşı çıkamayız ama bazı alanlarda delikleri açabiliriz

• **Kurtar Tanyılmaz** - Peki bunlar nasıl kabul ettirilecek?

• **Ahmet Çakmak** - İçinde yaşadığımız siyasi düzende bir sürü parti var. Dört-beş senede bir seçim yapıyor, birisi hükümet oluyor. Bugüne kadar gözüken, bu sistemde teknoloji atılımı bayrak yaparak ortaya çıkmış bir siyasi partiyi kimse desteklemiyor. İşçiler "bana ne teknoloji atılımından, üretimi artır" diyor. Sermaye ise "kârımı artır" diyor. Çok bölüşümcü talepler üzerinden yürüyoruz. Böyle bir sorun var.

Mevcut siyasî rejimde alıcısı çıkmıyor bunun. Gözükenden biraz umutsuzum. Ama bundan başka bir yolu yok.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Uğur Bey, görüşleriniz biraz daha açarsanız, neler söylersiniz?

• **Uğur Civelek** - Türkiye, dünyadaki gelişmenin genellikle dışında kaldı. Tabiri yerindeyse, "treni son istasyona kadar hep kovaladı"; anormal enerji harcadı, **yetmediği yerde borçlandı**, bugün büyük bir borcu var. Zaten gelişmenin önünde yer **alsaydı**, böyle bir konuma düşmezdi. Rekabet **konusunda hiçbir zaman birinci ya da ikinci ligde olamadı**, hep geriden geldi.

Neden böyle olamadı? Belki bir Japon ya da G. Kore modeli izleyemedi. Çünkü onların vizyonunda şu vardı: Belli bir sektörde uzmanlaşalım, ama dünya çapında pazarda bir payımız olsun. Rekabetin farkındaydılar. Biz rekabetin hiçbir zaman farkında olmadık, önceliği üretime veremedik. Biz hep daha kısa vadeli düşündük.

1944'te, kademeli olarak rekabetin artacağı, korumacılığın azalacağı, belli bir vadede gümrüklerin sıfırlanacağı belliydi. Biz bu vadeye hiçbir zaman hazırlanmadık. 1970'li yıllarımız bir kaos içinde geçti. Mesela 1970'lere geldiğimizde baktık ki, hep sanayi ürünlerinin

fiyatları çok tempolu artıyor, mal farklılaştırması var, tarım ürünlerinde böyle bir şey yok, hep düşük katma değerli sanayileşmek lâzım, başka çözüm yok çabasında olduk. Ama şu anda geline nokta bakıyoruz, gelişmiş Batı ülkeleri sanayi üretiminden çıkacaklar artık. Onlar sanayi ürünü üretimini başkalarına devredecekler, onlar yeni bir konuda uzmanlaşacaklar ve egemenliklerini yine sürdürmeye çalışacaklar.

Avantajlarını bir şekilde koruyacakları yeni bir düzen arıyorlar. Ama burada sıkıntı var. Nedir? 1944 sonrası düzen kendi yarattığı sorunları çözemedi. Türkiye bu sorunları en erken yaşadı, şu anda Türkiye dünyaya biraz gecikerek yaklaşıyor. Çünkü görünen tablo şu: ABD, Avrupa Birliği, Japonya, dünya nüfusunun yüzde 15'i ama, gelirden aldığı pay yüzde 84'e çıkmış...

• **Ahmet Çakmak** - Uğur Bey sözünüzü kestim. Gelirle ilgili bu durum, bir çalışmaya göre son 600-700 senedir aynı...

• **Uğur Civelek** - Muhtemelen olabilir. Eğer çözüm istiyorsak, bir şeyler yapılması lazım. Neden? Çünkü, gelir dağılımı bozuk olduğunda dünyada talep daralacaktır, pazar ekonomisi talebe göre üretecektir, o talep zayıfladığı zaman yeni yatırım olmayacaktır, teknolojik gelişme azalacaktır, bir tıkanma noktasına gelecektir. Bu çok doğal. Ama neden bu noktaya geldik? Asimetrik enformasyon olduğu için. Birileri daha rasyonel davrandı, oyunun kurallarını belirleyici güce sahip oldu, diğerleri hep fason üretti, işin hamallığını yaptı, kendini yenileyecek enerjiyi dahi üretmedi. Biz bu gruptayız.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bunu biraz açabilir miyiz? Mesela biraz önce "piyasa oyununun kurallarına göre oynayamadık" dediniz. Hocamız da diyor ki, "sermayemiz teknolojik atılımı yapma konusunda yeteri kadar güdülenmedi." Ancak, bunun arka planına bakarsak, kısa vadeli kâr sermayenin doğasında var. Dolayısıyla, siz Türk sermayesi için özel olarak mı diyorsunuz, yoksa dünya için mi diyorsunuz onu bilemiyorum ama ABD de oyunu kurallarına göre oynamıyor.

• **Uğur Civelek** - Hayır, benim burada söylemeye çalıştığım şu: Bir deyim var, "kılavuzu karga olanın burnu pislikten kalkmaz". Şimdi bizim sanayicimizin kılavuzu neydi, bilgi miydi, kısır kısa vadeli siyaset miydi? Türkiye'de para kazanmak istiyorsanız, Ankara'ya yakın olacaktınız, bilgi önemli değildi. Çünkü

Uğur Civelek

**Türkiye'de
para
kazanmak
istiyorsanız,
Ankara'ya
yakın
olacaktınız,
bilgi
önemli
değildi**

Kartlar Şirketten!

İş gezisine çıkan çalışanlarınıza nakit yerine,
Garanti Shop&Miles Business Card, Garanti Corporate Card
ya da Garanti Business Card'dan birini verin.
Hem ayrıntılı raporlama ile harcamaları kontrol edin,
hem de bir ay sonra ödeyin, rahat edin.

Ayrıca Garanti Şirket Kartları'nızın güvenliğini de dert etmeyin.
Kapsamlı sigorta, şirketinizi ve kart kullanıcılarını güvence altına alır.

Çalışanlarınız iş gezisindeyken, içiniz rahat olsun.
Nasıl olsa kartlar şirketten.

Ayrıntılı bilgi: garantiticankartlar.com ve Alo Garanti 444 0 333

Post Otistik İktisat

ÇIKTI!

2000 yılında Fransa'da iktisat öğrencilerinin internette yayımladıkları bir bildiri ile kıvılcımlanan Post-Otistik İktisat Hareketine, bugün dünyanın pek çok ülkesindeki iktisat öğrencileri ve öğretim üyeleri destek veriyor. Fransa'da bu hareketi başlatırken öğrencilerin karşı çıktıkları temel nokta, iktisadın gerçeklikle bağının kopartılması ve araç olmaktan öte bir amaca dönüştürülerek aşırı matematik ağırlıklı ve "otistik" hale getirilmesi olmuştu. Bu karşı çıkışın ardından, "Nasıl Bir İktisat? Nasıl Bir İktisat Eğitimi?" sorusu pek çok zeminde tartışılmaya başlandı. "Post Otistik İktisat", bu tartışmalara ait metinlerin çevirilerinden oluşuyor.

Derleyen : Kaya Ardıç
Çeviren : Gökmen Tarık Acar
Yayınlayan : IFMC

"Post Otistik İktisat" kitabını İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nden ya da kitapçılardan edinmek mümkün.

IFMC

I.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim / İSTANBUL
Tel.: 0.212 250 50 34 - 235 61 55 • Faks: 0.212 255 17 73
E-posta: dergi@ifmc.org.tr • web sitesi: www.ifmc.org.tr

Ankara içerdeki dengeleri belirliyordu, rekabet yoktu. Rekabete açıldığınız anda Ankara sıfırdı, bilgiyi takip etmek zorundaydınız. Biz uzun yıllar alışkanlık ettik Ankara'nın peşinde koşmayı, oradaki kalite giderek düştükçe bunun ne maliyet getireceğini anlamamakta direndik, sonuçta başımıza bunlar geldi, borç batağına gömüldük.

Bunun faturası da hep topluma çıkıyor, içerde de gelir dağılımı bozuluyor.

Bu asimetrik enformasyon dünya genelinde de çok farklı değil. Bugün dünya bir şeyler yapmazsa, yani gerek zenginler, gerek gelirden düşük pay alanlar, ikisi birden eş anlı değişmezse çözüm yok. Daralma devam edecek, o zaman Malthus'un görüşleri çalışacak. Çünkü, arz fazlası olan bir sektöre kimse üretmeye girmez. Giren, başkalarını tasfiye etmek için kendine güveniyorsa girer. Şu anda bakıyorsunuz, bir Çin korkunç bir maliyet avantajıyla giriyor, arz fazlası var-yok demiyor, üretiyor. Bu ne demek? Birçok Batı ve diğer gelişmekte olan firmasının batması demek. Gerek Batı, gerek diğer ülkelerde işsizlik artacak, gelir dağılımı daha da bozulacak demek. Bunun sonu nedir? Kaostur. Bunu önlemek için ne yapacaksınız? 1944'te kurulan dünya düzeni şu anda kendi yarattığı sorunları çözemiyor, sorunlar ağırlaşıyor ve bunun böyle devam etmesi mümkün değil, yeni bir düzene ihtiyaç var. Bu bir tıkanma noktasına geldi.

Bu noktada, sanayide Türkiye kendi başına ne yapabilir? Yeni düzenin parametreleri şekillenmeden fazla bir şey yapamaz. O parametreleri öngörmeye çalışıp ona göre bilgiyi etkin kullanacak, ona göre belli konular seçecek kendine.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Belli sektörlerde uzmanlaşma mı?..

• **Uğur Civelek** - Evet. Bir önceki dönem bunu yapamadık, biz hep oyuna son giren olduk, amatör bir oyuncu olarak kaldık; tabii ki hep faturayı ödeyen en önemli ülkelerden biri olduk. Borcumuz bunu yansıtıyor. Örneğin bir hisse senedi piyasası, fiyat bir yerden yüzde 100 yükselecek. Bunu ilk başta alırsanız o kazançtan yararlanırsınız ya da kaybetmeniz de, kaybınız çok sınırlı kalır. Ama son alıyorsanız ve sizden sonra fiyat düşüyorsa yapacak hiçbir şeyiniz kalmaz. Biz hep piyasaya son giren olduk. Piyasadaki arz talep dengelerine bakmadık, rakiplerin maliyetine bakmadık, biz taklit ettik, hep siyasetçiye baktık. Örneğin

Uğur Civelek

1980'li yıllarda Özal Kore'yi model gösteriyordu. Çünkü ihracat ikiye katlanıyordu. Ama şunu atladi: Kore'de, dünya çapında sektör bazında uzmanlaşma niyeti vardı, orta vadeli perspektif planları ve belli bir disiplini vardı. Ayrıca, döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması, 1970 sonrası gelişmiş ülkeler için oraları direkt yatırım için cazip kılmaya başladı. Büyük yatırım gitti. Yani "Asya Kaplanları"nın doğumunda yalnız kendi iradeleri yok, dünya konjonktürünün de katkısı var.

Biz bu konjonktörü hep kaçırdık, hep iş işten geçtikten sonra bir önceki konjonktürde doğru olanı yapmaya çalıştık. Konjonktür değiştikten sonra bir öncekinin doğru olduğunu yaparsan kaybedersin.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Konjonktür acaba biraz coğrafyayla da ilgili olamaz mı? Yani Güney Kore'nin Japonya'ya yakın olması, oradaki Amerikan yatırımlarının stratejik olması. Halbuki Türkiye...

• **Uğur Civelek** - Elbette ki coğrafyayla da ilgili. Ama burada da karşınıza şu çıkıyor: Türkiye öyle bir coğrafyada ki, bu coğrafya hem önemli hem birtakım sorunları olan bir coğrafya. Bir ülke ticaret yaparak kendini geliştirecek, refahı artıracak. Bunun için öncelikli avantajım komşu ülkelerdir. Ama bu coğrafyada öyle ki, komşularınızla iş yapamıyorsunuz. Niye? Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında öyle tohumlar ekilmiş ki, bu bölgede yaşayanlar paranoyak olmuş. Biz sanayi ürünü üreteceksek kime satacağız? Batıya satacağız. ABD ile kota pazarlığı yapıyoruz, Avrupa'yla Gümrük Birliği pazarlığı. Oraya ancak biz fason çalışabiliriz, biz orada odacı oluruz, hizmetçi oluruz. Bizim orada markamız olmaz,

Uğur Civelek

Siz
uygun
koşulları
hazırlayın
dünya
sermayesi
emrinize
girer,
uygun
koşullar
bulamıyorsanız
para
sizden
kaçar

çünkü onlar maliyetimi ezbere biliyor. Beni fason çalıştırıyor. Oligopson bir piyasaya girmeye çalışıyorum. Burada yüksek katma değer şansım sıfır.

O zaman başka pazara yönelmem lâzım. Orası büyük bir pazar ama bana ekmek çok fazla yok.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ama buna rağmen Avrupa Birliği'ne girelim deniyor. Türkiye'deki büyük sermaye ağırlıklı olmak üzere o yönde tercih yapmış...

• **Uğur Civelek** - Bakın, Türkiye AB'ye girelim diye bir tercih yapıyorsa, bunun sebepleri; söylemlerine mi dayanıyor, yoksa gizledikleri başka korkuları mı var, bunları araştırmamız lâzım. Türkiye şu anda çok kötü durumda. Neden? Öyle bir sarmala girmiş ki hiç kimsenin kaybedecek bir şeyi kalmamış. Kamu borç batağı içinde. Ne yapıyor? Borcu çevirmek için mali sektöre dayanmış. Türkiye'deki bankalar bankacılık yapmıyor, kamuyu finanse ediyor. Peki bu gücü nereden alıyorlar? Kendileri ayakta durabilmek için reel kesimin üstüne bastıkça basıyorlar. Sanayici ne yapıyor bu ortamda? Tabii ki reel ücretlerin üstüne yükleniyor. Çark nasıl döner? Dışardan yeni borç bulamazsanız dönmez. Şu anda Türkiye krize girmesin diye o çark döndürmüş gibi görünüyor. Dönmemesi en büyük kâbus. Kimin? Kamunun, bankacıların, sanayicinin.

Sanayicinin korkusu daha az. Sanayii de ikiye ayırmamız lâzım. Büyükler ve yan sanayi KOBİ'ler. KOBİ'ler korkmuyor, ölümden öte korku yok ki. Ama büyükler çok korkuyor. Bugün AB'yi savunanlar; mali sektör, büyük patronlar, hükümet, medyadır. Bir de sermayenin ulusalı filan olmaz, sermayenin milliyeti yoktur, para kazanacağı yeri bilir. Siz uygun koşulları hazırlayın dünya sermayesi emrinize girer, uygun koşullar bulamıyorsanız para sizden kaçır. Bunun evrensel bir yönü var.

Türkiye'de biz güvenli bir ortam sağlayabildik mi? Kendi tasarrufumuz içeride yatırıma yönelmedi ki. Kendi paramızı borç olarak geri alıyoruz. Türkiye çok tasarruf biriktirmiş, sermaye biriktirmiş ama, bu tasarrufun içeride yatırıma dönüşen kısmı komik. Şu anda Türkiye'nin 147 milyar dolar borcu olabilir, ama bunun ne kadarı gerçek dış borç, ne kadar Türklerin Türkiye'ye borç olarak aktardığı para. Bu karışık bir uygulama. Türkiye'deki hiçbir rakam gerçeği yansıtmıyor.

Şu anda Türkiye sıkışmış, birileri korkudan AB'yi savunuyor, onu bir çıpa olarak kul-

lanıyor. Niye? Birilerini sakinleştirmek için. Türkiye genelde siyaseten operasyonlarla yönlendirilmiş bir ülke. 1980 sonrasında girdiği yol da, bugün girdirilmeye çalışıldığı yol da kendi fikri değil. Biz sürükleniyoruz, biz oyunu okuyamıyoruz. Bize biri birşey söylüyor, "Aa, harika fikir" diyoruz, kolay çözümlere karşı korkunç bir zaafımız da var...

Bugün, Türkiye'nin sorunları piyasa koşullarında çözülebilir sorunlar değil. Türkiye'yi dışarısı desteklemese, ayakta duramayız. Arjantin benzeri bir kriz yaşar, bu son kriz olur; ama oradan da ne kadar sürede çıkar ayrı bir konu. Ama Türkiye'nin böyle bir ortama girmesine şu anda dünyanın tahammülü yok. O zaman yapay bir şekilde bu ortam yaşatılıyor.

Ayrıca, biz bu kadar hastayken, kendi iradenizle AB standardına gelmeden bizi almazlar; çünkü onlarda bizi kendi standartlarına getirecek ekonomik güç yok artık. AB'nin de 21. yüzyılda vizyonu sınırlı. Neden? Çünkü onları en büyük avantajı sinai üretimdi, şimdi sinai üretimden çıkmak zorundalar. Yaşlanmış bir toplum var ve yeni ekonomide kendilerinde uzmanlaşma potansiyelini göremiyorlar, çünkü karşılarında daha büyük rakipler var. Avrupa'nın güneşi batıyor 21. yüzyılda.

Japonya keza aynı; büyük markalar yarattı ama, yıldızı sönüyor. Potansiyel daha çok Asya'da. 20. yüzyılda ne kadar kötü çalıştıysa, 21. yüzyılda bu potansiyel Türkiye lehine çalışabilir, ama aklını kullanır oyunu iyi okursa...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Yani, siz diyorsunuz ki; piyasa şartlarında sanayileşmede bir atılımın çok zor...

• **Uğur Civelek** - Bu koşullarda mümkün değil.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Hocam; belki biraz daha önerilerimizi somutlaştırırsak, koşulları değiştirmek için neler yapılabilir? Hatta mevcut koşullar içerisinde olsa dahi hangi sektörlerde teknolojik atılım yapmak üzere yönelmeli? Bir de, şu nokta var; özel sektör bugün hem devlet kışkılsun diyor, hem yeni girdikleri bilişim gibi alanlarda altyapı desteği istiyor. Bu bir çelişki değil mi?

• **Ahmet Çakmak** - Şimdi Uğur Bey dedi ya, rakamların hiçbirisi doğru değil, laflar da doğru değil. Şimdi hangi sektörler?.. Bunu kimse bilmiyor. Bu, üniversitede iki kişinin çalışmasıyla, işte bir köşe yazarının üç-dört makalesiyle olmaz. Bu, iktisatçısıyla, değişik sek-

Uğur Civelek

20. yüzyılda
ne kadar
kötü
çalıştıysa,
21. yüzyılda
bu potansiyel
Türkiye
lehine
çalışabilir,
ama
aklını
kullanır
oyunu
iyi
okursa

törlerden sanayicilerle, mühendisiyle filan devletin bir araya getireceği uzun çalışma... Bu, öyle kolay iş de değil.

• **Uğur Civelek** - Burada bir parantez açayım. Avrupa'da üniversiteler Türkiye'deki sektörlerin SWOT analizini yaptı, katma değeri pozitif, yatırım yapılabilir hiçbir sektör yok Türkiye'de.

• **Ahmet Çakmak** - Bunu bilmiyordum. Tabii bu önemli, fakat bu statik, fotoğraf... Bu değişebilir ama önce toplum buna niyetlenecek.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Orada çıkarlar farklılaşıyorsa, nasıl olacak? Otomotiv sektöründen bir örnek vereyim; Otomotivde ithalat da, ihracat da yapılıyor. Baktığımızda ihracat yapan firmalar; işte Koç olsun, Oyak Renault olsun hem ithalat hem ihracat yapıyor. Çünkü yabancılarla da rekabet ediyorlar burada, dolayısıyla başka ürünleri de getirmek zorunda, ürün segmentini genişletmek durumunda. Yani daha ulusal bazda kalan firmalarla çıkarlar çatışabilir. Bütün bunları ulusal plân, bir ulusal kalkınma, sanayileşme hamlesi etrafında devlet veyahut da başka bir kurum nasıl yapacak? Bunları bir "ulusal çıkar" etrafında toplamak mümkün müdür?

• **Ahmet Çakmak** - Şimdi bunun teknik olarak mümkün olup olmaması bir yana, asıl sorun şu: Bu yönde dünyada bir rüzgâr yok, tek başına yapamazsın. Mevcut rüzgâr o kadar aleyhte ki ve Türkiye toplumunun güçsüzlüğü, enerjisinin dağılımı da bir yana, bu olmaz...

• **Uğur Civelek** - Hocam bir şey söyleyebilir miyim? Otomotivden örnek vereceğim. Otomotivde, Asya-Rusya krizleri sonrasında şirket sayılarında bir azalma var, herkes birbirini yutuyor. Aynen iki Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi eksik rekabet koşulları güçleniyor, piyasa az sayıda firmanın kontrolüne geçiyor ve "outsourcing" artmaya başladı. Herkesi fason kullanıyorlar. Türkiye'nin otomotivde şansı ne olabilir? Belli konularda yedek parça üretimi, yan sanayi desteği verebilir. Türkiye'de belirsizlik yüksek olduğu sürece bu süreç de çalışmamaya başlıyor. Bu yıl bakıyorsanız 5.7 milyar dolar ihracat var, sektörün cari dengeye katkısı net yarım milyar dolar, içeride satılan araçların büyük kısmı ithal. O eksi rekabet gücü, o "emergent market" denilen bizim gibi ülkeleri çok eziyor; bizim markamız yok...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bunlar dış ticaret açığı yaratıyor öte yandan buradaki belli

Kurtar Tanyılmaz

oyuncular yine kâr ediyor. Çünkü hem ihracat yapıyor hem ithalat yapıyor...

• **Uğur Civelek** - Yine bir eksik var. Türkiye'de Tofaş fabrikası kuruldu. Gümrük duvarlarının olduğu dönemde kendini amorti de etti. Ama bugün İtalyan Agnelli'yle anlaşamasa-lardı, fabrikayı kapatacaklardı. Şu anda üretiyor, dışarı satıyor. İçeride pazar ölü, o modellere iç talep sınırlı. Şimdi burada çok yüksek bir katma değer olamaz. Sırf bu fabrika çalış-sın diye bazı modeller buraya kaydırılıyor...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ancak bendeki rakamlar, Avrupa'daki pazara göre burada daha fazla kâr oranları olduğunu gösteriyor.

• **Uğur Civelek** - Öyle idi.

• **Ahmet Çakmak** - Şimdi kısaca bir şey söyleyeyim.

Demim dediğim gibi rüzgârın değişmesi lâ-zım. Bugünkü mevcut iktidar 'biz farklıyız' diyor ama bunların da, IMF direktiflerine uymak dışında bir inisiyatif koyacak hâlleri yok. Ben şöyle düşünüyorum; Latin Amerka'da "Mercosur" diye bir yapılanma var. Orada Arjantin diyor ki, "biz dirsek temasını sıklaştırsak iyi olur." Bana göre bizim gibilerin bir araya gelmekten başka çaresi yok. Hayat bunu göstermeye başladı. Latin Amerika'da bir değişiklik olursa, bunun dünyada yansımaları olabilir.

• **Mehmet Türkay** - Belki Ahmet Hoca'nın bıraktığı yerden devam edilebilir. Ahmet Hoca benzer ülkelerin dirsek temasından söz ediyor. Bir ara böyle bir yazı yazmıştım, "Üçüncü Dünya var mıydı, Ulusal Kalkınma Mümkün mü?" diye. Orada da aynı temaya işaret ettim.

Bir de Uğur Bey "biz oyun kurallarına uymadık" dedi. Doğrudur, ama oyunun kuralları-

Mehmet Türkay

Eğer
devleti
birikim
sürecinde
ya da
kapitalist
bir toplumsal
ilişki
ağı içinde
yerli
yerine
oturtmazsak
yanlış
teşhislere
varırız

na uymak ancak güçle ilgili bir şeydir, gücünüz oranında oyuna katarlar sizi.

• **Uğur Civelek** - Bunu biraz açayım isterseniz. Diyelim ki futbol oynayacağım. Sahaya çıkan bir takımda yer alabilmek için belli kuralları bileceğim, yeteneklerimi geliştireceğim, ondan sonra bir turnuva katılacağım. Hiçbir şey bilmeden sahaya çıkarsam kendimi rezil ederim. Şimdi kural derken, işte pazar ekonomisi deniyorsa eğer, buranın hassas noktaları nedir, özünü anlamam lâzım; şekli benimse yetmiyor. Bu iki konuyu şöyle birleştirebilirsiniz: Aynı kaderi paylaşan ülkelerin iş birliği yapması sonucu biraz farklılaştırabilir; ama bunu oyunun kurallarını anlamakla birleştirmek lâzım. Anlamadan kuru kuruya itiraz, fazla bir sonuç getirmeyebilir.

• **Mehmet Türkay** - Anladım, ama başka bir şeye işaret edeceğim. O kuralları biraz deşifre etmek lazım diye düşünüyorum. Şimdi oyundan bahsediyorsak, bunun sıfır toplamı bir oyun olmadığı açık. Yani birileri kazanacak birileri de kaybedecek. Bu kapitalizmin mantığına göre çok doğal. Böyle baktığımızda temel mesele, belki rekabet meselesinde kilitleniyor. İktisat derslerinde 'rekabet esas olarak, olması gereken durum' diye anlatılıyor. Daha doğrusu ders kitaplarının temel mantığı bu... Bu kitaplar, olmaması gerekeni yada arızı bir durum olarak da teknelci piyasalar diye gösteriyor.

Böyle bir çerçeveden baktığımızda, rekabet meselesi aslında kapitalizm açısından bir zorunluluktur. Ancak, rekabetin hizmet ettiği yer nedir diye baktığımızda, bu süreci tersten okuduğumuzda bunun bir "elenme" süreci olduğunu görürüz. Her elenme süreci de nihayetinde sermayenin belirli ellerde merkezleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla, tekelleşme ile rekabet meselesini birbirinden ayırarak; biri doğrudur, biri yanlıştır türü bir perspektif yerine, bu ikisini birleştirerek baktığımız zaman o tablo belki daha da netleşiyor.

Türkiye'deki birikimin kendi iç süreçleri açısından da aynı süreci izleyebilirsek daha isabetli yerlere işaret edebiliriz.

Öte yandan, bugünkü Cancun'dan hareketle yapılmaya çalışılan, yeniden projelendirilmeye çalışılan konuda da, 1960'lardaki kadar bile şans olduğunu düşünmüyorum. Dolayısıyla, doğrudan sürecin kendisine bakarken, bir aks üzerinde ve bu aksın taraflarını da okuyarak bakmamız lâzım.

Şimdi Türkiye'de son 20 yılda diyelim kamu ciddi bir borç altında. Ve bunu çevirmek

için borca başvuruyor. Ama bu borç bulma meselesi de, hepimiz biliyoruz ki, bir gelir transferi mekanizması olarak işliyor. Maliyeti de yeniden topluma dönüyor. Karı özelleştirirken maliyeti toplumsallaştıran bu mekanizma arızı değil yapısal bir durumdur. Kârın özelleşmesi, maliyetin de toplumsallaşmasının tam ortasında duran bu mekanizmayı yönlendiren devlet, döneme ve konjonktüre göre bunun araçlarını farklılaştıran bir işlev yerine getiriyor.

Dolayısıyla, Ahmet hocanın söylediği tarzda kimler dirsek temasına girecek? Devletler dirsek temasına girecek. Eğer devleti birikim sürecinde ya da kapitalist bir toplumsal ilişki ağı içinde yerli yerine oturtmazsak yanlış teşhislere varırız. Çünkü, Huricihan İnan'ın 'İktisat Dergisi'nde yayınlanan söyleşisinde de tanımladığı gibi, devlet bir mücadele alandır ve bu alan da ancak güçlerin çatışmasıyla şekillenir. Güçlerin çatışması da muhakkak ki güce ve taraflara bağlıdır.

Son 20 yıla baktığımızda, Türkiye'de tek taraflı işleyen bir süreç yaşandığını görürüz. Türkiye'de son 20 yılda yaşanan düzensizleşme, regülasyon, deregülasyon süreci taraflardan birini inanılmaz cılızlaştırdı. En son çıkan İş Yasası meselesine baktığımızda da bunu görüyoruz. Böyle bir İş Yasası, başka koşullarda ya da başka bir ülkede çıkartılsa daha çok ses çıkardı. İnsanlar kendi hayatıyla ilgili konularda o kadar duyarsız hale getirildi ki... Yine, Kemal Derviş yasaları dedikleri '15 günde 15 yasa' sürecinde de taraflardan bir tanesi sürekli eksikti. Tabii bu birdenbire olan bir şey değil. Son yirmi yılda bu süreç hazırlandı.

Dolayısıyla, hem dünya hem Türkiye ekonomisi açısından baktığımızda gördüğüm şey, 1980'lerde yaşananın bir ilk dalga olduğudur. Bu ilk dalga biraz yol açıcı değişikliklerdi. İkinci dalga reformlar dediği zaman da, 1990'lardan bu yana artık bu süreci kurumsallaştıran, hukuki temellerini hem uluslararası hem ulusal ekonomiler bazında şekillendiren, geriye dönüşü daha da zorlaştıran yeni bir süreci yaşıyoruz.

Bu süreci şöyle yorumlamak mümkün: Hem dünyada, hem Türkiye'de karar süreçlerinin özelleşmesi... Yani, karar alma süreçlerinde artık o ulus devletin yeniden yapılanması ve egemenlik haklarını dikey ya da yatay olarak transfer etmesiyle beraber karşımıza çıkan, fiilen karar süreçlerinde özel aktörlerin bir taraf olarak ortaya çıkması ya da bir karar verici pozisyona dahil olmaları.

Mehmet Türkay

**Türkiye'de
meseleye
liberalizm,
piyasa
mekanizması,
ulusal
kalkınma
gibi
farklılıkları ve
dolayısıyla
çatışan
çıkarları
örtün
perspektiflerle
bakmak
sorunu
anlamaktan
ziyade
gizleyecektir**

Türkiye'de de bunun muhakkak yansıması olacaktır. Şimdi bu özerk kurullara da baktığımız zaman "özel" tarafların temsilcileri karşımıza çıkacaktır. Nitekim, işte BDDK'da, eski holdinglerde çalışanlar yer alıyor, Tütün Kurulunda üreticilerin temsilcileri yer almıyor yine "özel" temsilciler yer alıyor

Dolayısıyla, Türkiye'de meseleye liberalizm, piyasa mekanizması, ulusal kalkınma gibi farklılıkları ve dolayısıyla çatışan çıkarları öten perspektiflerle bakmak sorunu anlamaktan ziyade gizleyecektir.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ben tabii öyle baktığım için değil, fakat böyle bir tartışma olduğu için söylüyorum. Hatta DPT hala "yeni sanayileşme stratejisi" diye kitaplar hazırlıyor.

• **Mehmet Türkay** - Ama işte bütün bu yeni sanayileşme stratejileri, AB, IMF, Dünya Bankası ya da Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde imzalanan anlaşmalardan bağımsız değil, onlarla paralel. Diğer taraftan da sanayileşmenin 1960'lı yıllardaki çağrışımları, (sanayileşme eşittir gelişme) kodu kırılmaya başladı.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Konuyu daha somutlaştıralım o zaman. Bu dış dinamikler çerçevesinde bir sanayileşme hamlesinin pek mümkün olmadığını mı düşünüyorsunuz?

• **Mehmet Türkay** - Kapitalist birikim açısından baktığımız zaman, ulus devletler üzerinden inşa edilen bir 20. yüzyıl kapitalizminin varlığını görürüz. Dolayısıyla, uluslararası sistem de, bu ulus devletler arası bir düzen olarak oluşturuldu ve kuruldu. Ama belirli bir noktadan sonra bu kurguya, dünya genelinde farklı aktörler de daha dolaysız dahil olmaya başladı; buna çok uluslu şirketler dersiniz, uluslararası nitelikteki Davos ve benzeri forumlar yada farklı oluşumlar dersiniz... Dolayısıyla, bu süreç Türkiye'ye has bir mesele değil. Ancak yaşanan, ulus devlet kalktı, çözüldü anlamına da gelmiyor. Ulus devlet var ve kendini yeniden yapılandırıyor. Üstelik de egemenlik haklarını transfer eden anlaşmaların altında fiilen bütün ulus devletlerin kendi imzaları var. Onu gidip bir başkası imzalamıyor. Ancak bu durum kapitalist bir süreçte devletin yer ve işlevinin ortadan kalkması anlamına gelmiyor. Kapitalist bir birikim sürecinde devletin yer, işlev ve önemi, belki de geçmiştekinden daha açık bir biçim olarak yeniden yapılanıyor.

Dolayısıyla, bu sürecin içinde devleti tartışmak lâzım. Ancak bu şartlar altında da bu-

radan ileriye dönük bir eski Üçüncü Dünya Kurgusuna ulaşmak zor.

Bugün, yönetim, şeffaflaşma vb gibi türü yeni argümanların hayata geçmeye başladığı bir süreci yaşıyoruz, 'eski' ulusal birikim iradesinin objektif şartları ortadan kalktı. Dolayısıyla, bundan sonraki tarihi biz bu kategorilerle anlayamayız diye düşünüyorum.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Uğur Bey, oyunun kuralları dediniz ama bu kuralları kim koyuyor? Çünkü bazen oyunun kurallarını koyanların kendileri buna uymuyor. Örneğin ABD'de Enron türü olaylar yaşandı. Yine, Türkiye'de birikimlerin yatırımlara gitmediğini, yanlışlar yapıldığını söylediniz. Ancak bu noktada ben, bizim sermayemizin bu kadar beceriksiz olmadığını düşünüyorum. Yani, bana adamlara haksızlık ediyoruz gibi geliyor. Çünkü bu sizin gücünüzle ilgili bir şey. Bu güç hem dış hem iç konjonktürle ilgili. Kıran kırana rekabet varsa kimse kimsenin gözünün yaşına bakmaz. Günümüz koşullarında da, birinin kazanması diğerinin artık kaybetmesi anlamına geliyorsa, burada söz edilen, fakara ülkelerle iş birliği bana pek mümkün gelmiyor. Dolayısıyla, olaya bu açıdan baktığınızda, acaba bizim sermayemizin arka plânında daha yapısal sorunlar aramak gerekmez mi? Çünkü, meselâ, Enron'u veya Worldcom'u bu kadar çok hisselerini şişirmeye teşvik eden neydi? Veyahut, mali piyasalara sermaye neden bu kadar çok arttı? Bırakın Türkiye'yi, en ileri kapitalist ülkeler hizmetler sektörüne kaymış vaziyette. Nedir bunlar? İşte enerjidir, telekomünikasyondur, ama daha çok bankacılık, spekülâtif işlemler...

Bütün bunları en büyük sermayedarlar da yapıyor. Siemens'in Siemens Bank'ı, Volkswagen, Volkswagen Bank'ı kuruyor. İşte bu noktada şöyle bir soru geliyor aklıma: Peki, sizin ne kadar hareket alanınız var?

• **Uğur Civelek** - Şöyle bir sözle başlayayım, bir ata sözü var: Kendini tanıyan akıllı, rakiplerini tanıyan bilgilidir. Bu oyunda başarılı olmak istiyorsanız hem akıllı, hem bilgili olacaksınız. Hem kendinizi iyi tanıyacaksınız, kapasitenizi bileceksiniz, ne yapıp ne yapamayacağını, haddinizi bileceksiniz, hem rakiplerinizi çok iyi tanıyacaksınız ki doğru strateji üretin, kıt kaynaklarınızı iyi kullanın.

Kendinizi abartıyorsanız ya da küçümsüyorsanız, rakiplerinizi tanıımıyorsanız veya abartıyorsanız sağlıklı, akıllı stratejiler oluşturamazsınız, hata yapmaya, kaybetmeye mahkûmsunuz.

Uğur Civelek

**Sanayicimiz
Türkiye'deki
kapalı
devre
oyunda
iyiydi,
dışa
açılınca
çuvalladı**

Ben Türkiye'nin geçmişine bakıyorum, Türkiye kendini tanıyabildi mi? Bazen özelliklerini abartıp, bazen aşâğılık kompleksine mi kapıldı? Ben ikincisinin doğru olduğunu düşünüyorum. Bu sanayicimizde de var. Biz hep himaye istedik, hep korunma istedik. Siyasetçi de hep bu işlevi bir şekilde yerine getirdi, biz gelir dağılımımızı kendi kendimize bozduk.

Peki, dünyaki rakiplerimizi tanıdık mı? Hayır! Biz içeride kapalı devre bir oyun oynadık. Ama 1980 sonrasında o dünyayla yüzleşmek zorunda kalınca bayağı ciddi sıkıntılar yaşadık, borç batağına gömüldük. 1988 sonrasında, ortalama yüzde 4 büyüdük. Bu tabii ki bir gelir dağılımı bozukluğu yarattı.

Sanayicimiz Türkiye'deki kapalı devre oyunda iyiydi, dışa açılınca çuvalladı. Peki şimdi ne yapacak? 2000'de "10 yıl sonrasını görüyoruz" diyordu... Ama kısa süre sonra 10 gün sonrasını göremez hâle geldiler. Bir şeyleri eksik yapıyorlar.

İdeolojik rekabet döneminde, dünyada oyunun kuralları başkaydı, o rekabet geride kaldı, uluslararası rekabet başladı. Bu dönemde oyunun kuralları farklılaştı, biz farklılaştığımızı anlamadık. Şimdi yeni bir dönem geliyor. Uluslararası rekabetin yerini kurumlar arası rekabet alıyor ve eksik rekabet koşulları geliyor, biz hâlâ anlayabilmiş değiliz. Dünya yeni bir kutuplaşmaya gidiyor, kurumlar arası bir rekabet olacak ama, izolasyon da var. Bir ortak değerleri paylaşanlar, bir de diğerleri diye bir ayrıma gidiyor.

• **Mehmet Türkay** - Kurumlar derken?..

• **Uğur Civelek** - Ticarî kurumlar, sanayi kuruluşlar, gruplar ön plâna çıkıyor. Şu anda BM, IMF, Dünya Bankası'nın; hepsinin devri bitti, ya değişecekler ya da yerlerini başka kurumlara bırakacaklar. Peki ne olacak? Şu anda gelir dağılımı da çok bozulduğu için yeni kurallar şekillenecek; bunda daha az özgürlük olacak, özellikle sermaye için. Ama bu geçiş süreci sancılı olacak. Nasıl iki dünya savaşı arasında bir sancı yaşandıysa benzeri yaşanabilir, ama çok kısa süreli olması lâzım, anormal düzeye sığramaması lâzım, yoksa dünya yaşanmaz bir yer olur. Panik çıkmaması için ölüyü diri gibi gösteriyoruz; 1944 sonrası sistem çöktü. ABD'liler dahi ne yaptığından emin değil.

Şimdi oyunun kuralı derken, oyunun kuralı bellidir, doğa kanunudur. Güçlü haklıdır, oyunun kurallarını o koyar, diğerleri de ona uyar. Ben şu anda dünyanın en güçlüsü değilim.

Kim güçlü, güçlüler ne kadar sağlıklı, ne kadar süreyle güçlü kalacak, bu coğrafya için projeleri nedir? Bu ortamda çıkarlarımızı nasıl koruyabiliriz? İnatlaşarak mı, uzlaşma yolu arayarak mı? Birçok şey var, hiçbir şey kesin, belirsiz değil.

Şu ana kadar görebildiğimiz tek bir şey var: Bugünün gelişmiş ülkeleri sınai üretimden çekilecekler. Bu üretim başka birtakım ülkelere kayacak. Hangilerine? İlk düşündükleri stratejik olarak önemli ülkelerdi, bunun için G-20 tanımı gündeme geldi, bunun için AGİT İstanbul'da toplantı.

Buradaki tanım şuydu: Bir ortak değerleri paylaşanlar, ülkeler olacaktı, bir de diğerleri olacaktı. Peki, bu stratejik ülkeler neredeydi? Bu stratejik ülkeler, ortak değerleri paylaşanlar safında özel bir kompartımanda yer alacaklardı. Diğer tarafa geçemezlerdi, ortak değerlerin dışında olanların yanında da olamazdı, iki taraf arasında bağlantıyı sağlayan ülkeler olacaktı. Sanayi öncelikle buraya kayacaktı...

Türkiye'ye de böyle bir rol verildi: Sen ne bugünkü standartta AB üyesi olabilirsin ne de bu sürecin tümüyle dışında kalabilirsin...

• **Kurtar Tanyılmaz** - İki arada bir derede...

• **Uğur Civelek** - İki arada bir derede. İte ite, zorlaya zorlaya oraya yaklaştırmaya çalışıyorlar.

İçerisi bunu anlamış durumda mı? Anlamış gibi görünmüyorlar. Anlamış gibi görünseler şu anda bayağı yol kat etmiş olmaları lazımdı. Türkiye bu çerçevede kendi bölgesindeki ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi lâzım. Ama bunu ne kadar sağlıklı yapıyor? Duygusal bir şekilde, coşkuyla gitti...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bunu biraz açabilir miyiz: Buradan kastedilen Bulgaristan, Romanya, İran, Irak, Suriye falan mıdır? Çünkü, biliyorsunuz Türkiye'nin Kırgızistan, Romanya gibi ülkelerde yatırımı var ama ticaretin yapısı AB ağırlıklı. Bunun bilinçli bir tercih olduğunu düşünüyorum.

• **Uğur Civelek** - Türkiye'ninki mi?

• **Kurtar Tanyılmaz** - Evet. Öbür ülkelerin pazar hacmi belli. Olaya sermayedar açısından; pazar hacmi, kâr marjı olarak bakarsak durum ortada...

• **Uğur Civelek** - Bakın, ben size daha başka bir eksen çizeyim. Şu anda dünyada gelişmiş ülkeler dünya nüfusunun yüzde 15'i ama gelirden yüzde 84 pay alıyor. Yüzde 85

Uğur Civelek

**Türkiye
bu
çerçevede
kendi
bölgesindeki
ülkelerle
ilişkilerini
geliştirmesi
lâzım**

gelirden yüzde 16 pay alıyor. Şimdi, iki taraf eş anlı değişmeden hiçbir sorun çözülmez. Dünya küçülür, bugünkü finansal sistem çöker, küresel düzeyde kaos yaşanır. Bundan en çok kaybedecek olan da bugünün gelişmiş ülkeleri olur. Onlar kuralları koyamaz hâle gelebilir ya da askerî güç gündeme gelir, o zaman da Malthus haklı çıkar.

Peki bunun daha yumuşak çözümü nedir? Bunu daha yumuşak çözümü, dünyanın bir an önce yeniden büyümeye başlamasıdır.

Bu büyümenin yolu nereden geçer? Gelişmiş ülkelerin de kişi başına geliri 30 bin dolardan 40 bin dolara, 50 bin dolara çıkma şansı sıfırdır. Yaşlanıyorlar, onların bundan sonra 20. yüzyılda dünya ekonomisi içindeki payları giderek azalacak, pazar değerleri küçülecek. Dünya ekonomisi büyüyecekse Asya'nın tüketim potansiyeliyle, gelir artışıyla büyüyecek.

O zaman şuna bakmak lazım: Küçülen pazarda zaten ilişkilerim var ve orta vadede önemini koruyacak. Benim yeni gelişen piyasalara gözümü dikmem lâzım. Buralarda markalaşabilirim. Yoksa, Avrupa hep fason çalışacağım. Bulunduğum coğrafyanın bugünkü hâliyle kalacağı varsayımıyla hep Batı'ya bakmam. Bu bölge değişmek zorunda; değişmiyorsa zaten dünya için felâket kaçınılmaz.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bölge derken; Türkiye'nin çevresindeki ülkeler ve aynı zamanda Asya'yı da mı kastediyorsunuz?

• **Uğur Civelek** - Türkiye'nin kendi hinterlandı. Nedir? Çin'de gelir artışı olmalı, Rusya'da olmalı, Hindistan'da olmalı, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar bu bölgede olmalı.

Bakın, fason üretmek marifet değil, işin hamallığını yapıyorsunuz, oligopson bir pazarda çiraklık yapıyorsunuz. Türkiye'ye biçtikleri misyon bugün içi şu: Sen hizmet sektöründe uzmanlaş; sen ticarette, finasta, bulunduğun bölgede söz sahibi ol. Bakıyorsunuz, 1999 sonrasında büyük patronlar nereye odaklanmış? Bu kendi fikirleri değil. Sistemle, yani üretimle pazar arasında bir yerde, stratejik bir noktada odaklanmak. Nedir? Tüketicikle üretici arasında banka önemlidir, perakende satış zincirleri önemlidir, medya önemlidir, bilgi teknolojisi önemlidir. Hepsi bu sektörlerde yoğunlaştı, fason üretimden çekildiler

Bunu kim söyledi onlara. Bugün bakıyorum; Akbank, CarrefourSa büyüyorsa, bunu yalnız Türkiye için düşünmüyor, bölge için dü-

şünüyor; Mal akımlarından daha fazla pay almak istiyor.

Medya konusunda da aynı. Uydulara çıkıyorsunuz, İspanya'dan Orta Asya'ya kadar yayın yapıyorsunuz. Bu coğrafyada en çok kullanılan dil Türkçe, Rusça, Arapça. Burada İngilizce'nin, Fransızca'nın adı geçmiyor. Burada sizin kültürünüzün önemli payı var, yaygın din İslâmiyet. Sizin kültürel değerlerinizin burada bir geçerliliği var. Bir Avrupalı, ABD'li gelip burada iş yapamaz, burada sizle iş birliği yapmak zorunda.

Yine bu bölgenin zenginlerinin parasını yönlendirebilmek de önemli bir güç. Bu bölge, 1944 - 2000 arasında Batı ne yaşadıysa, onları yaşayacak. Bilinen bir oyun bu coğrafyada tekrarlanacak.

Bu benim için kolay bir şey; ona göre hesabını kitabımı yaparım, kırılma noktamı azaltırım, bu oyunu iyi oynarım. Bölgenin kalkınmasına da yardımcı olurum, kötü bir şey değil. Yeter ki çok tamahkâr olmayayım.

Bu noktada bir vizyon gerekli. Ancak, bu Kasım - Şubat krizindeki gibi bir vizyon olmamalı.

Yine, dünyanın yeniden büyüyen bir hâle getirilmesi lâzım; bu acil bir ihtiyaç.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bu da bizim yapacağımız bir şey değil diyorsunuz.

• **Uğur Civelek** - Bizim tek başımıza yapacağımız bir şey değil, komşularımızla anlaşarak işbirliğine gitmemiz lâzım. Burada Türkiye kendi çıkarlarını koruması lâzım.

• **Kurtar Tanyılmaz** - İşbirliği derken pazar anlamında işbirliği mi?

• **Uğur Civelek** - İşbirliği derken, "ABD'nin her sözüne itaat edin, Avrupa'ya çiraklık edin" anlamında değil. Önce oyuna bakıp kendi çıkarlarınızı tanımlayacaksınız. Uyar ya da uymaz. Uymuyorsa direnirsiniz. Uyuyorsa, hangi noktalar hassas ona bakarsınız, pazarlık yaparsınız. Ayrıca, bu bölgede benden ne bekleniyor, diye bakarsınız. Bu bölgede güvenlik için de benden çok şey bekliyorlar. Her şeyin bir fiyatı var.

Bakın, buradaki esas kısır döngü de şu: Batının tavrı. Türkiye'de iki ayrı güç var, bunları kendi içinde kontrol altında tutmaya çalışıyorlar ve uzlaşmayı engelliyorlar; borçla sıkıştırıyorlar onlara itaatkâr olalım diye. Bir de buna direnen bir süreç var; o da haklıdır. Türkiye önce kendi içinde bir ve bütün olmalıdır. Bunu yapmadan hiçbir sorunu çözemez. Burada

Uğur Civelek

Ben
bu bölgede
olmayacak
mıyım?
Bu soruyu
kimse
sormuyor
ama
benim
esas
pazarım,
esas
rekabet
avantajım
olduğum
yer
bu
coğrafya

ulusalcı gibi görünüyor ama, değil, oyun ulusal bir oyun değil bundan sonra.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Sanıyorum sorun orada. Son Sanayi Kongresinde de dile getirildi. Rekabet gücümüzü kaybetmekteyiz, böyle ucuz işgücüne dayalı tekstille vesaireyle bu iş olmaz denildi...

• **Uğur Civelek** - Ben bu söyleme de katılmıyorum.

Bu yüksek katma değerli ürünler varsayımında şu var: "ABD'ye, Avrupa'ya fason çalışmaya devam edeceğim, biraz daha yüksek kâr marjıyla daha nitelikli mallar üretmeliyim." Ben bu bölgede olmayacak mıyım? Bu soruyu kimse sormuyor ama benim esas pazarım, esas rekabet avantajım olduğum yer bu coğrafya. Ben bu coğrafyanın özelliklerini, ihtiyaçlarını düşünceğim, bu bölgede huzur için çalışacağım, ki pazar bir an önce büyüsün ve ben bundan yararlanayım. Komşularımın zenginleşmesi benim çıkarıma...

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ama hangisi daha kârlı? Yani kısa vade için günümüzün daralan hareket alanı itibarıyla düşündüğünüz takdirde hangisi daha kârlı olabilir: Mallarımı Irak'a, Suriye'ye, Bulgaristan'a satmam mı, yoksa işbirliği yaparak -taşeron dersiniz, fason dersiniz- Avrupa pazarına, Rusya pazarına satmam mı? Orada bir kâr hesabı yok mu?

• **Uğur Civelek** - Burada bir kâr hesabı var. Kârın nasıl bölüşüleceği nerede belirlenecek? Kurallarına uygun çalışan piyasalarda. Burada ben aktif çalışacağım, dolaşacağım. Bu coğrafyayı ben tanıyorum, hak ettiğimi almalıyım, beni çirak çıkarmaya çalışmasınlar, önüme bir lokma koyup bu sana yeter demesinler.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Bir dakika, o zaman en azından bir "İrlanda modeli" beklentisini gerçekçi bulmuyor musunuz?

• **Uğur Civelek** - Hayır, kesinlikle bulmuyorum. 72 milyonluk nüfusunuzun ortalaması 27 yaşsa, anormal bir gizli ve açık işsiziniz varsa, sizin emek yoğun sektörlerden vazgeçme şansınız yok.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Yabancı sermaye zaten gelmez diyorsunuz, gelse de bir şey olmaz.

• **Uğur Civelek** - Onları da yapın ama emek yoğun konuları ihmal edemezsiniz.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Anladım.

• **Uğur Civelek** - İki oynamanın avantajları var.

• **Mehmet Türkay** - Yani oyunun kuralları nı koyanların tarafları netleşmeye başladı.

• **Uğur Civelek** - Şuna da katılır mısınız, bir daha sorayım: Türkiye şu anda çok kritik bir ülke, kendi içinde bir bütün olmasının birtakım maliyetleri var Batı için. Bize karşı, 'onların izinden çıkmayalım da bu yapı öyle olsun' empozeleri var. İçeride de haklı olarak buna bir direnç var. İçerisi bu açıdan bölünmüş. Bir tarafta, "bu strateji ekseninde aman Batı ne derse onu yapalım", diğer tarafta "hayır, Türkiye kendi hak ettiğini almalı, kendi çıkarlarını korumalı" diyenler var.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Yani, bu çatışma yerli sermaye arasındaki çıkar çatışması değil midir?

• **Uğur Civelek** - Değil, şu anda çok daha bir hayati çatışma. Şu anda Türkiye'deki bir grup diyor ki, "bizden bir halt olmaz, durum daha kötüye gitmemesi için Batı ne derse onu yapalım." Kendi ülkesine fazla güvenmiyor, kendi ülkesinin güçlü bir oyuncu olabileceğine inanmıyor. Böyle bir güvensizlik var.

Batının Türkiye'ye bakış açısı da güvensizliktir. Onlarda da "Türkler işbirliği yaparken sözlerinde durmayabilirler, bunların iyice hareket yeteneğini sınırlayalım" çabası var.

• **Mehmet Türkay** - Burada önemli olan, "Batı" derken de homojen bir Batı öngörmemiz gerektiği. Kendi içinde de çatışan, doğal olarak çatışan bir Batı' dan bahsediyoruz. Dolayısıyla, bu gerilimin yansımaları Türkiye'de şu an kestirmedeğimiz çatışmalara teka-bül ediyor olabilir. Yani Türkiye'nin içindeki çatışmaları bu anlamda yönlendirme kaygıları muhakkak vardır ve oluyordu.

Ama nihai olarak dünya ekonomisindeki genel eğilimlere ya da sistemin genel eğilimlerine baktığımızda, şöyle bir farklılıkla karşı karşıyayız : Son 45 yıllık sürecin bir özelliği de savaşların lokalleşmesidir. Verilere göre bu savaşlarda günümüze kadar yirmi iki milyon insan öldü. Ama 1970'li yıllardan sonra buna eşlik eden başka bir başka farklılık da devam eden krizin içinde bu sefer krizlerin lokalleşmeye başlamasıdır.

• **Uğur Civelek** - Bir şey daha ilâve edeyim. 1970'lerden sonra sermaye de mobilleşmeye başladı.

• **Mehmet Türkay** - Evet, sermayenin uluslararası hareketliliğinin artmaya başladığı bu süreçte zaman içinde öne çıkan sermaye biçimi finans sermaye oldu. Finans sermaye'nin hareketliliğinin önündeki engellerin kaldı-

Mehmet Türkay

Fakat
bugün AB,
ABD ve
Asya'da,
ne olacağı
belli
olmayan
şekillenmeye
baktığımız
zaman,
aradaki
gerilimin
iç içe
geçmiş
olduğunu
görüyoruz

rilması, firmaların kriz koşullarında yatırıma yönlendirmedikleri fonlarını bu alana kaydırmaları, sıcak para hareketliliği olarak tanımlanan spekülasyonun artması ve bu hareketliliğin lokal krizlerin tetikçisi olarak işlev görmeleri sürecin önemli bir özelliğidir. Nihai olarak bu süreç sermayenin merkezileşmesine hizmet etti.

Küreselleşmenin bir yanıyla ifade ettiği şey kapitalizmin mümkün olan en geniş coğrafyaya yayılmasıydı. Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle zaten bu hayata geçti. Şimdi yeni içerilen bu alanlarda kapitalist birikimin ihtiyaçlarına cevap verecek bir kurumsallaşma yaşanmaktadır. Bu sefer karşılına mekânın sınırı çıktığı zaman geriye dönük de denetim savaşları çıktı ve yine aynı eski hesaplar gündeme geldi.

Fakat bugün AB, ABD ve Asya'da, ne olacağı belli olmayan şekillenmeye baktığımız zaman, aradaki gerilimin iç içe geçmiş olduğunu görürüz. Sözkonusu üç güç merkezi kendi aralarında ve kendi içlerinde kapitalizmin mantığına uygun bir gerilim yaşamaktadır.

• **Uğur Civelek** - Az önce Enron'u sordunuz. Asya krizi çıktığında genelde şöyle suçladılar; "şeffaflık yetersiz, yolsuzluklar gizlenmiş". Enron olayı çıkardı ki, kendileri de farklı değiller. Yani, evet sosyalist sistem çöktü, kötü bir uygulamaydı, ama kapitalizm kazanmadı, o da yozlaşmıştı, onlar da açığa çıktı. Şimdi yeni bir senteze gitmek zorunda, küresel sistemde yeni bir anlayışa ihtiyaç var. Daha çok plânlama, daha az özgürlük, ama belli bir rekabete ihtiyaç var, bu nasıl oluşturulacak? Reel politik dinamiklerin de iyi kurulması lâzım. Bir tane senaryo yazarı var, buna direnç var. Şu anda senaryo yazarı ABD.

• **Mehmet Türkay** - Evet, işte tam da o sizin söylediğiniz anlamda bütün coğrafyalar, yani Ortadoğu, eski Sovyet sisteminden çözülen Asya ülkeleri bugünkü tartışmanın yada sizin deyişinizle yazılan senaryonun merkezinde duruyorlar. Bu durum, Türkiye'nin bahsetti-

ğiniz türden bir ilişkiye girmesinin de sınırlarını belirleyecek diye düşünüyorum.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Ekleme istediğiniz bir şey var mı?

• **Uğur Civelek** - Ben şunu da ilâve edeyim: Şu anda yaklaşan bir tehlike var, bunun çözümü yok. Çin anormal bir tempoda büyüyor. Bu, başkalarının küçülmesi pahasına bir gelişme ve karşısında hiçbir rakip yok. ABD'de şu anda aciz durumda. Bunun dünyaya neler götürüp getireceği belli değil. Çin dışında sermaye çekebilen başka fazla bir ülke yok. Bu bir kaosa götürüyor, sistemik riski artırıyor. Bu yıl örneğin dolar faizindeki yükselme çok ciddi kırılmalar yaratabilir; ondan sonrası eğer bir sıkıntı yaşanırsa belli bir süreyi öngörmek mümkün değil.

• **Mehmet Türkay** - Bugün Çin için biçilen bir rol var ve Çin o role çok kendini kapırmış durumda. Ama ben, Çin'in kendi içindeki kırılmaların da hesaba katılması gerektiğini düşünüyorum. Bugün tasavvur edilen Çin, Çin'in üçte biri bile değil, hatta çok daha küçük bir parçasında olan biten bir şeylerden bahsediyoruz. Devasa, inanılmaz bir tarımsal ilişki içinde olan nüfusu var o coğrafyalarda ve henüz bu türlü ilişki içine girememiş durumdalar.

• **Uğur Civelek** - Söylediklerinizin tamamı doğru; Batının Çin konusundaki stratejisi farklı, ama Çin de oyunu kuralına göre oynuyor, belli vizyon disiplini var, onlar da hızlı ilerliyor. Şu anda Çin'de gerek iç talep, gerek dış satım imkânlarında tempolu artış var. Batının zaafının üstüne üstüne gidiyor şu anda.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Yani Batı oraya yatırım yapıyor ama, hepsi korku içerisinde yapıyorlar.

• **Uğur Civelek** - Batının attığı her şey onları baltalamak için ama bumerang gibi kendilerine dönüyor.

• **Kurtar Tanyılmaz** - Katıldığınız için çok teşekkür ederim.

türkiye'de holdinglerin değişen yüzü

İktisat Dergisi adına **Fuat Ercan ve Kurtar Tanyılmaz, Doç. Dr. Seçkin Polat** ile "Türkiye'de Holdinglerin Değişen Yüzü" üzerine bir söyleşi yapmışlardır. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

• **İktisat Dergisi** - Holdinglerin gelişimiyle ilgili olarak 80 sonrasındaki genel eğilimler, özellikler nelerdir? İsterseniz böyle bir bağlama oturtalım. Biliyorsunuz IMF ve Dünya Bankasının bu holdinglerin yeniden yapılanmasına ilişkin birtakım tespitleri var. Türkiye'deki genel holding değişimini, genel özelliklerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

• **Seçkin Polat** - Şunu söyleyeyim: Benim, konunun hukuksal boyutuyla herhangi bir ilgim yok, bilgim de yok.

Holdingler, aslında çok ünlü veya çok coğrafyalı veya çok müşterili organizasyonel yapılar. Türkiye'de veya İşletme Hukukunda veya Ticaret Hukukunda herhalde holdinglerin bir hukuksal özelliği de var. Aslında biz "holding" dediğimizde çok ünlü firma yapıları; ama aynı zamanda şirketli yapılarından bahsediyoruz. Türkiye'de bu yapılar her zaman için "holding" başlığı altında da toplanmamış olabilir, "bilmem ne şirketler grubu" diyor. O, bizim incelememize değer konulardan bir tanesi. O başlık içinde konuşuyorum.

Bu çalışma aslında benim merakımdan kaynaklandı; yani bizim Türk şirketleri aslında nasıl büyüyorlar, geçmişleri neydi, bugün nereye geliyor, bir benzerlikleri var mı? Konu, böyle bir meraktan kaynaklandı. "Hakikaten Türk şirketleri temel olarak nasıl olarak büyüyor, bir benzerlikleri var mıdır; yani Türk girişimcisinin büyüme, gelişme yönünde kalıpları var mıdır, uluslararası holdinglerdeki benzer firmalarınki neler, eğer bunlar arasında bir fark varsa, bu farklılıkları ortaya koymak ve izim Türk girişimciler için neler önerebiliriz?" gibi bir düşünceyle hareket ettik. Bu amaçla ilk aklımıza gelen ve çok duyduklarımızı sıraladık. Bunlardan verisine ulaşabildiklerimizi bunun içine aldık; yani belki çok popüler olup da verisine ulaşamadığımız holdingler de ol-

du. Aslında çok basit; bizim tek kullandığımız veri vardı, o da firmaların tanıtım katalogu; yani sadece "Hangi firmalar ne zaman kuruldu?" gibi basit bir veriden hareket ettik.

• **İktisat Dergisi** - Temel bulgular olarak özetleyebilir miyiz?

• **Seçkin Polat** - Türk holdinglerini sıralarsak, bir kere çok yaygın bir yapıya sahibiz. Çok farklı sektör var. Ana sektör sayıları bizde çok fazla; yani bizde 30'a ulaşıyor, bizim incelediğimiz uluslararası ise bu 15'i geçmiyor. Bu, tabii korkunç bir farklılaşma derecesini getiriyor; yani bu kadar uluslararası gelişmiş firmalar bile 15 ana sektörle kendini kısıtlarken, bizde 30'a çıkan sayılar var.

• **İktisat Dergisi** - Daha sonra bunun nedenleri üzerine gidebilirsek sevinirim.

• **Seçkin Polat** - Bulgulardan çok önemli bir tanesi bu. Demek ki Türk firmalarının, Türk holdinglerinin, bir kere kendilerini sektörel olarak daraltmaları gerekiyor ki, aslında bunu son zamanlarda yavaş yavaş görmeye de başladık. Bu konu birebir şirket sayısı ile ilişkili değil, bir alandan çıkmak; yani diyecek ki; "tekstil benim uzmanlık alanım değil" Yoksa tekstil firmalarını tek çatı altında toplamak değil; yani buradaki yanlış algılamalardan bir tanesi bu olabilir. Firma sayısını azalt, "o zaman biz uzmanlaş" değil, bilmediği, tecrübesinin olmadığı alanlardan çıkmak; yani yetkinliklerinin, becerilerinin olmadığı alanları terk etmek. Bunu nispeten krizden sonra görmeye başladık. Konsolidasyon, bazen de firma konsolidasyonu yaşanmaya başlıyor. Tabii bunlar ölçek ekonomisinden kaynaklanan bir sebeple.

İkinci bulgumuz; bu "büyüme kalıbı" dedimiz, zamansal büyüme kalıbı. Şimdi 2 tane ana grup gördük. Hem uluslararası söylüyorum, hem Türk firmaları için söylüyorum. Bizim Türk'lerin genel karakteri, her büyük holding için bu aynı değil, değişiyor; ama ağırlıklı sayıdaki büyüme biçimi; ilk yıllardan itibaren hep farklı sektörlerle girme alışkanlığı olmuş veya davranış biçimi var. Diyelim ki inşaatın makarnacılığa atlamış, makarnacılıktan turiz-

Türk firmalarının, Türk holdinglerinin, bir kere kendilerini sektörel olarak daraltmaları gerekiyor ki, aslında bunu son zamanlarda yavaş yavaş görmeye de başladık

me atlamış, turizmden havacılığa atlamış gibi dikey, bu anlamda birbirleriyle ilişkisiz büyüme-ye girmişler. Bu, bizim Türk'lerin tipik davranışı.

• **İktisat Dergisi** - Yani daha çok Avrupa'daki veya diğer uluslararası şirketlerde, holdinglerde görülmemen.

• **Seçkin Polat** - Evet.

Bu, tipik bir şey. Önce ilişkisiz büyüme yapmışlar. Sonra belirli bir şeye gelince ilişkili büyüme çıkıyor. Ondan sonra yine ilişkisiz büyümeler, ilişkili büyüme gibi çıkıyor; ama çocukluk döneminde farklı farklı alanlara girme kalıbı var.

• **İktisat Dergisi** - Yatay ve dikey bütünleşmeden çok, farklı alanlara girme var.

• **Seçkin Polat** - Bunun temel sebebini de ekonominin gelişmesiyle birlikte fırsatların ortaya çıkmasından kaynaklandığını düşünüyorum. O arada bir teşvik verildiği anda bu teşviki kendisi için bir potansiyel alan olarak görüyor, hemen o alana giriyor. Ondan sonra başka bir alan sektörüne bakarken, o arada bir teşvik oluşuyor veya başka bir sebep oluşuyorsa hemen ona giriyor. Bizdeki farklılaşmada motivasyon unsurunun bu olduğunu söyleyebiliriz. Halbuki diğer kalıp, uluslararası geçmiş firmalardaki kalıplarda, önce bir sektöre girdiğinde, onunla benzer özellikteki sektörlerle geçiş; yani uzmanlığın yaygınlaştırılması veya uzmanlaşma dediğimiz dikey entegrasyon olabilir. Özellikle yatay entegrasyonda daha çok geçerli. Bu uzmanlık kazanıldıktan sonra diğer fırsatlara bakma alışkanlığı. Bu, çok temel iki tane davranış ve kalıp biçimi. Dolayısıyla bundan sonraki firmalar için; yani yeni kurulacak, düşünecek firmalara önerimiz, neyi iyi yapıbiliyorsanız o alanda gelişip, ondan sonra diğer ilişkisiz alanlardaki fırsatlara bakılması veya o alanlara geçilmesi diye öneriyoruz. Buradan çıkan çok net sonuçlardan bir tanesi bu.

Bununla birlikte bizde holdinglerin doğurganlık zamanları bu nedenle çok düşük. Şu anda tam sayı aklımda değil; ama yaklaşık 1-1.5 senede bir şirket kuruluyor. Her bir farklılık, işletme içinde çalkantı demektir. Bu sefer haydi onunla uğraş. Halbuki bir alanda uzmanlaşmak sebatı gerektirir, oraya düşünce yoğunluğu gerektirir. Her gün yeni bir şey kurulduğunda, her gün o ilgilinin, konsantrasyonun dağılması demektir. Bu da zaten işletmeler için başarısızlık, doğrudan başarısızlık sebeplerinden birisi olacaktır demektir.

Kısa zamanda farklılaşma, tabii kültürün oluşmamasına da yol açıyor; yani bir yanda çok zıt kültürleri nasıl ortada toplayacağınız problemi devreye girmeye başlıyor. Her bir sektörün kendine özgü kültürel özellikleri var; yani bugün bir turizm firmasının sektörel özelliğiyle, diyelim ki imalat sektöründeki bir firmanın kültürel özellikleri aynı değil. Şimdi bu iki firma bir araya gelince, bu insanları nasıl yöneteceksiniz? Çok ciddi farklı kültürlerin yönetimi problemi ortaya çıkmaya başlıyor. Diğer bir tanesine da baktığımızda da -bu çok beklenen bir sonuç- çok ağırlıklı olarak Türkiye.

• **İktisat Dergisi** - Dışa açılma çok yaygın değil.

• **Seçkin Polat** - Evet, değil. Şimdi yeni yeni bu diğer fırsatlarla yaygınlaşmalar başladı. Bizim önerimiz ise, belirli alanlarda önce ülke içinde uzmanlaşma, sonra o uzmanlık alanlarıyla uluslararası çıkma; yani o anlamda pazarı daha rahat genişletebilirler.

• **İktisat Dergisi** - Burada şunu sorabilir miyim? Firmanın izlediği strateji itibarıyla bunun ortamını sağlamak açısından birtakım önerileriniz olabilir mi, yoksa daha sonra mı buraya girelim? Biraz önce turizm sektörü dediniz. Oraya teşvik görüyor, oraya yatırım yapıyor.

• **Seçkin Polat** - O nasıl sağlanır bilemiyorum; ama ustalık belgesi veya "O firma, gerçekten orada başarılı olabilir mi?" diye bir kontrol mekanizmasının olması lazım. Herkes, her şeyi bu kadar rahat açamaması lazım.

• **İktisat Dergisi** - Belki sanayi politikalarının olması lazım.

• **Seçkin Polat** - Evet, sanayi politikalarının içinde; yani sanayi politikalarının içinde nasıl gelişecekler? O, önemli.

• **İktisat Dergisi** - Peki, farklılık olarak nasıl? Mesela Güney Kore'de duyarız, **chaebol** falan var. Meksika'da var, Japonları zaten duyarız. Güney Kore'de "**chaebol**" falan dedikleri holdingleşme türleri ile karşılaştırma yaptınız mı?

• **Seçkin Polat** - Yapmadım.

Bizim örneklerimiz bir anlamda tekil alınmış. Herhangi bir ülkeye özgü olan şeylerden değil. Ağırlıklı olarak Amerika kökenli ve bazı Alman firmaları vardı. Aslında bu son çalışmadan sonra belki yapılabilecek bir çalışma, dediğiniz gibi ülkeler; yani Türkiye'ye benzer ülkelerle karşılaştırmak. Bana göre hipotezi benzer şekilde buluyorlar. Hipotezim; Türkiye

Belirli
alanlarda
önce
ülke
içinde
uzmanlaşma,
sonra
o uzmanlık
alanlarıyla
uluslararasına
çıkma;
yani
o anlamda
pazarı
daha
rahat
genişletebilirler

gibi ülkeler, Türkiye'deki holdinglerin tarzını şekillendiriyor.

• **İktisat Dergisi** - Bir de holdinglerin yapılanmasında üretim, operatif holdingler var, finans tarzı holdingler var. Finans holdingleri veya stratejik holding diyorlar. Bizde kalıp olarak hangileri beklenebilir, yaygındır?

• **Seçkin Polat** - Öyle bir analizimiz yok. Sadece bu holdinglerin içindeki firmaların uğraşı alanlarının dağılımına baktık; yani "Hizmet ağırlıklı mıdır, imalat ağırlıklı mıdır, yoksa bunların bir dengesi var mıdır?" diye baktık. Bazı firmalar, holdingler hizmet ağırlıklı, bazıları imalat ağırlıklı, bazıları da her ikisini de içeren bir yapılanmaya sahipler.

Senin söylediğin organizasyonel yapılarını incelemedik. Nasıl kontrol ediyorlar; yani merkezi bir yapıları mı var; yani operasyonlarına karışıyorlar mı, yoksa sadece sonuçlarla mı mukayese ediyorlar? Bu anlamda bakmadık. Belki nispeten, küçücük de olsa ona denk gelecek şekilde "Holdinglerin stratejik yönetim yapısı nasıldır?" dediğimiz bu araştırma içinde belki bunun cevabını bulabiliriz; ama bu çalışma içinde doğrudan, "Holdinge bağlı yavru firmaların kontrol mekanizması nedir?" diye onun bir araştırmasını yapmadık. Orada veri bulmamız daha da zor; çünkü bu sefer holdinglerin organizasyonel yapılarına ulaşmak lazım.

• **İktisat Dergisi** - Ben, Almanya'daki bazı dergilerde falan biraz takip ettim, onlar veriyorlar.

• **Seçkin Polat** - Onu bulabiliriz; ama ona bir araştırma lazım. Bu söylediğin anlamda "Hangi sektörden, hangi sektöre kaymış?"ı oturup, söylediğin anlamda verileri o şekilde tekrar düzenlemek lazım; yani son olarak hangi alanlara girmiş?

Biz burada şunu da söyleyelim: Bu kadar firmayı ortak standart olarak değerlendirebilmemiz için de, uluslararası endüstri sınıflandırmasından faydalanırız. Dolayısıyla bütün terminoloji oraya ait.

Gerçi konuştuk; ama vurgulardan bir tanesi, neden bu kadar çok fazla faaliyet alanında yer almalıydı. Acaba neden bu kadar?

• **Seçkin Polat** - Buna yönelik herhangi bir özel araştırma yapmadık. Tahminimi söylüyorum, Türk girişimcisinin belki zihninin arka planında da fırsatlara epey odaklanılmış gibi gözüküyor; yani yeni bir fırsat gördüğü anda, kendi işiyle bağlantılı olsun veya olmasın, uzmanlık alanı olsun veya olmasın, o alana sıç-

rama gibi bir alışkanlığı var. O, zaten bir kültür halinde olduğu zaman, hep yeni alanlara sıçrama oluyor. "Firma, hakikaten o işi yapmak için gerekli olan beceriye sahip mi, değil mi?" demeden yeni alana giriyor.

• **İktisat Dergisi** - Uzmanlaşma bilgisine sahip olma çok önemli. Belki en ilginç özellik, bir firma üretimle ilgileniyor, daha sonra birden finans alanına giriyor.

Birden geliyor ve o firma kültürünün oluşması, apayrı sektörler, apayrı alanlar, bütün bunları birden yönetmenin yarattığı bir belirsizlik oluyor.

• **Seçkin Polat** - Tabii. Hem belirsizlik, hem zorluk. Bu da kısa zaman aralıklarında olduğunda her zaman önünüzde bir tane ilgilenilmesi gereken bebek çıkıyor. Burada bu bebek duruyor, burada o bebek duruyor, burada bebek duruyor. Hangisine konsantre olacaksınız? Bunları hepsi de ilgi bekliyor.

• **İktisat Dergisi** - Bir de holding yapısı için farklı alanlara yönelmenin işletme, organizasyon altyapısı da gerekiyor. Ailenin dışına verme eğilimi var. Böyle bir şey olabilir mi? Holdingler içindeki ailenin denetlemesi için yeni bir bebek oluştu. Ona benim ailemin içinden değil de, kontrolü bu konuda uzmanlaşmış başkasına verme eğilimi yavaş yavaş başladı mı?

• **Seçkin Polat** - Başlaması gerekir zaten. Bu, çok kritik konulardan bir tanesi. Mesela 150 firma var, bunları nasıl kontrol edeceksin? İki tane uç nokta. Her şeyi bırakırsın, kendin ne yaparsan yap, en uç sonuçları kontrol edersin. Bu, büyük bir risk almaktır veyahahut da araya, ara kontrol mekanizmaları, grupları kurarsın, onlar aracılığıyla yaparsın. İkincisi; dediğiniz anda da tabii o zaman bunları kontrol edecek uzman kişilerin oluşması gerekiyor. O zaman, tabii bir anlamda da en üst sahiplerin, bu anlamda bazı kişilere yetki devri yapması gerekecektir.

• **İktisat Dergisi** - Mesela, Güney Kore'de yapılan çalışmalarda, bir şekilde de Güney Kore'deki krizin bu kadar problemli olmasını, büyüyen firma yapılarının, değişime hızla ayak uyduramamalarıyla bağlantı kuruluyor.

• **Seçkin Polat** - Hakikaten bu yönetim ciddi bir konudur. Profesyonelleşmeyi gerektirir; yani holdingler olsun veya diğer alt firmalarda olsun yönetim bilgisinin kullanılması gerekiyor. İkincisi; yönetim, belirli bir kararlılık da gerektirir; yani her gün yeni bir şeyin olduğu bir yerde yönetim çok büyük bir yük de yük-

Firma,
hakikaten
o işi
yapmak
için
gerekli
olan
beceriye
sahip mi,
değil mi
demeden
yeni
alanla
giriyor

nir. Türk firmaları özelliklerinden bir tanesi çok doğurgan oluşu. Bir bakıyorsunuz ki bir firma, 3 yılda 5 tane şirket üretmiş. Yeni bir alana girmiş ve bunların hiçbirini de bilmiyor.

• **İktisat Dergisi** - Önerilerinizden bir tanesi, "sektörel uzmanlıklar belirlensin" diyorsunuz. Bunu biraz açabilir miyiz?

• **Seçkin Polat** - İşte o misyonuyla bağlantılı bir konu. Misyonundan, temel amacına giden bir konu. Bu, temel amaçla belirlenir. Onu belirlemesi lazım. O, hangi anayol üzerinde olacağını gösterir. Misyonun temel amacının belirlenmesinde de firmanın hangi alanları çok iyi yaptığını, yetkinliğini tanımlaması lazım. Bunların sayıları çok değildir. Bir firma "Bende 15 tane yetkinlik var" diyorsa, bilin ki hiçbir şey yok. Bunlar 2-3 tanedir. Bunlara dayanarak uzun dönemli olarak kendi gelişim planını koyması lazım. Bu gelişim planının da ilk belirleyicisi temel amacdır. "Ne işim var?"ın cevabını verirse, o işte uzmanlaşmayı sağlar.

• **İktisat Dergisi** - 80 sonrasında holdinglerin gelişimi nasıl değerlendiriyorsunuz?

• **Seçkin Polat** - Her alana girme alışkanlığı olarak ortaya çıkmış. Son yıllarda yavaş yavaş değişmeye başladı. Holding sahipleri, "uzmanlık alanımızda kalmamız gerekir" diye yeni söylemeye başladı. Bu, çok yeni kavramdı. Her holding, her firma, kendi uzmanlık alanlarının şemsiyesini tanımlaması lazım. Yoksa nereye gittiğini bilemiyor. Nereye gittiğini bilemiyor ve sinerji sağlayamıyor.

• **İktisat Dergisi** - Biz, her zaman olduğu gibi bu dalgayı biraz geç yakaladık.

• **Seçkin Polat** - Evet. "Stratejik düşünce" diyorlar. İşte bunlar stratejik düşüncenin alt parçalarıdır. "Her işte olacağım" diye bir kaygı, hiçbir işte olmamayı da getiriyor.

• **İktisat Dergisi** - Bir de şöyle bir şey var: Birçok şirket, kendi bazı şirketleriyle böyle birleşmeler yapıyor.

• **Seçkin Polat** - O, daha çok ölçek ekonomisiyle hareket eden bir şey. Sektörel çıkma değil.

• **İktisat Dergisi** - Çoğu holdinglerin bankaları var. Bankalarla ilişkileri itibarıyla o firmanın rekabet gücünü artırıcı bir etkisi olabilir mi?

• **Seçkin Polat** - Baktığımız zaman, hemen hemen büyük holdinglerin büyük çoğunluğu zamanında banka açmıştı. Bu da nedir? Mali kaynaklarını daha ucuza elde etmişti;

ama o zaman Türkiye'de bankacılık sisteminin önemi ortaya çıkıyordu. Bankacılığa, eğer firmaya kendi kaynağını sağlayacak mantık olarak bakılıyorsa, işte bu ortaya çıkıyor; ama bankacılık, kendisine ait bir iştir. Bankacılık, herhalde bir paranın bu tarafa transferi değildir. "Krizle birlikte bankacılığın iş olduğu ortaya çıktı, hakikaten bankacılığı bilenler ayakta kaldı" diye düşünüyorum.

• **İktisat Dergisi** - Çok haklısınız; çünkü son dönem bankacılığa uluslararası bir standart istendiğinde, daha önceki oynanan oyunun çok da bankacılığa uygun olmadığı görüldü.

• **Seçkin Polat** - Bankacılık bir uzmanlık işidir. Herkes otomobil üretebiliyor mu?

• **İktisat Dergisi** - Holdinglerin coğrafi dağılımla ilgili bulgularınız nelerdir?

• **Seçkin Polat** - Bizim örneğimizdekiler Marmara Bölgesi ağırlıklı olarak geçiyor. Bu uluslararası açılan bir yolda, Türk holdinglerine önerim, uzmanlık alanlarına çekilmesi, hakikaten pekiştirip ondan sonra uluslararası alana çıkması. Türkiye'deki coğrafi farklılaşmadan daha önemli olan konulardan bir tanesi bu.

• **İktisat Dergisi** - Onu biraz açalım istiyorum. Bir şekilde ya ortaklığa gidiyor ya da yurtdışındaki pazarları elinde bulunduran firmalar, vesaire, bir şekilde onu teşvik ediyor. Acaba çok kontrollü de olmayabilir mi? Bu konuda ne dersiniz. Firmanın da çok denetiminde olmayabilir gibi geliyor. Mesela tekstilde Romanya'ya gidiyor. Diyor ki; "Çin'de ucuz işgücü var, rekabet etmeye mecburum" vesaire şeklinde. Acaba onu nasıl ayarlayabiliriz? Bir yandan da size tamamen katılıyorum; yani hakikaten önce bir uzmanlaşsın, ondan sonra uluslar arasılaşsın.

• **Seçkin Polat** - Yol bu olması lazım. Mevcut durum nedir bilmiyorum; ama hiçbir şeyde olduğu gibi kontrolsüz bir dal olamaz. Hangi coğrafyaya gideceği de uzun dönemde o kendi temel amaç tanımının içinde olması lazım. Onun için oturulup, önceden ana tanımlarını, geleceğinin ne olacağının tanımının olması lazım. "Şu coğrafyalara zaman içinde gireceğim" diyip, onun kendi temel amacının içinde tanımlı olması lazım ki, yolda nasıl gideceğini bilelim.

• **İktisat Dergisi** - Ben, "Kontrollden çıkar mı?" dedim.

• **Seçkin Polat** - Başlangıçta her şeyin kontrollden çıkma riski var; ama önemli olan

Misyonun
temel
amacının
belirlenmesinde
firmanın
hangi
alanları
çok
iyi
yaptığını,
yetkinliğini
tanımlaması
lazım

en az riskle nasıl ilerleyeceği; yani önceden oyun planı olmayanlar hakikaten zor yaşar.

• **İktisat Dergisi** - "Zor yaşar" dediniz. Mesela ciddi ciddi uluslararasılaşma sürecine girdikten sonra da holdingler tecrübe olmadan giriyor; fakat bir taraftan da gittikçe sınırlı pazar koşulları içinde birbirleriyle rekabeti nasıl oluyor? A holdingi hızla geliştiriyor; ama bir süre sonra iki grubun alanına girdiği anda kendi aralarındaki rekabeti konusunda ne diyeceksiniz?

• **Seçkin Polat** - O alanda herhangi bir analiz yapmadık, herhangi bir incelememiz olmadı. Holdingler, her yönüyle Türkiye'deki en bakir alanlardan bir tanesi. Bu anlamda bakarsak, çok basit verilerden hareket etmiştir; ama bu anlamda en yeterli bilgilerin üretileceği bir şey. Ona, bu çalışmanın verilerinden bakılabilir; yani zamansal olarak hangi noktalara girip çıkmışlar, etkisi olmuş mu? Büyük olasılıkla öncül bazı holdingler vardır. Önce o giriyor, ondan sonra diğerleri.

• **İktisat Dergisi** - Bazı şeylerde öncül girdiği anda, diğerleri artık oraya girmeme eğiliminde olabilir.

• **Seçkin Polat** - Olabilir. Çok baskınsa, diğerleri bu sefer kalabilir.

• **İktisat Dergisi** - Holdinglerin, hizmet sektöründe daha çok hareketi olduğunu düşünüyoruz.

• **Seçkin Polat** - Evet. Ağırlıklı olarak. Zaten dünyada da genel olarak hizmet sektörünün çok fazla olmasından kaynaklanıyor.

• **İktisat Dergisi** - Arjantin için aynı şey oldu. Milli hasılanın yüzde 60'ı hizmet sektörüne gidiyor ve sonra çok muazzam bir kriz oluyor. Bir taraftan hizmet getirisi çok hızlı olduğu için oraya kayıyor.

Bir taraftan da şunu görüyoruz: 1980'den sonra bir sürü teşvikler, destekler oluyor; ama uluslararasılaşma; yani dışarıda şirket kurmak anlamında holdinglerin aslında çok da bu sürece paralel, hızlı bir eğilim içinde olmadığını görüyoruz. Onunun, uluslararası alandaki rekabet olanakları mı, yoksa bir kültür mü; yani dışarı açılma kültürüne ilişkin bir şey mi, sermaye birikiminin yoğunluğuna ilişkin, az sermaye, çok sermaye gibi bir şey mi?

• **Seçkin Polat** - Gerçekten çok güzel bir soru. Tahmin ediyorum üçünün de etkisi var. Bir kere tabii gelişmiş ülkelerde kurma, tabii daha zor alanlardan bir tanesi; çünkü zaten ağırlıklı olarak orada baskın firmalar var. Öbür tarafları da çeşitli sebeplerden uygun görmü-

yor; yani talep açısından görmüyor, oradaki pazarı tanınamaktan kaynaklanıyor. Siz, yabancı bir yere firma olarak gittiğinizde, tabii sizin insan gücü kaynağınızın da o zenginlikte olması lazım. O anlamda ölçek ekonomisi daha uygun değil. Biz, kültürel boyut olarak daha kapalı bir toplumuz. Dolayısıyla bu, girişimcilere de yansıyor. Bu, herhalde zaman içinde kırılabilir veya değişmesi gereken bir özellik olarak düşünülebilir.

• **İktisat Dergisi** - Son 4-5 yıl içinde bayağı ilerleme var.

• **Seçkin Polat** - Onlar da büyük holdingler; çünkü o ölçeği, nispeten onlar kaldırabilir.

• **İktisat Dergisi** - Dışarıda herhangi bir etkinlik göstermede, dışarının bilgisinin kendisi de bir sermaye gibi düşünülmeli.

• **Seçkin Polat** - Neyle övünüyor? Uluslararası yerel miydi? Öyle bir şey; yani "her yeri tanırız" anlamına geliyor. Bu, büyük bir güç ve bunun arkasında aslında belirli bir sermaye de var. Ne sermayesi? Makine, donanım, cihaz, aynı zamanda da entelektüel sermaye de var.

• **İktisat Dergisi** - Holdinglerin rekabet gücünü artırmaya dönük olarak ne gibi şeyler çıkartabiliriz? "Uzmanlaşın" diyorsunuz. Uzmanlaşmayı ağırlıklı olarak öneriyorsunuz.

• **Seçkin Polat** - Şimdiki rekabet gücünün temel dayanağı yetkinliktir. Nedir? İnsanın, oradaki o firmanın kendisinin becerilerine dayanması lazım. O zaman stratejileri de buna göre oluşturacaksınız. Yoksa ucuz işgücü, rekabet gücü belirli bir zaman sonra biter. İşte Hindistan çıkar, Çin çıkar; yani onlar uzun dönemli rekabet gücü değil. Onları noktasal olarak kullanabilirsiniz; ama asıl gerçekten bir işi iyi yapabilme becerisine sahip olacaksınız. Çekirdek becerilerin olacak ki, zaten bu başlı başına bir teoridir, "strategic management" diye geçer. Oradaki temel anlayış şu: Sen bazı şeyleri kökünde çok iyi yapıyorsan, merak etme bunları zaman içinde herhangi bir fırsat çıktığında sen çok rahat o alanlara girersin, herhangi bir sorun yaşamazsın. Rekabet gücünün buna dayanması lazım. Türkiye'deki rekabet gücüne bütün herkes için baktığım budur. Ucuz işgücünü, rekabet gücünü kullanabilmek için o zaman insanlara sürekli düşük ücret mi versin?

• **İktisat Dergisi** - Türkiye'deki tarihsel sermaye birikimine ilişkin bir şey var ki, o da sürekli ucuz işgücü yönelimli birtakım dinamikler, bunun sonucu olarak atölyeleşmeyi getiriyor. Ucuz emek dediğiniz zaman, rekabete yol

Kültürel
boyut
olarak
daha
kapalı
bir
toplumuz.
Dolayısıyla
bu,
girişimcilere de
yansıyor.
Bu,
herhalde
zaman
içinde
kırılabilir
veya
değişmesi
gereken
bir özellik
olarak
düşünülebilir

açacak bilgi ve donanımın kendisinden de uzak duruyorsun. Kendi bindiğin ağacı kesmeye yönelik bir anlayış.

• **Seçkin Polat** - Tabii. Tamamen öyle. O mantıktan kurtulmak lazım; yani ucuz işgücüne dayanan bir büyüme modeli herhalde kötü bir model. İktisatçı veya ekonomist değilim; ama organizasyon teorisiyle baktığımızda, stratejiyle baktığımızda bu ortaya çıkıyor.

• **İktisat Dergisi** - Son yıllarda katma değeri yüksek, ileri teknoloji ürünleri üretelim söylemi var. Holdinglerin bu yapıyla ilişki kurmak mümkün mü? Bu yaptıkları tercihlerle neden daha ileri teknolojilere geçilemediği, katma değeri yüksek ürünlere geçilemediği noktasında şu ana kadar holdinglerin sektörel yönelimleriyle bir bağlantı kurmak mümkün müdür; yani nasıl bir bağlantı olabilir?

• **Seçkin Polat** - Sonuçta insana yatırım var. İnsana yatırım, çok uzun dönemde kâr getirir. O zaman bu uzun dönemli dönüşü kaldıracak zinde insanların üst düzey yönetimde olması lazımdır ki, onlara yatırım yapsınlar. Yatırım yapmadan bu anlamda bazı insanlarda bu mümkündür, becerilerini artırabilir; ama insana yatırım da gerekli. Aslında holdingler bu anlamda ölçek ekonomisinden dolayı en şanslı firma yapılarıdır; çünkü çok sayıda insanı eğitebilecek, geliştirebilecek bir ölçeğe sahiptirler. Küçük firmalarla bunu başarmak o kadar kolay değil.

• **İktisat Dergisi** - "Neden?" sorusuna karşılık şöyle bir şey olabilir mi? Uluslararası alanda yeni alanlara girmek için oradaki güç donanımına ihtiyaç var ve Türkiye'deki sektörel karakterde emeğe ya da bilgiye, uzun erimli getirisi olan şeylere yatırım.

• **Seçkin Polat** - Dediğiniz gibi, farklı alanlara girdiğiniz anda beceriniz yok. O zaman ne yapıyorsunuz? Teknoloji alıyorsunuz. Sen, "teknoloji üretmiyoruz" anlamında söylüyorsun.

• **İktisat Dergisi** - Aslında böyle bir niyet var.

• **Seçkin Polat** - Ama her alana girme düşüncesi olduğu zaman bunu yapmanız mümkün değil. Teknoloji aldığın sürece, satan adam senden bir derece önde. Sizin söyledığınız dinamikliği bu sağlıyor.

• **İktisat Dergisi** - Önce baştan belirlemek gerekir" diyorsunuz.

• **Seçkin Polat** - Tabii. Sonucunda bu ülkenin sanayileşme politikalarıyla ilgili olan bir durum.

• **İktisat Dergisi** - Mesela, turizmde bir yola girildi, aynı zamanda teşvik de edildi.

• **Seçkin Polat** - Tabii; çünkü orada bir kârlılık alanı görüldü.

• **İktisat Dergisi** - Dolayısıyla kendi alanında uzmanlaşacak şekilde sanayi politikalarıyla da teşvik etmek lazım; yani "ben, şu alanda uzmanlaşacağım" diyen bir firmayı teşvik edecek sanayi politikaları gerekli. Önemli diye ben bu bağlantıyı kurdum.

• **Seçkin Polat** - Evet. Tamamen doğru.

Kendi içinde öyle bir kısır döngü yaratıyorsunuz; her tarafa girmeye kalktığınız anda, oralara girmek için teknoloji satın almanız. Girdiğiniz anda da o adam, o teknolojiyi senden önce üretiyor.

• **İktisat Dergisi** - Kaynakları etkin kullanmamış oluyorsunuz. Belli bir alanda uzman olup, oraya yönelmek lazım.

• **Seçkin Polat** - O uzmanlık da, zaten oradaki bütün kararlarınızı, cevaplarınızı kısaltmış durumda. Farklı alanlarda yapılaşarak, her alanla uğraşmak problemi nedeniyle kararlarınızda gecikmeleriniz oluyor.

• **İktisat Dergisi** - Türkiye'deki holdinglerin gündemine olması gereken bir nokta da şu: Ölçek ekonomisi olarak gerekli bütün işletme kontrol yapısını oluşturuyorsunuz; fakat o yapının kendisi de, demin olumsuz olarak bahsettiğiniz şey de, değişimin hızlandığı dönemlerde o yapının kendisi hızla kendisini adapte edemeyen bir şeye de yol açabiliyor. Sizin verilerinize bakınca şaşırdım. Bazı holdinglerin, sizin gözünüzde çok tarihsel birikimi var; ama şirket sayısı, uluslararasılaşma açısından daha yeni; ama dediğiniz çok yayılma-yan, çok dağılmayan holdinglerin hızla öne geçtiği yönünde bir ipucu da var; yani burada demin söylediğinizin tam tersi.

• **Seçkin Polat** - Anatomisi önemli. Ne kadar büyük firma var, ne kadar küçük firma var onu, orada yakalamak mümkün değil; ama onlar arasındaki ilişkilerin anatomisi ancak bu tip çalışmalardan çıkar. Bizim firmaları bu konuda ketum.

• **İktisat Dergisi** - Siz de herhalde o tip şeylerle karşılaşmışsınızdır; bilgi almak çok zor.

• **İktisat Dergisi** - 3 yıl önce ben bir dersti tamamen holdinglere ayırdım. Öğrenci arkadaşlar da çok istekli. Bu derste sınav yok, bir şey yok, holdingler hakkında; yani nerede kuruldu, ne zaman kuruldu, hangi sektörde baş-

Farklı alanlarda yapılaşarak, her alanla uğraşmak problemi nedeniyle kararlarınızda gecikmeleriniz oluyor

ladı, nasıl kuruldu gibi bilgiler toplanmış. Bizim bildiğimiz büyük holdinglerden bilgi almak çok zor.

• **Seçkin Polat** - Bu dönem "strategic management" diye dersim var. Araştırma projesi olarak -şu çalışmalarda kullandığımız- Türkiye'deki holdinglerin stratejik yönetim yapısını nasıl çıkaracağız? Bunu, stratejik planlamayı nasıl yaptıklarıyla ilgili olarak" dedim. Temel olarak buna yönelik soru 4 ya da 5 taneydi. İşte "Stratejik planlama yapan biriminiz var mı, varsa adı nedir, kime bağlıdır, en üst yöneticinin adı nedir?" gibi bu anlamda sıralanabilecek bilgiler. 40 tane holdingin 15 tanesinden bilgi toplayabildik. Veri, bilimin en önemli temelidir. Yoksa öbür türlü spekülasyon olur.

• **İktisat Dergisi** - Avrupa'daki firmalar çok açık. Ekonomi dergilerine bakıyorsunuz, firmanın portföyü denir, yöneticisi ne yapıyor, ne ediyor, her şeyi açık.

• **İktisat Dergisi** - Oradaki de tamamen yüzde yüz doğru bilgi değildir.

• **Seçkin Polat** - Ben çoğu firmayı; yani otomotiv sektörünü inceledim, elektronik sektörünü inceledim, "Kâr oranları nedir, nereden nereye geldi, hangi sektörden çıkıp geldi, alt sektörden çıkıp, başka birine geçmeyi düşünüyor mu?" gibi bütün bunların hepsi yazılıyor, çiziliyor; ama bizim burada daha yeni yeni başladılar gibi, hatta çoğu da ketum. Bir de, burada ekonomi dergiciliği de yok.

• **İktisat Dergisi** - Holdingler üzerine bir başka boyut olarak Ayşe Buğra'nın çalışması varmış. Ayşe Buğra, Türkiye'deki işadamlarının gelişimiyle devlet arasındaki bağlantıyı incelemiş ve orada devletin etkinliğiyle, müdahalesiyle holdinglerin ve işadamlarının devletle -ama araştırma konusu daha çok holdingler- kurduğu ilişkide hep bir risk unsuru olduğu ifade edilmiş; belirsizlik, kendini ifade edeme. Bence o yüzden o teorik çerçevesi tartışılır. O yüzden bilgi edinme çok zor. Mesela teşvikler. Türkiye'de en son DPT'nin yaptığı araştırmalarda teşviklerin yüzde 60'ının gerçek istenen yere ulaşmadığını; yani kaynak devletten oraya gidiyor; fakat oradan uygulama noktasına varmıyor. Bu sefer iki tarafı içerdiği için, bilgi derleme de çok zor oluyor.

• **Seçkin Polat** - Bu, aslında hakikaten Türkiye'deki bilim açısından, özellikle sosyal bilimler veya sosyal içerikli bilimler açısından önemli noktalardan bir tanesi, bir handikap. Yoksa başkalarınınkini okuyup, spekülasyon

yapmaktan öteye gitmiyor. Bizim kullandığımız bilgiler, bazen çok sıradan bilgiler oluyor. Ona rağmen bile ne kadar zorluk çektik. Bizim kullandığımız bilgi sadece holdingin tanıtım katalogu. Bu tanıtım katalogu ne demektir? İlgili, isteyen, kendini çevreye tanıtmak isteyen kişilere vermek. Bunu bile bulmakta ne kadar zorluk çektik.

• **İktisat Dergisi** - Firmaların faaliyet raporları da fena değil.

• **Seçkin Polat** - Onu bile istemedik; çünkü onun içinde finansal bilgiler var.

• **Seçkin Polat** - Mesela Canon. Canon, her alanda çok iyi değil; ama Canon'un o becerileri, adamın çok küçük motor yapmayı sağlıyor ve adam, bu ustalıkla, bütün alanlara çok rahatlıkla giriyor. Canon, her alanda iyi değil işte.

• **İktisat Dergisi** - Canon Japon mu, yoksa Amerikan mı?

• **Seçkin Polat** - Japon olması lazım. Mesela Honda söylenir. Hakikaten Honda'nın her şeyi çok iyi değil; ama çok iyi motor yapabilme becerisine sahip. Adam, "Benim üstünlük alanım budur. Ben, çok iyi motor yaparım, bunun becerilerine sahibim" diyor.

• **İktisat Dergisi** - Mesela, şu eğilim de sanki bana genel bir kalıp gibi geliyor. Birçok kişi önce tekstilden başlıyor. Toyota tekstil firmasıdır, ondan sonra otomotive geçiyor. Sonra geliyoruz Vestel, önce tekstildedir, oradan elektroniğe geçiyor. Avrupa'da falan da bunun çok örnekleri var gibi geliyor; yani önce dayanıklı tüketim malları, vesaire ile başlıyor, orada belli birikim sağlıyor. Orada uzmanlığı var. Hem belli miktarda birikim de sağlıyor, belli bir para da sağlıyor, ikisini orada birleştiriyor. Birden otomotive girip de orada uzmanlaşmak istese, belki o da olmayacak.

Bu anlamda Güney Kore-Meksika karşılaştırması ilginç olabilir; çünkü oralar, koşulları itibarıyla çok benzer ülkeler. Rekabete baktığımız zaman işler çok altüst oluyor. Mesela Güney Kore'de bir Daewoo vardı, Daewoo'yu biri aldı. Japonya'da kendi sermayesiyle ayakta kalan bir Toyota, bir Honda var. Diğerlerini yarı yarıya veya büyük çoğunluğunu Amerika-lılar aldılar. Mithsubishi'yi Renault aldı, Mazda'yı Ford aldı. Mazda, bir sürü markaya girdi, hepsini birden kontrol edemedi. Bunun en somut örneği BMW'dir. BMW'nin Volkswagen'le kabili kıyas değildir; yani ufak bir firmadır; ama BMW orada kendine bir **niche market** alanı saptamış ve BMW, Almanya'da ve diğer

Türkiye'de
en son
DPT'nin
yaptığı
araştırmalarda
teşviklerin
yüzde
60'ının
gerçek
istenen
yere
ulaşmadığı
görülüyor

ülkelerde bayağı da iyi kâr ele eden firmalar-dan bir tanesidir.

• **Seçkin Polat** - Kendinizi fazla karmaşık halde tutmayacaksınız; çünkü karmaşıklığı yönetmek gerçekten çok zordur.

• **İktisat Dergisi** - Diyelim ki Siemens belli bir alanı, elektronik alanını elinde tutuyor; ama bazı faaliyet alanlarını da dışarıya veriyor. Mesela eskiden neydi? Yatay, dikey bütünleşme vardı. Siemens olsun, başka firma olsun, kendi ana sektörüyle ilgili olsa bile 10 alanda birden faaliyet gösteriyordu. Şimdi bu ana sektörü içinde belli şeyleri dışarı veriyor. O, sadece belli yerleri denetliyor; yani dediğiniz gibi motoru denetliyor. Tasarrufu olabiliyor, o alanları veya Pazar; marka becerisi, marka yönetimi diyelim. Diğer alanları tamamıyla dışarıya veriyor.

• **Seçkin Polat** - Bu, firma uzmanlığı. Herkesin kendi en iyi yaptığı alanda. Tabii bununla birlikte bu, network organizasyon yapıları. O, ondan alıyor; ama kendisi de iyi bir iş yapıyor.

• **İktisat Dergisi** - Güney Kore'de firmaların yüzde 69'u 15 aileye aittir. Bankaların yüzde 18'i aynı 15 ailelerinmiş ve diğer alanların, finansal alanların yüzde 45'i yine büyük ailelere ait. Şimdi şöyle bir sorun da var: Türkiye için de buna benzer bir kalıbın olabileceğini düşünüyorum.

• **Seçkin Polat** - Yani aile şirketleri ağırlıklı. Profesyonelleşme olmaması mı?

• **İktisat Dergisi** - Şu anlamda ifade etmek istiyorum: 80 öncesi yapıda; yani daha çok açık ekonomilere geçmeden önce bir hol-

ding düşünelim. A, B, C, D, E döneminde belirli ellerde sürekli birikimi oluyor. Banka, hizmet alanı, endüstriyel alanda az sayıdaki holding bu yapıları kontrol ediyor ve gittikçe sermaye birikiyor. Bu sermayeyi değerlendirmek zorunda. Güney Kore 1988-89'da aslında veri olarak kâr oranları düşüyor, ellerinde aşırı sermaye oluşuyor, bunu da ha bire yeni alanlara yatırım yapıyor. Türkiye'ye bakıyoruz, 1997'de sermaye içi bileşenleri çalışması yapmışım. Orada bankayı, Türkiye'deki para sermayesini, kredi olanağı olan havuzu kontrol eden az sayıda holding var. Bunlar açığa çıktıkça sermayeyi etkin kullanma yerine, dediğiniz gibi çok ayrı alanlara dağıtmak zorundalar.

• **İktisat Dergisi** - Seçkin Bey diyor ki; "onu stratejik olarak ya kendisi denetleyecek, ya devlet sopayla denetleyecek" Sermaye de ne yapacağını bilemeyebiliyor. O kadar parayı nereye koyacak? Siz, "biraz planlı-programlı gitsin" diyorsunuz.

• **Seçkin Polat** - Tabii.

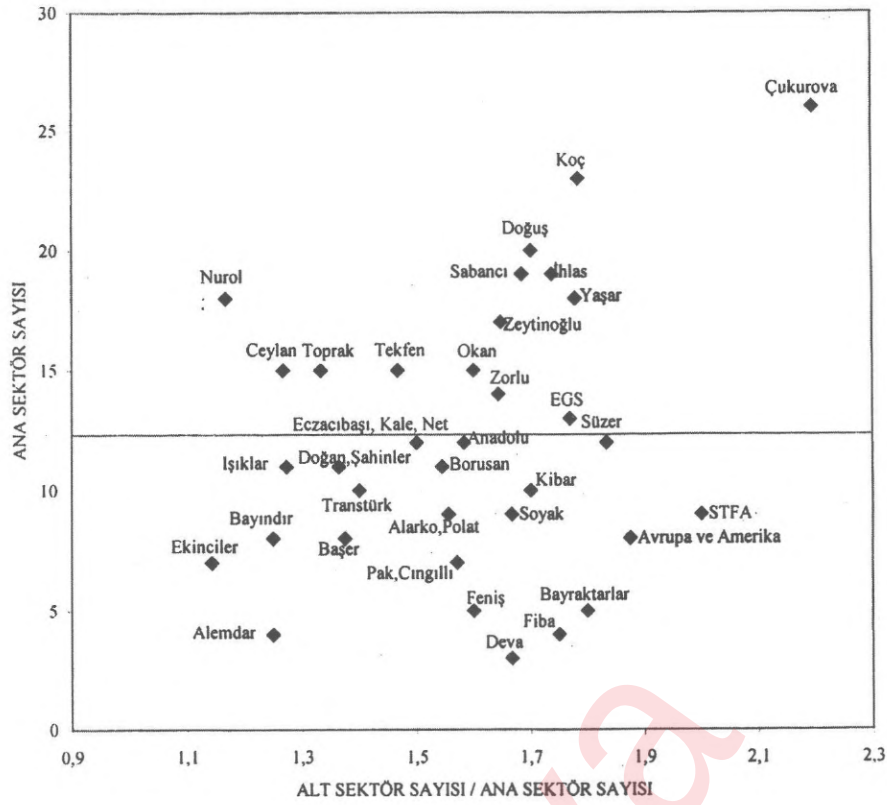
Bu planlama, şu beş yıllık plan değil ha; 20-30-40 yıl. Tabii detay plan değil, ana stratejik kavramları içeren bir oyun planı. O zaman ne yapacağınızı bilirsiniz, o zaman sorun çıkmaz, o zaman hızlı karar verirsiniz; çünkü o düzen var.

• **İktisat Dergisi** - Güney Kore'de firma gelişmesinde çok iyi çalışması var. Ciddi kâr oranı düşüyor, elde sermaye var, yeni alanlara giriyor, sabit sermaye için gerekli işletme sermayesi borç olarak alınıyor, bir noktadan sonra balon patlıyor.

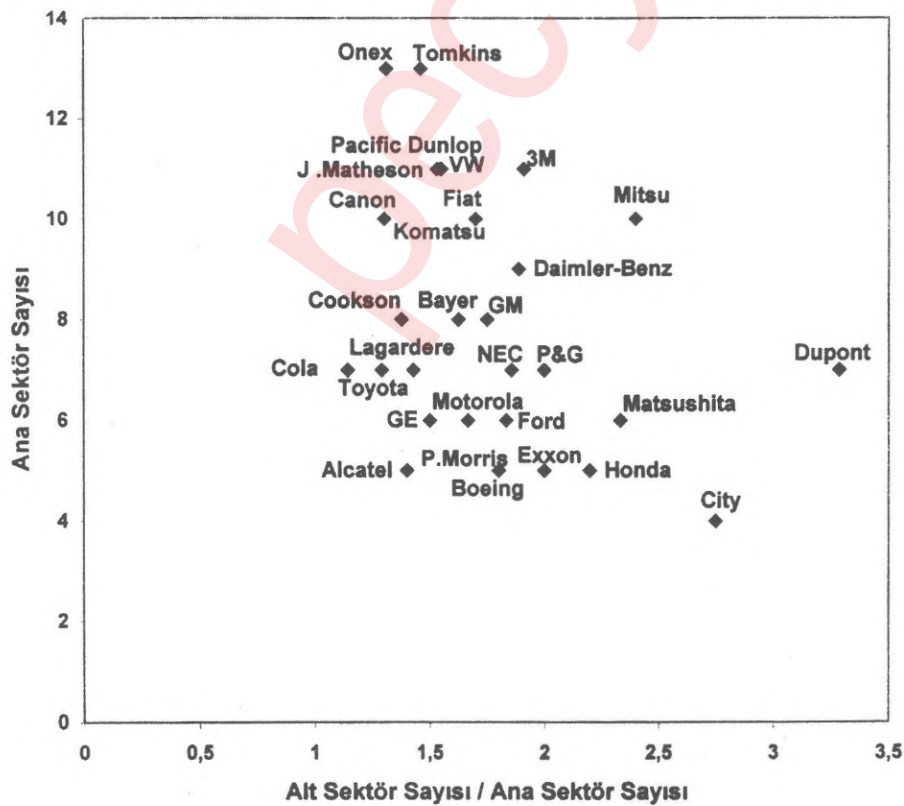
Söyleşi için çok teşekkür ederiz.

Kendinizi
fazla
karmaşık
halde
tutmayacak-
sınız;
çünkü
karmaşıklığı
yönetmek
gerçekten
çok
zordur

Şekil 1. türk holdinglerin çeşitlenme diyagramı

Şekil 2. uluslararası firmaların çeşitlenme diyagramı

türkiye'de 80 sonrası sanayileşme deneyimine bakarken¹

Gazete okurken aynı zamanda sohbet eden iki memurun diyalogu:

- Türkiye'nin iki sanayi devi Koç ve Sabancı işbirliği yapacaklar mı?
- Uzay mekiği yapmak için mi?
- Hayır Milli Piyango'yu almak için...²

Kurtar
Tanyılmaz*

1- giriş

Türkiye ekonomisinin yaşadığı değişimleri kavramada dönemleştirme açısından 1980 yılı genellikle içe dönük ithal ikameci sanayileşmeden, dışa açık ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçişin bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Bir önceki dönem hükümetinin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından ortaya konan yeni sanayileşme stratejisinin amacı "piyasa ekonomisi odaklı ve özel sektöre dayanan, rekabetçi ve sürdürülebilir milli bir sanayi oluşturmak ve ihracat kapasitesini artırmak"³ olarak ifade edilmekteydi. Bu stratejinin neresinin "yeni" olduğunu anlamak oldukça güç. Zira bu strateji 1980 sonrası sanayileşme deneyimine damgasını vuran ana perspektifi gayet iyi özetlemektedir. Keza Türkiye'nin yapısal dönüşümü gerçekleştirmesi doğrultusunda DPT tarafından hazırlanan "Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi"ne göre ihracatta rekabet gücünün verimlilik ve kalite artışıyla gerçekleştirilmesi, dünya ticaretindeki eğilimlere paralel yapısal bir dönüşümle dünya ticaretinden daha fazla pay alınması esas olacak⁴ denmektedir. Bu amaçla kamu açıklarının azaltılması, özelleştirmenin hızlandırılması, AR-GE harcamalarının artırılması, yüksek katma değerli sanayi ve hizmet sektörlerinin geliştirilmesine öncelik verilmesi öngörülmektedir. Bununla birlikte 80'li yıllardan itibaren bu yeni sanayileşme stratejisini hedeflerine ulaşmak açısından değerlendirecek olursak, Türkiye ekonomisinin temel toplumsal aktörlerinde (sermaye çevreleri, emek örgütleri, devlet yetkilileri ve akademik çevreler) farklı saiklerle de olsa yaygın kanı Türkiye'nin vaat edilen dönüşümü henüz gerçekleştirememiş olduğudur⁵. Türkiye ekonomisinde bu yeni sanayileşme hamlesinin olabildiğini tartışmak, aslında 80 sonrası sanayileşme deneyimini değerlendirmeyi ge-

rektirmektedir. Bu yazıda sözkonusu deneyimin bir "bilançosunu" çıkarma çabalarına, ülkemizde 80 sonrası sanayileşme sorunlarını değerlendiren farklı yaklaşımların temel önermelerini tartışarak katkıda bulunmayı amaçlıyorum. Bu doğrultuda öncelikle mevcut durumu ele aldıktan sonra, ikinci bölümde sanayileşme sorunlarına yol açan nedenleri, farklı yaklaşımları dikkate alarak sergilemeye çalışacağım. Bir sonraki bölümde bu yaklaşımların eleştirel bir değerlendirmesini yaparak bazı sonuçları ortaya koyacağım.

2- tarihsel arkaplan

1980 sonrası sanayileşme stratejisi temel olarak şu unsurların bir bileşimine dayanmaktaydı: Kamu kesiminin sanayideki ağırlığını azaltmak, kamunun yatırımlarını altyapı sektörlerinde yoğunlaştırmasını sağlamak, ihracat ve ithalatta efektif koruma oranlarını düşürerek, dış ticareti serbestleştirmek ve sanayi üretimini ihracata yönlendirmek. Bunların sonucunda umulanlar ise daha ileri düzeyde bir sanayileşme, niteliksel sıçramaya dayalı bir "ihracat hamlesi", ama her halükarda "yapısal değişim" olarak ifade edilmekteydi. 80 sonrası sanayileşme dinamiklerinin günümüzde geldiği durum ise şöyle özetlenebilir: "Ülkenin dünya ticaretine katılımı 1980 öncesine kıyasla artmış, ihracatın yapısı sanayi ürünlerine doğru yapısal bir değişiklik göstermiş, buna karşılık üretim, istihdam, özel yerli ve yabancı yatırımlarda beklenen artışlar sağlanamamış, verimlilik ve reel ücret gelişmeleri istikrarsız bir seyir izlemişlerdir"⁶. Türkiye'nin sınai üretimi ve ihracatının büyük bölümünün düşük teknoloji ürünlerine dayandığı ve Türkiye'de imalat sanayii katma değeri içinde orta ve yüksek teknoloji ürünlerin payının yalnızca yüzde 38 düzeyinde bulunduğu saptanmıştır⁷. Özetle

80'li yıllardan itibaren yeni sanayileşme stratejisini hedeflerine ulaşmak açısından değerlendirecek olursak, Türkiye ekonomisinin temel toplumsal aktörlerinde farklı saiklerle de olsa yaygın kanı Türkiye'nin vaat edilen dönüşümü henüz gerçekleştirememiş olduğudur

* Yrd. Doç. Dr.
M.Ü. İ.İ.B.F.
Öğr. Üyesi

Türkiye dünya işbölümünde düşük vasıflı, emek yoğun meta üreten bir ülke konumundadır. Bunun yanı sıra ticarete konu olabilecek sektörlerde yatırım oranı düşük kalmıştır, ihracatın %50'i tüketim malları, %8'i yatırım mallarından oluşmaktadır, ihracatçı sektörlerin ithalata bağımlılığı gittikçe artmaktadır, ithalatın %21'i yatırım ve %65'i ara malından oluşmaktadır⁸. Bu yaklaşık 20 yıllık dönemin en önemli özellikleri ve toplumsal sonuçları ise şunlardır: Kayıtdışı ekonominin genişlemesi, kara paranın sistemle içli dışlı olması, rekabet gücünün öncelikle ucuz emeğe ve çocuk işçiliğine dayanması, büyük kamu açıkları, devlet-özel sektör ilişkilerinde eş-dost kapitalizminin güçlenmesi, banka sisteminin yeterli şeffaflığa sahip olmaması, artan cari açık ve iç ve dış borçlar, işsizlik ve yoksullaşma⁹. Şimdi farklı yaklaşımların bu arzu edilmeyen gelişmeleri nasıl değerlendirdiklerine bakalım.

3- teorik yaklaşımlar

Türkiye'de 80 sonrası sanayileşme deneyimini üç ana yaklaşım etrafında ele almaya çalışacağım. Kısaca liberal, liberal sol ve ulusal sol diye tasnif ettiğim bu yaklaşımlar gerek yöntemleri, gerek dayandıkları toplumsal güçler ve hepsinden önemlisi kapitalist gelişmenin dinamiklerini kavrayışları itibarıyla hem bazı ortak varsayımları paylaşmaktadırlar, hem de önemli ayırım noktalarına sahiptirler. Ben söz konusu yaklaşımları tarihsel ve felsefi temelleriyle ele almanın bu yazının sınırlarını aşacağından hareketle "sanayileşme tartışmaları" ekseninde somutlamaya çalışacağım.

Liberal bakış açısına göre 80 sonrası ihracata dayalı sanayileşme deneyiminin beklenen amaçlarının önünde en önemli engeli (İMF ve Dünya Bankası'nın bu konudaki yorumlarıyla örtüşen bir şekilde) "rant kollayan" devlet ve bürokrasi teşkil etmektedir. "Küresel ekonomiye" uyum sürecinin bugüne kadar ertelenmesinin ve devlet-özel sektör ilişkilerinde eş-dost kapitalizminin ortaya çıkmasının (G. Kore vb. ülke deneyimlerinin de gösterdiği gibi) altında yatan temel neden işte devletin bu rant arayışına yol açan mekanizmaları barındırmasıdır. Bu mekanizmalar ise piyasaların etkin işleyişini engellemektedir. Dolayısıyla IMF ve Dünya Bankası'nın zorlu ve ağır beделlere dayalı bazı dayatmaları gerekli ve meşrudur. Bu saptamalardan hareketle uluslararası rekabet gücü elde edebilmek ve ileri teknolojiye dayalı bir sanayileşmeye yönelebilmek amacıyla "etkin devlet" koordinasyonu

altında denetleyici kurumsal düzenlemeler (yapısal reformlar) gerekmektedir; bunun için gerekli kaynağı yaratmanın yolu ise kamuda cari harcamalardaki savurganlığı azaltmaktan geçmektedir. Bu yaklaşıma göre sanayideki yapısal dönüşümün önündeki engel *ekonomik* olmaktan çok, birey-devlet ilişkilerinde *demokratikleşme* sorunu olarak görülmektedir. Bu sorunun çözümünde ise temel aktör *piyasa güçleridir*. Sanayileşmede yeniden yapılanmanın temel koşulu ise sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde rekabet gücü olan sektörlerin desteklenmesine yönelik bir sanayi stratejisini ve yönetişimi hayata geçirmektir.

Liberal sol yaklaşım ise devletin ekonomideki rolü konusunda liberal yaklaşımla benzer görüşleri paylaşmaktadır. Mevcut sorunların temel sorumluları, "her şeye karışmayı hak gören bir devlet ile tüketiciye ve teknolojiye duyarsız bir özel kesimdir". "Türkiye ekonomisi devletçi ve tekelleri bir ekonomidir, "tüketici egemen"den çok, "üretici-egemen" bir ekonomik yapıya sahiptir"¹⁰. Ortaya çıkan israfın, yolsuzlukların, hayali ihracatın, vergi kaçırmanın temel sorumlusu, ekonomik ya da ideolojik bir rant mekanizması yaratan devlet ve bürokrasidir. "Devlet ekonomiyi her değdiği yerde bir rant, yasal olmayan çıkar ilişkisi yaratmaktadır"¹¹. Öte yandan bu yaklaşıma göre ekonominin sorun üreten önemli bir yapısal ilişkisi de sanayinin "merkezi" (büyük sermaye) ile "çevresi" (KOBİ'ler) arasında olup, çatışmanın kaynağı ülkenin aşırı tekelimsi ekonomik yapısıdır¹². Sanayi kesiminin "sanayi ve finans" alanları üzerinde oluşturduğu holding tarzı örgütlenmesi rekabetçi bir piyasa yapısının gelişmesini önlemektedir¹³. Bu nedenle devletin küçültülmesi gerekir. Çünkü devlet rekabetçi olmaktan hoşlanmayan bir özel kesime yıllardan beri kaynak transfer etmektedir. Yerli milli burjuvazi yaratmak düşüncesinden çıkarak oluşmuş devletle özel kesim arasında tarihi bir "konsensüs" söz konusu olup, bu, devletin her türlü korumasıyla oluşan aile şirketi özelliğinde iç pazara hakim firma gruplarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tekelci ve devletçi büyük sermaye ile KOBİ'ler arasında yaşanan gelişmelerin çözümü, "sivil toplumun" katılımına dayalı yapısal reformlardan ve piyasanın düzenlenmesinden geçmektedir. Çünkü "Bütün kaynakları şu ya da bu biçimde kontrol edebilen ve de temel tercihi "kapalı" bir ekonomi olmuş bir özel kesim karşısında "piyasayı" savunmak, bu kaynaklara ulaşmakta zorluk çeken daha yaratıcı, daha

Mevcut sorunların temel sorumluları, "her şeye karışmayı hak gören bir devlet ile tüketiciye ve teknolojiye duyarsız bir özel kesimdir"

girişken ve daha rekabetçi bir iş dünyası yaratmak için anlamlıdır. Yoksa "piyasa" mekanizması gelmiş geçmiş en iyi kaynak dağıtım aracıdır iddiası doğru olduğu için değil¹⁴.

Devletin ya da "siyasetin ekonomi üzerinde sultanı"¹⁵ söz konusu olduğundan, çözüm ekonomiyi siyasetten ayırarak, siyaseti "demokratikleştirmek"ten geçmektedir. Çünkü sorun "bir ekonomik sorundan çok, demokratikleşme ve onun olmazsa olmaz şartı olan sivil toplumu yaratamama sorunu"dur¹⁶. Günümüzde yaşanan tam da "otoriter devlet" geleceğinin egemen olduğu Türkiye toplumunda demokratikleşme taleplerini yeteri kadar dile getiremeyen sermaye kesimlerinin bu gelecekte kopma sancıları yaşamasıdır. TÜSİAD'ın Demokrasi Raporu'nun yazarlarından Bülent Tanör'ün ifadesiyle: "Türkiye sermayesi kendine güven duymaya başladı ve dünyayla bütünleşmeyi göze aldı. Görüyor ki siyaseti liberalizm olmadan ekonomik istikrar bile sağlanamıyor. (...) Sanki işverenlerin belli bir kesimi, iktisadi istikrarın, iyi para kazanmanın yolunun demokrasiden geçtiğini görür hale geldi"¹⁷. Zaten işverenlerin de onayını alan IMF'nin "yapısal reform" istekleri de artık bu "konsensüs"ün bittiğine işaret etmektedir¹⁸. Liberal yaklaşımla benzer şekilde bu reformlar sayesinde devletin eli kolu bağlanarak, devletle bu büyük firma grupları arasındaki tarihi ilişkinin devam etmesinin önünün kesildiği ileri sürülmektedir. Bu bakış açısından sadece düzgün işleyen bir piyasa yapısına sahip olmak için değil, "kalkınmak", teknolojik altyapı ve insan kalitesi ile rekabet gücünü dünya pa-

zarında artırabilmek için de temel itici güç sivil toplumdur. Bu yaklaşıma göre hem Avrupa Birliği'nin desteğiyle hem de sermayenin "ilerici", "demokrat" kesimleriyle ittifak yapacak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla bir sanayileşme atılımı pekala mümkündür. Devletçi değil, fakat kalkınmacı olan bir iktisat politikası önerisi, "kalkınma konularındaki kararlarda yalnızca siyasetçi ve bürokratların değil sivil toplumun ve örgütlerinin de katılabileceği yeni örgütlenme biçimlerinin oluşturulması"dır¹⁹.

Ulusal sol yaklaşıma göre ise, 1990'lı yıllar "finans kapital ve onun etekleri altında palazlanan rantiyelerin"²⁰ egemen olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. IMF ve Dünya Bankası güdümlü yanlış iktisat politikaları (örneğin sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik 32 sayılı karar vb.) "rant ekonomisine" geçişte temel rol oynamıştır. Burada kuşkusuz Türk sermayesinin "davranış bozuklukları"da önemli bir etkidir. "Türkiye yapısındaki bir ekonomide "özel girişimin tökezlemesi"ne ilişkin olgular dikkate alınmazsa çok yanıltıcı olur. Varolan ekonomik yapı içinde, hem kamu sektöründe hem de özel girişimcilikte birbirinden farklı özellikler taşıyan sakat, çarpık ve hastalıklı davranış biçimleri yaygındır"²¹. Kore mucizesi gibi üretici güçlerde bir sıçramanın gerçekleşmemesinin "ana sebeplerinden biri, Türkiye'de sermayenin ve burjuvazinin üretken, yaratıcı, dinamik özellikler taşınamaması, daha çok tüketici, parazit, rantiyeli, spekülasyon özellikler taşımasıdır"²². "Türkiye ekonomisinde istikrarsızlığın ana kaynağı, özel sermayenin tekelci sermaye birikimi ve

**Ulusal
sol
yaklaşımın
bu saptamaları
"piyasa
aksaklıklarının"
düzenlenmesi
gerekliği
varsayımına
dayanır**

eksik rekabet koşulları altında, devlet desteğinden bağımsız olarak bir türlü özelleşememiş olmasında yatmaktadır²³. Ulusal sol yaklaşımın bu saptamaları "piyasa aksaklıklarının" düzenlenmesi gerektiği varsayımına dayanır. "(...) kapitalist düzende emek, ekonomi içi ve dışı araçlarla esasen disiplin altında tutulmaktadır; gelişme ve sanayileşme sürecinde disiplinin altına alınması gerekenler kapitalistlerdir"²⁴. K. Boratav'ın ifadesiyle "Kaynak tahsisini özel sektörün yatırımcı kesimlerinin lehine yeniden dönüştürmek, buna mukabil yatırım niteliği zayıf, rantıye özelliği, tüketici özelliği ağır basan sermaye ve varlıklı kesimlere vergi yükü bakımından fazlaca yönelmek gerekmektedir"²⁵. Bu doğrultuda çözüm olarak "sermaye birikiminin ve ulusal tasarruf oranlarının yükseltilmesi; "dünyayı yakalama"nın vazgeçilmez önkoşulu olan teknolojik dönüşümü içeren bir sanayi politikasının ve bununla yakından bütünleşmiş bilim ve eğitim politikalarının oluşturulması" önerilmektedir²⁶. Aksi takdirde "(...) çağdaş bilim ve teknolojiyi yakalayabilen ülkeler, bu yüzyıl bitmeden uygar, ileri, gelişmiş dünyanın bir parçası olabilecekler, diğerleri "treni kaçırmak" görece az gelişmişliğe mahkum olacaklardır²⁷. Çünkü "(...) ulusların üretim süreçlerine katılma biçimleri üretim teknolojileriyle belirlenir. (...) Günümüzde üretim fazlasının ya da artı ürünün en fazla artırılabilirdiği alan esas olarak teknolojidir. İlk üretildiğinde "tekeli" niteliğinde olan yeni teknoloji sahip olanlara çok açık bir üretim fazlası, yüksek getiri sağlar. Gelişmiş/az gelişmiş ekonomik ayrımı özünde bu noktadan kaynaklanır"²⁸.

Buraya kadar yapılan saptamalar ışığında bir ara bilanço çıkaracak olursam; her üç yaklaşımın da farklı vurgularla birlikte açık veya örtük olarak paylaştığı ortak temel varsayımlar şunlardır:

- 1- Sanayileşmeye ilişkin temel sorun *yanlış* iktisat politikalarıdır (neo-liberal politikalar, 32 sayılı karar, devletçi uygulamalar vb.)
- 2- Bunların sorumlusu ya devlet ve bürokrasi (liberal ve liberal sol varyant) ya da tekeller ve rantçı burjuvazidir (ulusal sol varyant).
- 3- Çözüm olarak "piyasaları" (Türk sermayesini) yönlendirecek *kurumsal* düzenlemeler gerekmektedir.

Bu farklı yaklaşımları ortaklaştıran ana unsur ise kapitalizme içkin iktidar ilişkilerini sorgulamaları, kapitalizmin yapısal dinamiklerini göz ardı ederek, "komuta siyasette" varsayımından hareket etmeleridir. Her üç yaklaşım

göre siyaset, ekonomideki "çarpıklıkları" düzenleyebilir. İlk iki yaklaşımda piyasaları denetleme görevi "sivil topluma" bırakılırken, sonuncu yaklaşımda piyasaları denetleme/düzenleme işlevinde devlete önemli bir rol biçilmektedir. Asıl önemli olan "piyasa ekonomisinden, onun ötesinde bir vazgeçiş bugünkü konjonktürde olanaksız"²⁹ olduğundan, "işadamlarının uzun vadeli çıkarlarının toplumun politik çıkarlarıyla uyum içinde olabileceği"³⁰ varsayımından hareketle, farklı çıkarlar arasında "toplumsal uzlaş"ı sağlamak ve burjuva demokrasisini yerleştirmektir. Çünkü krize yol açan etken "toplumsal sınıflar arasında uzlaşmanın yapılamamış olmasıdır. Bunun arkasında da Türkiye'nin Avrupalı anlamda bir burjuva demokrasisine kavuşmuş olmaması"³¹ gelmektedir. Şimdi bu temel saptamaların eleştirel bir değerlendirmesine geçebiliriz.

4- eleştirel değerlendirme

"Dünya değişti. Kendi kendimize kavrulmamız zor. Kendi kendimize kavrulursak yanma ihtimali de var. Biraz yağ lazım. Bu yağ, dış paradır". Süleyman Demirel³²

"İşadamlarının önündeki mayınları temizlemek bizim görevimiz. Bunu önünüzdeki engelleri kaldırmak için de kararlıyız. Pratik hareket edeceğiz. Bize ne düşüyorsa Türkiye'deki bütün işadamlarının emrindeyiz" - Dönemin Başbakanı Abdullah Gül³³

İktisat politikaları ne kadar belirleyici?

İster IMF ve Dünya Bankası tarafından dışardan dayatılmış olsun, isterse de "kurumsal düzenlemeler" için gerekli olsun, (neo-liberal) iktisat politikalarının uygulanış biçiminin ekonominin ve sanayileşme sorunlarının merkezine yerleştirilmesi, temelde, politikanın ekonomi karşısında belirleyici bir rol oynadığı varsayımına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle sanayileşme sorunlarına yol açan temel çelişkinin ya piyasa-devlet ya da devlet toplum arasındaki gergin ilişkilerden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi bir kez siyaset her şeyin belirleyeni ise, o takdirde devlet ya da "sivil toplum", sermaye birikiminin (asıl anlamıyla ekonominin, altyapının) hareket yasalarını geçersiz kılabilir, sisteme istikrar kazandırabilir! Hem liberal ve liberal sol hem de ulusal sol yaklaşımlara egemen olan böylesi bir kavrayış dünya kapitalizminin değişim dinamiklerinin doğru olmayan bir algılamasının ürünüdür.

Başka
bir ifadeyle
sanayileşme
sorunlarına
yol açan
temel
çelişkinin
ya piyasa-devlet
ya da
devlet
toplum
arasındaki
gergin
ilişkilerden
kaynaklandığı
varsayılmaktadır

"Otoriter" devletin piyasa güçlerinin serbest gelişimini engellediği konusunda liberal ve liberal sol yaklaşımlar benzer görüşleri paylaşmaktadır. Bu görüşe göre ana çelişki *piyasa-devlet* ilişkisinden kaynaklanmakta, devlet ve bürokrasi Türkiye'de kapitalizmin ve sanayileşmenin gelişmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Ben ise tam tersi görüşün geçerli olduğunu savunuyorum. Türkiye Devleti kapitalizmin gelişmesini engellemek bir yana, kuruluşundan itibaren kapitalizmin gelişimi ve Türk sermayesinin gereksinimleri doğrultusunda hareket etmiştir. Türk Devletin rant yaratarak kaynakların israfına yol açtığı önermesini kanıtlamak için hem ileri kapitalist ülkelerde bu tür mekanizmaların geçerli olmadığını göstermek hem de Türkiye'de devletin ve bürokrasinin elde ettiği rant miktarının, ülkedeki tasarrufların ya da mali kaynakların - başını TÜSİAD'ın çektiği - çeşitli sermaye gruplarına aktarılan (hayali ihracatlara verilen teşvik miktarları, ihracat kredileri, yatırım indirimleri ve teşvikler, "vergi barışıyla" sermayeden alınmayan vergiler, kayıtdışılığa göz yumularak oluşan vergi kayıpları ve bankalara enflasyonun üzerinde faizlerle hazine kağıdı verme ve batık bankaların ve onlara bağlı iştiraklerinin kurtarılması sonucu bütçeye yük olan borçlar toplamının hesaplanmasından oluşan) kaynaklarla karşılaştırılması gerekirdi. Bu durumda tablonun görünenin tam tersi olacağı açıktır. Öte yandan devletin sermayenin çıkarlarını eskisinden daha fazla (ulusal düzeyin yanısıra uluslararası ölçekte de) kollamak durumunda

olduğu bir konjonktürde bulunduğumuz da göz ardı edilmemelidir³⁴.

Liberal sol ve ulusal sol yaklaşımlar ise başka bir ortak varsayımı paylaşır: Topluların değişimine yol açan itici güç teknolojik gelişmedir. "Topluların nihai belirleyicisi doğa hakkındaki bilgi düzeyidir"³⁵. "(...) Teknoloji tanım gereği artık değeri yaratan ana etmendir. Yani tanıma göre ürün fazlasını yaratan temel öge teknolojidir"³⁶. Burada ortaya çıkan sorun "bölüşüm sorunu"dur. "Yani teknolojinin getirdiği, yeni yaratılan o büyük değer, nasıl bölüşürülecek?"³⁷. Başka bir ifadeyle "Teknoloji bir olanaklar yelpazesi getirir. Bunun nasıl kullanılacağı, ne tür bir toplumsal düzene kaynaklık edeceği güç ilişkileriyle belirlenir"³⁸. Bu önermelerin de açığa çıkardığı üzere her iki yaklaşımca toplumsal eşitsizliklerin kaynağı olarak görülen esas mesele bölüşümdür. Üretimde yaratılan fazla değer ("artığın") üretim gerçekleştikten sonra, üretim sürecinin dışındaki toplumsal sınıflarca nasıl paylaşılacağıdır. Dolayısıyla sömürü üretim sürecinden değil, ona dışsal olan, mübadele ya da bölüşüm (yani *dolaşım*!) alanındaki eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Ana bakış açısının bu olmasının altında yatan kapitalizm "tahayyülü", insanların doğayla kurdukları ilişkilerin toplumsal ilişkilere "içerilmiş" (embedded) olmasıdır. Doğanın yasalarıyla, toplumun yasalarının birbirinden farklı olduğu (J. S. Mill) varsayımından hareket eden bu her iki yaklaşıma göre, ekonomi bir teknik işbölümü ("üretim yapısı") olarak algılanır ve bunun nasıl gelişeceği, top-

Böylece
bütün
mesele
teknolojinin
"nimetlerinin"
yeniden
bölüşümü
sorunu
haline
gelir ki
bu da
"doğru"
iktisat
politikalarıyla
giderilebilir

lumsal nimetlerinin nasıl paylaşılacağı bunu çevreleyen, toplumsal ilişkiler ("güç ilişkileri") tarafından düzenlenir. Burada sorun, üretim sürecinin değişen koşullarına ("ekonomiye") toplumsal düzenleme sisteminin ("toplumun") nasıl uyum sağlayacağıdır. "Kapitalizmin tarihi, bu açıdan, toplumla ekonominin arasında geçen bitmek tükenmek bilmez bir mücadele"³⁹ olarak değerlendirilir. Bu bakış açısına göre piyasaların (sermayenin) toplum üzerindeki hükümlerliğini kim ve nasıl denetleyecek sorusu önem kazanır.

Bu tartışmada söz konusu iki yaklaşım da kapitalist üretim tarzının gelişimini doğru kavramaya elvermeyen bir çerçeveden hareket etmektedirler. Her iki akım da kapitalist üretim ilişkilerini sadece *dolaşım* alanına hapsederek ve kapitalizmin gelişiminde itici gücü teknolojik gelişmelere (birinde yaratıcılık, diğerinde sanayi politikaları) vererek, Marksist terminolojiyle ifade edersek, üretici güçlere dönüştürücü rol vermektedirler. "Çünkü onlar (Neo-Ricardocular) Neo-Klasikler gibi üretimi sosyal ve doğal bir süreç olarak görüyorlar. Onlara göre sermaye, daha önce de söylediğimiz gibi, yalnızca ürünün sahiplenilmesi ya da onların dediği gibi "gelir bölüşümü" ile ilgili olduğunda toplumsal bir ilişkidir. Onlara göre tüm toplumsal ilişkiler dolaşım sürecinde yoğunlaşmıştır"⁴⁰. Bu durumda "ekonomi" diye nitelendirilen alan aslında üretim ilişkilerinden koparılmış bir "teknik" süreç olarak değerlendirildiğinden, sistemin yeniden üretimini ve dönüşümünü sağlayan ana etken, zorunluluk alanından çıkmış, dolayısıyla, *insan hakları* ve *etik* gibi kaygılara seslenmek durumunda kalan, politik mücadeleye ("güç ilişkileri") olmaktadır. Dolayısıyla krizin de, "çarpık" sanayileşmenin de, "eşitsiz mücadelenin" de nedeni – teknolojilerin eşitsiz "bölüşümü"nde somutlaşan - dış dinamiklerle (iktisat politikaları) açıklanarak, sisteme içkin iç dinamiklerin (bir ülke içinde hüküm süren ve *üretim düzeyinde* ortaya çıkan sınıfsal iktidar ilişkilerinin "çatışmalı" doğası ve değer yasasının uluslararası ölçekte işleyişi) üzeri örtülür. Böylece bütün mesele teknolojinin "nimetlerinin" *yeniden bölüşümü* sorunu haline gelir ki bu da "doğru" iktisat politikalarıyla giderilebilir. Başka bir ifadeyle bir ülkenin ileri teknolojiye "yetişmesinin" önündeki en büyük engel *siyasidir*. Toplumsal değişimde teknolojik gelişmeye, üretimdeki iktidar ilişkilerinden dışsal bir belirleyicilik rolü atfeden bu kavrayıştan hareketle Türkiye vb. azgelişmiş ülkelerde "çarpık kapitalizmin" hüküm sürmesinin ve bir türlü "ileri

sanayi" ülkeleri düzeyine gelinememesinin sorumlusu ya bu yeni teknolojilerin (mikroelektronik vb.) ülke içinde yayılımını *engelleyen* emperyalist ülkeler (ulusal sol yaklaşım) ya da bu süreçte çıkarı olan "iç" güçlerdir (otoriter devlete vurgusuyla liberal sol yaklaşım ya da "rantçı" ve "parazit" burjuvaziye vurgusuyla ulusal sol yaklaşım). Oysa emperyalizmin kolonyal dönemindeki gibi emperyalist sömürüyü, bir tür ucuza alıp, pahalıya satma faaliyeti ve üretici güçlerin gelişmesini engelleyen bir güç, bir tür "yağma" olarak algılamak doğru değildir⁴¹. Temel çelişki emperyalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında değil, üretici güçlerle (üretim uluslararasılaşması) kapitalist üretim ilişkileri (özel mülkiyet ve koruyucusu ulusal devlet) arasındadır. Çünkü rekabet ülkeler arasında değil, sermayeler arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kapitalist sermaye birikiminin belli bir dönemdeki gereksinimlerini ve çelişkilerini – ki bunlar aynı zamanda dünya çapında uluslararası işbölümünün yeniden yapılanmasında da belirleyici rol oynamaktadırlar – göz ardı ederek iktisat politikalarının performansına odaklanmak, *ister istemez kapitalizmin yapısal sorunlarının doğru politikalarla düzenlenebileceği anlamına gelir*. Halbuki "kapitalist toplumda devlet, iktisadi yaşama değer yasasının karşısı (dolayısıyla kar oranının düşme eğiliminin) bir güç olarak girmez. Onun mantığı çerçevesinde, ona tabi olarak, ama onu bir ölçüde tadel etmek veya ertelemek üzere girer. Bu yüzden devletin değer yasasıyla ilişkisi çelişik bir ilişkidir: bir yandan değer yasasını askıya alır ama bir yandan da onun egemenliği altındadır"⁴². Nitekim dünya ekonomisinde 1970'lerde başlayıp 80'lerden itibaren gittikçe derinleşen krizin sermayenin yeniden yapılanma ve bu doğrultuda uluslararası işbölümünü şekillendirme çabalarını belirleyen ana dinamik ne ülkelerin sahip oldukları üretim teknolojileri düzeyi ne de izlenen iktisat politikaları idi. Bu etkenler kuşkusuz bu süreçte önemli rol oynamakla birlikte, söz konusu dönemde kriz dinamiklerine (aşırı üretim, azalan karlılık vb.) bağlı olarak şiddetlenen rekabet ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla şekillenen politik güç dengelerinin belirleyiciliği yanında ikincil bir düzeyi temsil etmektedirler.

Kapitalizmin günümüzdekinden önce yaşadığı en derin kriz 1910- 1945 arasındaydı ve bu dönemde iki dünya savaşına tanık olundu. 1945 sonrası da devlet müdahaleleriyle krizin düzenlendiği istikrarlı bir döneme değil, kapitalist sermaye birikiminin yeniden üretim

İşte
azgelişmiş
ülkeleri ve
sermayelerini
dünya
ekonomisiyle
bütünleşmeye
sevk
eden
baskı,
krizle
birlikte – bütün
"düzenleyici"
politikalara
rağmen – değer
yasasının
dünya
ölçeğinde
yeniden
hükümünü
icra
etmesinden
kaynaklan-
maktadır

koşullarını sağlamaya dönük sınıf-ıçi (emperyalistler-arası) ve sınıflar-arası mücadelede işçi sınıfının yenilgisi üzerine kurulu, geçici (1945-1970) bir dengeye ("altın çağ") tekabül etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası tekrar canlanan sermaye birikiminin gereksinimlerine göre şekillenen uluslararası işbölümü bazı az gelişmiş ülkelerde *görece özerk* politikaların (ithal ikameci sanayileşme) izlenmesi için elverişli koşullara sahipti. Ancak 1970'lerden sonra dünya kapitalizminin kriziyle birlikte gündeme gelen yeniden yapılanma arayışları, iç pazara dayalı sermaye birikiminin (ithal ikameci sanayileşme politikalarının) tarihsel sınırlarına geldiğinin bir işaretiydi. Dolayısıyla *bağımlı* sanayileşmenin günümüzdeki gerçekleşme koşullarını kavramanın önkoşulu, dünya ekonomisini hiyerarşik ve parçalı yapısıyla bir bütün olarak kavramak ve sermaye birikiminin bu somut koşullardaki gereksinimlerini bir başlangıç noktası olarak ele almaktan geçer. Nedir günümüzün somut koşulları ve gereksinimleri?

Dünya ekonomisinde belli başlı ileri kapitalist ülkelerde 70'li yıllardan beri uzun süreli bir bunalım kendisini kitlesel işsizlik ve azalan kar oranlarıyla dışa vurmaktadır. Dünya ekonomisinde nerdeyse bütün kilit sektörlerde aşırı üretim ve kapasite fazlası rekabetin şiddetlenmesine ve sermayenin yeniden yapılanma arayışlarına yol açmıştır. Kuşkusuz Doğu Bloku'nun 90'lardan itibaren çözülmesiyle birlikte politik güç dengelerindeki önemli değişim, kapitalizmin derinleşen krizine bir çare olmasa da, sermayenin manevra alanını genişletmiş durumdadır. Krizden çıkışa yönelik yeniden yapılanma arayışlarının temel özellikleri, "elini ötekinin cebine sokma" ("beggar my neighbour") felsefesine dayanmaktadır. Kar oranını yükseltmek amacıyla hem sabit sermaye maliyetlerini hem de işçilik maliyetlerini aşağı çekmek, varolan bütün güç ilişkilerini ve eşitsizlikleri kullanarak, maliyeti başkasına (devlet, işçi sınıfı ve ezilenler, başka ülkelerin ezilenleri) yıkmak hedeflenmektedir⁴³. Neo-liberal iktisat politikalarının temel anlamını sermayenin sınıf saldırısının bu yapısal nedenlerinde aramak gerekir. Özelleştirmeler, mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, taşeronlaşma, "yalın üretim", emek piyasalarının esnekleştirilmesi, deregülasyon vb. bütün politikalar yukarıda kısaca ifade edilen *yavaşlayan* birikimin önünü açma zorunluluğunun bir ürünüdür. Diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal politikaların uy-

gulanmasıyla umulan, efektif talebin Keynes-yen politikaların aksine temel olarak ihracatla yükseltilebileceğidir. İhracat artarsa, yatırımların, tüketimin ve karların da sonunda artacağı varsayılmaktadır⁴⁴. Bu doğrultuda emperyalist ülke şirketlerinin denetiminde üretimin uluslararasılaşması süreci yeniden yapılanmaktadır. İhracata dayalı uzmanlaşma diye tanımlanan bu süreç her ülkeyi ve sermayesini ilgili ürünün üretiminde sahip olduğu maliyet avantajı açısından en elverişli aşamasında uzmanlaşmaya zorlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Krizden çıkış amacıyla üretimin "küresel" düzeyde yeniden örgütlenmesinin temel mantığı, "işçiyi makinanın yanına değil, makinayı işçinin yanına götür" yaklaşımı altında ve üretim sürecini parçalayarak "üretim maliyetleri bakımından en elverişli ülkede üret ve oradan dünyaya sat" ilkesine dayanmaktadır. Burada elbette iletişim ve mikroelektronığe dayalı yeni teknolojilerin de önemli rolünü azımsamamak gerek. İşte az gelişmiş ülkeleri ve sermayelerini dünya ekonomisiyle bütünleşmeye sevk eden baskı, krizle birlikte – bütün "düzenleyici" politikalara rağmen – *değer yasasının* dünya ölçeğinde *yeniden hükümünü* icra etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçeveden az gelişmiş ülkelerde sanayileşme dinamiklerine baktığımızda, *iki soru* cevaplanmayı beklemektedir: *Sermayenin krizden çıkmak üzere dünya ölçeğinde yeniden yapılanma arayışlarında uluslararası işbölümünün yapılanmasında az gelişmiş ülkelere verilen rol nedir?* Mevcut koşullarda az gelişmiş ülkelerin özerk sanayileşmeye elverecek bir pazarlık gücü ya da manevra alanı bulunmakta mıdır?

Az gelişmiş ülke sermayelerinin dünya pazarına açılabilmesi ve böylece kendi ulusal iç pazarlarındaki birikim tıkanıklığını aşabilmesi, ancak ileri kapitalist ülkelerdeki üretim sürecinin gereksinimleri doğrultusunda, üretimin belli bir aşamasında – özellikle de emek yoğun sektörlerde - uzmanlaşmakla mümkündür. "Ekonominin kapitalist dönüşümünde ileri mesafe katetmiş bir ülkede dünya pazarı ve dünya ekonomisine bağlanmanın nesnel temeli, ülkede kapitalizmin zayıf, yeni olduğu önceki döneme göre kıyaslanmayacak kadar geniş ve güçlüdür. Burjuvazi başlangıçta iç pazarı ne kadar kısıncıklıkla korumuş olursa olsun, dünya ekonomisiyle bütünleşme iktisadi zorunluluk olarak gelir, dayatır"⁴⁵. İşte Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde de uygulamaya sokulan neo-liberal politikalar (dünya pazarına açılma, mal ve sermaye hareketlerinin liberaliz-

Az gelişmiş
ülke
sermayelerinin
kendi
ulusal iç
pazarlarındaki
birikim
tıkanıklığını
aşabilmesi,
ancak
ileri
kapitalist
ülkelerdeki
üretim
sürecinin
gereksinimleri
doğrultusunda,
üretimin
belli bir
aşamasında –
özellikle de
emek
yoğun
sektörlerde -
uzmanlaşmakla
mümkündür

yonu), iddia edilenin aksine, "dışardan" dayatmadan çok, ülke içinde hegemonik gücü elinde tutan sermaye blokunun "otoriter" devleti de yanına alarak bu yeni kapitalist işbölümüne eklenme gereksinimiyle sermayenin dünya ölçeğinde krizden çıkmak üzere yeniden yapılanma arayışlarının diyalektik bir bütünlüğünün ürünüdür. Uluslararası işbölümündeki bu dönüşümün az gelişmiş ülkeler için zorunlu sonuçlarını ve bunun ideolojik yansımaları ifade eden çarpıcı bir örneği Renault Başkanı'nın sözlerinde bulmak mümkün: "Bursa'daki fabrikamızda sadece Türkiye pazarı için üretim yapsaydık, herhalde kısa süre içinde fabrikayı kapatmak zorunda kalırdık". Aynı yönetici Oyak Renault fabrikasındaki üretimin yüzde 80'inin ihraç edildiğini hatırlatarak, "Bu fabrika çok yüksek standartlarda, Avrupa ile rekabet edecek düzeyde. "Renault fabrikası için doğru olan şeyler Türkiye için de doğru olmalıdır" demektedir⁴⁶. Bir tür *uluslararası taşeronluk* olarak nitelendirilebilecek bu süreç, ekonomik faaliyetlerin merkezdeki pazarlara uyarlanması, merkezdekenden daha emek yoğun tekniklerin kullanılması ve emek maliyetlerinin düşürülmesine yol açmaktadır. İMF'nin bu süreçte temel işlevi, bağımlı sanayiye teşvik ederken, bağımlı ülkeyi daha düşük emek maliyetleriyle rekabet etmeye zorlamaktır. Somut bir ifadeyle Türkiye "Avrupa'nın Meksikası" konumundadır. Bunu kavramak için Arçelik ve Vestel başta olmak üzere Türkiye'nin "ihracat devi" bir çok firmasında üretilen ürünlerde teknoloji (ara malı vb.) ve pazar açısından nasıl da uluslararası şirketlere bağımlı olduklarına bakmak yeter⁴⁷. Ama her şeye rağmen bu kriz koşullarında yerli sermaye açısından uluslararası sermaye ile bütünleşerek dünya pazarına açılmak sadece ulusal pazar için üretimden daha karlıdır⁴⁸. Yerel sermayenin dünya pazarıyla bütünleşmeye ikna olmasının neden daha "akılcı" olduğunu Sabancı Holding'in geçmiş dönemdeki üst düzey yöneticilerinden biri olanca çıplaklığıyla ifade ediyor: "Gönül istiyor ki, Türkiye, hiç bu ortaklıklara gerek duymadan lastiğini de arabasını da kendi üretsün. Ama realist olmak lazım. Bridgestone'un lastikte yeni teknoloji için AR-GE'ye 1 yılda ayırdığı para tam 400 milyon dolar. Bizim Brisa'nın cirosundan fazla. Bununla nasıl yarışacaksınız? Yahu boşver bunları, ben kendi yağımınla kavrulayım diyemezsiniz ki..."⁴⁹.

Öte yandan bir *zorunluluk* olarak kendini dayatan bu yönelişin az gelişmiş ülkelerde yaşayan işçi sınıfı ve ezilen kesimler açısından

ağır bedelleri bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemlisi değer yasaının işlenmesiyle, dünya pazarında rekabet eden sermayeler (dolayısıyla bunların "üsleri" konumunda olan ülkeler) arasında, her bir ürünün üretim sürecinin belli bir aşamasında harcanan toplumsal emeğin "eşitsiz değişimine" bağlı olarak "teknolojik açığın" gittikçe büyümesidir. Başka türlü bir ifadeyle az gelişmiş kapitalist ülkelerden emperyalist ülkelere sistematik bir değer transferi söz konusudur. Bunun sonucunda ihracatçı sektörlerin ihracat artışlarının neden olduğu ithalat gereği hızla yükselmekte, ortaya çıkan dış açıklar dış borçlanmayı artırmaktadır. Ayrıca bu "bütünleşmenin" maliyetleri (vergi afları, ihracata yönelik sektörlerle verilen dolaylı ve dolaysız teşvikler, batan bankaların yeniden devletleştirilmesi) devlete (artan iç ve dış borçlar) ve işçi sınıfına (sosyal güvenlik harcamalarının kısılması, bozulan gelir dağılımı ve artan yoksullaşma) yıkıcılar toplumsallaştırılmaktadır.

Uluslararası kapitalist işbölümüne eklenmenin Türkiye ekonomisine etkisi *ikili ve parçalı* bir sınai yapının ortaya çıkmasıdır. Bu etki şudur: Bir yanda ihracata yönelmiş, ama bu arada iç pazarı da büyük ölçüde ellerinde tutan sermaye bloku, öte yanda sadece ülke içinde üretim yapan ve bu uluslararası üretim zincirinde yer alamamış sermaye grupları. Tam da bu ikili yapı, ülkenin içsel sermaye birikiminin gerçekleşmesinin önündeki temel engel olup, çelişen çıkarlar hükümetleri içinden çıkılması zor bir açmaz içinde bırakmaktadır. Örnek olarak otomotiv sektörünü ele alalım: Türkiye'nin en büyük 500 sanayi firması içinde gerek satışlar, gerek ihracat rakamları gerekse de karlılık bakımından uzun yıllardır en başlarda yer alan, hemen hepsi yabancı ortaklı otomotiv şirketleri aynı zamanda en çok ithalat yapan firmalar arasında da ilk sıralarda yer almaktadırlar. Öte yandan bu şirketler, bağlı oldukları holding bünyesinde yer alan banka ya da finans kurumları sayesinde tüketici kredilerini teşvik etmek suretiyle daha fazla satış (hem ihracat hem ithalat olarak) yaparak rekabet ortamında pazar paylarını artırmaya çalışmaktadırlar. Bunun en önemli sonucu, ithal araçların pazardan daha fazla pay alması, payı giderek azalan araç üretiminde yerli katkı oranının giderek azalması, ana sanayi ve yan sanayide istihdam azalışları ve döviz kaybının dış açığı artırıcı etkisidir.

Ancak bu toplumsal sonuçlardan uluslararası işbölümündeki bu değişimin yarı sanayileşmiş ülkeleri "sanayisizleştirdiği" anlamını da

Ancak
bu toplumsal
sonuçlardan
uluslararası
işbölümündeki
bu değişimin
yarı
sanayileşmiş
ülkeleri
"sanayisizleştirdiği"
anlamını da
çıkarmamak
gerekir

çıkarmamak gerekir. Olsa olsa bağımlı sanayileşmede yeni bir evreden söz edilebilir. Şöyle ki bu süreçte bazı ihracata yönelik üretim yapan sektörler ve sermayeler kazançlı çıkarırken, iç pazarla sınırlı ya da yerli üretim yapan sektörler büyük kayıplar yaşamışlardır. Ayrıca bu ülkelerdeki hegemonik sanayi burjuvazisinin "ileri" kapitalist ülkelerdeki sermayelerle kurduğu ittifakı, kesinlikle bir kayıtsız şartsız işbirliği ("kompradorluk") olarak yorumlamak gerekir. Yarı sanayileşmiş ülkelere bazıları (bazı Güney Amerika, Güney Doğu Asya ülkeleri, bu arada Türkiye) emperyalizmin "kolonyal" türünden "bağımlı kalkınma" türüne⁵⁰ geçişiyle birlikte bu ülkelerde *görelî özerk* bir mali sermaye oluşmuş durumdadır⁵¹. Ancak günümüz koşulları bu özerkliğin sınırlarını zorlamaktadır. Dünya kapitalizmiyle bütünleşmenin, yabancı sermayeyle eklenmenin yoğunlaşması sonucunda, yerel sanayi burjuvazisinin emperyalist sermayeler karşısında "ithal ikameci" sermaye birikimi evresiyle karşılaştırıldığında görelî özerkliği azalmış, mali⁵², teknolojik, askeri bağımlılık derecesi artmış durumdadır.

Bu da bizi ikinci soruya götürmektedir: izlenecek o ya da bu iktisat politikasının bu *so-mut koşullarda* başarı şansı var mıdır? Günümüz koşulları (dünya kapitalizminin derinleşen krizi, dünya çapında azalan kar oranları, finansal, spekülasyon yatırımlarının artan ağırlığı ve aşırı üretim, kızışan rekabet, Doğu Bloku'nun çöküşü vb.) az gelişmiş ülkelerin ve sermayelerinin "kapitalist yoldan" ileri teknolojiye dayalı bir sınai dönüşüm koşullarının ve ileri teknolojiye dayalı sektörlerde rekabet *üstünlüğü* sağlamaya dönük bir stratejinin altını aşındırmaktadır. Tam da bu koşullar *olası* pazarlık gücünün sınırlandırmakta, gelişmekte olan ülkelerin manevra alanlarının daralmasına ve ileri kapitalist ülkelerin sermayelerine (dünya pazarı dolayısıyla) bağımlılıklarının artmasına yol açmaktadır. Buradaki *açmazı* en iyi ifade eden görüşlerden biri "sosyal-liberal" görüşleriyle Kemal Derviş'e aittir: "Pamuğa Amerika muazzam destek veriyor. Biz de pamuğumuzu uluslararası piyasada satmak istiyoruz. Ama aynı zamanda da pamuk ithalatı diye bir durum söz konusu. Şimdi Amerika'nın çok ucuza sattığı pamuğu ben Türkiye'ye almayayım, yüksek gümrük koyayım desem, tekstil üreticilerinin gümrük maliyeti artıyor, ürünlerimin rekabet gücü zayıflıyor. Ben de pamuğa muazzam sübvansiyon versem, bu kez bütünleşme üzerinde büyük yük oluşturuyor"⁵³.

Sanayileşmede yapısal dönüşümü hedefleyen iktisat politikalarının hayata geçirilmesinde gerek "piyasa güçlerini" (liberaller), gerek "kamusal alanı" (liberal solcular) gerekse de devletin "aktif sanayi politikalarını" (ulusal solcular) önplana çıkartan üç yaklaşım da şu ikilem karşısındadır: Bir yandan "küreselleşmenin" *doğal*, bir yağmur gibi kaçınılmaz olduğunu ve koruyucu tedbirler almak gerektiğini ileri sürmektedirler (korumacı önlemler, yüksek ücretler ve ileri teknoloji yatırımları); öte yandan bunun günümüz koşullarında *kapitalist mantık* açısından gerçekleşmesinin imkansız olduğunu farkındadırlar: "Az gelişmiş ve yarı-sanayileşmiş bir kapitalist ekonominin (kapitalizmin) iniş evresinde (tıpkı gelişmiş ülke örneklerinde olduğu gibi) yüksek istihdam ve yüksek reel ücretin bağdaştırılması olası değildir"⁵⁴. Hatta "dünya ekonomisi *durgunluk* halindeyken, ekonomik kurtuluşu ihracat artışlarına bağlamak, buzlu bir pistte rekor denemesine girişen atleti hatırlatıyor" benzetmesi de bu gerçekliğin doğru algılanmasını ifade etmektedir⁵⁵. Bu açmazı çözmek üzere kendilerince "kalkınmacı" stratejiler izleyen ülkelere örnek olarak ister yabancı sermayeyi büyük ölçüde çeken ihracata dayalı sanayileşmenin "mucize" ülkesi Güney Kore ve diğer bazı Güney Doğu Asya ülkelerini, ister ucuz işgücüne dayanarak, ABD ile serbest ticaret anlaşmasına yönelen Meksika'yı, ister bilişim teknolojilerine yatırım yaparak kendine düşük ücretli "yazılımcılarıyla" karşılaştırmalı üstünlük sağlamaya çalışan Hindistan'ı, istersek de içinde Çin'in de bulunduğu ve sefalet ücretleriyle her sektörde rekabet avantajı yakalamaya çalışan Asya ülkelerini ele alalım. Bu ülkelere hiçbir haliyle bağımlılık zincirini kıramadıkları gibi, sürekli olarak hem kriz hem de çalışan sınıfların kitlesel yoksullaşmasına maruz kalmaktan da kurtulamamışlardır⁵⁶. Kaldı ki az gelişmiş ülkeler arasında uluslararası "üretim zincirinde" yer almak için verilen bu kıran kırana rekabet mücadelesi, bölgesel işbirliklerinin gerçekleşme olasılığının zeminini aşındıran en temel etkidir. Bu saptamalar ışığında krizin *yapısal* nedenlerini daha derinlerde, kapitalist sermaye birikiminin çelişkili gelişiminde aramak gereklidir. Ekonomi politikaları hem ülke içindeki sınıf yapısı hem de uluslararası işbölümüyle bütünleşme tarzına göre belirlenir. Bu bağda kuran anahtar değişken ise sermaye birikim biçimidir⁵⁷. Dolayısıyla neo-liberal iktisat politikaları belki krizin derinleşmesinde önemli bir etken olabilir, ancak krizin nedeni değildir. "Devletin bile eko-

Dış
pazarlara
açılmak
aynı
zamanda
sermaye
açısından
bir kaynak
sorunu
olduğundan,
ülkedeki
tasarrufların
ya da
mali
kaynakların
büyük
burjuvaziye
akması
gerekliyordu

nominin gelişmesi üzerindeki etkisi nesnel tahditlerle sınırlanmıştır. Devlet birikimin yasalarını değişikliğe uğratabilir, eğilimleri bir süre için bastırabilir, erteleyebilir. Ama bu yasaları ne yaratabilir, ne de ortadan kaldırabilir"⁵⁸.

sermayenin davranış bozuklukları

Öncelikle ülke burjuvazisinin emperyalizmle kurulan ilişkilerin sonucunda oluştuğu, esas niteliğinin işbirlikçilik olduğu iddiasını ele alalım. Yukarda da ortaya koymaya çalıştığım gibi, yerli burjuvazi tamamen dışardan yönlendirilen işbirlikçi bir "uydu" konumunda değildir. Böylesi bir bakış, Türkiye kapitalizminin üretim sürecinde uluslararası işbölümüne özgül eklemelenme dinamiklerinin ve "içerdeki" mülkiyet ilişkilerinin göz ardı edilmesine yol açar. İkinci olarak "rant ekonomisinin" kaynağı ya devlet ve bürokraside (liberal ve liberal sol yaklaşımlar) ya da "çarpık" firma davranışlarında (ulusal sol yaklaşım) aranmaktadır. Elbette devlet bünyesinde hatta bazı sermaye grupları arasında bir dizi yolsuzluk sorunuyla karşılaşmıştır. Ancak asıl cevaplanması gereken soru, 80'lerden önce de pekala varlığı bilinen bu sorunun neden 80'lerden sonra su yüzüne çıkarıldığı ya da egemen güçler açısından neden can alıcı bir önem kazandığıdır.

Günümüz dünya ekonomisinin rekabetçi koşulları az gelişmiş ülkelerin sermaye bloklarını ya bir bloğa eklemelenme ya da rekabet gücünü yitirme zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştı. Dış pazarlara açılmak aynı zamanda sermaye açısından bir kaynak sorunu olduğundan, ülkedeki tasarrufların ya da mali kaynakların büyük burjuvaziye akması gerekiyordu. Türkiye'de de "yapısal reformların" temel amacı, kara para, Güney Doğu'da savaş ve kayıtdışı ekonomiye yönelmiş kontrol dışı (devletin ya da bazı sermaye gruplarının kontrol ettiği) artı değerin tekrar "piyasa" içine çekilmesidir. Yerel sermayenin dünya pazarıyla bütünleşmesinde ve rekabet gücünü artırmasında önemli bir itici güç olarak iç pazarda merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine⁵⁹ ağırlık vermesinde, "rant" ve "kayıtdışı ekonomi" kilit kavramlar olarak önemli işlev görmektedirler. Bu konuda dönemin TÜSİAD başkanının "Türk ekonomisindeki en önemli sorun ekonomi alanında faaliyet gösteren bazı aktörler *sistem dışı rantlarla* rekabet koşullarını bozuyor"⁶⁰ açıklaması bu olguya işaret etmektedir. Halbuki dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bizi özel sektör kendi koyduğu/koymak istediği piyasa kurallarını çiğne-

mektedir. Örneğin mali yapıları bozuk olduğu gerekçesiyle el konulan beş bankaya bağımsız (!) denetim firmaları "temiz raporu" vermiş⁶¹, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanmadığı bizzat TÜSİAD Başkanı tarafından da teyit edilmiştir. Şirketlerin "ağır makayılı" olduğunu belirten TÜSİAD Başkanı, "kurumsal yönetimin" sermayelerin merkezileşmesi ve yoğunlaşması açısından taşıdığı stratejik önemi ise şöyle ifade etmiştir: "yeniden yapılanma sürecine ayak uyduramayan şirketler, yerlerini değişime ayak uydurabilenlere terk etmek zorunda kalacak"⁶². Ve belki de Mesut Yılmaz'ın çarpıcı itirafı durumun gerçek özetini ortaya koyuyor: "Türkiye ekonomisinin yarısı kayıtdışı olduğu için hedef aldığımız ülkelerin sistemini uygulayamıyoruz; maalesef bugün Türkiye'nin kayıtdışı paranın itici gücüne bile ihtiyacı var"⁶³. Öte yandan bu sorunun yalnızca bizim gibi az gelişmiş ülkelere özgü değil, ileri sanayileşmiş bir çok ülkede de oldukça yaygın olan, kapitalizmin doğasına içkin bir sorun olduğu da bilinmektedir⁶⁴.

Üçüncü olarak yatırım yapan ve istihdam yaratan bir "üretim ekonomisi" karşısında olumsuz değer atfedilen "rant ekonomisi"nin kaynağını sermayenin "davranış bozukluklarıyla", özellikle "bize özgü" ülkelerde sermayenin miyopluğu ve rantiyeliğiyle açıklamak, yatırımlara dönüşmeyen karlılık olgusunu "tipik bir gelişmekte olan ülke sendromu" olarak değerlendirmek ise dünya kapitalizminin somut gelişmeleri karşısında ne kadar doğrudur? "Üretim sermayesi" ile "rant" kesim arasında yapılan bu ayırım, iyi ve kötü burjuvazi izlenimi yaratmanın ötesinde mevcut gerçekliğin çarpıtılmasına yol açmaktadır. Bir kere sermayenin davranışlarına yön veren kar güdüsünü içinde bulunduğu koşullardan, yapısal zorunluluklardan soyutlarsak, "ileri" sanayileşmiş ülkeler karşısında geriliği ister istemez Türk sermayesinin yetersizliğinde ya da basiretsizliğinde aramak durumunda kalırız. Oysa gerçek nedenler günümüzde dünya çapında yavaşlayan sermaye birikimi koşullarında arandığında tablo bambaşka bir hal almaktadır: Günümüz koşullarında kapitalizmin en gelişmiş olduğu ülkelerde de doğrudan üretime yönelik sermaye yatırımlarında bir durağanlık söz konusudur. Mevcut yatırımlar içinde de istihdam yaratıcı genişleme yatırımlarının payı azalırken, emekten tasarruf eden ve görece artı değeri artıran rasyonalizasyon yatırımlarının payı artmaktadır. Buna karşılık portföy yatırımları ve spekülatif işlemlerde bir artış eğilimi belirgindir ve

Oysa
geçmişte
olduğu
gibi
özellikle
kriz
ortamlarında
kapitalist
rekabette
artan
sermaye
ihtiyacı
bankalarla
üretim
şirketleri
arasındaki
"ahbap
çavuş"
ilişkilerinin
en temel
nedenini
oluşturmaktadır

hemen neredeyse yabancı yatırımlar içinde büyük ağırlığı birleşme ve satınalma işlemleri oluşturmaktadır. Bunun altında yatan en temel neden aşırı birikim, azalan kar oranları ve kitlesel işsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan kriz dinamikleridir. Sermayenin bir çözüm arayışı olarak tepkisi, üretimden elde edemediği karı finansal işlemlerden kazanmaya çalışmak şeklinde olup, bu olgu dünyadaki belli başlı bütün kapitalist ülkelerde borçlanmaya dayalı spekülâtif işlemlerin temelini oluşturmaktadır. Bu davranış tarzı, sadece bazı kendini bilmez ve ahlaksız rantiyelerin faaliyetleri olarak görülmeyeceği gibi, bu konuda sadece Türk sermayesine özgü bir davranıştan söz etmek mümkün değildir. Başta General Electric, Siemens gibi dünya çapında şirketler olmak üzere bir çok uluslararası şirket kendi bankaları ya da finans şirketleri sayesinde karlarının büyük çoğunluğunu "faaliyet dışı" getirisi sağlayabilecekleri finansal yatırımlardan elde etmektedirler.

Bununla ilişkili bir diğer iddia ise "rantiye" sermayenin "üretken" sermayenin önünü kestiği, diğer bir ifadeyle reel kesimle (örneğin TL'nin aşırı değerli olmaması) mali kesimin (örneğin TL'nin aşırı değerli olması) çıkarlarının çatıştığıdır⁶⁵. Bu saptamadan hareketle üretken sermayenin ülkenin "kalkınması" için önemli bir rol üstlenebileceğine, asıl yatırım ve istihdam yaratanın bu tür "girişimciler" olduğuna, dolayısıyla belli sanayi politikalarıyla bu sermaye kesiminin desteklenmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle "devlet taraf olmalı, üretken sanayiden, üretken sermayeden yana taraf olmalı"⁶⁶ denmektedir. Oysa geçmişte olduğu gibi özellikle kriz ortamlarında kapitalist rekabette artan sermaye ihtiyacı bankalarla üretim şirketleri arasındaki "ahbap çavuş" ilişkilerinin en temel nedenini oluşturmaktadır. "Üretken" kesimin de "oyuna" katıldığı, faaliyet dışı gelirlere yöneldiğini⁶⁷ herhalde en çarpıcı şekilde ifade eden Sabancı olsa gerek: "Şimdiye kadar öyle bir ortam gelişmişti ki devlet yüzde 150 ile para kiraliyordu ve bunu Hazine istiyordu. Hazine istediği zaman risk yok, vergi yok ve faiz yüksek. Onun için üretme yerine rantçı olmak daha iyi dedik. (...) Ancak bunlar da öğrenmenin faturasıydı"⁶⁸. Başka bir ifadeyle Lenin ve Hilferding'in saptadıkları gibi sadece bizim gibi ülkelerde değil, bir çok ileri kapitalist ülkede de banka sermayesi ile üretim sermayesinin iç içe geçme eğilimi ("finans kapital") kapitalizmin temel yapısal bir niteliğidir. Hele Türkiye gibi yarı-egemenlik altındaki ülkelerde yerel

sermaye açısından ulusal finans sektörünün güçlü olmasının dünya pazarındaki rekabet açısından (ihracatın ve cari açığın finansmanı) ne kadar önem taşıdığı göz ardı edilmezse, artan bu sermaye gereksinimi daha iyi anlaşılır. Bu gereksinimin boyutlarını görmek için devlet tahvillerinin ve hisse senetlerinin büyük çoğunluğunu hangi bankaların ve finans kuruluşlarının ellerinde tuttuklarına ve bu bankaların ülkenin en büyük "üretken" sermaye şirketleriyle mülkiyet ilişkilerine bakmak yeter.

Nihayet Türkiye'deki şirketlerin ileri kapitalist ülke şirketlerinden farklı olarak aile şirketi ve rekabetten uzak, devlet tarafından kollanan, tekelci nitelikte oldukları iddiasının ise dünya olgularıyla örtüşmediği açıktır. Dünyanın başta ileri kapitalist ülkeleri olmak üzere bir çok yerinde sermayeler hem aile şirkettirler hem yönetim merkezleri, sabit varlıkları vd. açılardan "ulusal" nitelik taşımaktadırlar⁶⁹. Sadece Türkiye'de değil, dünyanın en ileri kapitalist ülkelerinde de pek çok sektör birkaç sermayenin/firmanın denetimindedir. "Piyasa kurallarının" en çok geçerli olduğu iddia edilen ülkelerde bile devletler/hükümetler şirketlerin kurtarılması ya da teşviklerle desteklenmesi konusunda elbette güçleri oranında Türkiye'den kat be kat ilerdedirler.

"Ulusal çıkar" etrafında toplumsal uzlaşısı?

Her üç yaklaşımca da paylaşılan Türkiye ekonomisinin "ulusal çıkarları" gözetken kurumsal düzenlemelerle yapısal değişikliği gerçekleştirebilmesi şu koşullara dayandırılmaktadır: Türkiye'de toplumsal uzlaşmayı tesis edebilecek bir burjuva demokrasinin yerleştirilmesi ve ileri teknoloji için ya ücretli kesimin ya da "sivil toplumun" baskısıyla bir toplumsal uzlaşısı sağlanabilirse, "üretken" sermayenin ileri teknolojiye yatırım yapmaya ikna edilebileceği, bunun sonucunda sağlanabilecek teknolojik atılımın "bütün ülkenin ortak çıkarına" olacağı⁷⁰ ve toplumsal güçler arasındaki gerilimi gevşeteceğidir⁷¹.

Öncelikle belirtmek gerekir ki dünyanın her yerinde olduğu gibi Türk sermayesinin demokratik tutumu "özel mülkiyet insan haklarından önce gelir" ilkesine tabidir. Nasıl bir dönem UBS, Credit Suisse, Citibank gibi bankaların yanı sıra IBM, Shell, BP gibi şirketler Güney Afrika'daki apartheid rejimini destekleyerek büyük karlar elde etmişlerse⁷²; Türkiye İhracat Meclisi Başkanı da ABD'nin Irak işgali karşısında Türk burjuvazisinin "demokrat" tav-

Öncelikle belirtmek gerekir ki dünyanın her yerinde olduğu gibi Türk sermayesinin demokratik tutumu "özel mülkiyet insan haklarından önce gelir" ilkesine tabidir

rını "asker göndermek Irak'a ihracatı kolaylaştırır. İhracatçının kendisini güvende hissedebilmesi için orada Türk askerinin olması gerekir" diyerek açıkca ortaya koymuştur⁷³.

İkinci koşul ise ileri teknolojinin sağlayacağı verimlilik artışlarının krizden çıkışı sağlayacağı ve sermayenin de - hele kriz koşullarındaki - rekabet baskısı altında büyüyen "pastayı", çalışan sınıflarla paylaşacağı varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle "karlılık ve verimliliği yüksek teknolojik yenilikler getiren ve uygulayan girişimcilerle ilişkileri gerginleştirmemek, kar oranı ve verimlilik yükselmedikçe canlanmanın başlayamayacağını farkında olmak, bir vergi reformuna ve özellikle rantiyeler ile aracı finans kesiminin vergilendirilmesi çabalarına sahip çıkmak; enflasyon hızı üzerindeki ücret artışlarının verimlilik artışları ile ilişkilendirilmesinin bir toplumsal uzlaşma ögesi olacağını unutmamak..."⁷⁴ gerekli denmektedir.

Bu noktada hem sermayenin denetlenmesi hem de ileri teknolojinin krizden çıkışı sağlayıp refah getireceği önermelerini gözden geçirmekte fayda var. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki zaten talep artırıcı keynezyen iktisat politikaları 70'li yıllarda krizi çözmek için yaygın bir uygulama alanı buldu; buna rağmen sonuç artan enflasyon ve azalan karlardı. Tam da bu nedenle neo-liberal politikalar (azalan karlar yüksek talep yerine, azalan talep, yükselen karlara) ağırlık verildi. Öte yandan bir an için sermayenin denetlenmesi talebini benimsediğimizi düşünelim. Karşımıza cevaplanması gereken bir dizi soru(n) çıkmaktadır. Kurumsal düzenlemeyi kim yapacak, örneğin vergileri kim toplayacaktır? Hele günümüzdeki gibi birikimin daraldığı bir evrede ve yukarıda belirtilen nedenlerle güç dengelerinin burjuvazi lehinde olduğu bir konjonktürde "halkın çıkarına" reformlar için hareket alanı-devletin "sınıf karakterini" bir an için bir kenara bırakacak olsak bile - oldukça dardır. Çünkü bu durumda kar oranları daha da düşer, kriz daha da derinleşir. Yine de vergilerin alınabileceğini varsayalım. Hangi sermaye akımlarının spekülasyon hangilerinin mal ticaretiyle bağlantılı olduğunu nasıl ayırt edeceğiz? Bunun tek çözüm yolu olabilecek defterlerin/hesapların çalışanların denetimine açılması talebini hangi sermaye destekler? Biz yine de bir şekilde vergilerin toplandığını varsayalım. Bu takdirde elde edilen kazançlarla ne yapılacaktır? Devletin bunu (aslında yaratılan artı-değeri) eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlara yatırması yukarıda değindiğim gerekçelerle nasıl

sağlanacaktır. Yine de çeşitli mücadeleler sonucunda gelirin çalışanlar lehine yeniden dağıtıldığını varsayalım. Yerli sermayelerin bu kaybettikleri artı değeri ulusal (ücretlerdeki sosyal maliyetleri azaltarak), işletme (çalışma süresini uzatarak) ve uluslararası (üretimi veya sermayeyi kaydırarak) düzeylerde tekrar geri almayacakları ya da artırmaya çalışmayacakları ne malum? Hele günümüz koşullarında yerli ya da yabancı sermayenin daima başka ülkelerde daha ucuz işgücü bulabileceği *tehdidi* bile reel ücretler üzerindeki baskının sermayeyi karşısına almış olmayan bir politik mücadeleyle bertaraf edilme şansının bulunmadığını gösterir. Biz yine de finans ve "rant"ye" kesiminden alınan vergilerle devletin kaynakları "reel sektöre" yönlendirdiğini varsayalım. Yukarıda belirttiğim üretim ve finans arasındaki çapraz mülkiyet ilişkilerinden dolayı sermayenin parasını yurtdışına kaçırma ihtimalini bir kenara bıraksak bile "üretken" sermayenin bu teşviklerle toplumsal açıdan faydalı ürünlere mi yoksa daha karlı olduğu için örneğin silah üretimine mi yatırım yapacağı nasıl denetlenecektir?

5- Sonuçlar: "Terbiyeli kapitalizm" ya da "Kapitalizmi Kapitalistlerden Korumak"?

Bu çalışmada Türkiye'de sanayileşme deneyimini değerlendiren yaklaşımlara eleştirel bakışın nirengi noktalarını ortaya koymaya çalıştım. Temel önermem, genelde Türkiye kapitalizminin, özelde de Türkiye'de sanayileşme sürecinin çözümlenmesinde farklı ağırlıklarda da olsa yaygın kabul gören liberal, liberal sol ve ulusal sol görüşlerin aslında ortak bir temelle sahip olduklarıydı: Türk burjuvazisinin (onların ifadesiyle "girişimcisinin") ya da "üretim sermayesinin") dünya pazarındaki konumunun güçlenmesi talebi ve buna ilişkin kaygılar. Ortak varsayım şudur: "Dünya pazarında Türkiye'nin gücüne ve büyüklüğüne uygun bir yer kapabiliriz". Y. Kepenek'in çarpıcı ifadesiyle "(...) ileri nitelikli üretimle dünya pazarından pay almak durumundayız. Biliyorum bu çok tartışma götürecek bir konu, yani "Türkiye sömürgeci mi olsun?" Hayır ben onu demek istemiyorum. Ama dünyada tüketici odaklı dediğimiz yeni gelişmeler ölçeğinde alım gücü güçlü olan ve bize yakın olan Avrupa Pazarı'nda Türkiye nitelikli, kaliteli üretimde bulunabilmeli, ürettiklerini dışarıya rahat satabilmeli. (...) Dünya pazarından pay alabilme, zaten dış ticaret olgusu bu. Değerli arkadaşlar her ülke kendi

Talep
artırıcı
keynezyen
iktisat
politikaları
70'li yıllarda
krizi
çözmek
için
yaygın
bir uygulama
alanı
buldu;
buna
rağmen
sonuç
artan
enflasyon ve
azalan
karlardı

öz çıkarını korur. (...) Uluslar kendi çıkarlarına çalışırlar. Önemli olan, bu çerçevede, biz ulus olarak ne yapabiliriz? Ya da bu süreçte neler elde edebiliriz? Konunun özü bu"⁷⁵.

Bu tür yaklaşımlar, görülebileceği gibi "iyi kapitalizm", "kötü kapitalizm" ayırımına yol açarak, olguların gerçek doğasının yanlış kavranmasına yol açmaktadır. Burjuvazinin çıkarlarına aykırı düşmeyecek şekilde açıklamalar yapma gayreti içinde olan sözkonusu yaklaşımların temel hareket noktaları, emek ile sermayenin çıkarlarının uyumlu olduğu ya da en azından olabileceği, sermayenin büyümesinin tüm toplumsal sorunları çözeceği varsayımıdır. Temelde piyasacı, sivil toplumcu ya da ulusalcı/devletçi olarak nitelendirilebilecek ve iktisadi gelişmeyi sermayenin gücü ile ölçen bu anlayışlar, Türkiye'de sanayileşme dinamiklerini kavramada, iddia ettiklerinin aksine aslında "ulusalcı" bakış açısına sahip olduklarından, dünya ölçeğinde işleyen bir kapitalizmden değil, tersten, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelere özgü kapitalizmden hareketle dünya ekonomisini algılamaya çalışmaktadırlar. Oysa iki ayrı sermaye birikimi değil, bir bütün olarak dünya çapında sermaye birikiminin gerekliliklerini göz önünde tutmak, buradan Türkiye kapitalizmini değerlendirmek, gerçekliğin daha iyi kavranmasını sağlayabilirdi.

dipnotlar:

- 1) Yazıya ilişkin düşüncelerimi paylaşma imkanı bulduğum ve değerli eleştiriler ve katkılarından oldukça faydalandığım başta Sungur Savran olmak üzere, Erhan Bilgin, Fuat Ercan ve Nuray Tanyılmaz'a teşekkür etmek isterim. Elbette yazıya ilişkin hataların sorumluluğu bana aittir.
- 2) Aktaran Melih Aşık, Milliyet, 25.9.2003.
- 3) Aktaran M. Öngenoğlu, Para, 24-30.3.2002, "Yeni Sanayi Stratejisi Çiziliyor", S. 16-17.
- 4) Milliyet, 2.6.2000
- 5) Örneğin İSO I. Sanayi Kongresi sonuçları, DPT raporu, Mc Kinsey araştırması vb.
- 6) F. Şenses/E. Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor, Ne Olmalı?", içinde: Korkut Boratav'a Armağan, 2003, .İletişim yay., S. 449.
- 7) MPM'nin teknolojik gelişmişlik düzeyine ilişkin yaptığı araştırma sonuçları, Radikal, 20.10.2002.
- 8) N. Yentürk, "Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yanğın Söndü, Arsayı Kurtardık", www.bagimsizsosyalbilimciler.org).
- 9) The Economist'ın "gelişmekte olan" 25 ülke arasında yaptığı karşılaştırmaya göre Türkiye dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı en hızlı artan ülke (Milliyet, 2.7.2004). İşsizlikte ise OECD ülkeleri arasında 4. sırada yer alıyor.
- 10) E. Katırcıoğlu, "Durgunluk devam eder mi?", Radikal, 6.4.2002.
- 11) E. Katırcıoğlu, "İlerleme Raporu'nun düşündürdükleri", Radikal, 17.11.2001.
- 12) A. Bayramoğlu, "1990'dan 2000'e Toplumsal Değişme ve Globalizasyon", 2002, S. 104.
- 13) E. Katırcıoğlu, "Kemerleri Sıkırmak", Radikal, 9.10.1999.
- 14) E. Katırcıoğlu, "Bütün partiler aynı mı?", Radikal, 14.9.2002.
- 15) M. Belge: "(...) Türkiye'de ekonominin kaderi bu: Siyasetin ekonomi üzerindeki sultas. Son "kriz" olayında açıkça gördüğümüz gibi, ekonominin krizini yaratan da siyasi kriz mekanizması. (...) İşadamları faizden - faaliyet dışı- kazanıyormuş, rantıye olmuşlar. Bunun bir ölçüde doğru olduğunu biliyoruz. Peki, yüksek faiz "politika"sını demiyeyim, ama "ortamını" yaratmaktan kim sorumlu? İşadamları, hele hele öncelikle "sanayici" diye tanımlanan adamlar mı faizleri orada tutuyor?" (Radikal, 17.12.2000).
- 16) K. İlkorur, "Meselenin Özü", Radikal, 9.7.2002.
- 17) B. Tanör, Radikal, 13.7.1998.
- 18) E. Katırcıoğlu, "Bir dönemin sonu (mu?)", Radikal, 16.11.2002.
- 19) E. Katırcıoğlu, "Yerel bir cevap gerekli", Radikal, 12.4.2003.

İşçi sınıfı,
işsizler ve
tüm
diğer
ezilenlerin
politik
mücadelesi,
Türkiye'de
sanayileşmenin
toplumsal
amaçlara
uygun
gelişiminin
koşullarını
tesis
edebilecek
yegane
toplumsal
güçtür

- 20) Boratav, "Finans Kapitalin Altın Yılları", Cumhuriyet, 13.8.2003.
- 21) Ekonomi Politikaları Çalışma Grubu, "Neo-liberal yaklaşım tek seçenek değildir", İktisat Dergisi, Sayı: 352, 1994, S. 13.
- 22) K.Boratav, "Devleti Küçültme Süreci Avanta Mekanizmasına Dönüştü", İktisat Dergisi, Sayı: 345, S. 12.
- 23) E. Yeldan, İktisat dergisi, İktisatçılar Haftası özel Sayısı, S.7
- 24) O. Türel, TMMOB, Değişim Sürecinde Türkiye Sanayii Sempozyumunda yapılan konuşma, S. 28.
- 25) K. Boratav, IFMC, İktisatçılar Haftası'nda yapılan konuşma, 1992, S. 81.
- 26) Ekonomi Politikaları Çalışma grubu, "Neo-liberal yaklaşım tek seçenek değildir", İktisat Dergisi, Sayı: 352, 1994, S. 16.
- 27) K. Boratav, Petrol-İş, 1990 Yılı, S. 568.
- 28) Y. Kepenek, Petrol-İş 1990 Yılı, S. 564.
- 29) H. B. Kahraman, "Piyasa ve Eşitlik", Radikal, 11.4.2003 ve O. Türel, "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış", ODTÜ Gelişim Dergisi, 20, 1993, S. 247.
- 30) A. Buğra, "İşadamları, devlet ve demokrasi", Radikal İki, 19.1.2003 ve H. B. Kahraman "Kemerleri Sıkma", Radikal, 9.10.1999 ve O. Türel, "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış", ODTÜ Gelişim Dergisi, 20, 1993, S. 247.
- 31) K. Boratav'la söyleşi, içinde: İktisatçılarla Söyleşiler, E. Uygur, Bilgi yay., 1991, S. 100.
- 32) Radikal, 6.10.1998.
- 33) Milliyet, 16.12.2002
- 34) Gerek gelişkin kapitalist ülkelerde gerekse de Türkiye'de devletin sermayenin "sağ kolu" olduğuna dair dizi somut olgu söz konusudur. Japonya'nın batık bankaları kurtarması ve kamulaştırmasından (Milliyet, 30.11.2003), Fransız sermayeli Alstom firmasının kurtarılaraq yeniden yapılandırılmasında devletin, sağladığı katkıyla en büyük hissedar konumuna gelmesine kadar.
- 35) A.S. Akat, Petrol-İş Yılı, 1990, S. 558.
- 36) Y. Kepenek, Küreselleşmenin Ekonomik ve Sosyal Boyutları, SODEV yay., 1997, S. 53.
- 37) age, S. 53.
- 38) İ. Tekeli, Petrol-İş Yılı, 1990, S. 565.
- 39) A. İnsel, "Geçmişten Geleceğe", Birlik, 1997, Sayı: 104, S. 27.
- 40) B. Rowthorn, Kapitalizm, Çelişki, Enflasyon, Verso yay., 1985, S. 27.
- 41) Buradaki örtük varsayım şudur: Eğer ülkeler arasında "serbest" rekabet olsaydı, herkes "emeğinin" karşılığını alırdı! Çünkü (Neo-)Ricardocu değer teorisine göre kar ("artık-ürün") emeğin ürününden bir kesintiliyi göstermektedir. Bu kavrayışın eleştirisini Rowthorn'un şu ifadesinde bulmak mümkün: "O halde bayağı sosyalistlerle ilgili önemli sorun, onların işçinin burjuva ahlakçılığının uygulanmasıyla kurtarılabileceğini düşünmüş olmalarıydı. Oysa görüldüğü gibi, durum böyle değildir. Gerçekten, en katıksız biçimde kapitalizm, tüm meta satıcıları haklarını meta satıcıları olarak aldıklarından, burjuva ahlakçılığının tam cisimleşmiş halidir. Bayağı sosyalistler, dolaşım alanında özgürlük ve eşitlik isteklerini öne sürerken, bir çok durumda kendilerini giderek yoksullaştırmakta ve proleterlere dönüştürmekte olan tüccar sermayenin tahakkümünden kurtarmaya çalışan, küçük zanaatçılar ile diğer basit meta üreticilerinin isteklerini savunuyorlardı" (B. Rowthorn, S. 23).
- 42) S. Savran, "Yeni Liberalizm, Azgelişmiş Kapitalizm, Devlet", Yapıt, Nisan-Mayıs 1984, S. 24.
- 43) Dünyanın en büyük tahvil fonu yöneticisinin Financial Times'a verdiği ifadeye göre dünya ekonomisi ve mali piyasaları son 20-30 yılın en tehlikeli dönemlerinden birinde bulunuyor. Bu yönetici kaygılarının nedeni olarak özellikle şu gelişmeyi vurguluyor: Başta ABD ve Japonya olmak üzere pek çok ülkede devletten firmalara ve hanehalkına uzanan bir zincir içinde tüm ekonomik birimlerin aşırı ölçüde borçlanmış durumda (Milliyet, 21.6.2004).
- 44) Bırakın Türkiye gibi azgelişmiş ülkeleri, örneğin ihracata dayalı sanayileşmenin öncüsü konumunda olan Almanya'da bile uzun yıllardır yüksek işsizlik oranları sürüyor. Son verilere göre çevrimsel durgunluktan çıkan Almanya'da sağlanan ihracat artışı henüz istihdamda herhangi bir artışa yol açmış değil (Referans, 5.8.2004).
- 45) F. Eryılmaz, Kapitalizm ve Ulusal Ekonominin Dönüşümü, Belge yay., 1993, S. 116.
- 46) Radikal, 29.1.2002.
- 47) Türkiye'nin başta dayanıklı tüketim malları olmak üzere ihracatında önemli ağırlığı olan sanayi ürünlerinde ithal girdi oranı azalmakla birlikte, dışa bağımlılık oranı hala yüksek düzeylerde. Bir örnek vermek gerekirse, başını Arçelik, Beko ve Vestel'in çektiği yerli televizyon üreticileri ihracat ve karlılık açısından sanayide ön sıralarda yer almalarına rağmen, kullandıkları hammaddeler bakımından dışa bağımlı durumdadırlar. Beko firması yöneticisi bu gerçekliği açıkça ifade ediyor: "Elektronik parçaları ülkemizde üreten üretici olmadığı için dışardan ithal etmek zorunda kalıyoruz. Bu oranın iyileşmesi oldukça zor görünüyor. Çünkü bu alandaki yatırımlar hem çok pahalı hem de rantabl değil" (Capital, 2/2002, S.101).
- 48) ISO 500'de yer alan büyük sermaye grupları hem iç pazardaki egemen konumları hem de yüksek ihracat kapasiteleri ve dış pazar bağlantıları dolayısıyla - elbette büyük ölçüde fonlarını yüksek faizle devlete borç vererek elde ettikleri faaliyet dışı kazançlarla birlikte - krizlerde bile karlılıklarını koruma imkanını bulmuşlardır. Üstelik karlılıkları 90'lardan bugüne belirsiz bir azalma eğiliminde olsa bile yine de dünya ortalamalarının üstündedir. Örneğin 1994 yılında ISO 500'de yer alan firmaların satış karlılığı yüzde 9.8 iken, aynı yıl Fortune 500 sıralamasında yer alan büyük uluslararası firmaların satış karlılığı yüzde 2.8 idi (aktaran O. Ulagay, Milliyet, 8.10.1995). Öte yandan ISO 500 içinde 90'lar boyunca en karlı şirketlerin hangileri olduğuna bakılırsa, bunların büyük ölçüde yabancı sermayeli şirketlerle ve dünya pazarıyla en çok bütünleşenler olduğu görülür.
- 49) Aktaran M. Tamer, Milliyet, 4.1.1997.
- 50) Bu ülkeler E. Mandel tarafından "yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkeler" olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik kriz ve Azgelişmiş Ülkeler, Yazın yay., 1995. Ayrıca bu konuda bak. G. Carchedi, "Avrupa Entegrasyonu Sürecinin Çelişkileri", İktisat Dergisi, Sayı: 409, 2001, S. 54).
- 51) Türkiye'de mali sermayenin bu olguya ilişkin bilinci tutumuna örnek olarak İş Bankası Genel Müdürü Ersin Özince'nin çarpıcı ifadesi: "Sermaye globaldir,

- ama yerlisi olmadan yabancı gelmez. Bir ülkenin **milli sermayesi** olmadan, sırf yabancılarla sermaye kütürü oluşturamazsınız" (Radikal, 17.12.2002). Ve 2001 krizi sonrasında Kemal Derviş'in ifadesi: "Yabancı sermaye ve yabancı bankalara da açığız, ama **ulusal bir finans sektörünün** olması, ulusal sermayenin güçlü olarak kurallar içinde çalışması, güçlü bir ulusal bankacılığımızın olması bizim için çok önemlidir" (Radikal, 6.7.2002).
- 52) İMF ve Dünya Bankası başta olmak üzere uluslar arası sermaye kuruluşlarından kredi kullanarak "kalkınmasını" finanse etmeye çalışan "gelişmekte olan ülkeler" borç batağında yüzer haldedir. Brezilya en borçlu ülke olmaya devam ederken, Türkiye 7. sıradadır (Milliyet, 22.4.2004).
- 53) Aktaran M. Tamer, Milliyet, 17.12.2003.
- 54) O. Türel, "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış", ODTÜ Gelişme Dergisi, 20, 1993, S. 244).
- 55) K. Boratav: İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları, Belge yay., 1983, S. 303, (vurgu bana ait).
- 56) Örneğin bilgi teknolojileri ile ilgili hizmetler ve yazılım alanında büyük çaplı ihracat artışları yakalayan Hindistan 1993-2000 yılları arasında ortalama yüzde 6.7, Mart 2004 itibarıyla da yüzde 8.1 büyüme hızına sahipti. Oysa yeni teknolojinin olanaklarından yararlanarak zenginleşen ve "küresel" ekonominin parçası haline gelen kesimin yalnızca 25 milyon kişi olduğu ileri sürülmektedir (aktaran O. Ulagay, Milliyet, 17.5.2004). Verilere göre Hindistan'da 300 milyon kişi günde 1 dolarla geçinmek durumundadır ve Financial Times'in değerlendirmesine göre Hindistan'daki nüfusun yüzde 80'i hala kağıt çağı ekonomisinde (!) yaşamaktadır.
- 57) H. Güllalp, Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Belge yay., 1993, S. 41.
- 58) S. Savran, "24 Ocak'tan Ekonokrasi'ye", İktisat Dergisi, 1985, sayı: 242.
- 59) Bir çok bankanın batmasına yol açan bankacılık krizinin sonucunda sektördeki yoğunlaşmaya bakılacak olursa: İlk on banka (ki bunların çoğunluğu Türkiye'nin en büyük holdinglerinin mülkiyetinde) 2003 yılı itibarıyla toplam aktiflerin yüzde 82'ini, toplam mevduatın yüzde 86'ını ve toplam kredilerin yüzde 75'ini elinde bulunduruyor (Milliyet, 10.6.2004).
- 60) Aktaran S. Yılmaz, Milliyet, 20.7.2003.
- 61) Milliyet, 20.3.2000.
- 62) Radikal, 8.3.2002
- 63) Milliyet, 20.6.1999
- 64) Kayıtdışı ekonominin bir OECD araştırmasına göre Avrupa Birliği ülkelerinde 1974 yılından bu yana en az üç kat arttığı, ekonominin ortalama yüzde 15'inin kayıtdışı gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Özgür Gündem, 28.10.2002). Örneğin İtalya'da mafya örgütlenmelerinin ülke ekonomisinin yüzde 20'ini elinde tuttuğu saptanmıştır (Yeni Bin Yıl, 16.11.2000). Bir başka örnek olarak ünlü Fransız kamu bankası Credit Lyonnais verilebilir. 80'li yıllarda Fransa'da batık kredi skandallarına adı karışan banka hakkında son olarak bono yolsuzluğu nedeniyle soruşturmaya uğramıştır (Milliyet, 14.1.2001). En son örnek ise kapitalizmin beşiği ABD'de yaşanan ve başını Enron firmasının çektiği bir dizi yolsuzluktur. Yani asıl "ahbab çavuş kapitalizmi" Amerika'da yaşanmıştır.
- 65) K. Boratav, İktisat ve Siyaset üzerine Aykırı yazılar, BDS yay., 1990, 47-51; U. Civelek, "Farklı çıkarlar", Radikal, 26.4.2002.
- 66) E. Yeldan, "Sosyal-Liberal Sentez Üzerine Söyleşi", Postexpress, Sayı: 17, 18.9.2002.
- 67) İSO 500 verilerine göre Türkiye'nin en büyük "sanayi" kuruluşları 1998 yılında karlarının yüzde 87'ini üretim dışından sağlamıştı. 2003 yılında, üretimden karlarının artış eğilimine girdiği bir dönemde bile şirketler karlarının yüzde 72'ini faaliyet dışı gelirden sağladılar (Sabah, 3.8.2004). Peki o çok güvenilen "girişimci" KOBİ'lerin davranışı daha mı farklıydı. İSO'nun araştırmasına göre KOBİ'ler 1997 yılında karlarının yüzde 70'den fazlasını faaliyet dışı (repo, faiz vb.) gelirlerden elde etmişlerdi (Milliyet, 29.9.1998).
- 68) Yeni Binyıl, "Sabancı Günah Çıkardı", 27.7.2000.
- 69) Örneğin Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı'nın "Sabancı Holding'in yüzde 80 küsuru Sabancı ailesindedir" ifadesi (Milliyet, 30.4.2004). Ayrıca aile şirketlerinin bir çok gelişkin kapitalist ülkedeki ağırlığına ilişkin veriler için bkz. Milliyet, 2.5.2004. Ama hiçbir örnek herhalde "sosyal demokrasinin beşiği" İsveç'teki kadar çarpıcı olamaz. İsveç sanayisinin yüzde 65'i Wallenberg ailesinin elinde bulunmaktadır (aktaran M. Tamer, Milliyet, 23.2.1997).
- 70) A. Çakmak, Cumhuriyet Bilim ve Teknik, 9.6.2001 ve Y. Kepenek, Cumhuriyet, "Dünya ne yöne dönüyor?", 8.1.1997.
- 71) A. Çakmak, "Günümüz Açısından Ulusal Çıkar, Kalkınma ve Planlama Kavramlarının Gözden geçirilmesi", TMMOB Sanayi Kon gresi, 2001, S. 311.
- 72) Radikal, 18.6.2002
- 73) Milliyet, 14.8.2003
- 74) O. Türel, "Ekonomik Büyüme, İstihdam ve Sendikalar: Uzun Döneme Bakış", ODTÜ Gelişme, 1993, S. 247.
- 75) Y. Kepenek, TMMOB, Değişim Sürecinde Türkiye Sanayii Sempozyumu, S. 26-7.

değerlendirme

katılım, diyalog, demokrasi

1980'lerden bu yana uygulanan politikalar çerçevesinde işçi-işveren ilişkilerinde olumlu bir sürecin yaşandığını söylemek mümkün değildir.

Başta ihracata dayalı sanayileşme olarak belirtilen ve bugün daha çok küreselleşme biçiminde ifade edilen ekonomik yaklaşımların temelinde hep aynı mantık yatmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünün ucuz işgücü ile sağlanabileceği tezi ne dayalı olarak uygulamaya konulan programların altyapısı ise 12 Eylül darbecilerinin sermaye ve işbirlikçileriyle yaptıkları yasalarla sağlanmıştır.

Ücretlerin aşağıya çekilmesi, kıdem tazminatına sınır getirilmesi, örgütlenme, toplu sözleşme ve grev hakkına getirilen yasaklama ve sınırlamalarla sermaye için gerekli koşullar sağlanmıştır.

Örgütsüzleştirme yönündeki propaganda ve baskılar, kayıtdışı ekonomiyle dolaylı yollarla verilen yoğun destek işçilerin sermaye karşısında güçsüzleşmesine neden olmuştur.

Öte yandan ücretler ve çalışma koşulları konusunda işveren örgütlerinin baskısı örgütlü işyerlerinde de yoğun olarak görülmüş ve gerginliklerin kaynağı olmuştur.

İşverenler 12 Eylül rejimiyle ellerine geçirdikleri inisiyatif en iyi biçimde kullanmışlardır.

1980'lere kadar sendikaları kavgacılıkla suçlayan işveren örgütleri, her toplu sözleşmeyi artık hiçbir yaptırım gücü kalmayan grev aşamasına kadar sürüklemekte, bilinçli olarak gerginlik yaratmakta ve çok gerekli görürlerse grevleri de Bakanlar Kurulu kararlarıyla ertelebilmektedirler.

Sermayenin emeği yeniden köleleştirme çabası doğal olarak işyerinden başlayarak ilişkilerin gerginleşmesine, en küçük bir sorunun çatışma noktasına taşınmasına neden olmaktadır.

İğinc olan tüm bu yıllar boyunca işveren kuruluşlarının uzlaşma ve diyalog kavramlarını dile getirmelerini, işçi-işveren örgütleri ara-

sındaki ilişkiyi bu kavramlar üzerinden yürütmek istediklerini söylemeleridir.

Tarihsel misyon yönünden sendikalar sonuçta bir sözleşmenin yani tarafların ortak bir belge üzerinde uzlaşını sağlamaya çalışırlar. İster masa başında tartışarak, ister eylem alanında çatışarak olsun hedef bir sonucun üretilmesi ve bundan kazançlı çıkılmasıdır.

Diyalog tarafların görüşlerini özgürce dile getirebildikleri, karşılıklı saygı kurallarına uyulması halinde bir anlam kazanır. Ancak ülkemizdeki demokrasi kültürünün zayıflığı böyle bir diyalog ortamını sağlayamamıştır.

Herşeyden önemlisi, diyalogu öne çıkartan işveren kuruluşları işverenlere diyalogu kavratamamıştır. İşçiyi bir alınır-atılır bir mal olarak gören zihniyetlerin bir masaya dahi oturması zordur.

İşçinin yasa ile zorunlu kılınan sigorta bildirimini bile yapmayanların, örgütlenme ve toplu sözleşme hakkını anlamaları beklenemez.

İşyerinde sağlamakta zorlanılan diyalogun ülke düzeyinde sağlanması da güçleşmektedir.

İşçinin sendikaya üye olmasını engellemek için her yol kullanılmaktadır, en zorda kalanlar ise yine kendi denetimlerinde tutabileceklerini düşündükleri sendikaların üye yapmasına olanak sağlamaktadırlar.

İş yasasında yapılan son değişiklikler işverenlerin işçiler karşısındaki keyfi tutumlarına biraz daha katkı vermiştir.

Yasanın işçiler açısından en olumlu yanı olarak belirtilen iş güvencesi düzenlemesi ise sınırlı sayıda işyerine ve işçiye hitap etmekte ve yaptırım gücü azaltılarak caydırıcılığı ortadan kaldırmaktadır.

Bu noktada çözüm olarak; daha çok üreten, ürettiğini adil paylaşan, bilim ve teknoloji alanında dünyada öne çıkan; işsizlerin iş bulduğu, insanca bir yaşam düzeyine kavuştuğu; insan haklarına tam saygılı, bireysel insan haklarını sosyal ve demokratik haklarla bütünleştiren; farklı sosyal kesimlerin ve sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda özgürce örgütlen-

Süleyman Çelebi*

Ücretlerin
aşağıya
çekilmesi,
kıdem
tazminatına
sınır
getirilmesi,
örgütlenme,
toplular
sözleşme ve
grev
hakkına
getirilen
yasaklama ve
sınırlamalarla
sermaye
için
gerekli
koşullar
sağlanmıştır

* DİSK
Genel Başkanı

nebildiği ve her düzeyde katılım olanaklarına sahip olduğu tam demokratik bir ülke; eşitsizliklerin azaldığı, barışın egemen olduğu bir dünyayı hedefliyoruz.

Farklı sosyal kesimlerin farklı talepler öne sürmesi, farklı önceliklere sahip olması doğal görülebilir. Ama içinde yaşadığımız toplumun gerçeklerinin bizleri en azından belli noktalarda buluşturmalıdır.

Bir yandan “değişiyoruz, dönüşüyoruz” derken, birilerinin hala 30 yıl önceki vehimlerle, korkularla hareket etmesi anlaşılabilir değildir.

Türkiye’de milyonlarca işsiz varken, on binlerce genç her yıl işsizler ordusuna katılırken, en temel görevin istihdamı arttırmak olduğunu kimse yadsıyamaz.

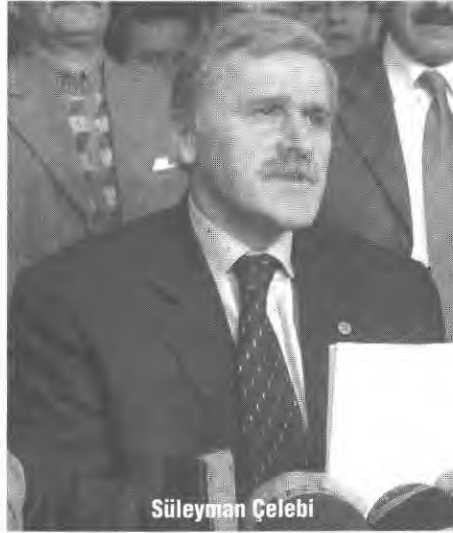
Bütün dünyada istihdamı arttırmak için çeşitli çareler aranmaktadır. Farklı çözümler arasında herhalde en ortak noktalardan biri mesleki eğitimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıdır.

Mesleki eğitimin de tarifi bellidir: bilimsel teknolojik çağdaş eğitim! Durum bu iken ülkemizde meslek eğitimi adı altında iktidarın imam hatip liselerini sürekli gündeme taşıması yapay gündem yaratmaktan başka bir şey değildir.

Ülkemizin en temel gerekçelerinden biri de hala dünyada gelir dağılımı en bozuk ülkelerden biri olmamızdır. Bu sorunun çözülmesi için yapılması gerekenler de bellidir.

Kayıtdışı ekonomi kayıt altına alınmalı, adil bir vergi sistemi oluşturulmalı, istihdam artırılmalıdır.

Bunları konuşmamız ve artık bu konularda adım atmamız, hükümeti acil önlemler almaya teşvik etmemiz gerekirken, her derde deva çözüm olarak daha çok esneklik, daha doğrusu kuralsızlık talebini anlayabilmek mümkün değildir.

Süleyman Çelebi

Bir başka konu özelleştirmedir. Üreten ve vergi veren özel sektör nasıl reddedilemezse, özellikle kamu hizmetleri alanında devletin varlığı da reddedilemez.

Eğitimin, sağlığın, sosyal güvenliğin ve benzeri kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin ne denli yıkıcı sonuçlar doğurduğu bugün dünyada çok daha iyi anlaşılmaktadır. Ve bu konuda adım atanlar bile bu yanlışlarından dönmeye çalışmaktadır

Elbette çalışma ilişkileri de değişiyor; buna uygun yeni kurallar ve kurumlar yaratılıyor. Ama bu dönüşüm içinde değişmeyen temel ilkeler varlığını koruyor. En temel ilkelerden biri de çalışanların özgürce örgütlenebilmesi ve toplu pazarlık hakkından yararlanabilmesidir.

Demokrasi sadece siyasal bir kurum değildir; ekonomik ve sosyal alanda tam demokrasi ise öncelikle çalışanların örgütlenebilmesine ve haklarını örgütlü bir şekilde koruyabilmesine bağlıdır.

Bir
yandan
“değişiyoruz,
dönüşüyoruz”
derken,
birilerinin
hala
30 yıl
önceki
vehimlerle,
korkularla
hareket
etmesi
anlaşılabilir
değildir

türkiye'de 1979-2002 döneminde yatırım teşvikleri ve sektörel öncelikler

Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik kalkınma plana bağlanırken, 'kamu sektörü için emredici, özel sektör için yönlendirici' olarak tanımlanan bir planlama anlayışı benimsenmiş, bu yaklaşım özel sektör yatırımlarını plan hedefleri doğrultusunda özendirerek üzere bir teşvik sisteminin yürürlüğe konmasını getirmişti. "Yıllık programlar ve kalkınma planları ile belirlenen hedeflere ulaşılmasında özel sektör katkısının sağlanması, girişimcilerin yatırıma yönlendirilmesi ve bu faaliyetlerin ülke gereksinimlerine uygun gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılan bir araç" olarak tanımlanan¹ yatırım teşvik uygulamasına ikinci Beş Yıllık Plan döneminden itibaren başlandı. Bu uygulamanın dayanağını oluşturan 28.7.1967 tarihli ve 933 sayılı ünlü "Teşvik Kanunu" şu satırlarla başlamaktaydı: "Kalkınma planı hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi öngörülen iktisadi faaliyet sektörlerine planın bölgelerarası dengeli kalkınma ilkesi de göz önünde tutularak, genel ve katma bütçelerden ödünç verme şeklinde transferler yapmak amacı ile fonlar tahsis edilebilir".

Yaklaşık 40 yıldır yürürlükte olan teşvik sistemi gerçekten de gümrük muafiyeti, yatırım indirimi gibi araçlarla ve ödünç verme şeklindeki fon transferleri yoluyla çok sayıda özel sektör kuruluşuna önemli parasal avantajlar sağlamış olmakla birlikte, bu sisteminin ülkenin uzun vadeli gelişme perspektiflerini dikkate alan bir biçimde uygulandığını söylemek mümkün değildir. Türkiye'nin uluslararası ekonomik düzen içinde belli bir yer almasını hedefleyen ve teknolojik gelişmeleri de içeren bir sanayileşme perspektifi doğrultusunda sektörel öncelikler politikasının uygulanması yerine, teşvik sistemine başlangıçtan itibaren genel olarak "üretim yapılsın, baca tütsün" anlayışı egemen olmuştur. Bu durumun doğal sonucu her şeyin teşvik edildiği, sonuçta hiçbir şeyin teşvik edilmediği bir teşvik furçası yaşanmasıdır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda teşvik

edilen faaliyetler çarşaf listelerle ilan edilirken, 1980'li yıllardan itibaren artık bununla başa çıkılamamış, ve teşvik edilmeyen faaliyetlerin yer aldığı "negatif liste" uygulamasına geçilmiştir.

Önceki yıllarda teşvik sisteminde varolan temel aksaklıklar 1980 sonrasında da devam etmekle birlikte, 80'li yıllarda Türkiye ekonomisinde uygulamaya konan ve köklü yapısal değişiklikleri hedefleyen politikalar teşvik sistemine de yansımıştır. Bu etki özellikle teşvikli yatırımların sektörel dağılımında açık olarak görülmektedir. Bilindiği gibi 1980'li yıllardan itibaren sanayileşme sorunu fiilen ekonominin gündeminden çıkarak onun yerini kısa vadeli istikrar sorunları almıştır. Her ne kadar bu dönemde sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı yüzde 90'lara çıkmış olsa da, sabit fiyatlarla imalat sanayi yatırımlarının dönemin önemli bir kısmında 1970'lerdeki yatırım düzeyinin altında olması, ihracat artışının yeni kapasite yaratılması yoluyla olmadığının net bir göstergesidir. Nitekim yatırım teşviklerinin sektörel dağılım tabloları incelendiğinde, imalat sanayinin payında özellikle 1980'li yıllarda çarpıcı bir azalma, hizmetler sektörünün payında ise aynı ölçüde çarpıcı bir artış görülmektedir. Bu dönemde teşvik alan imalat sanayi yatırımlarının kendi içindeki dağılımında da 1979 yılına göre önemli farklılaşmalar söz konusudur. Gerek temel mal grupları, gerek alt sektörler olarak teşvikli imalat sanayi yatırımları 1979 yılına göre önemli değişiklikler göstermektedir.

yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı

Aşağıdaki tabloda 1979-2002 döneminde yatırım teşviklerinin sektörler itibarıyla dağılımı görülmektedir. Ana sektörler yanında, hizmetler sektörünün en önemli üç alt birimine de tabloda yer verilmiştir.

Nesrin Sungur*

1980'li
yıllardan
itibaren
sanayileşme
sorunu
fiilen
ekonominin
gündeminden
çıkarak
onun
yerini
kısa
vadeli
istikrar
sorunları
almıştır

* Prof. Dr.
M.Ü. İ.İ.B.F.
İngilizce İktisat
Bölümü

Tablo 1. yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı (%)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tarım	3.2	13.3	4.4	4.7	3.0	1.9	1.0	0.7	2.2	1.0	2.6	10.6
Madencilik	1.8	1.8	2.9	2.7	5.3	19.4	3.8	5.9	7.1	1.9	2.7	2.7
İmalat San	90.1	78.1	48.0	40.0	47.4	50.4	26.0	38.7	37.5	49.2	48.3	68.8
Enerji	0.3	0.2	0.05	1.9	0.2	2.0	42.8	4.0	9.4	9.2	1.8	2.0
Hizmetler	4.6	6.6	43.5	48.0	39.2	21.3	26.1	50.5	43.1	38.4	44.4	15.9
Ulaştırma	4.6	4.8	42.0	41.8	28.2	10.6	20.6	30.2	18.9	17.1	14.3	2.7
Turizm	-	1.2	0.3	1.6	4.4	7.7	3.4	5.9	12.1	16.7	18.5	7.4
Ticaret	-	0.1	0.07	1.3	1.6	0.8	0.8	1.2	3.7	5.5	11.6	5.7

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Tarım	1.5	1.3	1.1	1.5	0.2	1.2	0.7	1.9	1.4	1.4	0.9	1.1
Madencilik	3.6	2.9	2.9	1.3	0.4	0.6	1.0	1.9	0.8	0.8	0.8	4.2
İmalat San	62.6	66.5	69.5	67.7	70.2	54.6	55.7	48.2	36.3	40.7	52.6	58.9
Enerji	4.3	2.2	5.6	4.5	8.6	3.2	11.5	6.0	3.5	24.2	18.1	3.2
Hizmetler	28.0	27.1	21.0	24.8	20.3	19.4	30.9	41.7	57.8	32.7	27.4	32.4
Ulaştırma	9.0	10.2	11.0	9.8	16.5	10.5	10.9	19.2	37.7	15.4	10.5	9.8
Turizm	4.0	3.4	2.8	2.2	1.6	3.5	7.7	5.9	5.0	3.6	3.8	10.8
Ticaret	15.0	13.5	7.1	3.3	0.3	0.9	3.4	5.1	2.7	1.0	2.2	0.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2002), (www.dpt.gov.tr.)

1980 öncesi döneme ilişkin olarak sadece 1979 yılının yer aldığı tablodan da görüldüğü gibi 1979 yılında sektör paylarının dağılımı, sonraki yıllardan oldukça farklıdır.

1979 yılında imalat sanayi toplam teşvikli yatırımların yüzde 90'ını oluşturmaktadır. Bu durum esas olarak 1980 yılına kadar ülkenin gelişme politikalarının ana eksenini sanayileşmenin oluşturmaktan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin bir anlamda sanayisizleştiği 1980'li yıllarda teşvikli yatırımlar içinde imalat sanayinin önemi de giderek azalmıştır. 1985 yılında yüzde 26'ya kadar düşen imalat sanayinin payı, 1990'ların ilk yıllarında tekrar yükselme eğilimi göstererek yüzde 70'e kadar çıkmış ancak 1990'ların ikinci yarısında tekrar gerilemiştir.

Bu süreci imalat sanayine yönelik sabit sermaye yatırımlarının seyrinden de izlemek mümkündür. Toplam sabit sermaye yatırımlarının 1970'li yıllarda üçte biri imalat sanayine yapılırken, 1980'lerden sonra bu oranın beşte birin daha altına inmiş olması yukarıdaki görüşü destekler niteliktedir.² İmalat sanayi yatırımlarındaki azalmanın birçok nedeni vardır. Bunlardan biri kamu kesiminin imalat sanayine yapmış olduğu yatırımların neredeyse durmuş olmasıdır. 1970'lerde ve 1980'lerin başında toplam imalat sanayi yatırımlarının yüzde 40-45 kadarı kamu kesimi tarafından yapılırken, bu oran sonraki yıllarda yüzde 5'in altına düş-

ürülmüştür. Bu çok köklü ve keskin bir politika değişikliğidir. Türkiye'nin kamu yatırımları yoluyla sanayini geliştirme politikasından 1980'lerden itibaren tümüyle vazgeçtiğinin çok net bir göstergesidir. Kamu kesiminin sanayi yatırımlarından vazgeçmesi bu boşluğun özel kesim tarafından doldurulduğu anlamına gelmemektedir. 1970'li yıllarda özel sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık yüzde 40'ı imalat sanayine yapılırken, 1980'lerden itibaren bu oran yüzde 20'lere inmiştir, buna karşılık örneğin konut yatırımları oran olarak bunun iki katına yaklaşmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren yükselen finansman maliyetleri, kronikleşen enflasyon ve özellikle 1990'lı yıllarda kamu açıklarının iç borçlanmayla finansmanı politikası bu dönemde imalat sanayi yatırımlarının azalmasında önemli rol oynamıştır. Yatırım yapmak yerine kamuya borç vermenin çok daha kârlı hale getirildiği bu dönemde, 500 büyük sanayi kuruluşu arasındaki özel kuruluşların bilanço karlarının yaklaşık yüzde 60'ını "sanayi faaliyetleri dışı" gelirler oluşturur hale gelmiştir.³

İmalat sanayi yatırımlarının toplam teşvikli yatırımlar içindeki payı gerilerken, daha önce belirtildiği gibi payı en fazla artan sektörün hizmetler olduğu görülmektedir. Bu sektör 1979 yılında yatırım teşviklerinden yüzde 4.6 oranında bir pay almışken, 1980 sonrasında en büyük pay alan kesimlerden biri haline gel-

1979
yılında
imalat
sanayi
toplam
teşvikli
yatırımların
yüzde 90'ını
oluşturmaktadır.

Bu durum
esas
olarak
1980
yılına
kadar
ülkenin
gelişme
politikalarının
ana eksenini
sanayileşmenin
oluşturmasından
kaynaklanmaktadır

miştir. Bazı yıllarda teşvikli yatırımların yarısını hizmetler sektörünün oluşturduğu görülmektedir. Özellikle 1980'lerin ilk yarısında hizmetler sektörüne verilen yatırım teşviklerinin neredeyse tamamı ulaştırma alt sektörüne gitmiştir. Ulaştırma alt sektörünün almış olduğu pay 1982 yılında toplam imalat sanayi payının üzerindedir. 1980'li yılların hemen tamamında imalat sanayi alt gruplarından daha fazla teşvik alan ulaştırma alt sektörünün kazandığı bu önem esas olarak dönemin ihracat seferberliğinden kaynaklanmıştır. Yeni üretim kapasitesi yaratmak yerine varolan kapasitenin ihracata yönlendirilmesi anlayışının egemen olması teşvik tablosuna bu şekilde yansımıştır. Özellikle TIR filosu alımları yanında, o dönemde hızla artan uçak şirketlerinin uçak alımları da söz konusu dönemde imalat sanayinden daha fazla özendirilmeye değer bulunmuştur.

İmalat sanayi ana gruplarının imalat sanayi teşvikleri içindeki payları

Ele alınan dönemde bir başka ilginç gelişme de imalat sanayi ana mal gruplarının toplam imalat sanayi teşvikleri içindeki payında gözlenen değişimlerdir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi 1979 yılı verilerine göre toplam imalat sanayi teşvikleri içinde en yüksek payları ara malları (% 68.3) ve yatırım malları (%23.7) sanayileri almakta, bunları % 8 ile tüketim malları sanayisi izlemektedir.

1980 sonrasında hem teşvik alan toplam imalat sanayi yatırımları hem ara ve yatırım malları sanayileri açısından söz konusu olan azalma eğilimi, tüketim malları sanayilerinde görülmemektedir. Aksine bu grubun payı önemli ölçüde yükselmiş ve incelenen dönem içinde birkaç yıl hariç en çok özendirilen sanayi grubu haline gelmiştir.

1979 yılında en çok özendirilen sanayi grubunu oluşturan ara malları sanayilerinin payında ise önemli bir istikrarsızlık söz konusudur. Genel olarak bir azalma eğilimi görülmekle birlikte, bazı yıllar (örneğin 1987) özendirilen imalat sanayi yatırımlarının yarısını oluşturabilen ara malları, kısa bir süre sonra (örneğin 1989) ancak yüzde 9.7'sini alabilmekte, ardından (örneğin 1991) tekrar yarısına ulaşmış, ertesi yıl payı yüzde 18'e düşebilmektedir. Bu istikrarsızlık ve tutarsızlık esas olarak, incelenen dönemde Türkiye'de bir sanayileşme perspektifinin kalmamış olmasından kaynaklanmıştır.

Yatırım malları sanayilerine gelince, bu grubun payındaki gelişmeleri belirleyen taşıt araçları sektörü olmuştur. Tablo 3'te görüleceği gibi taşıt araçları çıkartıldığı zaman, yatırım mallarının payı da dönem içinde azalma göstermektedir. Bu durumu istisnasını 1981, 1982 ve 1999 yılları oluşturmıştır. 1981 yılında Elektrikli makineler (%20.9), 1982 yılında Madeni eşya (%34.2) ve 1999 yılına Makine imalat (%11.5) sanayilerine yapılan yatırımlara sağlanan yüksek oranlı teşvikler nedeniyle yatırım mallarının payı da yükselmiştir. Ancak bir tek yıllık bu uygulamaların yatırım malları sanayilerinin gelişimine dolayısıyla ülkenin sanayileşme sürecine hiçbir katkısı olmayacağı açıktır.

yatırım teşviklerinin imalat sanayi alt sektörleri arasındaki dağılımı

1979-2002 döneminde imalat sanayine verilen yatırım teşviklerinin alt sektörler arasındaki dağılımını veren tablo incelendiğinde, genel olarak dönem içinde en büyük payı alan sektörün dokuma giyim olduğunu görüyoruz. Dokuma giyim sektörü 1980'li yılların ortaları

Özellikle
TIR filosu
alımları
yanında,
o dönemde
hızla artan
uçak
şirketlerinin
uçak
alımları da
söz konusu
dönemde
imalat
sanayinden
daha
fazla
özendirilmeye
değer
bulunmuştur

Tablo 2. İmalat sanayi ana gruplarının imalat sanayi teşvikleri içindeki payları (%)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Tüketim mal	8.0	17.9	38.9	15.6	39.2	53.3	50.9	39.3	13.9	45.6	35.0	62.0
Ara malları	68.3	63.8	37.1	34.0	43.4	34.0	36.1	47.7	55.4	42.5	9.2	19.3
Yatırım mal.	23.7	18.3	40.0	50.4	17.4	12.7	13.0	13.0	30.7	11.9	55.8	18.7
Yat.mal.-Taş.ar.	15.7	5.4	25.0	38.8	7.2	4.3	10.8	5.8	9.5	7.0	5.2	6.2
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Tüketim mal	34.1	51.4	38.7	44.2	78.1	42.2	42.1	40.6	20.7	34.1	23.1	50.7
Ara malları	50.9	18.7	35.2	43.4	16.6	48.1	43.7	42.0	48.1	43.0	53.2	27.3
Yatırım mal.	15.0	29.9	26.1	12.4	5.3	26.3	14.2	17.4	31.2	22.9	23.7	22.0
Yat.mal.- Taş.ar.	7.6	15.1	13.1	9.5	2.4	8.0	5.2	8.7	24.2	12.6	11.4	8.8

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2002), (www.dpt.gov.tr.)

na doğru teşviklerden aldığı payı arttırmaya başlamış, birçok yıl imalat sanayi teşviklerinin yaklaşık yarısını (1995'de % 75'ini) hale gelmiştir.

İncelenen dönemin yüksek teşvik alan bir başka sanayisi olan Gıda-ıçki alt sektörü ile birlikte tüketim mallarını oluşturan bu sanayiler, Taşıt araçları ile birlikte 1979-2002 döne-

minin en çok özendirilen sektörleri durumundadır. Aşağıdaki tabloda 24 yıllık dönemde teşvik sıralamasında ilk üç sırada yer alan imalat sanayi alt sektörleri verilmiştir. Tabloya göre dokuma giyim sanayi 15 kere birinci sırada olmak üzere, 22 yıl en çok teşvik edilen üç sektör arasında yer almıştır. Dokuma giyim sanayinin ardından 13 yıl ilk üçte yer alan Gi-

Tablo 3. İmalat sanayi alt sektörlerinin toplam imalat sanayi teşvikleri içindeki payları (%)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Gıda içki	4.0	5.6	15.0	3.6	12.8	9.3	14.6	23.8	5.1	5.1	8.8	6.3
Dok.giyim	4.0	12.3	23.9	12.0	26.4	44.0	36.3	15.5	8.8	40.5	26.2	55.7
Orman ür.	4.0	1.2	1.0	0.3	0.3	0.3	0.5	3.2	1.1	2.3	0.4	1.0
Kağıt san.	3.0	1.6	5.0	3.8	5.4	0.3	3.4	1.2	0.8	3.8	0.5	0.9
Deri-kös.	0.6	0.1	0.2	0.1	0.3	0.6	0.7	0.5	1.0	1.0	0.4	0.5
Lastik san.	1.0	4.1	3.3	0.3	0.9	1.0	1.2	0.4	2.2	2.5	0.7	1.4
Kimya san.	14.0	4.3	2.5	23.8	9.9	5.8	9.0	7.1	8.4	7.1	1.6	3.8
Cam san.	6.0	-	0.2	0.2	1.4	0.3	1.4	0.3	1.4	1.5	0.2	0.2
Demir-çelik	17.0	12.3	0.6	1.5	20.8	14.5	5.7	0.3	1.3	2.5	1.1	4.8
Dem.dışı.met	17.0	0.4	0.1	0.5	1.4	0.3	0.5	21.4	0.7	0.3	0.2	0.07
Taşıt araç.	8.0	12.9	15.0	11.6	10.2	8.4	2.2	7.2	21.2	4.9	50.6	12.5
Madeni eşya	5.0	2.1	1.0	34.2	3.9	1.4	6.4	1.4	3.6	3.0	3.3	2.2
Mes.ölç.alet.	0.2	-	1.3	0.5	0.5	0.3	0.5	0.2	0.5	1.7	0.2	0.1
Mak. İmalat	7.0	1.6	1.3	1.4	1.0	0.6	2.0	0.3	0.8	0.5	0.8	0.3
Elektr. mak.	3.0	1.6	20.9	0.7	0.8	2.0	0.9	1.1	0.2	1.3	0.8	2.4
Elektronik	0.5	0.1	0.5	2.0	1.0	2.0	1.0	2.8	4.4	0.5	0.1	1.2
Çimento san.	4.8	0.2	1.6	0.4	0.6	1.1	3.5	13.4	13.4	7.8	0.8	1.8
Piyışkil san	1.6	1.7	1.2	1.0	1.1	2.1	2.3	3.2	3.2	3.7	0.6	1.0
İnşaat	-	-	-	-	0.3	0.6	3.1	1.2	2.1	1.0	0.1	0.06
Seramik san.	4.2	33.9	3.3	0.2	1.4	2.2	0.8	1.1	1.1	6.4	1.0	1.1

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Gıda içki	7.9	7.8	5.4	7.2	3.5	9.1	10.6	12.3	11.2	13.8	3.8	6.1
Dok.giyim	26.2	43.6	33.3	37.0	74.6	33.1	31.5	28.3	9.5	20.3	19.3	44.6
Orman ür.	0.7	0.9	4.0	1.7	0.4	1.3	2.3	3.0	2.8	5.2	0.9	1.4
Kağıt san.	0.3	0.2	1.4	0.5	1.3	1.2	5.7	3.8	4.8	1.1	1.0	1.4
Deri-kös.	0.4	0.9	0.8	1.5	0.5	0.6	0.7	1.0	0.2	0.5	0.2	0.4
Lastik san.	1.0	0.7	0.9	0.3	0.9	2.8	2.4	4.8	3.5	3.8	5.8	3.6
Kimya san.	35.8	5.6	5.6	17.5	2.5	10.4	8.7	5.2	14.2	7.0	7.4	8.4
Cam san.	0.7	0.5	0.5	0.3	0.5	1.2	0.2	1.0	1.1	0.6	0.5	1.5
Demir-çelik	1.2	1.7	3.2	10.5	2.7	2.0	5.3	3.2	3.0	8.8	26.6	1.9
Dem.dışı.met	1.7	0.5	0.3	0.2	0.5	0.9	3.5	1.1	1.2	1.8	0.3	0.7
Taşıt araç.	7.4	14.8	13.0	7.9	2.9	18.3	9.0	8.7	7.0	10.3	12.3	13.2
Madeni eşya	2.9	3.3	6.7	4.0	1.2	4.1	2.5	4.5	7.1	5.9	4.6	5.1
Mes.ölç.alet.	0.8	0.3	0.3	0.1	0.1	0.1	0.4	0.7	1.4	0.09	0.5	0.2
Mak. İmalat	0.7	0.5	0.9	0.2	0.2	1.6	1.0	1.7	11.5	1.8	0.9	0.8
Elektr. mak.	1.9	7.0	4.3	0.1	0.9	1.2	1.0	1.1	2.3	3.3	3.7	2.3
Elektronik	1.3	4.0	0.9	0.1	0.04	1.0	0.3	0.7	1.9	1.6	1.7	0.4
Çimento san.	3.9	3.5	8.5	6.4	0.6	4.5	7.4	10.0	9.1	8.6	4.9	1.1
Piyışkil san	1.3	0.4	1.8	0.1	0.3	0.8	1.8	2.1	1.6	1.3	0.7	0.6
İnşaat	0.4	0.06	0.02	0.1	0.1	0.1	0.4	0.7	0.3	0.3	0.3	0.2
Seramik san.	1.2	1.5	5.3	2.9	4.0	1.0	1.8	3.7	2.4	1.0	2.1	0.5

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2002), (www.dpt.gov.tr.)

da-ıçkı sanayi ve 12 yıl bu sıralamaya giren Taşıt araçları sanayi gelmektedir.

Tablo 4. 1979-2002 döneminde en çok teşvik edilen imalat sanayi alt sektörleri

	1	2	3
1979	Demir çelik	Dem.dışı metal	Kimya san.
1980	Seramik san.	Taşıt araçları	Dokuma giyim
1981	Dokuma giyim	Elektr.mak.	Taşıt araçları
1982	Madeni eşya	Kimya san.	Dokuma giyim
1983	Dokuma giyim	Demir çelik	Gıda san.
1984	Dokuma giyim	Demir çelik	Gıda san.
1985	Dokuma giyim	Gıda sa.	Kimya san.
1986	Gıda san.	Dem.dışı metal	Dokuma giyim
1987	Taşıt araçları	Çimento san.	Dokuma giyim
1988	Dokuma giyim	Çimento san.	Kimya san.
1989	Taşıt araçları	Dokuma giyim	Gıda san.
1990	Dokuma giyim	Taşıt araçları	Gıda san.
1991	Kimya san.	Dokuma giyim	Gıda san.
1992	Dokuma giyim	Taşıt araçları	Gıda san.
1993	Dokuma giyim	Taşıt araçları	Çimento san.
1994	Dokuma giyim	Kimya san.	Demir çelik
1995	Dokuma giyim	Seramik san.	Gıda san.
1996	Dokuma giyim	Taşıt araçları	Kimya sn.
1997	Dokuma giyim	Gıda san.	Taşıt araçları
1998	Dokuma giyim	Gıda san.	Çimento san.
1999	Kimya san.	Makine imalat	Gıda san.
2000	Dokuma giyim	Gıda san.	Taşıt araçları
2001	Demir çelik	Dokuma giyim	Taşıt araçları
2002	Dokuma giyim	Taşıt araçları	Kimya san.

Dünyada yaşanan teknolojik atılıma ulaş-tırabilecek, uluslararası rekabet gücünü arttı-rabilecek ve sanayide yeniden yapılanmayı sağlayabilecek sektörler olan elektronik, elekt-rikli makineler, makine imalat gibi alt sektörle-rin yatırım teşviklerinden aldıkları payların top-lamı ne yazık ki söz konusu dönemde ortalama yüzde 3 civarındadır. Seramik ve hatta pişmiş kil alt sektörünün tek başına almış ol-

duğu pay bile birçok yıl bu üç sektörün payı-nın üzerindedir.

sonuç

Yatırım teşvik sisteminin, iyi uygulanabildi-ği taktirde, gerçekten de bir ülkenin kalkınma sürecinin en güçlü dinamiklerinden birini oluş-turabileceğinin örneklerinden biri Güney Kore deneyimidir. Bu ülkede uzun vadeli sanayileş-me ve kalkınma stratejisinin bir parçası ola-rak ve karşılıklılık esasına göre uygulanan yatırım teşvikleri, bir yandan çok yüksek bir yatırım oranının gerçekleşmesi sağlarken, di-ğer taraftan imalat sanayi üretim yapısının dü-şük teknoloji içerikli mallardan yüksek teknolo-ji içerikli mallara doğru gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. Ancak Türkiye'de yaklaşık 40 yıldır yürürlükte olan teşvik sistemi için benzer bir değerlendirmeyi yapmak ne yazık ki pek mümkün görünmemektedir.

Dünyada yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, Türkiye'nin artık bir sanayileşme stratejisinin acilen oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda mevcut teşvik anlayı-şının ve sisteminin tamamen değiştirilmesi ve sanayide gerekli teknolojik yeniden yapılan-mayı destekleyecek bir teşvik sisteminin gelişt-irilmesi kaçınılmazdır. Aksi taktirde 2000'li yıl-ların dünyasında değil treni kaçırmak, istasyo-na ulaşabilmek bile hayal olacaktır.

dipnotlar:

- 1) Maliye Bakanlığı (1998) 1997 Yıllık Ekonomik Rapor, s.31, Ankara
- 2) DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2002, www.dpt.gov.tr
- 3) İstanbul Sanayi Odası , Türkiye'nin 500 Büyük Sana-yi Kuruluşu, İSO Dergisi Özel Sayısı (muhtelif yıllar)

Dünyada
yaşanan
gelişmeler
göz önüne
alındığında,
Türkiye'nin
artık
bir
sanayileşme
stratejisinin
acilen
oluşturulması
zorunlu
hale
gelmiştir

ne kadar reform, o kadar istikrarlı büyüme

Osmanlı devleti, tüm uğraşlara rağmen, kalıcı bir sanayileşmenin temellerini atmakta yetersiz kalmış, geleneksel zanaatkar üretimi ve tarımsal üretim aşamasından öteye geçmeye muvaffak olamamıştır. Çözümle döneminde yaşanan büyük savaşların, işgücü ve sermaye üzerindeki yıkıcı etkisiyle de, 20. yüzyıla iflas etmiş, harap bir vaziyette girilmiştir.

Cumhuriyetimiz, kelimenin tam anlamıyla, işte bu küllerden doğmuştur. Cumhuriyetin doğuşu aynı zamanda, ekonomik ve ticari bir doğuştur. Lozan Anlaşması'nın ekinde yer alan Lozan ticaret sözleşmesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ticaret politikasını bağlayıcı hükümler getirmişse de, 1923 yılında toplanan 1. İzmir İktisat Kongresi'nde, ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış, ekonomik gelişmenin tohumları da, burada atılmıştır.

1929 yılında yaşanan dünya ekonomi buhranı, ekonomik gelişmeyi belli ölçüde sektire uğrattıysa da, '30'lu yıllarda uygulanan politikalar, Türk sanayisinin atılımına temel teşkil etmiştir. 2. Dünya savaşı sonrası dönemde yaşanan uluslararası yapılanma sürecinde, Marshall Yardımının da etkisiyle, tarım sektöründe yabana atılamayacak bir atılım gerçekleştirilmiştir.

1950-1953 yılları arasındaki Kore savaşı, dünya hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarını artırmış, böylece ihracatımızda, hem üretimden hem fiyatlamadan kaynaklanan önemli kazançlar sağlanmıştır.

1963-1980 yılları arasındaki dönemde, dış ticaret açısından önemli sayılabilecek, ithal ikameci kalkınma stratejisinin benimsenmesi, beş yıllık kalkınma planları ve nihayet dünya petrol krizi, iktisadi yapıya şekil vermiştir.

1980'de ise Türkiye, radikal bir değişiklikle, iktisadi modelini değiştirmiştir. Bu doğru yönde atılmış, hatta gecikmiş bir değişiklik olarak düşünülebilir. Çünkü, Türkiye, devletçi ekonomi modeli ile gidebildiği yere kadar gitmiştir. Dünyanın yeniden şekillendiği bir dönemde, artık eski ekonomi anlayışı ile daha fazla gidilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu yüzden de, Turgut Özal'ın başlattığı, dışa açık, ihraca-

M. Rifat Hisarcıklıoğlu*

ta dayalı, piyasa ekonomisi modeli doğru bir seçim olmuştur. Bu dönem, ihracata dayalı kalkınma stratejisinin uygulandığı, dış ticaretin ülke gündeminin ilk sırasını işgal ettiği, önemli yapısal ve idari değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir.

Ancak '90'lı yıllarda art arda yaşanan ekonomik krizler sebebiyle, son dönemde Türkiye ekonomisini tarif eden en önemli kavram istikrarsızlık olmuştur. Hem iş aleminde hem akademisyenler, bu krizlerin ekonomi yönetimindeki zaafılardan kaynaklandığı ve kamu maliyesinin hemen her krizde en temel problem olarak ortaya çıktığı hususunda birleşmektedirler.

Gerçekten de kamu finansmanı ve bütçe açıkları, Türkiye'nin kronik kriz sebebi olagelmıştır. Özellikle 1990 sonrası dönemde ağırlık kazanan popülist politikalar, bu süreci tetiklemiştir. Modern dünyanın gereği olan serbest piyasa ekonomisinin benimsenmiş ama, bu sistemin gerektirdiği hukuki ve idari altyapı, zamanında kurulmamıştır.

Ancak tüm suçu sadece kamunun üzerine atmak da insafsızlık olur. Nitekim tüm kesimleriyle toplumun ve bireylerin bir zihniyet değişimi yaşamadan, dışa açılması ve dünyaya entegre olması, mümkün değildir. Bu anlamda, rasyonel düşünen ve tercihlerini bu şekil-

1980'de
ise
dünyanın
yeniden
şekillendiği
bir dönemde,
artık
eski
ekonomi
anlayışı ile
daha
fazla
gidilemeyeceği
anlaşılmıştır

* TOBB Yönetim Kurulu Başkanı

de yapan, kişi ve firmaların teşekkül etmesi, liberal bir yapıda sağlıklı bir kalkınmanın da olmazsa olmaz şartıdır.

2001 yılında yaşanan ve birkaç gün içinde ülkeyi yıllarca geriye götüren ekonomik kriz ve sonrasında uygulanmaya başlanan güçlü ekonomiye geçiş programını masaya yatırdığımızda, temel iktisadi sorunlarımızı ve çıkış yollarını net bir şekilde görüyoruz. Devlet verimsiz çalışmakta ve sorumsuzca yönetilmekte olduğu müddetçe, kamu maliyesi en temel problem kaynağımızdır.

Ancak; '90'lı yıllar boyunca iktidarlar, hep devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaktan bahsetmişler; sonuçta ise bunun tam tersini uygulamışlardır. Reel anlamda devlet bütçesi, 1990 yılından bu yana tam 2.5 kat büyümüştür. Neredeyse, ülkede üretilen milli gelirin yarısını harcayan, beşte biri kadar finansman açığı veren ve mali kesimin toplam büyüklüğü kadar borcu olan bir devlet, elbette ki ekonomik istikrarı bozar.

Türkiye'de devlet küçülmek zorundadır. Harcamalarını kısmak zorundadır. Ancak, devlet tasarruf yapacağını diye, yatırım, eğitim ve sağlık harcamalarını kısarsa, bunun adı da tasarruf olmaz. Kısaca, Türkiye ekonomisi, devamlı büyüyen kamu kesiminin ağırlığı altında ezilmekte ve istikrarlı bir büyüme sürecine girememektedir. 1950'de, kişi başına milli gelir Türkiye'de 200 dolar, Japonya'da 130 dolardı. 1960'da bile Türkiye 500 dolarda, Kore ise 130 dolarda idi. Ve bugün, Kore 10 bin dolarda, Japonya 36 bin dolarda, biz ise daha ancak 3000 dolara ulaşmayı ümit ediyoruz.

İstikrarsızlık ve belirsizlikten kaynaklanan aşırı yüksek borçlanma rasyoları kamu maliyesinin ve dolayısıyla tüm ekonominin en büyük çıkmazıdır. Nitekim yüksek düzeyinde reel faizlerle, sürdürülebilir bir büyümenin mümkün olmadığı aşikardır. Mevcut ekonomik programı incelediğimizde de temel gayenin güven ortamını tesis ederek, enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmek, kamu borç stokunu azaltmak ve sürdürülebilir bir büyümeye imkan sağlamak olduğunu görüyoruz.

Özelleştirme yoluyla devletin ekonomik aktivitelerinin kısıtlanması, serbest piyasa iş-

leyişini olumsuz etkileyen hukuki engellerin ortadan kaldırılması, yatırım ortamının iyileştirilmesi, özel girişimciliğin teşvik edilmesi, ve yabancı sermayenin özendirilmesi gibi uygulamalarla da, yapısal dönüşümün sağlanmaya çalışıldığını tespit ediyoruz.

Makroekonomik rakamların büyük bölümü, uygulanan ekonomik programın hedeflerine yaklaşıldığını göstermektedir. Ancak nihai hedef olan sürdürülebilir kalkınma, henüz sağlam temellere oturtulmuş değildir. Dolayısıyla ülkemizde yapılması gereken: yatırımların önündeki temel engel olan yüksek enflasyonla mücadele, sıkı maliye politikalarının samimiyetle uygulanması ve verimlilik artışını sağlayacak yapısal dönüşümlerin sağlanmasıdır. Kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verilebilirlik, yolsuzlukların önlenmesi, hukukun üstünlüğünün ve siyasi istikrarın tesisi sürdürülebilir kalkınma için zorunludur. Türkiye, hepimizin de bildiği gibi bu alanlarda oldukça yetersizdir ve bu düzeltilmedikçe kalıcı bir büyüme imkansızdır.

Büyümenin bir diğer şartı da verimlilik artışıdır. Akademisyenler, önümüzdeki dönemde verimlilik artışının, büyümede en temel belirleyici olacağını ifade etmektedir. Verimlilik; kısa vadede, rasyonel organizasyon, orta ve uzun vadede ise insan kaynağı ve teknolojik gelişmeyle artırılır. Başka bir ifadeyle Türkiye, eğitime ve teknoloji üretimine gerekli önemi vermediği müddetçe, uzun vadede kaybetmeye mahkumdur. Ar-ge harcamalarında Türkiye dünyada 40., eğitim harcamalarında ise maalesef 102. sıradadır. Bu, geleceğimizin ipotek altında olması demektir. Halbuki en büyük zenginliğimiz genç, dinamik, yeniliklere açık ve eğitilebilir nüfusumuzdur. Gençlerimizin geleceğe güvenle bakabileceği ve kendini gerçekleştirebileceği bir ortam tesis edilemedikçe, üzülerek ifade etmeliyim ki, bu zenginliğimiz heba olacaktır.

Seçilen model, yani piyasa ekonomisi doğrudur. Piyasa ekonomisi demek, kuralların ve kurumların hakim olduğu ekonomi demektir. Türkiye, kurumların ve kuralların hakim olduğu bir piyasa ekonomisini oluşturmak zorundadır.

Türkiye'de devlet küçülmek zorundadır. Harcamalarını kısmak zorundadır. Ancak, devlet tasarruf yapacağını diye, yatırım, eğitim ve sağlık harcamalarını kısarsa, bunun adı da tasarruf olmaz

Üretim kesimlerinde dışalığa bağımlılık

1. giriş

Bu çalışmada, dışalığa bağımlılık yapısının incelenmesinde yaygınlaştıran kullanılan girdi-çıkış modeliyle yola çıkılarak geliştirilmiş yeni bir yöntem, Türkiye girdi-çıkış verilerine uygulanarak Türkiye'nin üretim yapısının dışarıya bağımlılık biçimi irdelenmektedir. Ayrıca yine yeni geliştirilmiş bir başka teknikle bu bağımlılıkların göreceli fiyatlardaki değişimlerden kaynaklanan bölümleri yapısal parçalarından ayrılacaktır.

Bilindiği gibi, dışalığın geriye bağ katsayıları, nihai talep artışının uyardığı dışalım ara girdi talebini sayısallaştırmakta kullanılır. Böylelikle ara girdi dışalığını en fazla uyaran üretim kesimleri saptanabilir. Ancak bu döküm nihai talep (politika) kesimi ile sunucu (yabancı) kesimler ayrıntısıdır. Önerilen yeni yöntemle bu bilgi dökümü, ara girdiyi talep eden alıcı (yerli) kesimler boyutuyla genişletilebilmektedir.

Dışalığa bağımlılık yapısı ile bunun zaman içindeki gelişimi, özellikle sanayileşmekte olan ülkelerdeki dışalım ikameci uygulamaların başarımını değerlendirme açısından önemlidir. Bu ülkeler hızlı sanayileşme sürecinde yaygınlaştıran ödemeler dengesi açıkları ile karşılaştığından amaca ne kadar hızla yaklaşırsa, döviz darboğazından da o kadar çabuk kurtulacağı düşünülebilir.

Girdi-çıkış modeli, kesimler arasındaki ara girdi alışverişini tutarlı bir yapı içinde ele aldığından dışalığa bağımlılık yapısının incelenmesinde çok uygun bir araçtır. Yerli kesimlerin kullandığı ara girdilerin kaynaklarına göre yerli üretim-dışalım bileşenlerine ayrılması, bu sayede yerli kesimlerin yabancı kesimlerden doğrudan kullandığı girdilerin dökümü çok önemli bilgiler taşır. Bunun yanı sıra, yaygınlaştıran kullanıldığı gibi, bir kesimin nihai talep değişimlerinin uyaraileceği doğrudan-dolaylı dışalım gereksinimi için çözüm yapıldığında dışalığa bağımlılık yapısına neden olan yerli kesimler belirlenebilir. Bu bulgu, hem sanayileşme hedefinin içeriğinin, hem de ilgili kesimin teknolojik yapısının değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu değerlendirmenin, tutarlı verilerin bulunduğu durumda, dönemler itibarıyla yapılması ile, uygulanan iktisat politikala-

rının seçilen hedefler bağlamında sorgulanması olanaklıdır.

Kullanılan yöntemin burada ayrıntılı bir tanıtımına girilmeyecek, kısa bir özetle yetinilecektir. İlgilenen okuyucu Günlük-Şenesen ve Şenesen, (2001), Şenesen ve Günlük-Şenesen (2003) kaynaklarına bakabilir.

2. yöntem

Kesimler arası ilişkiler çerçevesinde ara mali dışalımı iki boyutuyla tanımlanır: Sunucu (arz eden) kesimler yabancı üreticilerdir ($i = 1, \dots, n$), alıcı (talep eden) kesimler ise yerli üreticilerdir ($j = 1, \dots, n$). Girdi-çıkış modelinin yaygın kullanılan biçimiyle, nihai talep değişimlerinin (politika kesimleri, $k = 1, \dots, n$) uyardığı dışalım ara girdi gereksinimi, dışalığın yalnızca sunucu kesimleri temelinde (i) çözümlenmektedir. Bu modelin bir diğer biçimiyle ise, nihai talep değişimlerinin ($k = 1, \dots, n$) uyardığı dışalım ara girdi gereksinimi, dışalığın yalnızca alıcı kesimleri temelinde (j) çözümlenmektedir. Önerdiğimiz yeni yöntemle alıcı ve sunucu boyutları bir araya getirilerek, nihai talep değişimlerinin ($k = 1, \dots, n$) uyardığı dışalım ara girdi gereksiniminin, dışalığın hem sunucu (i), hem de alıcı kesimleri temelinde (j) eşanlı çözümlenmesi olanaklıdır. Kısaca, k , i ve j boyutları ile aynı anda çözüm yapılabilir.

A^m ile A^d katsayı matrisleri, sırasıyla (n, n) boyutlarındaki dışalım ve yerli ara girdi katsayıları matrisleridir. Ara girdi katsayıları matrisi A , bu ikisinin toplamıdır: $A = A^d + A^m$. Doğrudan dışalım ara girdi gereksiniminin akım değerleri, sunucu kesimler açısından şöyle tanımlanabilir:

$$m = A^m x \quad (1)$$

burada x , kesim çıktılarının ($n, 1$) boyutlarındaki akım değerleri vektörüdür. Bir sütun vektörü olan m , ise sunucu (yabancı) kesimler açısından dışalım ara girdi (akım) değerlerinin kesimlere göre toplamalarını kapsar. $S_i m_i$ ise üretimde kullanılan toplam dışalım ara girdi (akım) değeridir.

Yurtiçi nihai talepteki değişimlerin uyardığı toplam (doğrudan + dolaylı) dışalım ara girdi gereksinimi (m) genellikle şöyle bulunur:

$$m = A^m x = A^m (I - A^d)^{-1} y^d = S y^d \quad (2)$$

Ümit
Şenesen*

Gülay
Günlük-Şenesen**

Dışalığa
bağımlılık
yapısı ile
bunun
zaman
içindeki
gelişimi,
özellikle
sanayileşmekte
olan
ülkelerdeki
dışalım
ikameci
uygulamaların
başarımını
değerlendirme
açısından
önemlidir

* Prof. Dr.
İ.T.Ü. İşletme Müh.

** Prof. Dr.
İ.Ü. S.B.F
Kamu Yönetimi

Burada y^d yerli nihai talep değerlerinin $(n,1)$ boyutlarındaki sütun vektörüdür. S dışalima bağımlılık matrisidir. S 'nin tekil bir elemanı, s_{ik} , " k yerli kesiminin yurtiçi nihai talebindeki bir birimlik değişiminin uyardığı yabancı i kesimi dışalımı" diye tanımlanır. Böylece, $S_i s_{ik}$ k yerli kesiminin yurtiçi nihai talebindeki bir birimlik değişiminin bütün ekonomide uyardığı toplam ara girdi gereksinimidir, kısaca **dışalımın geriye bağ katsayısı** olarak tanımlanır (tanım için bkz. Weisskoff ve Wolff, 1975; uygulama örnekleri için bkz. Bulmer-Thomas, 1982, 1986; Fujita ve James, 1991; Pfajfar ve Dolinar, 2000; Ramos ve Zonenschain, 2000; Sarma, 1996; Sarma ve Ram, 1989).

Aslında $s_{ik} = S_j s_{ij,k}$, k . nihai talep değişiminin yerli kesimlerin $(j = 1, \dots, n)$, i . kesimden talep etmesiyle, uyardığı ara girdi dışalımının toplamı olduğundan, bu çözümle " k . nihai talep değişiminin i . yabancı kesimden uyardığı ara girdi gereksiniminin ne kadarı yerli j kesimi tarafından talep edilmektedir?" sorusu yanıt-sız kalmaktadır. Bu nedenle, ara girdi dışalımının alıcı (talep eden) yerli kesimler açısından çözümü gerekmektedir. Esas olarak dış ticaret açığı sorununun dışalima bağımlı üretim yapısıyla ağırlaştığı gelişmekte olan ülkeler için bunun önemi açıktır.

Yukarıda belirtilen soruyu dışalima bağımlılığın üç $(i, j$ ve $k)$ boyutunu da birlikte kapsayabilmek için şu model geliştirilmiştir:

Herhangi bir nihai talep, ya da politika kesimi k için

$$G^k = A^m < (I - A_d)^{-1} \cdot k > \quad (3)$$

burada $<(I - A_d)^{-1} \cdot k >$, $(I - A_d)^{-1}$ 'in k . sütunundaki elemanlardan oluşan (n,n) boyutlarındaki köşegen matristir. Böylece, G^k , yabancı sunucu (i) ile yerli alıcı (j) kesimler arasındaki doğrudan dışalım ara girdi ilişkisi bilgisi (A^m) ile nihai talebin (k) sunucu kesimler yönünden uyardığı toplam (doğrudan + dolaylı) ara girdi dışalımı bilgisinin bileşimidir. G^k 'nin tekil elemanı, g^k_{ij} ise k . yerli kesimin nihai talebindeki bir birim değişiminin, j . yerli kesimin i . yabancı kesimden uyardığı toplam (doğrudan + dolaylı) dışalım ara girdi değeridir.

G^k 'nin satır toplamları bilinen dışalım geriye bağ katsayılarıdır (s_{ik}) , yani,

$$\sum_j g^k_{ij} = s_{ik} \quad (4)$$

Ayrıca $\sum_i \sum_j g^k_{ij} = \sum_i s_{ik}$ olur. Böylece tekil g^k_{ij} değeri ile yukarıda ortaya atılan soruya, bilinen dışalima bağımlılık modellerindeki S ile uyumlu yanıt verilebilmektedir.

Bu yaklaşım, toplam kesim sayısı, n , küçük olduğunda, her (ya da seçilmiş) politika kesimi k için yinelenerek, kolaylıkla uygulanabilir. Ancak n 'nin büyük olduğu daha gerçekçi durumlarda tekil yinelemeler yerine eşanlı çözüm önerilebilir.

Ayrıca söz konusu işlemler bir kez cari fiyatlarla belirtilen verilerle, bir kez de bunların sabit fiyatlara dönüştürülmüş biçimiyle hesaplanırsa iki sonucun karşılaştırılması değişimin görelî fiyatlardaki oynamalardan mı, yoksa yapısal değişikliklerden mi kaynaklandığını ortaya koyabilir. Fiyat değişimlerinin çeşitli kesimlerde çok farklı oranlarda gerçekleştiği ekonomilerde bu ayırımı pek çok yanlış yorumu ortadan kaldıracak açıktır. Son işlemlerin uygulanma yöntemi için Günlük-Şenesen, Şenesen (2003)'e bakılabilir.

Bu bölümün başında sözü edilen yaygın yöntem Türkiye'nin dışalima bağımlılığını inceleyen çeşitli araştırmalarda kullanılmıştır. (Şenesen, 1990, 1995; Şenesen ve Küçükçifçi, 1991; Yıldırım, 1978). Pamukçu ve de Boer'in (2000) yapısal ayrıştırma çözümlemeleri imalat sanayii dışalımındaki gelişmelerin ayrıntılı bir sergilemesini vermektedir.

Yukarıda kısaca da olsa açıklanan yeni yöntemler DİE tarafından yayımlanan girdi-çık-tı verilerine uygulanmıştır (DİE, 1989, 1994, 2001). 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 yılları için düzenlenmiş çizelgelerle gereken hesaplamalar yapılmıştır. Burada yalnızca 1973, 1985, 1996 yıllarına ilişkin bulgulardan söz edilecektir. Bu yıllardan ilki ithal ikameci dönemi, ikincisi dışalımda serbestleşmeye geçiş dönemin, sonuncusu da 1980 sonrasında uygulanan politikaların sonuçlarının alındığı dönemi temsil etmek üzere seçilmişlerdir. DİE tarafından hazırlanan çizelgeler 1973 ile 1985'te 64, 1996'da 97 kesimlidir. Bunların hepsi 24 kesimde toplanmıştır. Bunun nedeni, DİE tarafından cari fiyatlarla sunulan çizelgeler sabit fiyatlara dönüştürülürken kullanılan toptan eşya fiyatları indeksinin ancak 24 kesim için bulunabilmesidir (Toplulaştırma anahtarı için bkz. Şenesen ve Günlük-Şenesen, 2003:556).

3. türkiye ekonomisinin dışalima bağımlılığı

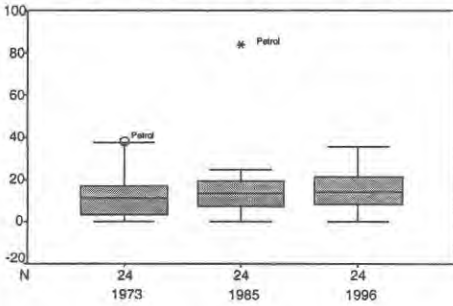
Türkiye, döviz sıkıntısına düştüğü dönemlerde ödemeler dengesi açıklarından çok çekmiş, bunlardan ancak dış borçlanmalarla kurtulabilmiştir. Dışalım ikameciliği stratejisinden 1980'de vazgeçip dışsatımı teşvik stratejisine yönelmesi, ekonominin başka bir dikkate de-

Ara
girdi
dışalımının
alıcı
yerli
kesimler
açısından
çözümü
gerekmektedir.
Dış ticaret
açığı
sorununun
dışalima
bağımlı
üretim
yapısıyla
ağırlaştığı
gelişmekte
olan
ülkeler
için
bunun
önemi
açıktır

ğer özelliğidir. Hesaplanan dışalım bağımlılık katsayılarında 1973'ten 1996'ya kadar olan sürede dışalım bağımlılık önemli oranda yükselmiştir. Çizim 1 üç yıldaki dışalım bağımlılık katsayılarını özet olarak göstermektedir. Dik ekseninde 24 kesimden her birinin dışalım bağımlılık katsayıları verilmiş, yatay ekseninde yıllar gösterilmiştir. Taranmış kutular ortadaki 12 kesimin konumunu, bu kutulardan iki yana uzanan çizgilerse uçlardaki kesimlerin yerlerini belirlemektedir.

Bu çizime göre üretimin dışalım bağımlılığı zaman içinde artmaktadır. Bunu hem kutuların bir bütün olarak, hem de kutuların ortasında yer alıp ortanca değeri temsil eden çizginin yukarı doğru kaymış olmasından anlıyoruz. Özellikle kutunun üstündeki çizgi üzerinde yer alan dışalım bağımlılığı en yüksek kesimlerin 1996'da 1985'e göre hayli yukarı kaydıkları görülmektedir.

Çizim 1. dışalım bağımlılık katsayıları - 1996 fiyatlarıyla

Çizelge 1. dışalım bağımlılık katsayıları yüksek kesimler - 1996 fiyatlarıyla

	1973		1985		1996
Petrol	0,38	Petrol	0,84	Petrol	0,36
Lastik, plastik	0,22	Cam, çimento	0,23	Lastik, plastik	0,33
Kimya	0,19	Ana metal	0,23	Kimya	0,27
Ulaştırma araçları	0,18	Kâğıt, basım	0,19	Ana metal	0,25
Ana metal	0,17	Kimya	0,19	Elektrikli makine	0,22
Makine	0,16	Ulaştırma araçları	0,19	Metal ürün	0,21
Kâğıt, basım	0,15	Lastik, plastik	0,19	Ulaştırma araçları	0,20
Cam, çimento	0,14	Metal ürünleri	0,17	Makine	0,18
Elektrikli makine	0,14	Makine	0,15	Dokuma, giyim	0,18
Metal ürünleri	0,14	Dokuma, giyim	0,13	Kâğıt, basım	0,16

Çizelge 2. dokuma-giyim kesiminin yurtiçi nihai talebi bir birim değiştiğinde yerli kesimlerin yabancı kesimlerden almaları gereken ara girdi - 1996

SATICI	ALICI		
	Dokuma	Petrol	Toplam
Madencilik		0.0113	0.0177
Dokuma	0.0591		0.0591
Kimya	0.0588		0.0681
Toplam	0.1344	0.0114	0.1754

Bu kesimleri daha ayrıntılı görmek için Çizelge 1'e bir göz atalım. Bu çizelgede her yıl dışalım bağımlılıkta başta gelen 10 üretim kesimi yer almıştır. Her kesimin karşısındaki sayı, o kesimin yurtiçi nihai talebi bir birim değiştiğinde bütün ekonomide uyarılan dışalım tutarını göstermektedir. Sözelimi Petrol ürünlerine olan yurtiçi nihai talep 1996'da bir milyar TL artsa, bütün ekonominin dışarıdan alması gereken ara girdi tutarı 360 milyon TL artmak zorundadır.

Her üç dönemde de dışalım bağımlılık katsayısı bakımından Petrol ürünleri kesiminin başta gelmesi dikkat çekicidir ama şaşırtıcı değildir, çünkü Türkiye ekonomisinin ana özelliklerinden biri de petrole olan yaşamsal bağımlılığıdır. Hemen her yılda dışalım girdilerinin ara malı satışlarına oranı yüksek olan kesimlerin başında ham petrol gelmektedir. Yani Türkiye ara malı ham petrolün çok önemli bir bölümünü dışarıdan almaktadır. Öte yandan yerli alıcı kesimler arasında başı Petrol ürünleri kesimi çekmektedir. Bu kesimin "dışalım girdi / toplam girdi" oranı da hep yüksek çıkmaktadır.

Önde gelen bu kesimlere ilişkin G* yöntemi kullanarak elde ettiğimiz bulgularımızdan 1996 yılındaki Dokuma-giyim kesimine ilişkin olanı, bir örnek vermek amacıyla Çizelge 2'de özetlenmiştir. Öbür kesimler için düzenlenen çizelgeler için Şenesen ve Günlük-Şenesen (2003)'e bakılabilir.

Yerli alıcı kesimler arasında başı Petrol ürünleri kesimi çekmektedir. Bu kesimin "dışalım girdi / toplam girdi" oranı da hep yüksek çıkmaktadır

Çizelge 2'nin gözlerinde Dokuma-giyim politika kesimi için dışalım bağımlılık yapısı, hem arz hem talep yönünden sergilenmiştir. Bu çizelgede yalnızca kendi satır ya da sütunlarında 0.01'den büyük bir değer gösteren sunucu (arz eden) ve alıcı (talep eden) kesimlere yer verilmiştir. Beklenebileceği gibi bu gözler, Çizelge 2'de sağ alt köşedeki değere eşit olan ve Çizelge 1'de söz konusu kesimin hizasında yer alan değer (0,18) göze batan bileşenleridir.

Çizelge 2 şöyle yorumlanmalıdır. Dokuma-giyim kesiminin yurtiçi nihai talebi 1996 yılında sözgelimi bir milyar TL artsa, bütün ekonominin ara girdi dışalımının 175,4 milyon TL (~0,18 milyar TL) artması gerekir. Bunun 134,4 milyon lirası yine Dokuma-giyim kesiminin, 11,4 milyon lirası da Petrol ürünleri kesiminin dışalım gereksinmesidir. Dokuma-giyim kesimi bu gereksinmesinin 59,1 milyon lira kadarını yurtdışı Dokuma-giyim kesiminden, 58,8 milyon lirasını da yurtdışı Kimyasal maddeler kesiminden yapacaktır.

Öte yandan söz konusu nihai talep değişikliğinin yurtdışından alınmasını gerekli kıldığı Madencilik kesimine ait ara girdilerin tutarı 17,7 milyon TL olacak, bunun da önemli bir bölümü (büyük ölçüde ham petrol biçiminde) Petrol ürünleri kesimince talep edilecektir.

Benzeri çizelgeler bütün kesimler için 1973, 1985, 1996 verileriyle hazırlanıp incelendiğinde hemen her kesimin zaman içinde birkaç ortak özellik gösterdiği belirlenebilir. Birincisi, politika kesimi ile alıcı kesim hep aynı çıkmaktadır. Yani üretim kesimlerinin nihai taleplerinin artışı önemli ölçüde bu kesimlerin kendilerine dışalımdan gelen ara girdilerin sağlanmasına bağlıdır.

İkincisi, Kağıt-basım, Kimyasal ürünler, Anametal, Makine, Elektrikli makine, Ulaştırma araçları kesimleri için her dönemde aynı adlı sunucu kesim, öbür sunucu kesimler arasında önlerde gelmektedir. Yani bu kesimlerden biri politika kesimi olarak alındığı zaman yapılan hesaplamalarda hem en önemli alıcı,

hem en önemli satıcı kesim kendisi olmaktadır. Bu da başlıca yerli üretim kesimlerinin aynı sınıflandırmadaki yurtdışı üretim kesimlerinden ara girdi bağımlılığının kalıcı yapısını gösterir. Ancak, geleneksel dışsattım kesimleri için 1973'de gözlenmeyen, ama 1980 sonrasında ortaya çıkan bir olgu dikkat çekmektedir: Tarım kesimi de, Besin-içki-tütün kesimi de yurtdışı Tarım kesiminden ara girdi talep etmeye başlamıştır. Dokuma-giyim kesimi ise yurtdışı Dokuma-giyim kesiminden gelen ara girdi talebini uyarır hale gelmiştir. Yukarıdaki çizelgede politika kesimi olan Dokuma-giyim, en önemli alıcı kesimdir-toplam dışalımın içindeki payı 10'ten büyüktür, aynı zamanda en önemli olmasa da ana satıcı kesimlerden biridir-toplam içindeki payı 1/3'ten biraz yüksektir. Tarım, Besin-içki-tütün, Dokuma-giyim kesimlerinin üçü de geleneksel dışsattım kesimlerimizdir. Bunların da gittikçe daha dışa bağımlı olmaları göze çarpan bir bulgu olarak yorumlanmalıdır.

Üçüncüsü, Madencilik, Petrol ürünleri, Anametal, Ulaştırma-haberleşme kesimlerinin dışındaki nihai talep artışlarının her zaman yurtdışı Kimya kesiminden ara girdi talebini uyarmasıdır.

Kuşkusuz, şaşırtmayan ama çarpıcı olarak ortaya çıkan dördüncü ortak özellik, nihai talep artışlarının birkaçı dışında bütün kesimlerin, yerli Petrol ürünleri kesiminin yurtdışı ham petrol kesiminden ara girdi talebini gittikçe daha fazla uyarmasıdır. Bu da yine Türkiye ekonomisinin büyüme çizgisinin belirlenmesinde ham petrolün oynadığı yaşamsal rolün bir göstergesidir.

Şimdi uyarılmış ara girdi dışalımını gereksinmelerinin nedenlerine ayrıştırılmasına geçebiliriz. Yine Dokuma-giyim kesimini Çizelge 3'te bir örnek olarak gösterelim.

Bu çizelgeyi de şöyle yorumlayabiliriz. Dokuma-giyim kesiminin yurtiçi nihai talebi herhangi bir nedenle bir birim yükseldiğinde bunun 1996'da uyardığı ara girdi dışalım gereksinimleri ile 1973'te yol açtığı gereksinmelerin

1980
sonrasında
ortaya
çıkan
bir olgu
dikkat
çekmektedir:
Tarım
kesimi de,
Besin-
içki-tütün
kesimi de
yurtdışı
Tarım
kesiminden
ara girdi
talep
etmeye
başlamıştır

çizelge 3. dokuma-giyim kesiminin yurtiçi nihai talebi bir birim arttığında dışalım bağımlılığın 1973-1996 arasındaki değişiminin göreli fiyat değişimleriyle yapısal nedenlerden kaynaklanan bölümleri

SATICI	ALICI					
	Dokuma			Petrol		
	Görelî fiyat	Yapısal	Toplam	Görelî fiyat	Yapısal	Toplam
Madencilik				1,52	1,84	2,80
Dokuma	1,00	12,80	12,80			
Kimya	1,26	1,15	1,44			

birbirine oranı alınırsa çizelgenin toplam sütunlarındaki değerler elde edilir. Sözgelimi, böyle bir uyarı Petrol ürünleri kesiminin yurtdışı Madencilik kesiminden yapması gereken dışalım 1973-1996 arasında 2,8 katına çıkmış, yani yüzde 180 artırmıştır. Eğer bu dönemde bütün üretici kesimlerin toptan eşya fiyat indeksleri aynı oranda değişseydi, bir başka deyişle görelî fiyatlar aynı kalsaydı, ekonominin kesimler arası alışveriş yapısının değişmesi nedeniyle söz konusu oran 1,84 olacaktı. Yani bu dışalım gereksinimi yüzde 84 artacaktı. Ekonomik yapı sabit kalsaydı, bu kez de görelî fiyatlardaki değişmeler nedeniyle dışalım gereksinimi yüzde 52 artacaktı. İşte bu iki nedenin birlikte yarattıkları etki, iki oranın çarpımı kadardır ($1,52 \times 1,84 = 2,80$).

Benzer hesaplamalar bütün kesimler için yapıldığında şunlar görülebilir. Birincisi, bir kaç kesim dışarıda bırakılırsa hem görelî fiyatlar, hem yapısal nedenler dışalma bağımlılığı artırıcı bir işlev üstlenmektedirler İkincisi, böyle durumlarda genellikle yapısal nedenlerin etkisi, görelî fiyatlara göre daha yüksek olmaktadır. Demek ki ülke ekonomisi ara girdiler bakımından büyük ölçüde daha çok dışalma bağlanan bir yapıya dönüşmektedir. Üçüncüsü, hemen her politika kesimi için yerli Petrol ürünleri kesiminin yabancı Madencilik kesiminden alması gereken ara girdiler, hem görelî fiyat değişimleri, hem yapısal gerekçelerle artmaktadır, üstelik burada da yapısal nedenlerin etkisi daha ağır basmaktadır.

4. sonuç

Önerilen yöntem, en başta Türkiye ekonomisine ilişkin olarak belirtilen amaca hizmet etmektedir. Nihai talebin uyardığı dışalım ara malı girdi bağımlılığının hem sunucular, hem alıcılar arasındaki dağılımını gösterebilmektedir. Üstelik bunun nedenlerinin payları konusunda da bir fikir vermektedir.

Kuşkusuz, olanaklar elverir de daha ayrıntılı toptan eşya fiyat indeksleri bulunabilirse 24 kesimlik toplulaştırmanın kısıtlamalarından kurtulabilir, bütün bu bulguları çok daha ayrıntılı biçimde elde edebiliriz.

Bütün bunlar bir yana, OPEC fiyat artışlarının hemen peşinden yaşanan 1979 döviz darboğazının neden olduğu petrol sıkıntısı ve ancak dış borçlanmayla hafifletilebilen ciddi bunalım anımsanacak olursa, benzer koşullarda benzer sonuçların ortaya çıkması beklenmelidir. Türkiye'nin 1990'larda başka yerli enerji kaynakları ve dışalım karşılamada kullanılacak dışsattım gelirleri yaratmada uğradığı başarısızlıkla bunu birleştirince, dış sermaye akımlarının boyutlarına bağlı olarak belirlenen hayli dalgalı büyüme çizgisinin kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bulgularımız bu karamsar öngörünün kesimler açısından temellerini ortaya çıkarmıştır. 1970'lerden 2000'lere kesimlerin yurtdışından ara girdi gereksinimi hem artmış, hem de çeşitlenmiştir. Üstelik bu artış büyük ölçüde yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu çe-

Geleneksel
dışsattım
sektörlerinin
giderek
daha
fazla
dışsattım
uyarması ise
1980
sonrasında
uygulanan
dışsattım
yönlü
politikaların
amaçlarıyla
çelişir
haldedir

şitlenmede öne çıkan yurtdışı sunucu kesimler, teknoloji kesimleri olarak adlandırabileceklerimizdir. Geleneksel dışsatım sektörlerinin

giderek daha fazla dışalım uyarması ise 1980 sonrasında uygulanan dışsatım yönlü politikaların amaçlarıyla çelişir haldedir.

kaynakça:

- Bulmer-Thomas, V. (1982) *Input-Output Analysis: Sources, Methods and Applications for Developing Countries*, London, John Wiley and Co.
- Bulmer-Thomas, V. (1986) Application of input-output analysis for less developed countries (LDCs) in I. Sohn (ed.) *Readings in Input-Output Analysis: Theory and Applications*, New York, Oxford University Press.
- DİE (1989) *Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları*, no. 1397.
- DİE (1994) *Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı*, no. 1693.
- DİE (2001) *Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı*, no. 2488.
- Fujita, N. and James, W. E. (1991) Growth patterns of the Japanese economy in the 1980s: Before and after the appreciation of the Yen", *Economic Systems Research*, 3:399-412.
- Günlük-Şenesen ve G., Şenesen, Ü. (2001) "Reconsidering Import Dependency in Turkey: the Breakdowns of Sectoral Demands with Respect to Suppliers" *Economic Systems Research*, 13:4, 417-428.
- Günlük-Şenesen, G. ve Şenesen, Ü. (2003) "Decomposing Import Dependency into Structural and Relative Price Components" (henüz yayımlanmadı, yazarlardan istenebilir).
- Pamukçu, T. and de Boer, P. (2000) "Determinants of Imports of Turkey: An Application of Structural Decomposition Analysis (1968-1990)", *Yapı Kredi Economic Review*, 11:3-27.
- Pfajfar, L. and Dolinar, A.L. (2000) Intersectoral linkages in the Slovenian economy in the years 1990, 1992, 1993 and 1995, 13th International Conference on Input-Output Techniques, Macerata, Italy, August 21-25, 2000'de sunulan bildiri.
- Ramos, R.L.O. and Zonenschain, C.N. (2000) The performance of the Brazilian imports and exports based on the System of National Accounts: 1980-1998, 13th International Conference on Input-Output Techniques, Macerata, Italy, August 21-25, 2000'de sunulan bildiri.
- Sarma, A. (1996) "Import Intensities of Indian Industries", in R. K. Koti et al. (ed.) (1996), *Studies in Indian Economy* (Bombay, Himalaya Publishing House) 128-143.
- Sarma, A. and Ram, K. (1989) "Income, output and employment linkages and import intensities of manufacturing industries in India", *The Journal of Development Studies*, 25:192-209.
- Şenesen, Ü. (1990) "Türkiye Ekonomisinde dışalışma bağımlılığı", *Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4:115-139.
- Şenesen, Ü. (1995) "Türkiye ekonomisindeki üretim kesimlerinin 1985 ve 1990 dışalım ve dışsatım yapılarının karşılaştırılması" '93-'94 *Petrol-İş*, 688-708.
- Şenesen, Ü. ve Günlük-Şenesen, G. (2003) "Üretimde Dışalışma Bağımlılığı: 1970'lerden 2000'lere Ne Değişti?" Köse, A. H., Şenses, F., Yeldan, E. (der.) *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, İletişim, 2003 içinde 533-559.
- Şenesen, Ü. ve Küçükçiftçi, S. (1991) "Türkiye sanayiinde dışalışma bağımlılığının gelişmesi ve kaynakları", *Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı*, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayını, 261-273.
- Weisskoff, R. and Wolff, E. (1975) "Development and trade dependence: The case of Puerto Rico, 1948-1963", *The Review of Economics and Statistics*, 57:470-477.
- Yıldırım, N. (1977) "Türkiye ekonomisinin dışalışma bağımlılığı: 1968 ve 1973 yılları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20:120-153.

büyük ve küçük firmalar arasındaki ilişkilerin bildiğimiz ve bilmediğimiz yönleri

1980'li yıllarda, kapitalist üretim tarzında dönüşüm olduğu ileri sürülen "esnek üretim örgütlenmesi" tartışmalarında temel vurgulardan biri, firmalar arası değişim ilişkisi üzerindedir. Geçmişin bir uzantısı olan ve yeniden gündeme gelen üretim sürecinin parçalanması ve üretimin firma dışına aktarılması, beraberinde küçük firmalar ile büyük firmalar arasında karmaşık ve çeşitli dikey entegrasyon düzenlemeleri; küresel rekabette başarının sırrı olarak değerlendirilmiştir. Üretimin tamamı veya parçalarının firma dışına aktarılmasının ana omurgasını sabit sermaye ve emek maliyetinin minimize edilmesi oluştururken, ölçek ekonomisinin katılıklarının devreden çıkartılmasıyla gerçekleştirilen esneklikle küresel rekabette önemli avantaj elde edilmeye başlanmıştır. Bu olgu, güç ilişkileri içinde büyük firmalar için küresel rekabette kontrol ve denetim gücünü artırırken, küçük firmalar için var olmanın ve küresel piyasaya eklenmenin koşulu olmaktadır. Tüm bu gelişmeler beraberinde, gelişmekte olan ekonomiler için gelişmenin bir aracı olarak sunulurken, küresel piyasayla bütünleşmede önemli bir fırsat olduğu öne sürülmüştür.

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerin, küresel piyasanın düzenlenmesinde etkin rol oynayan IMF, DB, DTÖ ve AB gibi kurumlar aracılığıyla (biçimlenen uyum programları çerçevesinde) kurumsal ve yasal düzenlemelerle küçük üretime dayalı esnek örgütlenme temelli yapılar biçimlendirilirken, küresel kapitalizmle bütünleşmenin gereklilikleri de yerine getirilmeye başlanmıştır¹.

Değişen ve dönüşen kapitalist üretim ilişkilerinde yakalanmak istenen fırsatlar ve avantajlar, her kesim için eşit olanaklar içinde gerçekleşmemektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin güç ilişkisi üzerine temellenmiş eşitsiz ilişkileri içermesi, güçlü konumda olan, fırsatları daha kolay yakalarken ve gücüne güç katarken, bu durum bazı kesimler için güç kaybını, bazı kesimler için de olanaklardan eşitsiz yararlanmayı getirmektedir. Dolayısıyla firmalar arası değişim ilişkilerinde küresel piyasadaki fırsatlardan yararlanma olanağı büyük ve

küçük firmalar için farklı sonuçlar doğuracaktır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda firmalar arası değişim ilişkisinin niteliği irdelenerek nasıl bir gelişim izlediği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

firmalar arası değişim ilişkisi

İngilizce literatürde iki firma arasında değişim ilişkisi "subcontracting" terimi ile ifade edilmektedir. Terim zaman içinde farklı anlamlar kazanmakla birlikte farklı ilişkileri ifade edecek biçimde ayrıştırılmamıştır. Türkçe literatürde ise iki firma arasındaki değişim ilişkisini "taşeron", "yan sanayi", "fason" ve "alt sözleşme" ilişkisi terimleri ile ifade edilmektedir. Bu terimler farklı ilişkileri ifade etmek için kullanıldığı gibi her terim "subcontracting" teriminin tercümesi olup terimler birbiri yerine kullanılırken, ayrıştırılmadan geniş manada ifade edilen terimler olmaktadır. Dolayısıyla, Türkçe literatürde iki firma arasındaki değişim ilişkisini ifade eden terimlerin çeşitliliği kavram kargaşası yaratmakta ve çalışmalarda değişim ilişkisinin niteliksel ayrımının yapılabilirliğini gölgelemektedir. Ancak genellikle Türkçe literatürde, İngilizce literatürde kullanan geniş mânâda ifade edilen "subcontracting" kavramının karşılığı olarak, "fason" kavramı kullanılmaktadır. Bizce geniş mânâda ifade edilen "fason" kavramının tüm boyutları ile tartışılması gerekmektedir. Ancak bu tartışmalara geçmeden önce, burada İngilizce literatürde geniş manada ifade edilen "subcontracting" kavramının yerine "fason" kavramı kullanılarak, ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılacaktır.

Fason ilişkisinde üretimin tümünü veya parçalarını firma dışında yaptıran işletmeye "ana" firma, ana firmanın verdiği işi yapan firmaya "uydu", "yavru" veya "tedarikçi" firma olarak adlandırılmaktadır. 1970'li yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından desteklenerek hazırlanmış olan Watanabe'nin çalışmasında fason ilişkisi şöyle tanımlanmaktadır: "Ana firma aldığı bir sipariş için gerekli olan işin bir bölümünü ya da tümünü bir başka bağımsız firmaya yaptırmasıdır" (Watanabe, 1971: 54). Watanabe, fason ilişkisinin bu biçim-

Berna
Güler-Müftüoğlu*

Değişen ve dönüşen kapitalist üretim ilişkilerinde yakalanmak istenen fırsatlar ve avantajlar her kesim için eşit olanaklar içinde gerçekleşmemektedir

* Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

miyle, bir siparişi karşılamak için başka bir firmadan bitmiş parçaların ya da ürünlerin alınmasından farklı olduğunu belirtmektedir. Bu farklılığı yaratan, yapılacak işin koşullarını belirleyen bir sözleşmenin var olmasının gerekliliği gösterilmektedir (Watanabe, 1971: 54).

Watanabe, iki tür fason ilişkiden söz edilebildiğini belirtmektedir. Bunlar ticari ve üretim düzeyinde fason ilişkisidir. Ticari düzeyde fason ilişkisinde, ana firma, toptancı veya perakendeci bir ticaret firmasıdır ve bu firma bitmiş malları fason ilişki yoluyla ürettirerek satar (Watanabe, 1971: 58). Ancak bizce bu firmaların sadece ticari firma olarak adlandırılması gerekir. Çünkü bu firmalar, aynı zamanda imalatçı rolünü üstlenerek üretimi dışardan örgütlemeleri nedeniyle imalatçı firmadır. Dolayısıyla bu firmalar tüccar/imalatçı firma şeklinde tanımlandığında firmanın niteliksel özelliği de vurgulanmış olacaktır.

Watanabe, üretim düzeyinde fason ilişkisinde ana firmanın genellikle imalatçı olduğunu belirtmekte ve imalatçı firmanın fason ilişkisi yoluyla bitmiş, yarı bitmiş ürünleri veya parçaları kendi üretim sürecinde girdi olarak kullandığını belirtmektedir. Üretim düzeyinde fason ilişkisinde üretim sürecinde işbölümü ve uzmanlaşmanın gerekli olduğu ve karşılıklı teknolojik koşulun da yerine getirilmesi gerektirdiği vurgulanmaktadır (Watanabe, 1971: 58-59).

Lawson ise üretim düzeyinde fason ilişkisinin iki temel biçimi olduğunu belirtmektedir (Lawson, 1992: 5). Bunlarda biri üretim sürecinde işbölümü ve uzmanlaşmanın gerekli olduğu ("specialization subcontracting") "uzmanlaşmaya dayalı fason ilişkisi"dir. Diğeri ise ana firmanın kendisi ürettiği ürünü kapasitenin yetersiz kaldığı ya da daha farklı bölgelerde daha az maliyetle üretebileceği durumlarda gerçekleştirilen ("capacity subcontracting") "kapasiteye dayalı fason ilişkisi"dir (Lawson, 1992:6). Her iki fason ilişkisinde belirleyici olan unsurun ana firma için belirli açılardan avantajlar içermesidir. Genel hatlarıyla bu avantajlar; üretim piyasasında risk azaltma ve teknoloji için sabit ve değişken sermaye ihtiyacını azaltma olanağıdır (Lawson, 1992: 6-7).

Dünya Bankası geniş manada ifade ettiği fason ilişkisini gerek ticari düzeyde, gerek üretim düzeyinde uydu firmalar açısından temel yararları şu şekilde sıralamaktadır: Ürünün ana firma tarafından sağlanması ile uydu firmalar böylece başka türlü ulaşamayacakları pazarlara girebilmektedir; belirli bir sipariş ve üretim düzeyi güvence altına alınmaktadır;

ana firma tasarım, hammadde, kalite kontrol ve kredi alma gibi alanlarda yardım sağlayabilmektedir (World Bank, 1980: 46).

Geniş manada ifade edilen fason ilişkisi, firmalar arasındaki değişim ilişkisinin eşitler arası bir ilişkiyi içerdiği varsayımından hareket edildiğini göstermektedir.

Fason ilişkisini niteliksel ayrıma tabi tutan S.Ayata birinci tür fason ilişkiyi, iki firmanın birbirine denk olduğu, eşitler arası değişim ilişkisi olarak tanımlamaktadır. Bu tür fason bağlantısının sürekli bir ilişkinin varlığını gerektirdiği vurgulanmaktadır (Ayata,1991: 167-168). Ayata'ya göre ikinci tür fason ilişki ise teknolojik düzey, emek üretkenliği, sermaye yapısı gibi birbirinden çok farklı olan kapitalist firmalarla küçük üreticilerin ilişkisidir. Ayata, birbirine denk olmayan firmaların fason ilişkiye girmelerinin çok zor olduğunu, girmeleri halinde fason ilişkisinin sağlayacağı ekonomik avantajların ortadan kalkacağını belirtmektedir (Ayata, 1991: 169). Öte yandan Ayata sadece birbirine denk olmayan iki firma arasındaki ilişkinin hiyerarşik bir ilişki olduğunu ortaya koyarken; fason ilişkiyi niteliksel ayrıma tabi tutan A.Sayer ve R.Walker, denk ve eşit olan firmaların uzun dönemli ilişkilerinin dikey ve hiyerarşik ilişkiye ("hierarchical subcontracting") dönüştürebildiğini ortaya koymaktadır (Sayer ve Walker, 1992, 132). Dolayısıyla fason ilişkisinin niteliksel ayrımı sonunda dikey ve hiyerarşik ilişkinin, birbirine denk olmayan iki firma arasında olduğu gibi, uzun dönemli eşitler arası ilişkide var olabildiğini görmekteyiz. Bu noktadan hareketle Ayata'nın tanımlanmasında dikey hiyerarşik ilişkinin kapsamının daraltılmış olması, bu ilişkinin farklı boyutlarda olabildiğini gölgelediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayata'nın fason ilişkisinin niteliksel ayrıma gitmesi önemlidir, fakat çalışmanın başlangıcında hassasiyetle üzerinde durduğumuz gibi, firmalar arası değişim ilişkisi niteliksel ayrıma gidildikten sonra da fason teriminin her iki ilişkiyi birden ifade edecek biçimde kullanılması kavram karmaşasını sürdürmektedir.

A.Aktar, kavram karmaşasını önleyebilmek için firmalar arasında bağımlılık boyutu içermeyen ekonomik ilişkiyi "yan sanayi ilişkisi" olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Aktar,1990:73). Öte yandan Aktar, dar anlamda, iki firma arasında dikey hiyerarşik bağımlılık boyutu içeren ilişkiyi ise "tipik fason ilişki" olarak tanımlamaktadır (Aktar, 1990:73-74). Kuşkusuz böyle bir tanımlama firmalar

Fason ilişkisinin niteliksel ayrımı sonunda dikey ve hiyerarşik ilişkinin, birbirine denk olmayan iki firma arasında olduğu gibi, uzun dönemli eşitler arası ilişkide var olabildiğini görmekteyiz

arası değişim ilişkisinin analizini yapmayı kolaylaştıracaktır². Dolayısıyla İngilizce literatürde kullanılan "hierarchical subcontracting" kavramının tercüme karşılığı "hiyerarşik fason" kavramı yerine, hiyerarşik ve bağımlılık boyutunu ifade eden "fason" kavramını kullandığımızda somut analizleri sunabilmeyi ve yapabilmeyi kolaylaştıracaktır.

firmalar arası bütünleşme ağı: fason ilişkisi üzerine tartışmalar

Firmalar arası bütünleşme ağının temel özelliğinin dünyadaki değişen koşullara kısa sürede uyum sağlamak, bunu yaparken kârlılık oranlarını artırarak, yeni pazarlara farklı ürün türleri ile ulaşmak olduğu vurgulanmaktadır (Eraydın ve Erendil, 1996:48). Küçük firmalara fason iş vererek üretim maliyetlerinin düşürülmeye çalışıldığı çok geleneksel üretim biçimlerinden ayrılan durumun "uyum kapasitesi" olduğu ifade edilmektedir. "Uyum kapasitesi" ise teknolojik yenilikleri kullanabilme, esnek beceri düzeyi, üretim örgütlenmesindeki değişimlerle artan verimlilik emeğin üretime katılım biçimi ve talebi karşılama hızı yaratıcılıkla tanımlanmaktadır (Eraydın ve Erendil, 1996:48). Bir anlamda bu tanımlamayla ileri kapitalist ülkelerde firmalar arası fason ilişkisinin denk veya eşit iki firma arasında gelişen bir ilişki olduğu ortaya konulmaktadır.

Eraydın ve Erendil'in çalışmasında, ileri kapitalist ülkelerin uluslararası rekabet gücünü elde etme başarısının "uyum kapasitesi"nin yaratılmasıyla mümkün olduğu, gelişmekte

olan ülkelerin de bu tür bir üretim sistemini gerçekleştirebilmesinin söz konusu olduğunun altı çizilmektedir (Eraydın ve Erendil, 1996:48). Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerde çalışmalarda küçük üretimin ele alış biçiminin yeni bir bakış açısıyla yani uyum, yaratıcılık, çeşitlenme ve esnek beceri, bir anlamda da "uyum kapasitesi" üzerine kurgulanmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

E.Taymaz ise "uluslararası rekabet gücü" kavramı ile "esneklik" tartışmalarını incelediği çalışmasında; "esneklik" olgusunun, ekonomik krizi aşabilmek için iki ayrı stratejiyi içerdiğini belirtmekte ve bunlardan birinci stratejiyi "pasif" olarak, ikinci stratejiyi ise "aktif" olarak tanımlamaktadır (Taymaz, 1995:712). "Pasif strateji", gelişmekte olan ülkelere özgü, değişen piyasa koşullarında ücret ve istihdamı değiştirerek uyum sağlamayı amaçlayan stratejidir. Bu stratejinin uzun dönemli sürdürülmesi durumunda uluslararası rekabet gücünün elde edilemeyeceği ve ekonomik kalkınmanın sağlanamayacağı belirtilmektedir. "Aktif strateji" ise ileri kapitalist ülkelerde değişen piyasa koşullarında teknolojik yenilikler yoluyla mevcut koşulları değiştirmeyi hedefleyen strateji olarak tanımlanmaktadır. "Aktif strateji" ile yeniliklere kolayca uyum sağlayarak, rekabet gücünün kazanılabildiği belirtilmektedir (Taymaz, 1995:712).

Taymaz, fason ilişkisini, "pasif ve aktif strateji" içinde gelişebilecek bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. "Pasif" strateji içinde fason ilişkisi; üretimi, sendikasıız işçi istihdam eden

"Pasif"
strateji
içinde
fason
ilişkisi;
üretimi,
sendikasıız
işçi
istihdam
eden
küçük
işletmelere
kaydırılarak
üretim
maliyetini
düşürmeyi
hedefleyen
bir ilişki
olduğu
belirtilmektedir

küçük işletmelere kaydırılarak üretim maliyetini düşürmeyi hedefleyen bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Fason iş yapan firmaların genellikle küçük ölçekli, ucuz ve becerisiz işgücü istihdam eden, büyük firmaların üretim riskini alan firmalar olup, iki firma arasındaki ilişkinin eşitsiz bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. "Aktif strateji" de ise fason iş yapan ve yaptıran firmalar arasındaki ilişkinin eşitsiz bir ilişki olmadığı, iş bölümüne dayanan, yani firmalar belirli ürün ve işlemlerde uzmanlaşmış eşitler arası bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Firmalar arası uzmanlaşmanın, üretkenliği artırarak maliyeti düşürdüğü ve uzmanlaşma sayesinde teknolojik gelişmeye açık bir yapı kazanıldığı ifade edilmektedir (Taymaz, 1995:712).

Taymaz, Eraydın ve Erendil'den farklı olarak fason ilişkisini niteliksel bir ayrıma tutmakta, ancak eşitler arası ilişkiyi de fason ilişkisi olarak tanımlayarak bu niteliksel ayrımı gözlemlemektedir. "Firmalar arası değişim ilişkisi" başlıklı kısımda, Türkçe literatürde firmalar arası değişim ilişkisini niteleyen terimlerin çeşitliliği üzerinde durulmuş, ancak niteliksel çözümlerinin sonucunda firmalar arası eşitler arası ilişkiyi "yan sanayi ilişkisi"; bağımlılık boyutu içeren ilişkiyi ise "fason ilişkisi" olarak tanımlandığında kavram karmaşasının önlenebileceğini vurgulamıştı. Dolayısıyla Taymaz'ın çalışmasında "fason" kavramı, "aktif" ve "pasif" kavramları kullanılarak ayrıştırılrsa da her iki kavram ile birlikte fason ilişkisi kavramının kullanılması, kavram karmaşasına yeni bir boyut kattığını görmekteyiz.

Taymaz, fason üretim üzerinde kapsamlı çalışma yapan Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerinden hareketle Türkiye'de fason üretimin gelişimi ve yapısını ortaya koymaya çalışmıştır (Taymaz, 1995). DİE tarafından tanımlanan fason üretim; "fason iş veren işyerinin malzemesi kullanılarak, işveren firmanın belirlediği özelliklere uygun olarak yapılan üretimdir (veya sunulan hizmettir). DİE, firmaları çalışan işçi sayısına göre sınıflandırmış ve işyerlerini fason ilişkisi içinde olup/olmamasına göre alt gruplara ayırmış, buna göre istatistik veriler elde etmiştir. Bu veriler doğrultusunda Taymaz, Türkiye'de fason üretimin büyük ölçüde maliyetleri düşürmek ve üretim risklerini azaltmak amacıyla üretimi düşük ücretli firmalara aktarılması şeklinde bir değerlendirme yaparken, Türkiye'deki işyerlerinin daha çok "pasif" olarak adlandırdığı fason ilişki stratejisini benimsediğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü kazanabilmesi ve

ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için "aktif" olarak nitelenen stratejinin benimsenmesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır (Taymaz, 1995:174).

DİE'nin fason üretim tanımında, fason üretimin niteliksel boyutu ortaya konulmadığı gibi, farklı biçimlerde (üretim ve ticari düzeyde) ortaya çıkabilen fason üretimin özelliklerine yer verilmediğini görmekteyiz. Bizce eksik ve yetersiz tanımlama doğrultusunda elde edilen istatistik verilerinin de eksik ve yetersiz olduğu kanısını taşımaktayız. Bu durum Taymaz'ın DİE verilerden hareketle Türkiye'de fason üretimin gelişim ve yapısı ile ilgili değerlendirmesinin doğruluğu konusunda şüphe yaratmaktadır. Öte yandan Taymaz, büyük ve küçük firmalar arasında istihdam edilen işçilerin ücret farklılığının olması, yani küçük firmalarda büyük firmalara göre daha düşük ücretli işçilerin çalıştırılmasının fason üretimin büyük ölçüde maliyetleri düşürmek ve üretim riskini azaltmak amacını taşıdığı, büyük firmalar ile küçük firmalar arasında ücret eşitsizliğinden doğan bağımlılık ilişkisi olduğu şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Ancak Aktar, bağımlılık ve az gelişmişlik olgusu çerçevesinde küçük üretimi incelediği çalışmasında bağımlılık boyutu içeren fason ilişkisinin, küçük imalatçı firmaların ticari ve sanayi sermayesi yokluğundan kaynaklanan ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Aktar, 1990:73). Öte yandan bağımlılık ilişkisi içinde olan küçük firmaların fasoncu olarak üretimlerini sürdürmelerinin, büyüme sürecini hızlandıracak sermaye birikimini gerçekleştirebilmelerinin geçtiği bir ortamda işletmelerin her türlü emek yönelimli tasarruf uyguladığı, bunlardan biri de düşük ücret olduğu belirtilmektedir (Aktar, 1990:436). Dolayısıyla Taymaz'ın, fason üretimin DİE'nin istatistik verilerden hareketle, bağımlılık ilişkisinin firmalar arasında ücret eşitsizliğinden kaynaklandığı şeklinde bir değerlendirme yapmasının, bağımlılık ilişkisinin niteliği ile ilgili bilgilerin yanıltıcı olduğunu görmekteyiz.

Gerek Eraydın ve Erendil'in, gerek Taymaz'ın çalışmalarında firmalar arası değişim ilişkisinin bugünkü yapılanmasının bağımlılık boyutu içerebilen bir ilişki olabileceği gerçeğinin yadsındığını görmekteyiz.

sonuç yerine: fason ekonomisinin gerçek yüzü

Üretim ilişkilerini bütünlüklü olarak inceleyen çalışmalarda, üretim ilişkilerinin niteliksel

Üretim ilişkilerini sermaye birikimi sorunsalı çerçevesinde değerlendiren çalışmalarda firmalar arası değişim ilişkilerinin dikey, bağımlılık boyutu içeren eşitsiz olduğu görülmektedir

boyutu ortaya konulmaktadır. Üretim ilişkilerinin niteliksel boyutunun ortaya konulması ise sistemin özü olan sermaye birikimi sorunsalı çerçevesinde değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Üretim ilişkilerini sermaye birikimi sorunsalı çerçevesinde değerlendiren çalışmalarda firmalar arası değişim ilişkilerinin dikey, bağımlılık boyutu içeren eşitsiz ilişki olduğu görülmektedir (Aktar, 1990; Güler-Müftüoğlu, 2000).

Sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi, maksimum kârın yaratılmasıyla mümkün olmaktadır. Kârın yaratılması; hem büyük sermaye, hem küçük sermaye için yaşamları, ayakta kalmaları, devamlılıkları, değişim ve dönüşüm gücünü elde etmeleri bakımından biricik koşuldur. Bu biricik koşulun gerçekleşmesinde temel itki ise en az maliyetin gerçekleştirilebilmesidir. Ticari ve üretim düzeyinde ya da her ikinin birden gerçekleşen firmalar arası değişim ilişkisinde büyük ve küçük sermaye için en az maliyetle çalışma, farklı sonuçları doğurmaktadır. Üretimin parçalarını veya tamamını dışarı aktaran büyük firma, sabit sermaye ve emek maliyetini sıfırlarken, güçlü sermayesiyle piyasa koşullarını daha iyi takip edebilen büyük firma istediği fiyat, model ve miktarda çalışacak küçük firmaların bulmasıyla fason ekonomisinin çarkı hızla dönmeğe başlamakta ve meta zinciri metaforu hayat bulmaktadır. Kapitalizmin evrimleşme doğrultularını içinde barındıran küçük firmalar değişim ve dönüşüm koşullarını gerçekleştirmek umuduyla, emek maliyetini minimize ederek yaşam mücadelesini kurduğu eşitsiz ilişki içinde gerçekleşmektedir. Eşitsiz ilişki zincirinin tepesinde güçlü büyük sermaye grupları yer alırken, aşağıya doğru orta ve küçük sermaye, zincirin en altında ise ev eksenli çalışma grupları yer almaktadır (Güler-Müftüoğlu, 2000). Bu sürecin işleyişinde, Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisiyle iç piyasanın soğutulması uluslararası piyasalara eklemlenme çabasıyla birlikte, yoğunluğuyla dikkatleri üzerinde toplayan KOBİ'ler iç piyasada palazlanma aşamasındayken, ancak bir kısmı hızla uluslararası meta zincirine eşitsiz ilişkiyle eklemlenirken, bir kısmı da çözülüp yok olmayla karşı karşıya kalmıştır.

2001 krizi sonrasında İstanbul'da Dudullu Organize Sanayi Bölgesi'nde yaptığımız çalışmada KOBİ'lerin yarısından fazlası ihracat yönelimli çalıştığı ve dış piyasa ile kurulan ilişkisinin ise eşitsiz ilişki olan fason ilişki olduğu or-

taya konulmaktadır (Güler-Müftüoğlu, 2001). KOBİ'ler ekonomik krizi atlatabilmelerinin koşulunun ise ancak ve ancak daha yoğun bir şekilde uluslararası piyasalara eklemlenmenin gerçekleştirilmesiyle mümkün olabileceğini vurgulamaktadırlar. Kriz koşulları da kuşkusuz, eşitsiz ilişkilerin kurulmasında hızlandırıcı etki de bulunmaktadır. En ucuz çıktı, rekabetin öncü koşulunu oluşturmakta ve meta zincirine eklemlenebilme fiyatın kırılmasına olanak sağlayan fason ilişkisiyle gerçekleştirmektedir. Rekabet koşullarında fason ekonomisi çarkı içinde başa baş noktasında çıktı fiyatını belirleyen küçük firmalar, ayakta kalabilmek ve sermaye birikimini gerçekleştirmek için emek yönelimli tasarrufta bulunmaktadır. Emek yönelimli tasarruflar ise enformel istihdam, güvencesiz çalıştırma, geçici çalıştırma, ücretsiz aile işçisi çalıştırma, en az maliyetle düzenlemiş çalışma koşulları, en az ücretin ödendiği kadınların ağırlıkta olduğu ev eksenli çalışma, çıraklık adı altında işçileştirilen çocuk emeğinin kullanılmasıdır.

Fason ilişkisi üzerine kurulu olan meta zincirinde, büyük ve küçük firmalar arasında uyum kapasitesinin yaratılmasında, küçük firmaların enformel nitelik taşımaları olumlu gelişme olarak değerlendirilmeğe başlanmıştır (İTO, 2003:32). Öte yandan kuralsızlık olarak nitelendirilen çalışma koşulları da kurallaştırılarak meşruiyet kazandırılmıştır. Bunların başında yeni oluşturulan 4857 sayılı İş Kanunu'nda 30 kişiden az işçi çalıştırılan işyerlerinde iş güvencesinin uygulanmamasıdır. Diğer taraftan Aralık 2003'te asgari ücretin tespit edilme çalışmalarında, asgari ücretin artırılmasının rekabet şansının azaltacağı yönündeki işveren tepkileri, bununla birlikte ücretli çalışanların yüzde 50'den fazlasını enformel sektörde çalıştığı ve haksız rekabetin yapıldığı yönündeki işverenlerin şiarlarına cevap verilmiş; Aralık 2003 ayı verilerine göre 4 kişilik bir ailenin aylık sınırı 460 milyonun altında, net asgari ücret 303.079.500 lira olarak belirlenmiştir. Ancak ve ancak emek yoğun sektörlerle rekabet avantajını yakalamaya çalışan Türkiye tercihinin, ucuz emek cennetinin yeniden yaratılmasında kullanmıştır (Evrensel, 31.12.2003).

Türkiye İhracatçılar Meclisi; 2003 yılı ihracat verilerinin bir önceki yıla göre yüzde 50 artarak, 47 milyar dolar olduğu, ihracat da en yüksek payın emek yoğun sektörlerde gerçekleştirildiği tespitinde bulunurken, ihracatın yapılabilirliğinin ve sürdürülmesinin uluslararası

En ucuz
çıktı,
rekabetin
öncü
koşulunu
oluşturmakta ve
meta
zincirin
eklemlenebilme
fiyatın
kırılmasına
olanak
sağlayan
fason
ilişkisiyle
gerçekleş-
mektedir

tedarikçilikle sağlandığı vurgusunu yapmıştı.³ Minimum kârlarla ihracat yapıldığına dikkat çeken TİM, uluslararası tedarikçi olmaya devam edileceğini, bununla birlikte kârlılığı yüksek olan perakendeciliğe geçişin sağlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Uluslararası meta zincirinin tepe noktasını güçlü dağıtım kanallarına sahip olan sermaye grupları ile rekabet edilebilirlik hayalden öteye gidemeyeceği gibi, Türkiye'deki yerli sermayenin ulus-

lararası meta zinciri içinde kalıcılığı da devam etmeyebilir. 1 Ocak 2005 tarihinde, 760 milyon emek gücüne sahip olan Çin'in kotaları kaldırılacak, ucuz ve bol emek gücüyle küresel rekabet daha da keskinleşecektir. Küresel rekabette yer bulma ve veya yer bulabilme çabaları eşitsiz ilişkilerin derinleşmesine neden olurken bunun faturası, dün olduğu gibi bugün de üretimin gerçek yaratıcısı olan emek tarafından ödenmektedir.

dipnotlar:

1) Ayrıntılı bilgi için bakınız; Berna G. Müftüoğlu. (2003). "Yeniden Yapılanmada KOBİ'ler: Sihirli Değneğin Sihirsizliği", İktisat Dergisi, sayı:435, (Mart) ve Kurtar Tanyılmaz (2003). "Endüstri, teknoloji Geliştirme ve Nitelikli Sanayi Bölgelerine İlişkin Yasalar –Serbest Bölgelere Teknolojik Atılım Ne Kadar Mümkün?", İktisat Dergisi, sayı:437, (Mayıs)

2) Ayrıntılı bilgi için bakınız; Berna G. Müftüoğlu (2000) "İstanbul-Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü", Toplum ve Bilim, No:86, (Güz)

3) www.tim.org.tr/tim/Dokuman.aspx?Doc. (12.01.2003)

kaynakça:

Aktar, Ayhan. *Kapitalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi*. İstanbul: AFA Yayıncılık, 1990.

Ayata, Sencer. "Anadolu Sermayesinde Toplumsal Boyut", 1997 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara: M.M.O. Yayını, 1998, 222-226.

Ayata, Sencer. "Anadolu Sermayesinde Toplumsal Boyut", 1997 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı. Ankara: M.M.O. Yayını, 1998, 222-226. Evrensel Gazetesi, 31.12.2003

Güler-Müftüoğlu, B. (2000). "İstanbul Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretiminin Değişen Yapısı ve Farklılaşan İşgücü", Emek Piyasaları ve Emek Süreci, *Toplum ve Bilim*, Güz 86, 118-138.

Güler-Müftüoğlu, B. (2001). "Dudullu Organize Sanayii Bölgesi'nde Makine İmalat Sanayiinde Alan Araştırması", *TMMOB Sanayi Kongresi 2001 Bildiriler Kitabı*, Yayın No. E/2001/291, 349-370.

İTO (2003). *Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Artırılması:Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Yayın No:2003-08.

Lawson, Victoria A.. "Industrial Subcontracting and Employment Forms in Latin America: A Framework for Contextual Analysis", *Progress in Human Geography*, Vol. 16, No. 1, (1992), 1-23.

Taymaz, Erol. "Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Belirlenebilir mi? Türkiye'de Fason Üretimi", *'95-96 Petrol İş Yılı*. İstanbul: Petrol İş Yayını, 1995, 707-715.

World Bank. *Turkey Prospects for Small-Medium Scale Industry Development and Employment Generation*. Wasington: WB Press, 1980.

www.tim.org.tr/tim/Dokuman.aspx?Doc. (12.01.2003)

1980'lerden günümüze türkiye'nin sanayileşme serüveni ve çalışma hayatı

1 1980'li ve 1990'lı yıllar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde dönüm noktası oluşturacak olaylara sahne olmuştur.

Bunlardan birincisi Türkiye'nin 1980'li yılların başından itibaren dışa açık sanayileşme stratejisine yönelmesi, ikincisi ise 1990'ların ortalarından itibaren ekonomik entegrasyona yönelik bir sanayileşme stratejisine geçiştir.

Türkiye'de 1980'lere kadar gerek sanayileşme alanında gerek diğer konularda çok yoğun bir devlet müdahaleciliği yaşanmıştır. Bu müdahalelerden bir kısmı planlı karma ekonomi anlayışı çerçevesinde gerçekleşirken; müdahalelerin çok önemli bir bölümü de "siyasi popülizm" çerçevesinde olmuştur.

Bu bağlamda, 1980 öncesinde gerçekleşen müdahaleleri sonucunda Türk sanayii rekabetçi olmayan bir yapıya sahip olmuştur.

1980'lerden sonra piyasa sinyallerini gözetken dışa açık politikaların etkisiyle sanayi performansında ve sanayi yapısında çok önemli değişimler ortaya çıkmıştır.

1990 sonrası sanayileşme politikalarının en belirleyici özelliği; genel olarak Avrupa Birliği'ne özel olarak Gümrük Birliği'ne uyum eklenmesinde yönlendirilmiş ve şekillendirilmiş olmasıdır. 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye, o zamana kadar izlediği dışa açık sanayi politikasından dış dünya ile entegrasyona yönelik bir sanayileşme politikasına yönelmiştir.

değişim ve çalışma hayatı

Günümüzde çalışma hayatını herşeyden önce yurtiçi ve uluslararası ekonomik durumlar ve gelişmeler etkilemektedir. Ekonomi ile çalışma hayatı arasındaki sıkı ilişkiler ve etkileşim nedeniyle küreselleşmenin çalışma hayatını da yakından ilgilendirdiğini ve etkilediğini görmekteyiz. Küreselleşmenin çalışma hayatına yansımaları;

- * İşletme odaklı politikaların önem kazanması,
- * İşsizlikle mücadelede hükümetlerin ve

sosyal tarafların işbirliğinin kural haline gelmesi,

- * Mavi yakalı, tam süreli çalışan erkek işçilerin yerine kısmi süreli işçiler, beyaz yakalı çalışanların ve kadın işgücünün, yeni işgücünün gittikçe büyüyen kısmını oluşturması,
- * İstihdamın sektörel yapısının ve dağılımının değişime uğraması,
- * "Esneklik" süreçlerinin egemen olduğu yeni bir çalışma düzeninin oluşması,
- * Devletin işçi-işveren ilişkilerinde daha az rol alması,
- * Çalışma mevzuatlarının katı ve ayrıntılı hükümlerden arındırılması,
- * Sosyal taraflara toplu iş sözleşmeleri ve hizmet akitleriyle çalışma şartlarını düzenleme serbestisi tanıyan uygulamalara geçilmesi,
- * Hükümet-işçi-işveren diyalogunun ön plana çıkması,
- * İşletmelerde merkezîyetçiliğin ve hiyerarşinin azalması; çalışana sorumluluk veren yatay organizasyon tiplerinin gelişmesi; çalışanların şirketle bütünleşmesini öngören yeni teknikler ve performans dayalı ücret sistemlerinin yaygınlaşması şeklindedir.

Bütün bunlar; endüstri ilişkileri alanındaki mevcut kurumsal yapıların yanısıra; hükümetlerin işçi ve işveren kesimlerinin çalışma hayatının işleyişi ve düzenleniş biçimine olan bakış açısını da önemli değişime uğratmıştır.

Günümüzde gerek işletme bazında, gerek ülke genelinde ortak hedefler çalışma hayatında sosyal diyalog ve işbirliğini ortaya çıkarmıştır.

Yeni şartların, "işletme" ve "rekabet gücü" kavramlarını önemli kılması, çalışanları ve işverenleri, işletmeyi ve istihdamı koruyup geliştirme gibi bir ortak menfaatle birleştirmiş ve geleneksel çekişme uyuşmazlıklar bir kenara bırakılmıştır.

Refik Baydur*

1980'lerden
sonra
piyasa
sinyallerini
gözetken
dışa
açık
politikaların
etkisiyle
sanayi
performansında
ve sanayi
yapısında
çok önemli
değişimler
ortaya
çıkmiştir

* TİSK Yönetim Kurulu Başkanı

Yine ulusal düzeyde de rekabet gücünün geliştirilmesi, dengeli ekonomik büyüme, istihdamın ve verimliliğin artırılması, yeni teknolojiler, eğitim, sosyal güvenlik gibi konularda bazen işçi-işveren ikilisi, bazen de hükümet-işçi-işveren üçlüsü arasında anlaşmaların yapıldığı gözlenmektedir. "İdeolojik sendikacılık" anlayışından "uzlaşmacı sendikacılık" anlayışına geçen işçi sendikalarının işverenlerle ve hükümetlerle diyalogu esas alan yaklaşımları benimsemeleri, bu tür anlaşmalar için zemin yaratmaktadır. Maalesef Türkiye'de dünyadaki trend takip edilmek yerine akıntıya karşı durmak tercih edilmektedir.

Bugün itibarıyla, sosyal partnerlerin en önemli toplumsal sorumluluğu oyunu evrensel ve yenilikçi kurallara bağlı kalarak oynamak suretiyle, Türkiye'nin büyümesine, istihdam ve rekabet gücünün artmasına yoğunlaşmak olmalıdır.

Dünyadaki yaklaşımlar ve uygulamalar ülkemiz için örnek olmalıdır. Kuşkusuz her ülkenin gelişim süreci ve koşulları farklıdır.

Bugün lider ülkeler başta olmak üzere uluslararası arenada rekabet etmek zorunda olduğumuz ülkelerde;

- * İşgücü piyasasını düzenleyen kanun ve kurallar işletmelerin ekonomik gelişmelerine hızla uygun tepkide bulunmalarını sağlayacak; yenilik ve değişim çabalarını kolaylaştıracak şekilde, esnekliğe kavuşturulmaktadır.
- * Ulusal çalışma mevzuatları katı ve ayrıntılı hükümlerden arındırılarak işçi-işveren anlaşması esas kabul edilmektedir.
- * "Ulusal rekabet gücü" ve "istihdam yaratma" politikaları işçi-işveren-hükümet işbirliği ile uygulanmaktadır.
- * İşletme odaklı yönetim anlayışıyla desantralizasyon uygulamaları geçerlilik kazanmaktadır.
- * Yatırım, üretim ve istihdam artışını rakiplere göre hızlandırmak tüm toplumların öncelikli amacıdır.
- * Ücret dışı işgücü maliyeti yükünün (vergi, sigorta primi, işten ayrılma tazminatları vb.) azaltılması için çeşitli uygulamalar yapılmaktadır.
- * İş ortamının geliştirilmesi ve istihdamın artırılması amacıyla işverenlere yönelik bürokrasi azaltılmaktadır.
- * Başta enformasyon teknolojisi olmak üzere ileri teknolojiler "yeni ekonominin" lokomotifine haline gelmiştir.

Refik Baydur

yeni politikalar

Bugün girişimcinin yatırımda bulunma, iş yapma ve istihdam sağlama isteğini uyandıracak; somut hükümet uygulamalarına büyük ihtiyaç hissedilmektedir.

Bu somut uygulamaların temel unsurları şunlar olmalıdır:

- * Üretim Üzerindeki Vergi Yükü Makul Düzeye İndirilmelidir.
- * İşletmeler Üzerindeki Sosyal Yükler Hafifletilmelidir.
- * "İstihdam Bazlı" Teşvik Sistemine Geçilmelidir.
- * İlave İstihdam Teşvik Edilmelidir.
- * Dezavantajlı Grupların İstihdamı Özel Politikalarla Teşvik Edilmelidir.
- * Ülkemizin Geleceği İçin Ulusal Rekabet Gücü Politikası Oluşturulup, Uygulanmalıdır.
- * Türkiye İş Kurumu, Sanayiinin İhtiyacı Olan Nitelikli İşgücünün Hazırlanmasına Yardımcı Olan, Aktif İstihdam Politikalarını Etkin Şekilde Uygulayan, Her İşsizle Birebir İlgilenecek Düzeye Çıkarılmalıdır.
- * Türkiye'yi Dünyada "İş ve Yatırım Yapmaya Elverişli Ülkeler" Sıralamasının Başına Çıkarmayı Hedefleyen Bir Yatırım Eylem Programı Hazırlanıp Yürürlüğe Konulmalıdır.
- * Eğitim Sistemi İşletme İhtiyaçları Tarafından Yönlendirilmeli ve İstihdamla Bağlantısı Kurulmalıdır.
- * Minimum Bürokrasi İlke Edinilmelidir.
- * Çalışma Mevzuatının Esnekleştirilmesi Dinamik Bir Süreç Olmalıdır.

Sosyal partnerlerin en önemli toplumsal sorumluluğu oyunu evrensel ve yenilikçi kurallara bağlı kalarak oynamak suretiyle, Türkiye'nin büyümesine, istihdam ve rekabet gücünün artmasına yoğunlaşmak olmalıdır

gümrük birliği gölgesinde imalat sanayiine bakış

"Avrupa Birliği projesi" kapsamında tartışıl-
lagelen başlıklardan birini Türkiye-AB arası-
nda yürürlüğe giren gümrük birliği kararı (GB)
oluşturuyor. GB süreci geleneksel sermaye ile
ağırlıklı olarak Anadolu kökenli KOBİ sahiplerin
gümrük birliği kararı karşısında yaşadıkları
bir ayrışma noktası olarak kamuoyuna
yansımış durumda. Diğer yandan, gümrük bir-
liği kararı ile birlikte Türkiye-AB ilişkilerinde
önemli bir dönüm noktasına gelindiği tartışma-
sı da sürüyor. Türkiye'nin AB ile bütünleşme
sürecinin nasıl gerçekleşmesi gerektiğinin ya-
nında, AB'ye dahil olmanın gerekli olup olma-
dığı tartışması ise daha geri plana itilmiş bir
tartışma başlığı olarak karşımıza çıkıyor.

Bu çalışmanın konusunu GB gölgesinde
imalat sanayiine bakış, GB kararının sanayi-
leşme sürecine yansımaları oluşturuyor. Gümrük
birliği nedir? Türkiye-AB ülkeleri arasında
uygulamaya giren gümrük birliği Türkiye-AB
arasındaki iktisadi ilişkilerde neyi değiştirmiş-
tir? Ortaya çıkan tablonun Türkiye sanayiine
etkileri ne olmuştur?

Gümrük birliği kararı ile Türkiye-AB ilişki-
lerinin iktisadi boyutu irdelenirken, Türkiye ka-
pitalizminin siyasi tercihleri gözardı edilme-
den, GB'nin "AB projesinin", siyasi öncelikler
ve tercihlerin bir sonucu olduğu gerçeği temel
alınacaktır. Öncelikle GB kararı, 1980 sonra-
sında dışa açık büyüme modeli ile sanayileş-
me, ticaretin liberalizasyonu vb. ile dünya ka-
pitalizmi ile bütünleşmeye hız veren siyasi ter-
cihin bir uzantısı olarak ele alınmalıdır. Batıya
yakın olma, dünya kapitalizmi ile bütünleşme
süreci karşılığını "AB projesinde" bulmakta, ik-
tisadi bütünleşme AB'ye endeksli olarak yürü-
tölmektedir.

Hatırlanacağı üzere dönemin Başbakanı
Tansu Çiller arkasına AB bayrağını alarak
"haydi Türkiye ileri" demiş ve gümrük birliğini
onaylayan başbakan sıfatını alarak, siyasi ge-
leceğini Türkiye'yi AB'ye yakınlaştıran kişi ola-
rak şekillendirmek istemiştir. Peki, Türkiye
gümrük birliğinin ardından ne kadar ileriye gi-
debilmiştir?

Türkiye-AB ilişkilerinin 40 yıllık yolculu-
ğunda GB en önemli uğrak noktalarından biri-

ni oluşturmuş, Türkiye-AB ilişkilerini bir üst
aşamaya sıçratan bir basamak olmuştur. Tür-
kiye, AB üyeliği onaylanmadan gümrük birliği-
ni uygulayan tek ülke konumundadır. GB ile,
ortak pazara dahil olmadan AB piyasası ile ik-
tisadi bütünleşme sürecinde önemli bir mesa-
fe katedilmiştir.

Ancak GB tartışmaları bu veriler ihmal
edilerek ağırlıklı olarak gümrük birliğinin olum-
lu/olumsuz etkilerinin öne çıkarıldığı bir zemin
üzerinden yürürken, GB kararının eksik algı-
lanmasına da neden olmaktadır. GB'nin getiri-
si/götürüsü-olumlu/olumsuz etkilerini irdele-
yen tartışmanın odağında sermaye temsilcile-
rinin GB sürecine bakıştaki farklılaşması yat-
maktadır. Ağırlıklı olarak KOBİ'lerden oluşan
imalat sanayiinde KOBİ temsilcileri AB ile re-
kabet edilebilirlik koşulları üzerinde dururken,
geleneksel sermaye AB projesini bütünsel al-
gılayarak Türkiye kapitalizminin önemli kaza-
nımlar sağlayacağı düşüncesindedir.

Türkiye imalat sanayiinin, AB karşısındaki
rekabet gücünün zayıf olacağı olasılığı karşı-
sında sermaye temsilcilerinin GB'ye bakışı
farklılaşabilmektedir. Gümrük birliğinin Türkiye
kapitalizminin AB ile bütünleşme sürecinin bir
aşaması olarak tanımlanması ile tartışma da-
ha farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu bütün-
leşme sürecinde belli sektörlerdeki KOBİ sa-
hiplerinin görece zarar göreceği gerçeğinin ve
bütünleşme sürecinin kendisinin getiri/götürü-
lerinin sermaye temsilcileri dışında kalan ke-
simlere nasıl yansıtacağı ise pek tartışılma-
maktadır.

gümrük birliği nedir?

Gümrük birliği; iki ayrı ülkenin birbirlerine
dış ticarete uyguladıkları gümrük vergisi ve
miktar kısıtlamalarını kaldırmaları, üçüncü ül-
kelere karşı ise ortak gümrük tarifesi uygulama-
maları anlamına gelmektedir. Gümrük birliğini
gerçekleştiren ülkelerde, üçüncü ülkelere kar-
şı tek bir ülke, tek bir piyasa olarak hareket
edilir. GB ticaret alanında iki ayrı piyasanın
bütünleşmesini, birleşmesini ifade eder.

Gümrük birliğinin gerçekleşmesi ile ticare-
tin düşük maliyetle ve daha yüksek verimlilikle

Emine
Tahsin*

GB
kararı,
1980
sonrasında
dışa
açık
büyüme
modeli ile
sanayileşme,
ticaretin
liberalizasyonu
vb.
ile
dünya
kapitalizmi ile
bütünleşmeye
hız veren
siyasi
tercihin
bir uzantısı
olarak
ele
alınmalıdır

* Arş. Gör.
İ.Ü. İktisat Fakültesi
İktisat Bölümü

mal üreten piyasalara doğru kayması, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması ile GB uygulanan ülkeden yapılan ithalatın ucuzlaması beklenir. Yine üçüncü ülkelerle yapılan ticaretin birlik içerisinde gerçekleşmesi söz konusu olur. Gümrük birliğinde A (ithalatçı ülke) ve B (birlik kurulan ülke) ülkesi dışarıya karşı ortak gümrük tarifesi kullanırken, B ülkesinden yapılacak olan ithalata gümrük vergisi uygulanmaz. Böylelikle A ülkesindeki yurtiçi fiyatlar B ülkesinde uygulanan fiyatlara iner. C ülkesi (GB dışında kalan) ile ticaretin daha pahalı hale gelmesi, A ülkesindeki yurtiçi üretimin azalarak bunun yerine ithalatın daha ucuz olan B ülkesi ile yapılması söz konusu olur.

Geleneksel GB teorisi, sermaye stoku ve teknolojinin sabit olması varsayımı altında GB'ye üye ülkeler arasında kaynakların yeniden dağılımı karşısında olası etkilerin ne olabileceğini tartışmaktadır. Kısa dönemde gümrük birliği öncesi ve sonrasındaki durum karşılaştırılarak üretim, tüketim, refah ve ticaret akımları incelenmektedir¹. Buna göre tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında GB'nin refah, ticaret yaratıcısıaptırıcı (dış ticaret hacmi) etkileri ölçülmektedir. "Kazanç-kayıp" analizinin yapıldığı bu yaklaşımda, ticaret hacminde meydana gelen değişime bağlı olarak gelirdeki (refahta) değişim göz önünde bulundurulmaktadır. Bu yaklaşımla bir anlamda GB öncesi ve sonrasının fotoğrafı çekilerek karşılaştırma yapılmakta; GB'nin statik etkileri tanımlanmaktadır.

Geleneksel GB teorisine getirilen eleştirilerin bir kısmı, eksik rekabet piyasa yapısı ve ölçek ekonomileri temel alınarak GB'nin uzun dönem-dinamik etkilerini ele almaktadır. Bu yaklaşımla GB öncesi ve sonrasının etkilerinin ölçümünün yanı sıra, GB sonrasındaki dış ticaret hadleri, ölçek ekonomileri verimliliğin artırılması, azalan maliyetle üretim yapılabilmesi, dışsal ekonomiler, endüstri içi ticaret verileri dikkate alınarak piyasalarda zaman içinde meydana gelen değişim incelenmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlükler ve genel denge yaklaşımını (bazı çalışmalarda kısmi denge yaklaşımı-monopolü rekabet ve oligopolistik rekabet) temel alan geleneksel GB teorisinde GB'nin taraflar açısından olumlu sonuçlar (refah-üretim artırıcı) doğurabilmesi, ülkelerin benzer ürünlerde uzmanlaşmış olmaları ya da benzer piyasa yapılarına sahip olmaları ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla benzer yapıda ol-

mayan (üretim faktörleri açısından) iki ayrı piyasanın bütünleşmesi, kazançların sadece büyük piyasa lehine gerçekleşmesi, küçük piyasanın büyük piyasaya göre "uyarlanması" söz konusu olmaktadır.

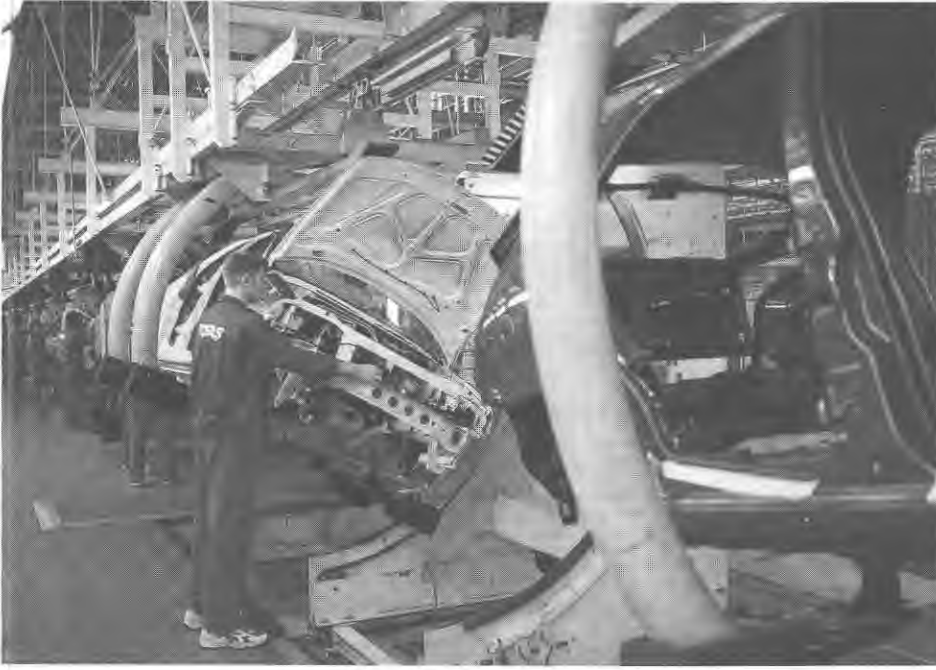
Emek yoğun-ağırlıklı olarak ilksel ürünleri ihraç eden, yoğun olarak küçük ölçekli işletmelere sahip bir üretim yapısı (örneğin Türkiye) ile ağırlıklı olarak sermaye -teknoloji yoğun ürünler ihraç eden büyük ölçekli üretim yapısı (örneğin AB) arasında gerçekleşecek olan bütünleşmede GB küçük olan aleyhine sonuçlar doğurmaya adaydır. Fiyatlardaki nisbi değişim küçük piyasada üretilen sermaye-teknoloji yoğun ürünlerin fiyatlarının büyük piyasa (AB) karşısında daha pahalı olması, büyük piyasa-dan (AB) gerçekleşen ithalatın artması, koruma oranlarının kaldırılması ile küçük piyasadaki işletmelerin rekabete açılmaları, büyük piyasa yapısı içinde "var olmaya" çalışmaları anlamına gelmektedir. Özellikle rekabet edebilirlik gücü düşük olan sektörlerde küçük ölçekli işletmelerin küçülmesi ya da ortadan kalkması anlamına gelecek olan bu değişimin istihdam yapısını etkilemesi, ücretli kesimin gelir düzeyini düşürmesi olası diğer gelişmelerdir.

türkiye-ab arasında gümrük birliğine giden yol

1.1.1996 tarihinde yürürlüğe giren GB, 1/95 ve 2/95 sayılı AB-Türkiye Ortaklık Konseyi kararı ile onaylanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu dönemde GB kararını bir başlangıç olarak tanımlayan, GB öncesinde Birlik ile Türkiye arasında önceki dönemlerde gerçekleşen iktisadi ilişkilerin, anlaşmaların varlığını gözardı eden bir anlayış ön plana çıkmıştır. Oysa ki Ankara Antlaşması'nda tarafların GB'yi uygulaması öngörülmektedir (Ankara Antlaşması madde 2) Ancak antlaşma bu başlıkla ilgili herhangi bir yaptırım içermemekte, sadece taraflar arasında kurulan ortaklık ilişkisinin ana çerçevesini ifade etmektedir. 1973 yılında yürürlüğe giren 1/70 sayılı Katma Protokol, Türkiye'den ihraç edilen sınai mamuller üzerinde gümrüklerin sıfıra indirilmesi ve miktar kısıtlamalarının kaldırması gündeme geldi. Sanayi ürünü olarak tanımlanmayan işlenmiş gıda maddeleri (salça, zeytinyağı, şeker gibi), pamuk iplikleri, pamuklu dokuma, makine halıları için Birliğin bu hedefi 12 yıl olarak belirlendi. Petrol ürünleri için ise tarife kontejanına bağlı gümrük indirimi yapılması kabul edildi².

**Geleneksel
GB teorisi,
sermaye
stoku ve
teknolojinin
sabit
olması
varsayımı
altında
GB'ye
üye
ülkeler
arasında
kaynakların
yeniden
dağılımı
karşısında
olası
etkilerin
ne
olabileceğini
tartışmaktadır**

Türkiye'nin hükümleri ise 1967 referans yılında Birlikten yapılan ithalatın yüzde 55'i için 12 yılda ve yüzde 45'i için 22 yılda olmak üzere gümrük vergilerinin sıfıra indirilmesi olmuştur. Aynı takvime bağlı kalınarak, Birliğin dış dünyaya uyguladığı ortak gümrük tarifesi-nin yürürlüğe konması; Katma Protokolün yürürlüğe girişinden itibaren 22 yıl içinde tüm gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimler, bütün miktar tehditleri Birlikten gelen sinai maddeler üzerinden kaldırılarak, Birliğin dış dünyaya sağladığı gümrük tarifesi-nin yürürlüğe konması kabul edildi. Türkiye'ye belli bir takvimin üzerinde olmak üzere 12 ve 22 yıllık listeler arasında belirli bir oranı aşmamak kaydı ile aktarma yapmak, 3. ülkelere karşı uygulayacağı miktar kısıtlamaları ve liberalizasyonda serbest olmak, 12 yıllık süre içinde referans yılı ithalatının yüzde 10'unu aşmamak üzere yüzde 25 oranında gümrük vergisi koyabilmek hakları tanınmıştır³.

'80'li yıllara girildiğinde STIC 5 (kimyasal maddeler), STIC 87, 88 (tıbbi aletler, optik aletler) gibi çağdaş imalat sanayini oluşturan dallarda ihracatın olmadığı ya da yok denecek kadar az olduğu, geleneksel dokuma, giyim, gıda, çimento, taş-tuğla, demir-çelik gibi gelir esnekliği düşük olan sanayilerde yoğunlaştığı bir tablo söz konusudur⁴. Türkiye'nin Birlik pazarına en önemli sanayi ihracat kalemi; deri ve deri eşya ile pamuklu dokuma ve hazır giyim eşyasından oluşurken Birliğin bunların ithalatına kısıtlama uygulaması '80'li yılların ortaların-

da Türkiye'nin ihracatının, Ortadoğu pazarına kaymasına neden olmuştur. 80'li yıllar ile birlikte ticaretin liberalizasyonu GB kararından bağımsız olarak gündemde idi. 1980 sonrasında ise gümrük indirimi, dış ticaret politikasının bir parçası olarak ele alındığından, gümrük birliği başlığında ilerleme daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Dışa açık büyüme modelinin benimsendiği, ihracatta dağıtılan teşviklerle özellikle emek yoğun sektörlerde hızlı bir büyüme sürecine girildiği bu dönemde katma protokole öngörülen ticaretin liberalizasyonu takvimine uyumu hedefleyen ve de gerçekleştirilebilen bir konjonktür söz konusudur.

Özellikle 1988 yılından sonra gümrük indirimi uygulaması hızlandırılmıştır. 1994 yılında normal gümrüklerin yüzde 90'ının kaldırılması⁵ ile gümrük birliği kararı öncesinde ortak gümrük tarifesi ve ortak ticaret politikasına uyum yolunda önemli bir adım atılmıştır (ancak 5 Nisan 1994 krizi nedeniyle bu değişimin etkilerini analiz etmek güçleşmektedir). Gümrük birliğine geçiş tarihinde ortak gümrük tarifesi-göre gerçekleştirilmemiş bulunan uyum miktarı 12 yıllık listede yüzde 10, 22 yıllık listede ise sadece yüzde 15'tir⁶. Böylelikle GB'nin hemen öncesinde birçok sektörde ortalama koruma oranlarının kaldırılması ile ticaretin serbestleşmesinde önemli bir adım atılmıştır.

1/95 ve 2/95 Konsey Kararına göre; gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları, ortak gümrük tarifesi ile ilgili yükümlülükler, teknik engellerin kaldırılması ile ortak ticaret politikasının yaşa-

1980
sonrasında ise
gümrük
indirimi,
dış ticaret
politikasının
bir parçası
olarak
ele
alındığından,
gümrük
birliği
başlığında
ilerleme
daha
hızlı
bir
şekilde
gerçekleşmiştir

ma geçirilmesi, tercihi tarife programlarına uyum gibi başlıklar ayrıntılandırılmaktadır. Ortaklık Konseyi kararında belirtilen yükümlülükler gereği taraflar arasında ithalat ile ihracatta uygulanan miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirlerin yürürlükten kaldırılması, taraflar arasında görünmez engellerin kullanılmaması öngörülmektedir. Bunun dışında; ortak tarım politikasına geçiş, rekabet koşullarının uyarlanması için ortak rekabet politikasına uyum ile fikri ve sınai mülkiyet hakları mevzuatına TRIPS kıstasları altında uyum karar altına alınmıştır. Bu kararların onaylanması ile Türkiye, ortak pazarın kuralları ile üçüncü ülkelere karşı hareket etmeyi onaylamıştır. Türkiye Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Ayrıca Akdeniz ülkeleri ile de serbest ticaret anlaşması konusunda görüşmeler sürmektedir.

Sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerini kapsamayan GB'de, 2001 yılı sonundan itibaren işlenmemiş tarım ürünlerinin de GB'ne dahil olması, belli hassas ürünlerin ise Gümrük birliği kapsamı dışında kalması öngörülmüştür. Gümrük birliği mal ticaretinde karşılıklı olarak uygulanan tarife ile kota ve gümrük vergisi gibi engelleri ortadan kaldırarak mal ve hizmet dolaşımına ticari serbestlik getirmekte, Türkiye'nin üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerinde ise Birlik tarafından belirlenen ortalama tarife oranlarının geçerli olmasını karara bağlamaktadır (1.1.2001 tarihinden itibaren).

gümrük birliğine GB'ye dair beklentiler ve sonuçlar...

GB yürürlüğe girmeden önce GB'nin dış ticaret hacminde artışa neden olacağı, yabancı sermaye girişini artıracığı, refah artışının sağlanacağı gibi konulara dair olumlu beklentilerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. GB kazançları büyümeyi artırıcı unsurlar olarak tanımlanmıştır. GB kararına olumlu bakan taraflar herşeyden önce gümrük birliği kararını AB'ye bir adım daha yaklaşma süreci olarak algılamak, bu karara ticari ilişkilerin serbestleşmesi, AB piyasasına dahil olma, AB ile bütünleşme açısından bakmışlardır. Özellikle İKV ve TÜSİAD öncülüğünde yapılan çalışmaların bu doğrultuda olduğu görülmektedir. DPT ise bu süreçte GB ile birlikte mevzuat uyumuna dair çalışmalara ağırlık verilmesi üzerinde durmaktadır. GB'den imalat sanayiindeki hangi sektörlerin nasıl etkileneceğine dair yapılan çalışmalarda, özellikle rekabet edilebilirlik koşulları ile ihracatın artıp artmayaca-

cağı üzerinde durulmaktadır. GB'nin geleneksel ihracat sektörlerinde, özellikle tekstil ve konfeksiyonda ihracat patlaması yaşanacağı, itilatta yaşanacak olan artışın Türkiye sanayiini olumsuz etkileyebileceği, ancak, ticarete gerçekleştirilen serbestleşme ile sektörlerin rekabete daha açık hale gelmeleri yolu ile bu sürece uyum sağlayabilecekleri, bu olguyu bir olumluluk olarak lehte kullanabilecekleri düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Bu argümanın karşısına ise GB'nin refah etkisinin beklenenin altında olacağı, gümrük vergileri kaybının kamu gelirlerinde azalmaya neden olacağı, 3. Ülkeler ile yapılan dış ticarete azalma yaşanacağı, GB'nin dışa bağımlılığı artıracığı, Türk sanayiinin rekabet gücünün azalacağı, AB'ye bağımlılığı artıracığı vurgulanmıştır.

Togan ve Yılmaz (1995), GB ile birlikte tekstil, kumaş, kauçuk ve kauçuk ürünleri, cam ve cam ürünleri, çimento ve toprak ürünleri, metal mamülleri, elektrikli makine gibi sektörlerde katma değer payının düşeceği, özellikle ulaşım araçları, kimyasal maddeler, petrol rafineleri gibi alanlarda bu düşüşün daha yüksek olacağını ortaya koymaktadır.

Erinç Yeldan ve Ahmet Haşim Köse (1995) 26 sektörlü bir hesaplanabilir genel denge modeli kullanarak, tekeli piyasalar ve tam rekabet piyasaları altında GB'nin Türkiye ekonomisinde büyüme ve bölüşüm üzerine olası etkilerini analiz etmişlerdir. Bu çalışmada GB etkilerinin analiz edilmesinde dış ticaret hacminin artışının ötesinde dış ticaretin bileşimindeki değişimin daha önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Tekeli fiyatlandırma yapısı altında GB sadece tekstil, giyim, deri, ve demir dışı metaller gibi sektörlerde anlamlı bir üretim artışı göstermekte, tütün ve demire dayalı üretim süreçlerinde de üretim düzeylerinin görece korunabildiği görülmektedir. Bununla birlikte imalat sanayiinin diğer alt dallarında bir daralma görülmektedir. Bu daralma reel olarak taşıt sektöründe yüzde 4.1, petrol ürünlerinde yüzde 4.2, kimya sanayiinde yüzde 4.6, kağıt sanayiinde yüzde 5.2'ye ulaşmaktadır.⁷ Serbest rekabetçi bir piyasa varsayımı altında üretimi artan sektörlerde cam eşya, metal dışı mineral ve metal sektörleri de dahil edilmekte, reel daralmaya giren diğer sektörlerde ise kayıpların yüzde 1.5 düzeyini aşamayacağı görülmektedir. GB'nin ücretli emek üzerindeki etkisi ise geleneksel sektörlerde karşılaşılan ücretli emek istihdamındaki artışa rağmen, ara ve yatırım malları sanayiindeki (demir-çelik ve

Yapılan
birçok
çalışmada
GB'nin
toplam
kazancının
GSMH'da
çok az
bir değişikliğe
neden
olacağı
görülmekte,
toplam
kazancın
beklentilerin
altında
gerçekleşeceği
görülmeştir

demir dışı metal sanayisi hariç) azalışlarla birlikte gerçekleşmektedir. 1990 bazlı verilere göre gümrük gelirleri toplamı kamu gelirlerinin yüzde 14'ünü, kamu harcanabilir gelirinin de yüzde 24'ünü oluşturmaktadır. Her iki piyasa kurgusu altında GB, kamu harcanabilir gelirinde yaklaşık yüzde 13 civarında bir gerileme yaratmaktadır. Bu gerileme toplam kamu tüketim harcamalarında yüzde 17'lik bir azalmaya neden olmaktadır⁸.

Harrison, Rutherford, David G.Tarr'ın (1997) GB'nin Türkiye'de refah, istidam ve katma değer, sektör etkileri, kamu geliri, reel döviz kuru ve buna bağlı değişkenler üzerine yaptıkları çalışmada GB'nin toplam kazancının GSMH'nin yüzde 1 - yüzde 1.5'u oranında olacağını ortaya koymuştur. Yapılan birçok çalışmada GB'nin toplam kazancının GSMH'da çok az bir değişikliğe neden olacağı görülmekte, toplam kazancın beklentilerin altında gerçekleşeceği görülmektedir.

Osman Küçükahmetoğlu (2000) ise "rekabet edilebilirlik" tartışmasını temel alarak, Türkiye ile AB arasındaki rekabet edilebilirlik gücünü ortaya koymaya çalışmıştır. Endüstri içi ticaret verileri karşılaştırıldığında Türkiye-AB ticaretinin yapısı hakkında daha ayrıntılı bilgi bulmak mümkün olurken, aynı zamanda mal grubu dağılımına göre rekabet gücü hakkında ipuçları elde edilebilmektedir. Türkiye'nin AB ile yaptığı ticaret düzeyi düşük endüstri içi oranlara sahipken, AB dışındaki ülkeler için endüstri içi ticaret oranları daha yüksektir. Bu durum, Türkiye'nin AB ürünleri karşısında göreceli üstünlüğünün zayıf olduğu anlamına gelmektedir. Türkiye ile AB arasındaki endüstri içi ticaret verilerine göre, standart ürün ticaretinde endüstri içi ticaret artışı 1990 yılında yüzde 25 iken 1996 yılında bu oran yüzde 29, 1998'de ise yüzde 34 olmuştur. Ara teknoloji ürünlerinde bu oran 1990 yılında yüzde 34 iken 1996 yılında yüzde 30, 1998'de ise yüzde 26 şeklinde gerçekleşmiştir. İleri teknoloji ürünlerinde ise endüstri içi ticaret oranı 1990 yılında yüzde 8, 1996'da yüzde 9, 1998 yılında ise yüzde 11'dir. STIC sıralamasına göre ise sınav ürünlerinde endüstri içi ticaret 1995 yılında yüzde 32 iken 1996 yılında yüzde 40, 1998 yılında ise yüzde 39 olmuştur. İksel ürünlerde ise 1995 yılında yüzde 22 iken 1996 yılında yüzde 23, 1998 yılında ise yüzde 28 olmuştur.⁹ Buna göre gümrük birliği sonrasında ara teknoloji ürünlerinin göreceli üstünlüğü azalırken, ileri teknoloji ürünlerinde ise Türkiye'nin göreceli üstünlüğü AB karşısında oldukça zayıflamıştır.

Standart ürün ticaretinin sahip olduğu oranlar ise Türkiye açısından göreceli bir üstünlüğe sahip olunmadığını göstermektedir.

Sanayi ürünleri (SITC 5-8)¹⁰ teknoloji kullanımına göre incelendiğinde toplam 63 standart teknoloji ürününden 1990 yılında sadece 24'ünün rekabet edebilir güce sahip olduğu, 1996 yılında rekabet edebilirlik gücü olan ürün sayısının 30'a yükseldiği görülmektedir. Toplam 52 ara teknolojik ürünün 1990 yılında rekabet edebilirlik gücü 7 üründe söz konusu iken, 1996 yılında bu sayı 11'e yükselmiştir. 34 ileri teknoloji ürünü ise hiçbir rekabet gücüne sahip değildir. Sonuç olarak, standart ürünlerin yaklaşık yarısının, ara teknoloji ürünlerinin dörtte birinin rekabet gücü varken, ileri teknoloji ürünlerinin hiçbirinin rekabet gücü yoktur. Sektörler açısından ele alındığında ise kimyasal gübreler, ağaçtan yapılan eşyalar ile alüminyum ürün gruplarında başlangıçtaki rekabet üstünlüğünün yitirildiği görülmektedir. Doküman ürünleri ile metal ev aletlerinde üstünlük devam etmektedir. Küçük ölçekli üretimde taşıt araçları, metal eşya, taş-toprak sanayi, kimyasal ürünler, giyim, gıda, içki ve tütün; orta ölçekte ise demir-çelik, metal dışında tüm alanlarda rekabet gücü eşit düzeydedir. Büyük ölçekte ise rekabet gücü olan alanlar elektrikli makine, taş ve toprağa dayalı sanayi, lastik-plastik, orman ürünleri, kağıt, basım, giyim, mobilya üretimi alanlarıdır.¹¹

dış ticaret verileri ve gb'ne kısa bir bakış

GB sonuçlarının geleneksel yaklaşım açısından analizi GB etkileri hakkında kesin sonuçlar vermemekle birlikte dış ticaret hacminin ötesinde dış ticaret bileşimindeki değişime dair ipuçları ortaya koymaktadır. Bu ipuçları, GB etkileri hakkında sınırlı veriler sunmaktadır. GB etkilerine dair çalışmalar 1994 ve 2001 krizinin gölgesinde şekillenmek durumundadır. Geleneksel yaklaşım kriz olgusunu ihmal etmekte, dolayısıyla yanıltıcı olabilmektedir. Bunun ötesinde iki ayrı piyasanın bütünleşmesi sürecinde piyasa yapılarındaki farklılaşma, bu farklılaşma sonucunda ortaya çıkacak olan olası etkilerin analizi geri planda kalmaktadır. Herşeyden önce GB ile birlikte eşit olmayan, gelişkinlik düzeyleri farklı olan iki ayrı piyasanın bütünleşmesi, fiyatlama, rekabet edilebilirlik başlıklarında gelişmiş olanın lehine sonuçlar doğuracaktır.

AB-Türkiye arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı GB'nin yürürlüğe girdiği tarihte

**Sektörler
açısından
ele
alındığında ise
kimyasal
gübreler,
ağaçtan
yapılan
eşyalar ile
alüminyum
ürün
gruplarında
başlangıçtaki
rekabet
üstünlüğünün
yitirildiği
görülmektedir**

düşmüştür. Buna göre ihracatın ithalatı karşılama oranı 1995 yılında yüzde 65.7 iken 1996 yılında yüzde 49.9 olarak gerçekleşmiştir. İhracata oranla ithalat düzeyinin daha fazla arttığını gösteren bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ticaret yaratıcı etki zayıf kalmış, ticaret geliri ise AB lehine gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin AB ülkeleri ile yaptığı ticaretin mal gruplarına göre dağılımı dikkate alındığında ağırlıklı olarak tüketim malları ihraç edildiği görülmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, yatırım mallarının ihraç hacminin toplam içindeki oranı ise oldukça düşüktür. Gümrük Birliği sonrasında tüketim malları ihracatının toplam içindeki oranı azalma göstermiştir. 1995 yılında AB'ye yapılan ihracatın yüzde 65.3'ünü tüketim malları oluştururken bu oran 1996'da yüzde 64.3'e düşmüştür. Toplam içinde ara malları ihracı ise artmıştır. Yatırım malları ihracatındaki artış ise imalat sanayiinin yapısında önemli bir değişikliği işaret edecek nitelikte değildir.

Ara ve yatırım malları ithalatı geçmişte de olduğu gibi AB'den yapılan ithalatın önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, yatırım malları ithalatının toplam içindeki oranı ortalama olarak yüzde 30 düzeyin-

de seyretmektedir. Yine ara mal ithalatının toplam ithalat içindeki payı yüzde 50 dolayındadır. Bu iki mal grubundaki ithalat oranlarının yüksekliği, sanayi girdi maliyetlerinin yüksekliği (sanayi maliyetlerinin döviz girdisi karşılığında yüksekliği) ülkemizde dışa bağımlı bir üretim yapısına sahip olduğu anlamına da gelmektedir. Tablo 1 ve 2 sonuçlarına göre Gümrük Birliği Türkiye açısından tüketimi artırıcı etki yaratmış, üretimi artırıcı etki ise zayıf kalmıştır.

Tablo 3 ve 4'de verilen bilgiler ışığında ihracat ve ithalat verileri sektörel açıdan değerlendirildiğinde, Gümrük Birliği öncesinde AB karşısında görece üstünlüğe sahip olunan sektörlerde de beklenen ilerlemenin elde edilemediği görülmektedir. Görece üstünlüğe sahip olunan sektörlerde tarım, tekstil ve konfeksiyon alanlarındaki ithalat artışı dikkat çekmektedir. Tarımın toplam ihracat içindeki payı giderek azalmaktadır. Tekstil sektöründe ihracat düzeyinde beklenen ihracat artışı gerçekleşmemiştir. Küçük ölçekli üretimin yoğun olması ile AB'nin kendi içinde bu sektöre yönelik uyguladığı korumacı politikaların bunda etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Demir-çelik ithalatında düşüş, sanayi malları ithalatında ise

Gümrük Birliği Türkiye açısından tüketimi artırıcı etki yaratmış, üretimi artırıcı etki ise zayıf kalmıştır

Tablo 1: Türkiye'nin ab ile ticaretinin mal gruplarına göre dağılımı (ihracat, milyon abd \$)

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	252	2.9	----	2.805	32.5	----	5.577	64.6	----	8.634
1995	318	2.9	26.2	3.528	31.8	25.8	7.232	65.3	29.7	11.078
1996	326	3.4	24.3	3.727	32.3	5.6	7.425	64.3	2.7	11.548
1997	423	3.5	6.8	4.105	33.5	10.1	7.721	63.0	4.0	12.249
1998	489	3.6	15.6	4.612	34.2	12.4	8.397	62.2	8.8	13.498
1999	631	4.4	20.0	4.981	36.7	8.0	8.737	60.9	4.0	14.348
2000	671	4.7	6.3	5.073	35.3	1.8	8.511	59.3	-2.6	14.352
2001	960	6.0	44.1	5.751	35.7	10.5	9.359	58.1	8.4	16.118
2002	1.267	6.9	32.0	5.787	31.6	0.6	11.256	61.4	20.3	18.330

Kaynak: HDTM, www.dtm.gov.tr/01.08.2003.

Tablo 2: Türkiye'nin ab ile ticaretinin mal gruplarına göre dağılımı (ithalat, milyon abd \$)

Yıl	Yatırım			Ara malı			Tüketim			Toplam
	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	Değer	Pay (%)	Değ. (%)	
1994	3.209	29.4	----	6.912	63.3	----	795	7.3	----	10.916
1995	4.831	28.7	50.5	10.539	62.5	52.5	1.491	8.8	87.5	16.860
1996	7.388	31.9	52.9	12.880	55.7	22.8	2.870	12.4	92.5	23.138
1997	7.327	29.5	-0.8	14.009	56.3	8.8	3.533	14.2	93.2	24.871
1998	7.182	29.8	-2.0	13.270	55.1	-5.3	3.622	15.0	2.5	24.075
1999	6.069	28.3	-15.5	11.823	55.2	-10.9	3.525	16.5	-2.7	21.416
2000	7.337	27.8	-20.9	13.942	52.8	17.9	5.099	19.3	44.7	26.388
2001	4.317	23.6	-40.5	11.168	61.1	-20.9	2.595	14.2	-49.3	18.280
2002	5.382	23.1	24.7	14.369	61.7	28.7	3.191	13.7	23.0	23.288

Kaynak: HDTM, www.dtm.gov.tr/01.08.2003.

Tablo 3: Türkiye'nin ab ile ticaretinin sektörel yapısı (ihracat, milyon abd \$)

Yıl	Tarım			Tekstil ve konfeksiyon			Demir-çelik (72-73)			84, 85 ve 87. Fazılar ¹			Sanayi ürünleri (diğer)			Toplam
	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	
1993	1.384	19.0	---	3.831	52.6	---	133	1.8	---	608	8.3	---	1.331	18.3	---	7.288
1994	1.646	19.1	19.0	4.150	48.1	8.3	293	3.4	120.1	782	9.1	28.5	1.762	20.4	32.4	8.634
1995	1.965	17.7	19.3	5.353	48.3	29.0	505	4.6	72.0	1.239	11.2	58.4	2.017	18.2	14.5	11.078
1996	1.854	16.1	-5.6	5.660	49.0	5.7	421	3.6	-16.7	1.505	13.0	21.4	2.109	18.3	4.6	11.548
1997	2.037	16.6	9.9	5.930	48.4	4.8	622	5.1	48.0	1.550	12.7	3.0	2.109	17.2	0.0	12.248
1998	1.941	14.4	-4.7	6.464	47.9	9.0	703	5.2	13.0	2.083	15.4	34.4	2.307	17.1	9.4	13.498
1999	1.900	13.2	-2.1	6.363	44.3	-1.6	818	5.7	16.4	2.705	18.9	29.9	2.562	17.9	11.1	14.348
2000	1.483	10.3	-21.9	6.433	44.8	1.1	888	6.2	8.6	2.803	19.5	3.6	2.745	19.1	7.1	14.352
2001	1.674	10.4	8.9	6.699	41.6	3.6	997	6.2	9.9	3.754	23.3	31.0	2.993	18.6	9.6	16.118
2002	1.602	8.7	-4.3	7.594	41.4	13.4	922	5.0	-7.5	4.897	26.7	30.4	3.315	18.1	10.8	18.330

Kaynak: HDTM, www.dtm.gov.tr/01.08.2003.

Tablo 4: Türkiye'nin ab ile ticaretinin sektörel yapısı, ithalat milyon abd \$

Yıl	Tarım			Tekstil ve konfeksiyon			Demir-çelik (72-73)			84, 85 ve 87. Fazılar			Sanayi ürünleri (diğer)			Toplam
	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	Değer	Pay(%)	Değ.(%)	
1993	293	2.3	---	575	4.4	---	1.679	13.0	---	5.958	46.0	---	4.445	34.3	---	12.950
1994	185	1.8	-36.9	501	4.9	-12.9	1.353	13.2	49.4	4.375	42.6	-26.6	3.865	37.6	-13.1	10.279
1995	790	4.7	327.0	828	4.9	65.4	1.852	11.0	36.8	6.617	39.2	51.2	6.773	40.2	75.2	16.860
1996	675	2.9	-14.6	1.379	6.0	66.5	2.081	9.0	12.4	10.155	43.9	53.5	8.848	38.2	30.6	23.138
1997	512	2.1	-24.1	1.611	6.5	16.8	1.873	7.5	10.0	11.751	47.2	15.7	9.123	36.7	3.1	24.870
1998	477	2.0	-6.8	1.425	5.9	-11.5	1.466	6.1	21.7	11.696	48.6	-0.5	9.011	37.4	-1.2	24.075
1999	489	2.3	2.5	1.318	6.2	-7.5	943	4.4	35.7	10.428	48.7	-10.8	8.238	38.5	-8.6	21.416
2000	474	1.8	-3.1	1.400	5.3	6.2	1.303	4.9	38.2	13.612	51.6	30.5	9.599	36.4	16.5	26.388
2001	304	1.7	-36.7	1.280	7.0	-9.3	1.004	5.5	-24.6	7.736	42.3	-43.5	7.957	43.5	-17.9	18.280
2002	432	1.9	42.3	1.636	7.0	27.8	1.465	6.3	45.9	9.908	42.5	28.1	9.847	42.3	23.8	23.288

Kaynak: HDTM, www.dtm.gov.tr/01.08.2003.

artış söz konusudur. Demir-çelik sektöründe ise AB ile karşılaştırıldığında üretim yapısından kaynaklanan farklılıklar demir-çelik ihracatının artmasına neden olmuştur. Demir-çelik sektöründe Türkiye'de uzun ürün fazlalığı bulunurken, AB ülkelerinde yassı ürün fazlalığı bulunmaktadır. Uzun ürün fazlalığının giderilmesi amacıyla yassı ürün üretimine geçiş için gerekli altyapı çalışmalarının yapılması gündemde olmakla birlikte bu çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Aynı zamanda Birliğin Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Antlaşması (AKÇT) kapsamında uyguladığı demir-çelik ürünlerine yönelik devlet yardımlarının 1 Ağustos 2001 tarihinde kaldırılmış olması bu alanda yapılacak olan çalışmaların finansmanını güçleştirmekte, demir-çelik sektörünün AB karşısındaki görece üstünlüğü olumsuz yönde etkilenmektedir.

Yine bu sektörde GB ile birlikte ihracat patlaması yaşanacağı beklentisi ön planda idi. Otomotiv ana sanayiinde faaliyet gösteren 15 büyük firmadan 8'inin AB kökenli oluşu, GB sonrasında otomotiv ana sanayii üretiminin AB pazarına yönelik olarak artmasına neden olmuştur. Ancak ihracat artışı kaydedilmesine rağmen ithalat artışının da en az ihracat artışı kadar olduğu, ticaret açığının bu sektörde değişmediği görülmektedir. Otomotiv ana sanayiinde ithalat artışı otomotiv ana sanayiinin dışa bağımlılığını artırırken, otomotiv ana sanayiindeki ihracat artışı bu tabloyu tersyüz edememiştir.

GB sürecinin etkilerini irdelerken, Türkiye sanayiinin yapısında nasıl bir etki yarattığına

yanıt geliştirmek faydalı olacaktır. Türkiye imalat sanayiinin 2002 verilerine göre başlıca sektörleri sırasıyla gıda (yüzde 20.9), tekstil-giyim (yüzde 21.5), kimya (yüzde 6.9), otomotiv (yüzde 4.8), petrol ürünleri (yüzde 6.9) ve demir-çeliktir (yüzde 4.9).¹³ Başlıca ihracatçı sektörleri ise tablo 5 ve 6'da görüldüğü üzere, tekstil, giyim, demir-çelik, otomotiv, gıda sektörleri olup, 2001 yılı verilerine göre düşük teknoloji ürünlerinin ihracat içindeki payı yüzde 63.2'dir. Yüksek teknoloji ürünlerinin ihracatında belli bir artış elde edilmesine rağmen, genel yapıda bir değişiklik söz konusu değildir. Türkiye imalat sanayii yukarıdaki bölümlerde de değinildiği üzere AB sanayiinden farklılıklar arz etmektedir. Türkiye imalat sanayiinin yapısal özelliklerine kısaca bakıldığında düşük verimlilik, kapasite kullanım oranının düşüklüğü, rekabet edilebilirlik düzeyinin zayıflığı, teknoloji yoğunluğunun düşüklüğü dikkat çekmektedir. Gümrük birliği ile Türkiye ekonomisinin rekabet düzeyinin artırılması, ileri teknoloji ile ürünler üretilmesi, daha verimli üretim teknikleri kullanılması gibi başlıklarda somut ilerleme kaydedilemediği açıktır.

İmalat sanayiinin kapasite kullanım oranı düşüktür ve ağırlıklı olarak küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. KOBİ'ler (2000 yılında 250'ye kadar çalışanı olan) tüm işletmelerin yüzde 90'ını oluştururken, toplam istihdamda yüzde 63.8, katma değerde ise yüzde 36 paya sahiptir.¹⁴ DİE verilerine göre küçük ölçekte üretim yapan imalat sanayiinin kapasite kullanım oranı 1995'de yüzde 62.49 iken bu oran 1999'da yüzde 51.90 olmuştur. Gümrük birliği

Gümrük
birliği
süreci ile
birlikte
ölçek
etkisi
yaratılması ve
kapasite
kullanımında
artış
gibi
bir
durumun
gerçekleştiğini
söylemek
mümkün
görünme-
mektedir

Tablo 5: İmalat sanayii ihracatında temel sektörlerin payları cari fiyatlarla

İhracatta Pay(%)	2000	2002
Tekstil-Giyim	39,5	36,9
Demir-Çelik	7,4	8,1
Otomotiv	6,4	10,7
Gıda	6,0	4,9

Kaynak: Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyelğine Doğru), DPT Yayınları, Ağustos 2003, s.6.

Tablo 6: İmalat sanayii teknoloji yoğunluğu (Ar-ge Yoğunluğu)

Üretimdeki Pay(%)	1996	2000
Düşük Teknoloji	73,6	72,2
Orta Teknoloji	21,6	22,9
Yüksek Teknoloji	4,8	4,9
TOPLAM	100,0	100,0
İhracattaki Pay(%)	1996	2001
Düşük Teknoloji	73,3	63,2
Orta Teknoloji	20,1	26,5
Yüksek Teknoloji	6,6	10,3
TOPLAM	100,0	100,0

Kaynak: Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyelğine Doğru), DPT Yayınları, Ağustos 2003, s.7.

süreci ile birlikte ölçek etkisi yaratılması ve kapasite kullanımında artış gibi bir durumun gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Genel olarak bakıldığında imalat sanayiinin katma değer yaratma düzeyi düşük kalmıştır.

Bu sonuçların temel hazırlayıcısı tercih edilen sanayileşme politikaları olurken, GB sürecinin sanayileşme politikaları ile kesişim noktası oluşturduğu '90'larda yansız sanayi politikası ön plana çıkmıştır. '80 sonrasında dışa açık büyüme modelinin sanayileşme sürecine yansması daha çok emek yoğun sektörlerdeki ihracatın artması şeklinde olmuştur. Yine de, imalat sanayiinin üretim yapısında katma değer bazında köklü bir dönüşüm gerçekleşmemiştir. Bu dönemde en kayda değer değişim 1990'ların başlarına kadar mühendislik sanayilerinin (ISIC 38) payında kısmi bir artış ile gıda sanayiinin (ISIC 32) payında 1980'lerin ortalarından itibaren gözlenen düşüş olmuştur. İmalat sanayinin sabit sermaye yatırımlarının 1980 sonrasında belirgin bir biçimde düştüğü, ağırlıklı olarak hizmet sektörüne kaydığı görülmektedir.¹⁵ Yine imalat sanayiine yönelik teşviklerin giderek önemini yitirmesinde GB ve DTÖ sürecine

bağlı olarak şekillenen yansız sanayii politikalarının etkisi büyüktür. Teşvik politikalarının sektörel ayırım göstermediği görülmüş, parasal teşvikler, çevre teknoloji destekleri, KOBİ ve AR-GE gibi özel desteklerle sınırlandırılmıştır¹⁶.

AB mevzuatına uyum başlığında sanayide AB ile işbirliği, firmaların çevre mevzuatlarına uyumu, yeniden yapılandırma ve modernizasyon başlığında AB fonları tarafından özellikle KOBİ'lerin desteklenmesi, teknik mevzuat uyumu ve işletme düzeyinde kalite seviyesinin artırılması, ar-ge faaliyetlerine destek sağlanması öngörülmektedir. AB ortak rekabet ve sanayi politikasına Türkiye kapitalizmini uyumlaştırma hedefi taşımanın ötesine geçememekte, sanayileşme yerine AB'ye bağımlı bir yapı yaratma hedefi ön plana çıkmaktadır.

GB süreci ile birlikte öngörülen "mevzuat uyumu" ticaretin AB normlarına göre serbestleştirilmesi, koruma duvarlarının kaldırılmasından öteye geçmemiştir. GB kararı ile birlikte AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı kurallara uyma koşulu sonucunda imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) üçüncü ülkelerle yapılan ticareti artırmıştır. Ancak dış ticaret hacminin artması ile dış ticaret bileşimindeki değişim farklı değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Türkiye'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile gerçekleştirdiği STA'lar sonucunda özellikle ithalatın arttığı görülmektedir.

Sonuçlar karşısında mevzuat uyumu, uyumlaştırma ya da ortaklaştırma sürecinin taraflar arasında eşitsizliklerin giderilmesi üzerine kurulu bir teorik temele sahip olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Bütünleşme süreci AB'yi Türkiye'ye yakınlaştırmış olmakla birlikte sanayileşme sürecinden de uzaklaştırmıştır. Peki, sanayileşme nasıl gerçekleşecektir? Ara girdi mamüllerinde artan dış bağımlılık, yansız sanayi politikalarının benimsenmesi, her alanda mümkün olduğunca serbestleşme, dışa açılma ile mi? GB süreciyle kesişmeyen bir sanayileşme -sanayisizleşme- süreci ortada iken, AB pazarı ile bütünleşerek ilerleme sağlanamayacağı açıktır.

GB
süreci ile
birlikte
öngörülen
"mevzuat
uyumu"
ticaretin
AB
normlarına
göre
serbestleştirilmesi,
koruma
duvarlarının
kaldırılmasından
öteye
geçmemiştir

dipnotlar:

- 1) Erol Manisalı (1971), "Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birliği ve Dinamik Entegrasyon Teorisi", İÜ Yayınları, No.1694, s.2.
- 2) Gülten Kazgan, "AET ve Türkiye ilişkileri", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.100.

3) A.e., s.100.

4) Gülten Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitapları Yayınevi, 2.Basım, İstanbul, 1988, ss.418-419.

5) Mehmet Uğur, Avrupa Birliği ve Türkiye, Everest Yayınları, İstanbul, 2000, s.99.

- 6) Aylin Ege, "AB Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye", ODTÜ Gelişme Dergisi, No:26(3-4), Ankara 1999, s.270.
- 7) Erinc Yeldan, Ahmet Haşim Köse, "GB Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifleri", TMMOB '95 Sanayi Kongresi, Rant Ekonomisinden Üretim Ekonomisine, Bildiriler I-II, TMMOB Makine Mühendisleri Yayını, No: 186, İstanbul, 1995, s.93.
- 8) A.e, s.97.
- 9) Osman Küçükahmetoğlu, "Türkiye-AB Gümrük Birliğinin İktisadi Etkileri", İktisat Dergisi, Sayı 408, Aralık 2000, s.40.
- 10) A.,e. s.37.

- 11) Süleyman Uyar, "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Dış Ticaret Dergisi, Ocak 2001, Yıl 6, Sayı 20, s.176.
- 12) 84 nükleer reaktörler, 85 elektrikli makine ve cihaz aksam ve parçaları, 87 motorlu kara taşıtları (traktör, bisiklet, motosiklet vb.)
- 13) Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru), DPT Yayınları, Ağustos 2003, s.6.
- 14) A.e, s.7.
- 15) Fikret Şenses ve Erol Taymaz, "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne Oluyor, Ne Olmalı?", İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (der. A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss.441-442.
- 16) A.e, s.436.

kaynakça:

Ege, Aylin, (1999), "AB Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye", ODTÜ Gelişme Dergisi, 26(3-4).

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (HDTM), www.dtm.gov.tr, 01.08.2003.

İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.GB'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri (2004), Yayın no:179, İstanbul.

Kazgan, Gülten, (1988), Ekonomide Dış Açık Büyüme, Altın Kitapları Yayınevi, 2.Basım, İstanbul.

Kazgan, Gülten, (1983), "AET ve Türkiye ilişkileri", Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

Küçükahmetoğlu, Osman, (2000), "Türkiye-AB Gümrük Birliğinin İktisadi Etkileri", İktisat Dergisi, Aralık, Sayı 408.

Manisalı, Erol, (1971), Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birliği ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İÜ Yayınları, No.1694, İstanbul.

Şenses, Fikret, Taymaz, Erol, (2003), "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme: Ne Oluyor, Ne Olmalı?", İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, (der. A.H. Köse, F.Şenses, E.Yeldan), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tahsin, Emine, (2003), "AB Projesinin Sanayileşme Üzerine Etkileri", AB, Türkiye Gerçekler ve Olasılıklar (edt. Mehmet Türkay), Yenihayat Kütüphanesi, İstanbul.

Togan, S., Yılmaz, A., (1995), Türkiye ve Avrupa Birliği, TÜSİAD, Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru, Yayın No:T/95, İstanbul.

Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru), (2003), DPT Yayınları, Ağustos.

Uğur, Mehmet, (2000), Avrupa Birliği ve Türkiye, Everest Yayınları, İstanbul.

Uyar, Süleyman, (2001), "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Dış Ticaret Dergisi, Ocak 2001, Yıl 6, Sayı 20.

Yeldan, Erinc, Köse, Ahmet Haşim, (1995), "GB Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Gelişme Perspektifleri", TMMOB '95 Sanayi Kongresi, Rant Ekonomisinden Üretim Ekonomisine, Bildiriler I-II, TMMOB Makine Mühendisleri Yayını, No: 186, İstanbul,

HAKEMLİ DERGİ KURALLARI

Yayın Kuralları:

- İktisat Dergisi her ay yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.
- Dergi'de yayınlanmak üzere gönderilen her tür yazı, yayın kurulu tarafından bir ön incelemeye tabi tutulduktan sonra, uygun görüldüğü takdirde hakem tespiti yapılacak ve ilgili hakemlere gönderilecektir.
- Makale konuları başta iktisat olmak üzere sosyal bilimler alanlarıyla sınırlıdır.

Teknik Özellikler:

- Makale Microsoft Word programıyla yazılmalıdır. Bir disket ve dört adet A4 boyutunda çıktıyla teslim edilmelidir.
- Makaleyle birlikte yazarın (yazarların) adını, ünvanını, çalıştığı kurumu, açık adresini, kolay ulaşılabilecek iş ve cep telefonlarını, e-mail adreslerini belirten bir kapak yazısı yolanmalıdır.
- Makale sonlarında yazar soyadlarına göre sıralanmış bir kaynakça yer almalıdır.
- Makale ile birlikte 50-100 kelimelik İngilizce bir özet verilmelidir.

sanayide önemli yapısal değişim olmadı

İstanbul Sanayi Odası (İSO), Türkiye'deki en büyük sanayi kuruluşlarını bünyesinde barındıran bir kuruluş. İSO aynı zamanda uzun yıllardır Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşlarıyla ilgili verileri "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" adlı çalışmasıyla yayınlıyor. İktisat Dergisi olarak, Türk sanayiindeki gelişmeleri bu çalışmayı uzun yıllardır yöneten İSO Başkanışmanı Prof. Dr. Erdoğan Özötün'le konuştuk. Özötün'le söyleşiyi Yayın Kurulu Üyelerimiz Kurtar Tanyılmaz ve Serhat Algil yaptı.

Türkiye'deki sanayi yapılanmasını, özellikle 1980 sonrasında dikkate alarak nasıl yorumlarsınız?

1980'den sonra takip edilen politikalara bakarsak, özel imalat sanayii yatırımlarında bir gerileme olduğunu görürüz. 1980 öncesi yıllara baktığımızda, birinci plan döneminden itibaren ve özellikle 2 ve 3. plan döneminde imalat sanayii yatırımları toplam yatırımlar içinde ilk sırayı alıyordu.

1980 sonrası imalat sanayii yatırımları önemini yitirdi. Bu konuda şöyle bir saptamamız vardır: 1950'lerden 1980'lere kadar gelişmekte olan ülkelerdeki imalat sanayiindeki yapısal değişime uygun bir gelişme vardı Türkiye'de de... O yıllarda katma değer yaratan sanayi dallarına doğru yavaşta olsa geçiş vardı. Gelişmekte olan ülkelerde de gelişme bu şekildeydi. Tabii bu gelişmiş ülkelerde daha hızlı oldu. Gelişmeyi özellikle Asya'daki bazı ülkelerde görüyoruz.

1970'lere bakarsanız bizim sanayi yapımız Güney Kore'ye benzer. Daha sonra katma değer yaratan sanayilere geçiş oldu oralarda. Bu sürdürülebilir büyümeyi hızlandırdı ve ihracat yapısını değiştirdi.

Türkiye'de ise 1980'den sonra imalat sanayi yatırımlarının önemini kaybetmesi ile bu değişim durakladı. 500 Büyük firma anketimizde de bunu görürsünüz. Yapısal değişme olmamıştır. Önemli bir değişme olmamıştır.

Bunu neye bağlıyorsunuz ?

Bunda enflasyonun büyük payı vardır. Kredi maliyetleri çok yüksek olduğu için yatırımlar yeterince yapılamadı.

Ve karşımıza bir sene büyüyen bir sene küçülen istikrarsız bir ekonomi çıktı. Büyüme ise bir sene önce düşen kapasitelerin kullanılmasıyla oldu.

Ayrıca bir noktaya daha değinmek lazım. 1980 yılına kadar imalat sanayii yatırımlarının büyük olmasının bir nedeni de, bu alanda devlet yatırımlarının yüksek olmasıdır. 1980'den sonra devletin imalat sanayii yatırımlarının önemi kalmadı. Onun yerine özel imalat sanayii yatırımlarının hızla ikame edilmesi lazımdı. Ama takip edilen yanlış politikalar, yüksek enflasyon, kredi maliyetlerinin yüksek olması gibi nedenler özel sektöre pek kaynak yaratma şansı vermedi. Bu nedenle yatırımlar yapılamadı. Böylece, 1980 sonrası sanayi yapısında bir değişim olmayınca ihracatımızın yapısında da pek bir değişiklik olmadı.

1980 sonrası politikalar için özel sektörü geliştirmeye yönelik politikalar denir... Bu, her dönem söylendi. Bu noktada nerede sorun çıktı da bu yatırımlar yapılamadı?

Takip edilen politikalar enflasyon ortamında başarılı olmadı. Faizlerin yüksek olmasıyla da yatırımlar cazibesini kaybetti.

Bir de, 1987'den buyana milli gelir istatistiklerine bakmak lazım. 1987 bazlı sabit milli gelir rakamlarıyla cari rakamları birbirine oran-

1950'lerden
1980'lere
kadar
gelişmekte
olan
ülkelerdeki
imalat
sanayiindeki
yapısal
değişime
uygun
bir gelişme
vardı
Türkiye'de de

larsanız sektörel zımni fiyat deflatörü çıkar. Buna da bakarsanız, yıllar itibarıyla olmaması gereken bir durumla karşılaşsınız: En az fiyat artışı sanayi mallarında olmuştur.

Bir de, Toptan Eşya Fiyat Endeksi'ne bakarsanız, yine fiyat artışlarından en az yararlanan sanayi imalat sanayiidir. Bu şunu gösterir; bu dönemde girdi maliyetleri, finansal maliyetler çok yükselmesine rağmen imalat sanayii bu durumu çıktılarına yansıtamamıştır. Bu da, sanayi sektörünün kârlılığında büyük azalmaya yol açtı.

Ayrıca, 1990'dan buyana bakarsanız vergi yükü artıyor. O dönemde yüzde 15-16 olan vergi yükü geçen 10 yılda iki katına çıktı. Dolaylı vergiler büyük oranda arttı. Zaten az kaynak yaratıyorsunuz, onun da büyük kısmını vergi olarak ödüyorsunuz. Bu durumda yatırımlara daha az kaynak ayırıyorsunuz.

Sektör temsilcileri, bu durumu aşmak için zaman zaman ülke stratejisi, sektörel öncelikler gibi konuları gündeme getiriyorlar. Bir ulusal plan çerçevesinde bunun yapılabileceği ifade ediliyor.

Son 10 yıla baktığınız zaman girdi maliyetlerinin hızla arttığını görürüz.

İlk alınacak önlem girdi maliyetlerinin aşağı çekilmesidir. Örneğin dolaylı vergi yükünün azaltılması gerekir. 10 yıl önce toplam vergi gelirleri içindeki payı yüzde 2 olan Akaryakıt Tüketim Vergisi'nin bugünkü payı yüzde 18-20'ye çıktı.

İkinci olarak istihdam vergileri azaltılmalı. OECD ülkeleri içinde birinciyiz. Ayrıca ihracatı cazip kılacak önlemler alınmalı. Ucuz kredi imkanları yaratılmalı.

Bunlar sağladıktan sonra sanayinin yapısına bakılarak, hangi sanayi dalları ülke için daha yararlıdır yönünde bir karar vermek mümkün. Tabi sadece sanayi değil diğer sektörlerle de aynı gözle bakmak lazım. Örneğin tarıma da öncelik verilmeli.

500 Büyük firmayla ilgili sonuçlarda görüyoruz ki, faaliyet dışı gelirler son 10 yılda arttı. Sizin söyledilerinizden şunu mu anlamlıyız: Bu gelişme zorunluluktan oldu...

Hayır. Ben onu söylemedim. Bu tür gelirler işin yapısı gereği her dönemde vardı. Ancak ekonomi kriz içinde olunca, üretimde büyük düşmeler meydana geliyor. Bunun sonucunda da, ana faaliyetten elde edilen gelirlerin boyutu küçülüyor. Böyle olunca diğer gelirler büyümüş gibi oluyor. Sabit fiyatlarla bakarsa-

nız böyle büyük artışların olmadığını görürsünüz.

Diğer faaliyet gelirleri içinde yüzde 30-40'lık pay faiz gelirleridir. Bunun karşılığında ödenen faizlere bakarsanız, bunun iki mislidir. Ödenen faizler yaratılan milli gelirin bir parçasıdır. Elde edilen faiz gelirleri ise diğer sektörlerde elde edilen faktör gelirlerinin bir parçasıdır. Firmanın yarattığı katma değerle bir alakası yok.

Türkiye'de sanayinin yapısı ithalata bağımlı diyebilir miyiz? Bu neden oldu?

Dış ticaret istatistiklerine bakarsanız, en çok ara malı bazında ithalat yapıldığını görürsünüz. Yüzde 60-70 düzeyindedir. Üretim artarken ara malı ithalatı da artıyor.

1980 kadar olan gelişmeyi bir anlamda planlı dönemlere bağladınız. Bu tür planlar bugün yapılabilir mi?

Esasında planlar yapılıyor ama politikardaki yanlış uygulamalar ve özellikle 1990'dan sonra devlet ipin ucunu kaçırıp iç boğlar hızla artıca bunların yarattığı bir tahribat oluştu.

1980'den sonra iktidara gelenlerin hepsi özel sektörü teşvik amacıyla bu tür politikalar uyguladıklarını söylediler. Özel sektör de bunu destekledi. Burada bir tuhaflik yok mu? Nerede yol ayrımı oldu?

1980'den sonra ekonomide ufak da olsa bir iyileşme oldu. Ama dediğim gibi enflasyonun artışı, yanlış popülist politikalar devlet harcamalarını artırdı. Bu da, yatırımlarda kullanılacak mevduatların iç borç olarak devlete gitmesine yol açtı. Kamu, tüketim harcamalarını bile borçlanarak ödemeye başladı. Bu süreç geriye kalan kıt finansal kaynakların maliyetinin yükselmesine yol açtı. Bu da, reel sektöre fazla yatırım alanı bırakmadı.

İmalat sanayiide, üretim artışı olmasına rağmen istihdam edilen kişi sayısı artmıyor, hatta zaman zaman düşüyor. Bunu neye bağlıyorsunuz?

Yatırım yoksa istihdam yaratma olasılığınız az. Bir de tabi nüfus artışı var. Tarımda da istihdam alanı yok. Diğer faaliyet alanlarında da bu istihdamı emecek yatırım yok. Bir de ekonomik kriz yıllarında, devlette ya da özel sektörde ilk olarak istihdam azaltmaya yöneliyorsunuz. Kriz yılı geçince kapasite artmıyor, mevcut istihdamla kapasite kullanım oranlarının artması daha kolay oluyor. Kriz yılları çok olunca da, yeni kapasiteler oluşmuyor.

Planlar
yapılıyor
ama
politikardaki
yanlış
uygulamalar ve
özellikle
1990'dan
sonra
devlet
ipin
ucunu
kaçırıp
iç boğlar
hızla
artıca
bunların
yarattığı
bir tahribat
oluşturdu

1980 dönüşümünün nedenleri üzerine alternatif bir çerçeve denemesi

Bu çalışmada, 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan dönüşümün anlaşılabilmesi için oluşturulabilecek alternatif bir çerçevenin temel bileşenleri sunulacaktır. Bu çerçevenin teorik temeli, sermaye birikimi ve sermayenin uluslararasılaşması yaklaşımıdır. Buna göre kapitalizmin gelişme sürecinin temel dinamiği sermaye birikim sürecidir. Birikim süreci, sermayenin toplam toplumsal döngüsü üzerinde gerçekleşir. Tarihsel - toplumsal bir sistem olarak kapitalizm, tarih sahnesine çıktığından bu yana uluslararasılaşma eğilimindedir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olarak sermayenin uluslararasılaşması sürecinde, birikim alanına ve sermayenin donanımına bağlı olarak, tarihsel süreçte farklı sermaye biçimleri öne çıkmakta, sermayenin uluslararası toplam döngüsü üzerinde belirleyiciliğini artırmaktadır.

Sermaye birikim süreci, ülkelerin özgün donanımları bağlamında açığa çıkan aynı zamanda kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi açısından zorunlu olan bir ilişkidir. Sermaye birikim sürecinden bağımsız olarak devlet, dış güçler, iktisat politikaları, sanayileşme süreçleri ve iktidar partilerinde yaşanan değişimler üzerinden yapılan gelişme analizleri, bu kavram ve olguları ele alınması gereken bağlamından uzaklaştırarak fetişleştirilmekte ve kapitalizmin gelişme sürecinde oluşan dinamiklerin hatalı bir şekilde yorumlanmasına yol açmaktadır.¹ Bu anlamda 1980 dönüşümünü, T. Özal'ın etkinliğinden yola çıkarak bireysel dinamiklerle, devletin özerk bir güç olarak kabulünden yola çıkarak iktisat politikalarına müdahalesi ile ya da IMF-Dünya Bankası gibi kurumların, dışsal belirleyici olarak politik-ekonomik dayatmaları ile açıklayan yaklaşımlara karşı bu çalışmada eleştirel bir konum alınmaktadır. 1980 senesi ile sembolleşen dönüşüm sürecinin anlaşılması için, iç sermaye birikim süreci, sermayenin uluslararası toplam döngüsü ve bu iki dinamik arasındaki eklemlenme ilişkisinin deşifre edilmesi gerekir. Bu bağlamda önerdiğimiz alternatif çerçevenin temel bileşenleri, 1980 dönüşümünü hazırlayan birikim süreci, sürecin tıkanması ve farklılaşan eklemlenme ilişkisidir.

Türkiye'de sanayi sermayesi, kökeni ve gelişmesi itibarıyla ticaret sermayesi ile yakın bir ilişki içerisinde.² Belli bir birikim düzeyine ulaşmış olan ticari sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesi, hiç kuşkusuz gelişmekte olan sanayi sermayesinin birikim koşullarının da mümkün kılınması ile birlikte yürür. İthal ikameci strateji böyle bir amaca hizmet etmiş, henüz dış pazarlarda rekabet edebilecek bir yapıda olmayan sanayi sermayesine, korunmuş bir iç pazara rekabetten uzak ve yüksek karlarla üretim yapabilme fırsatını vermiştir. Daha önceleri iç piyasaya, ithal ettikleri malları satan ticaret sermayesi artık bu malların yerli-yabancı ortaklı şirketlerle yurtiçinde üretimini yapmayı hedeflemektedir. Bunun anlamı daha önce ithalat yoluyla ülkeye gelen dış sermayenin, artık yerli ortak ile birlikte korunmuş ve yüksek kar vaad eden iç piyasaya üretim yapmasıdır.³ Bu sürecin iç sermaye için anlamı ise, genişlemiş meta ithali ile tipik bir tüccar formunda iç piyasaya satış yaparken, artık üretken sermayenin uluslararası toplam döngüsüne eklemlenme yoluyla yurtiçinde üretim gerçekleştirerek sanayici formuna dönüşmektir.⁴ Korumacılık ilişkisi sonucunda, "daha önce ithal mallarına olan talebin yerli sanayici için hazır bir pazar oluşturacağı açıktır."⁵ Bu süreç yeni yeni gelişen sanayi sermayesi için yüksek karları da beraberinde getirecektir. İç yönelik sanayi sermayesi birikim süreci, sanayi sermayesinin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleştiği bir süreç olarak okunmalıdır. Sermaye döngüsünün ağırlıklı olarak ülke içinde gerçekleşmesi, bir çok kez ifade edildiği gibi, Türkiye'nin, sermayenin uluslararası işleyişinin etkisinden koptuğu anlamına gelmemekte, sadece eklemlenme tarzının farklılaştığını göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemde üretken sermayenin uluslararasılaşması sürecine eklemlenme ilişkisi öne çıkmaktadır.⁶ Bu bağlamda, dönem boyunca yabancı sermayenin hareketlerine bakıldığında çok yüksek bir oranda imalat sektörüne yöneldiği gözlemlenir. Buna göre 1979 sonu itibarıyla 97 yabancı sermayeli şirkette sermayenin yüzde 84'ü imalat, yüzde 15'i ise hizmet sektöründe toplanmıştır.⁷ İmalat sanayiinde, yabancı ser-

Koray R. Yılmaz*

1980
senesi ile
sembolleşen
dönüşüm
sürecinin
anlaşılması
için,
iç sermaye
birikim
süreci,
sermayenin
uluslararası
toplam
döngüsü ve
bu iki
dinamik
arasındaki
eklemlenme
ilişkisinin
deşifre
edilmesi
gerekir

* Arş. Gör.
19 Mayıs
Üniversitesi

maye en çok ara ve yatırım mallarında toplanmıştır. Alt sektörler itibarıyla lastik, kimya, elektronik ve elektrik makineleri ile taşıt araçları en fazla yabancı sermaye çeken sektörlerdir.⁸ Burada iki vurgu önem kazanıyor. Birincisi, bu dönem yerli sermaye için üretimin göreceli olarak gıda, dokuma gibi alanlardan metal eşya, makine, kimya gibi alanlara kayması, ikinci ve ilginç nokta ise yabancı sermayenin özellikle bu sektörlerde ağırlıklı olması ile paralel, yine bu sektörlerin ithal bağımlılık oranlarının yüksek olmasıdır. Bu durum yerli-yabancı ortaklık halinde korunmuş bir iç piyasaya üretim yapan özel sektörün aynı zamanda bağımlı bir sanayileşme sürecinde olduğunu da göstergeci sayılabilir. Bu süreç ile ilgili birkaç veriye bakmak anlamlı olacaktır. Örneğin "1971 yılında gıda, içki, tütün, dokuma, giyim, deri sanayinin özel sektör imalat sanayi üretimi içindeki payı yüzde 48.6 iken bu oran 1981'de yüzde 29 olmuştur. Buna karşılık kimya, petrol, kömür, kauçuk, metal eşya, makine sanayi için bu değerler 1971'de yüzde 16 iken 1981'de yüzde 50.6 olarak görülmektedir. Özetle, tüketim malları sanayileri önem kaybetmiş, ara ve yatırım malları sanayileri önem kazanmıştır."⁹ Bu sürecin geçmişe ait durakları olarak da örneğin, sınai üretimin GSMH içindeki payının 1962'de yüzde 15.5'ten 1974'de yüzde 22'ye çıkması ve yine 1962 yılında yüzde 62.3, yüzde 27.8 ve yüzde 9.9 olan, tüketim, ara ve yatırım malları üretiminin toplam üretimdeki paylarının 1974'de sırasıyla yüzde 52.3, yüzde 33.4 ve yüzde 14.3 olması gösterilebilir.¹⁰ Bu sürecin de gerisinde 1955 yılında özel sektör yatırımlarının içindeki makine-teçhizat yatırımlarının payının yüzde 17.8 oranından 1963 yılında yüzde 49.52 oranına çıkma süreci düşünülebilir.¹¹ Özel sektörün birikim alanını sanayi yatırımlarında arama süreci ve üretici sermayenin uluslararasılaşması dinamiği kanımızca ithal ikameci iktisat politikalarının benimsenmesinin de arkasındaki dinamiklerdir. Ara ve yatırım malları üretiminin yükseliş süreci, lastik, kimya, elektronik ve elektrik makineleri ile taşıt araçları alt sektörlerine yapılan yabancı sermaye yatırımlarının imalat sanayindeki toplam yabancı sermayenin yüzde 70'ini oluşturması verisi ile birlikte okunduğunda, ifade ettiği anlam daha da netleşir.¹² İlginç bir diğer veri ise bu sektörlerde yabancı sermayeli şirketlerin cirosuna bakıldığında görülebilir. 1973 için verilere bakıldığında bu oranın lastik, plastik sanayiinde yüzde 58.53, kimya için yüzde 46.05, ametaller için yüzde 36.97, makine

imalat için yüzde 17.86, elektrik makine-elektronik için yüzde 40.21, taşıt araçları için yüzde 44.21 olduğu görülür.¹³ Yabancı sermaye katılımlı firmaların toplam ara girdiler içindeki ithal girdilerine bakıldığında lastik, plastik sektörü için yüzde 52.1, kimya sektörü için yüzde 50.7, ametaller için yüzde 29, makine imalat için yüzde 51.5, elektrik makineleri için yüzde 24.2 ve taşıt araçları için yüzde 46.8 olduğu görülmektedir.¹⁴ Bu bağlamda genel olarak yabancı sermaye katılımlı firmaların ithal bağımlılıklarının daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. U.Korum'un da belirttiği gibi yabancı sermaye yerli hammaddeyi işleyen sektörlerden çok, ithal girdileri ile çalışan sektörlerle yönelmiştir.¹⁵ N.Yıldırım'ın yapmış olduğu çalışma ise yerli-yabancı ortaklı, iç piyasaya üretim yapan firmaların, ithalat bağımlılığı ile ilgili genel tespitleri doğrular niteliktedir, ki bu ilişki de dönemin genel sermaye birikimi ilişkisidir. N.Yıldırım'a göre "1968'den 1973'e girdi yönünden hem doğrudan, hem toplam ithal gereksinimleri açısından ithalata bağımlılığı artan sektörler şunlardır. Petrol ürünleri, temel metaller, makine, madeni eşya, kimya, el makineleri, diğer imalat ve inşaat. Dikkat edileceği gibi, bu sektörlerin büyük bir kısmı yatırım ve ara malı üreten sektörlerdir."¹⁶

1950'li yıllardan 1980'li yıllara kadar yaşanan bu hızlı ve bağımlı sanayi sermayesi birikim süreci¹⁷, dönemin sonlarına doğru sürdürülemez hale gelmiştir.¹⁸ Bunun nedenini, arizi nedenler, dışsal faktörler ya da özerk bir devletin uyguladığı kendinden menkul "dışa kapalı" bir ithal ikameci stratejide aramak yerine, hızlı sınai gelişmeyi sağlayan içe yönelik sanayi sermayesi birikim sürecinin kendi dinamiklerinde aramak gerekir.¹⁹ Bunun için de sanayi sermayesinin birikim sürecine bakılmalıdır. Bizce bu süreç ikiye ayrılarak ele alınmalıdır. Birincisi, birikim sürecinin ilk aşamalarında ithalatın sınırlandırarak, üretiminin ülke içinde yapılması amaçlanan ve bu anlamda da başarılı olan tüketim malları eksenindeki gelişmelerdir. İçe yönelik üretimin mantığı gereği, bu hızlı birikim iç piyasasının sağladığı imkanlarla sınırlandırılmıştır. Özellikle temel tüketim malları sektöründe iç piyasalar tüketilmiş, içerde karlılığın azalması, birinci olarak dış piyasalara açılmayı, ikinci olarak da daha yüksek kar oranlarının geçerli olduğu sermaye yoğun malların üretimine geçme talebini beraberinde getirmiştir. Sanayi üretiminin yüksek bir oranını oluşturan, gıda, dokuma-giyim eşyası ve deri-kösele sanayinde iç talebi aşan bir üretim

1950'li
yıllardan
1980'li
yıllara
kadar
yaşanan
bu hızlı ve
bağımlı
sanayi
sermayesi
birikim
süreci¹⁷,
dönemin
sonlarına
doğru
sürdürülemez
hale
gelmiştir

söz konusuyken²⁰, ki bu savı tüketim malı üreten sanayilerin toplamı için de ileri sürebiliriz²¹, özellikle dayanıklı tüketim malları üretiminde bu dönemde yaşanan artış çok ciddi oranlardadır.²² Türkiye bu bağlamda iç piyasasının olanaklarını en çabuk tüketen ülkelerden biridir. Bunu piyasa büyüme hızlarına baktığımızda da görebiliriz. Türkiye'de bu oran 1974-1979 için yüzde 67 ile ilk sıradadır.²³ Krizi anlamak için yaptığımız ayrımda ikinci önemli vurgu ise, üretimin, kar oranlarının daha yüksek olduğu sermaye yoğun mallara kaydırılabilmesidir. Üretimin bileşimindeki bu kayma, daha yüksek bir teknoloji gerektireceğinden, bu geçişi sağlayabilmek için daha fazla döviz ihtiyacı duyulacaktır. Ancak bu döviz ihtiyacının karşılanmasını sağlayacak bir sanayi yapısının varolmamasıdır ki, özellikle tüketim mallarında ihracatı arttırmak istemenin ve 1980 sonrası uygulanan ihracata yönelik sanayileşme stratejilerinin temelinde yatan önemli bir nedeni de oluşturmaktadır. Sermaye yoğun mallardaki artan ithalat bağımlılığı, ithalatın gerek dünya kapitalizminin içine girdiği kriz koşullarının olumsuz etkisiyle ama daha da önemlisi, döviz kazanarak, ithalatı finanse edebilecek bir üretim yapısının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle üretimi olumsuz etkilemiştir. İşçi dövizleri ve IMF kredilerinin görece olarak önemsiz kalması veya gerçekleşmemesi bu olumsuzluğu derinleştiren diğer etkenler olmuştur.²⁴ Görüldüğü üzere, 1980 dönüşümünün gerçekleşebilmesi, iç sermaye birikiminin belli bir aşamaya gelmesini gerektirdiği gibi aynı zamanda bu birikim sürecinin tıkanması sonucu gündeme gelmiştir. Ancak çalışmayı bu iki vurgu ile noktalarsak, önemli bir ayak

eksik kalmış olacaktır. O da kapitalist sistemin 1970'li yıllarda içine girdiği kriz koşullarından çıkabilmek anlamında, yeni liberal politikaların uygulamaya sokulması ve uluslararası kurumlar vasıtasıyla diğer ülkelerin bu sürece içerilmesi çabasıdır.²⁵ Sermayenin değersizleşmesinin önüne geçebilmek adına, sermayenin tüm biçimlerinin artarak uluslararasılaşması dinamiği, bu yeni sürecin temel mantığını oluşturmaktaydı. Oluşturulmaya çalışılan yeni liberal piyasa düzeninin talep ve gereksinimleri, sermayenin küresel ölçekte mümkün olan en az engelleme ile hareket edebilmesini amaçlamaktaydı. 1980'den bugüne Türkiye'ye baktığımızda da, küresel ölçekte oluşturulmaya çalışılan bu yeni liberal piyasa düzenine uyum çabasının örneğini oluşturan birçok uygulamanın varlığı görülebilir. Artık Türkiye'de tarihsel olarak belirli bir aşamaya gelmiş öznelerin, küreselleşme süreci ile bütünleşme çabası içerisinde sermayenin uluslararası döngüsüne, sermayenin tüm biçimleri bağlamında eklemelenme çabasının izlendiği görülmektedir.

Bu çalışmada bir başlangıç olarak, 1980 dönüşümünün, alternatif bir analizinin temel bileşenleri oluşturulmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre süreç, devlet, iktisat politikaları, kişilerin etkinliği veya dışsal belirlenim bağlamında değil, kapitalist sistem için zorunlu bir ilişki olan sermaye birikim sürecinde yaşanan gelişme ve farklılaşmalar bağlamında ele alınmalıdır. Bu analiz "iç" ve "dış" dinamiklerin birlikte ele alınmasını gerektirir. Bize göre, 1980 dönüşümünün nedenleri de, iç sermaye birikim süreci, kriz ve sermayenin uluslararası toplam döngüsü ile bu değişkenlerin iç içe geçmiş ilişkileri bağlamında ele alınmalıdır.

Oluşturulmaya
çalışılan
yeni
liberal
piyasa
düzeninin
talep ve
gereksinimleri,
sermayenin
küresel
ölçekte
mümkün
olan
en az
engelleme ile
hareket
edebilmesini
amaçlamaktaydı

dipnotlar:

- 1) Türkiye kapitalizminin gelişim sürecinin bütünlüklü bir tahlilinin yapılması açısından sermaye birikim mekanizmasının önemine vurgu için F.Ercan 2002, H.Gülalp 1987, 1993. Birikim mekanizmasının Türkiye'de devlet, iktisat politikaları, kurumlar gibi süreç ve kavramlar üzerindeki biçimlendirici etkisine vurgu için H.Gülalp 1987, 1993, G.Tüzün 1981, M.Türkay 1999
- 2) Bkz, A.Buğra 1997, s.98 ve E.Soral, 1974, s.36
- 3) Bkz. C.Alpar, 1980, s.183
- 4) Bkz, A. Eralp, 1981, s. 619
- 5) Bkz, H. Gülalp, 1980, s.50
- 6) Belirtmek gerekir ki, bu çalışmada, ithal ikamecilik özerk bir devletin uyguladığı bir strateji değil, sermayenin uluslararasılaşmasının bir aşaması olarak değerlendirilmektedir. Bu yönde bir ele alış için bkz, C.Bina and B. Yaghmanian, 1991
- 7) Bkz, C.Alpar, 1980, s.180

- 8) C.Alpar, 1980, s.181
- 9) TÜSİAD 1982, s.33-34
- 10) E.Manisalı 1975, s.52
- 11) Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma 1966, s.44, 45,52
- 12) C.Alpar, 1980, s.181
- 13) Bu oranlar, Türkiye'yi örneğin L.Amerika ülkeleri ile karşılaştırıp, Türkiye'de yabancı sermayeyi önemsiz bir değişken olarak gören çalışmalara karşı, Türkiye'de de yabancı sermayenin önemli bir değişken olduğunu göstermektedir. Karşılaştırmalı analizler muhtakak önemlidir, ancak gelen yabancı sermayenin özellikle girdiği alanlarda yarattığı etkiler de dikkate alınmalıdır. Örneğin Türkiye'de yabancı sermaye, kar oranlarının en yüksek olduğu sektörlerde en geniş ciroya sahip olabiliyorsa, burada yabancı sermaye önemsiz bir değişken olarak düşünülemez. Veriler, U.Korum 1977, s.91-93

- 14) U.Korum, 1977, s.91-93
 15) U.Korum, 1977, s.91
 16) N. Yıldırım, 1978, 131-132
 17) Örnek olarak, imalat sanayi artış oranlarına bakıldığında, bu dönemdeki yüksek oranlar görülebilir. Buna göre rakamlar, 1954-62 için yüzde 7.6, 1963-77 için yüzde 10.2'dir. Bkz; Ş.Pamuk ve R.Owen 2002, s.337
 18) 18 1970'li yılların sonlarında yaşanmış olan bu krizin nedenleri ile ilgili olarak yapılan çalışmaların ele alındığı bir çalışma için Bkz; K. Yılmaz 2003 yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bir başka toplu ele alış için K.Ebiri, 1980.
 19) Krize ilişkin yapılacak tespitler, büyük oranda F.Ercan 2002'den geliştirilmiştir.

kaynakça:

- Alpar, Cem. **Çok uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Üçüncü Baskı, Ankara: Turhan Yayınları, 1980
 Altvater, Elmar. **Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği**, Çev: Nail Satlıgan, **İktisat** 1999, 396 ss.44-55 ayrıca **İktisat** 1984,241
 Bina, Cyrus ve Behzad Yaghamanian. **Post-war Global Accumulation and the Transnationalisation of Capital** & Class 43, Spring, ss.107-130
 Buğra, Ayşe. **Devlet ve İşadamları**, Çev: Fikret Adaman, İkinci Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997
 Bulutay, Tuncer. **Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler**, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayısı, Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı, 1960-1980, s.493-541
 Ebiri, Kutlay. **"Turkish Apertura" ODTÜ Gelişme Dergisi**, 7, (3/4), 1980, s.209-254
 Eralp, Atilla. **"Türkiye'de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye" ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1980, s.613-635
 Ercan, Fuat. **"Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi - I, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi"** **Praksis**, Kış 2002, 5, s. 25-77
 Güllalp, Haldun. **"Türkiye'de İthal İkamesi ve Dış Açılma" ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1980
 Güllalp, Haldun. **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, İkinci Baskı, Ankara: Yurt Yayınları, 1987
 Güllalp, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, Birinci Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 1993
 Korum, Uğur. **Türk İmalat Sanayi ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme**, Ankara: SBF Yayınları, 1977
 Manisalı, Erol. **"Türkiye'de Sanayileşme İhracat İlişkileri" Türkiye İhracatında Gerileme Sebepleri ve Buna Karşı Alınacak Tedbirler Semineri**, İstanbul, 6 Mayıs 1975, İktisadi Araştırmalar Vakfı, 36-1975 s.49-63

Belirtilmelidir ki böyle bir çalışmada detaylı bir kriz analizi yapılamayacağı için, daha ziyade 1970'li yılların sonlarında yaşanan bu kriz sürecini anlamak için öne çıkartılması gerektiğini düşündüğümüz temel değişkenleri ve bu değişkenlerdeki değişimleri ele aldık.

- 20) Bkz, A.Meriç, 1989, Tablo I, III, V
 21) Bkz; M. Yaşa vd..1979
 22) Bkz, TÜSİAD, 1979
 23) Bkz, TÜSİAD, 1979
 24) Özellikle kriz sürecinde işçi dövizlerinin önemine ilişkin olarak T. Bulutay 1981 ve özellikle geciken IMF kredilerinin kriz sürecine etkisi için F. Şenses 1998
 25) Bkz E. Altvater, 1984,1999

Meriç, H. Arzu. **"İhracata Katkısı Yüksek Sanayi Dallarında İhracat - Üretim - İç Talep İlişkisi, Türkiye 1970-1987"** MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989

Owen, Roger ve Şevket Pamuk. **20. Yüzyılda Orta-doğu Ekonomileri Tarihi**, İstanbul, 2002, Sabancı Üniversitesi Yayınları

Soral, Erdoğan. **Özel Kesimde Türk Müttebbisleri**, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayınları, 1974

Şenses, Fikret. **"Kriz, Dış Yardım ve Neoliberal Politikalar" Toplum ve Bilim** 77, Yaz, 1998, s.29-43

Türkay, Mehmet. **"Uluslararası Sistemle Entegrasyon Süreci Olarak Kalkınma"** MÜ İİBF İktisat Bölümü İktisat Yazıları Yayın No:1998-005-2

TÜSİAD, **The Turkish Economy 1979**, İstanbul 1979

TÜSİAD, **1982 Ortalarında Türk Ekonomisi 1982**, İstanbul: 1982

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, **Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma 1966**, Ankara: 1966

Tüzün, Gürel. **"Bunalım, Ekonomi Politikaları, Planlama ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi"** **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayısı, Türkiye'de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı, 1960-1980, s.3-19

Yaşa, Memduh vd.... **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1979

Yıldırım, Nuri. **"Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı 1968 ve 1973 Yılları"** **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1978-20

Yılmaz, Koray. **"İkinci Dünya Savaşından 1980'e Türkiye'de Sermaye Birikim Süreçleri"** MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003.

dijital bölünme

"Bilgi çağı" ya da "Bilgi toplumu" kavramları ile bilginin farklı olgularında ülke ekonomilerinde yerini almakta üretim süreçlerinde önemleri giderek artmaktadır.

Prof.Dr. Hacer Ansal'la, İktisat Dergisi adına Kurtar Tanyılmaz ile Fuat Ercan "Digital bölünme" olgusu üzerine söyleşi gerçekleştirdiler. Kendilerine çok teşekkür ederiz.

• **İktisat Dergisi** - Dijital bölünme olgusu, dünya ekonomisini nasıl etkiliyor?

• **Hacer Ansal** - "Dijital bölünme ne? ve bu bölünmede hangi ülkeler nereye düşüyor ve Türkiye bunun neresinde kalıyor?" diye baktığımızda, bilgiye ulaşılabilirlik açısından herşeyden önce bir teknik altyapı gereksinimi olduğu ve bu gereksinimi karşılayıp bilgiye ulaşma konusunda ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğunu görüyoruz. Biliyorsunuz, son dönemlerin gözde -hatta moda- kavramlarından biri de "bilgi toplumu". Bilgi toplumunun ne olduğu herkes tarafından farklı algılanıyor, dolayısıyla çeşitli tanımları olsa da ve bizim en genel algılanış biçimine itirazlarımız da olsa, bu kavramdan yola çıkarak, literatüre baktığımızda, özellikle son okuduğum çalışmalarda, bilginin yüzyılımızın en önemli ögesi olarak algılandığını, en önemli üretim faktörü haline geldiğinin iddia edildiğini görüyoruz. Ben doğrusu, bilgi ne zaman önemsiz oldu, nasıl birden önem kazandı, bunları kavramakta zorluk çekiyorum; çünkü koskoca bir yüzyıldan söz ediliyor ve bilgi 20. Yüzyılın en önemli gelişmesi olarak algılanıyor. "Daha önce bilgi önemsizdi de, şimdi birden bire mi önem kazandı, ya da önem kazanmasının ve ön plana çıkmasının nedenleri ne?" diye biraz bakmaya çalıştım. Nereden çıktı bu bilgi toplumu, enformasyon toplumu, bilginin önemi, bilgi üretimi, bilgi yönetimi? Son dönemlerde sürekli bu konular etrafında yapılan çalışmalar görüyoruz. "Esas itibarıyla dünya ekonomik kriziyle ilişkilendirebilir miyiz?" diye sorduğumuzda,

1970'lerden bu yana dünya kapitalizminin içine girdiği ekonomik krizle birlikte, uluslararası pazarlarda rekabetin büyük ölçüde

şiddetlendiği ve artan rekabetin ülkelerin sanayilerini yeniden yapılanmaya zorladığını, sermayenin içinde bulunduğu krizden mikro-elektronik bazlı teknolojileri üretim süreçlerine adapte ederek ve Post-Fordist diye adlandırılan yeni iş örgütlenme modelleri uygulayarak çıkmaya çalıştığını görüyoruz. Bu yeni organizasyon sistemlerinin başarıya ulaşmasında mikroelektronik gerçekten çok önemli payının olduğu çok açık. Bu bağlamda, bilginin üretimi, yönetimi konusuna da birden bu kadar önem atfedilmeye başlandığı görülüyor. Özellikle, Japon şirketlerinin organizasyonel bilgi üretimi konusundaki becerileri ve sergiledikleri büyük başarı, bilgi toplumu, bilgi üretimi, bilgi yönetimi konusunda bir fetişleştirme, mistifikasyon ya da popülarite diyebileceğim bir vurgu yarattı diye düşünüyorum. Buna İtalyan modeli olarak Benetton gibi firmaların başarılarını da örnek olarak ekleyebiliriz.

Evet, bilgi önemli; bilginin üretilmesi, yönetilmesi için de bilgi teknolojileri, bilişim teknolojileri önem kazanıyor. Bunun için de ciddi bir altyapı gereksinimi var. Ayrıca, altyapıyı sağlamak da yetmiyor, bu altyapıyı kullanabilirlik önemli. Kullanabilirlik ise; enformasyona uzanma, enformasyonu elde etme, bir işlem-den geçirme, sonra da bunu kendi faaliyetleri-

Bilgi
ne zaman
önemsiz
oldu,
nasıl
birden
önem
kazandı,
bunları
kavramakta
zorluk
çekiyorum

ne yönelik olarak kullanabilme becerisine bağlı. İşte ülkeler arasında bu beceri açısından "Dijital bölünme" dediğimiz büyük bir farklılık, eşitsiz gelişme var. "Dijital bölünmenin" dünya ekonomisi açısından önemi burada. Ekonomik gelişme açısından ülkeler arasındaki eşitsizliği daha da olumsuz etkilemesi ve uluslararası iş bölümünde yaratacağı olumsuzluklardan dolayı çok önemli.

• **İktisat Dergisi** - Hocam son çalışmanızdan (Oktar Türel'e Armağan Kitap) hareketle şöyle bir soru sorabilir miyiz? Bilgi toplumu kavramlaşması gündeme geldiği dönemden itibaren Türkiye'de de bu kavramlaştırma özel bir yere sahip oldu. Oldukça farklı çevreler bilgi toplumu için gerekli düzenlemelerin yapılması üzerinden analizler yapıyorlar. Düşünceler ve söylemler üzerinde etkili olan bu düşüncenin gerçeğe yansması yani dışa yönelik açılma politikalarının gerçekleştiği dönemde bu yönde bir dizi gelişme oldu mu? Bu tarz bir bilgiyi ise ancak başka ülkelerde gerçekleşen dönüşümlerle yapılacak karşılaştırma açığa çıkaracaktır. Dünyanın herhangi bir ülkesindeki teknoloji yönelimli gelişmeler yani bilgi toplumuna yönelik gelişmelerin hızıyla Türkiye'deki gelişmelerin hızı arasında bir karşılaştırma yapılabilir mi?

• **Hacer Ansal** - Bunu yapmak çok zor; çünkü belirli bir zaman süresi için tüm verileri ulaşılamıyor. Yani "1995'te teknolojiye ulaşma ve kullanma açısından durum şuydu, mesela 2000'e gelindiğinde böyle oldu" diyebilmek için, zaman içinde aynı verilerle bütün ülkeleri kıyaslamak çok çok zor. Ancak bir fotoğraf çekildiğinde, Türkiye'yi de biraz oturtabiliyoruz oraya ve ortaya çıkan manzara hiç de iç açıcı değil. "Peki, bu dijital bölünme niçin ortaya çıktı?" diye baktığımızda, özellikle bizim gibi gelişmekte olan ülkeler için devletin üstlendiği rolün önemi çıkıyor ortaya.

• **İktisat Dergisi** - Devletin bu alana müdahalesi gerekiyor.

• **Hacer Ansal** - Evet, devletin teknik altyapıyı sağlama açısından yatırımlarda bulunması zorunlu. Sadece o da değil, bu teknik altyapıyı kullanabilecek insan kaynağını yetiştirmek de devletin işi bir yerde. Fakat özellikle '80'lerden bu yana bu neo-liberal söylemin çok egemen olmaya başlamasıyla birlikte çelişik bir durum söz konusu bence; devlet hâbire küçültülmeye çalışılıyor. Ancak devlet küçültüldüğünde, bütün elindeki ekonomik araçlar elinden alındığında, bütün bunları yapabilecek bir devlet kalmıyor ortada; devletin bu kaynak

dağılımını sağlayabilecek, bir kalkınma planı, bilim ve teknoloji politikaları geliştirerek bunları istikrarlı ve kararlı bir şekilde uygulayabilecek araçları elinden alındığında, devletten de fazla bir şey beklenemez. Devlet bunu yapamaz hale gelince, o zaman kim yapacak? Yani Türkiye'de durum biraz böyle gibi geliyor bana. Buda tabii firmaların rekabet gücünü dolayısıyla da Türkiye'nin ekonomik gelişmesini çok etkiliyor.

• **İktisat Dergisi** - Yani burada dönem açısından bir çelişki ile karşılaşyoruz, egemen anlayış bir yandan kamu harcamalarının kısıtlanması devletin üretim, dolaşım alanından çekilmesi yönündeyken ve pratiklerde bu yönde gerçekleşirken, devletten bu yönde müdahaleler beklemek ya da istemek açıklanması gereken çelişkileri içinde barındırıyor.

• **Hacer Ansal** - Tabii, ama hangi devletlerde söz konusu bu? IMF ve Dünya Bankasına borçlanmış ve bunun karşılığında da onların çeşitli dayatmalarıyla karşılaşan devletlerde... Halbuki diğer bazı ülkelerdeki gelişmelere baktığımızda, Japonya, Kore dışında da, örneğin İskandinav ülkelerine baktığımızda, bambaşka bir manzara çıkıyor karşımıza; özellikle '90'larda inanılmaz bir yatırım var, son derece bilinçli ekonomik politikalar, sanayi ve teknoloji politikaları güdülmüş. Nokia, Ericsson gibi son dönemlerdeki ön plana çıkmış firmalara baktığımızda ve İskandinav ülkelerindeki bu altyapıya baktığımızda, devlet müdahalelerinin ve desteğinin ne kadar ciddi boyutlarda olduğu apaçık görünüyor. Yani bize devletin küçültülmesi vaaz edilirken, onlar küçülüyor ki buna ABD'de dahil.

• **İktisat Dergisi** - "Ele verir talkını, kendi yutar salkımı" oluyor biraz.

• **Hacer Ansal** - Evet, biraz öyle oluyor gerçekten. Bize o tür dayatmalar söz konusu ve liberal söylemde, "devlet hiçbir şeye karışmasın, yani ekonomik faaliyetlerde devlet müdahalesi olmasın" diye başlayıp bütün bir plan-programı da rafa kaldırdığımız anda, bunun yansımaları çok çeşitli olabiliyor. Ben, dijital bölünmedeki Türkiye'nin yerine baktığımda, durumu böyle görüyorum. Yani küçülen bir devlet, elinden araçları alınmış bir devlet, borç idaresi ve para politikası dışında bir kalkınma politikası, stratejisi olmayan bir devlet, dünyadaki gelişmeleri gereğince takip edip "Türkiye'nin bilim-teknoloji politikaları, sanayileşme politikaları ne olmalıdır?" diye bir uygulamaya geçmemiş bir devletin sonucu da bu olur, baş-

İskandinav
ülkelerindeki
bu
altyapıya
baktığımızda,
devlet
müdahalelerinin
ve desteğinin
ne kadar
ciddi
boyutlarda
olduğu
apaçık
görünüyor.
Yani
bize
devletin
küçültülmesi
vaaz
edilirken,
onlar
küçülüyor ki
buna
ABD'de
dahil

ka türlü de bir şey beklenemezdi, yani doğal bir sonuç bu diye düşünüyorum.

• **İktisat Dergisi** - Orada bir de şöyle bir çelişki oluyor. Bir yandan deniliyor ki, "Türkiye'nin teknoloji yoğun ilerlemeyi gerçekleştirmesi lazım, artık teknoloji yoğun sektörlerle yönelmeli. Burada tabii ki bilişim sektörü çok önemli rol oynuyor. Öte yandan Türkiye bilişim sektörüne yön veren, aralarında Ali Koç'un da bulunduğu birçok kişi açık açık "Devlet bize sahip çıkmalı, devlet desteklemeli, her şey özel sektörden beklenmemeli" diyorlar. Aslında burada böyle bir çelişki var.

• **Hacer Ansal** - Evet, tamamen öyle. 1980'lerden bu yana, yani ekonomide neo-liberal söylem egemen olmaya başladığından bu yana karşılaştığımız durum bu. Çeşitli işveren sendikaları, kuruluşları, hep serbest piyasa ekonomisi, liberal ekonomi taraftarı gözüküyorlar, ama ondan sonra "Aman, bizim sektörü koruyun, destekleyin, teşvik verin, yoksa bizim sektör çöker" diyorlar. O zaman ne istediğinizi de bilmeniz gerek; yani liberal ekonominin ne anlama geldiğini, serbest pazar ekonomisinin ne anlama geldiğini de iyi bilerek konuşmak lazım. Politikaların da ona göre oluşturulması lazım, hem firma bazında, hem sektör bazında, hem genel ülke ekonomisi bazında. Yani "Biz, liberal ekonomiden yanayız, pazar ekonomisinden yanayız" demenin sektör bazında ne anlama geldiğini, artık teşvik ve koruma istenmemesi gerektiğini de bilmeleri lazım, gerçekten çok büyük bir çelişki bu.

Devletin küçülmesi konusunda da dikkat ederseniz, hepsi devletin küçülmesinden yana, ama devletin küçülmesinden ne anladıkları, küçülen bir devletten nasıl bir koruma ve destek bekledikleri de belirsiz. Ya bunları istemezsiniz, ya da "Ben küçük devlet istiyorum" derken onun tanımını yaparsınız. "Küçük devlet, şu şu açıdan küçük, şu şu açıdan da büyük" dersiniz, ama öyle bir tanımlama da yok. Yani havada uçan kavramlar içindeyiz hep, buna bilgi toplumu kavramı da, bilginin ne olduğu kavramı dahil. "Bilginin tarifini yapar mısınız?" diye sorun; firma yöneticilerinden, akademisyenlerden, sokaktaki adamdan çok çok farklı şeyler çıkar. Hiç kimse bilginin ne olduğu konusunda da anlaşmış değil, genel olarak enformasyon-bilgi arasındaki farkın da kavranmış olduğunu sanmıyorum.

• **İktisat Dergisi** - Şöyle bir şey de var: Biraz önce Finlandiya örneğini verdiniz; cep telefonları piyasasına baktığımızda Nokia'nın ve benzeri firmaların tamamıyla pazar payını el-

lerinde tuttıklarını görüyoruz; fakat öte yandan gelişmekte olan ülkeler de -yazılımda Hindistan veyahut da Çin- boş durmuyorlar. Şöyle -yeni bir dergide okudum bunu- bir gelişme de var: Nokia, Siemens ve saire gibi firmaların karşısında mesela Güney Kore'den Samsung giderek güçleniyor. Ama bunun yanı sıra, mesela bu büyük şirketler aynı zamanda Çin'e de büyük yatırımlar yapıyorlar. Fakat giderek de orada satışlarının ve kârlarının düşme eğiliminde olduğu gözlemleniyor; çünkü Çin firmaları, oradaki yerli firmalar, bu şirketlerin yan sanayileriyle işbirliğine giderek, bir şekilde o teknolojiyi ithal ediyorlar. Bu tamamıyla devletin desteğiyle oluyor, yani Çin devletin izlediği gizli politikalarla; Çin devletin bunlara verdiği imkânlar, teşviklerle ve şu anda özellikle Çin için söyledim bunu, bu büyük firmalar ciddi bir rekabet karşısındalar. Yani bir yandan da bu devletler tarafından bu dayatmaları tam kabul etmiyorlar gibi. Onun için belki Türkiye'nin durumu biraz hazin... Yani dayatma dediniz ya, IMF, Dünya Bankasının yaptığı dayatma; mesela Çin örnek olsun diye söyleyeyim, başka bir alanda bakacak olursak, ABD bas bas bağıyor, "devalüe et paranı" diye, onu da yapmıyorlar, ama başka bir alan. Bu alanda da el altından sürekli bir Çin cep telefonu şirketlerinin desteklenmesi var.

• **Hacer Ansal** - IMF ve Dünya Bankasının dayatmalarını bazı ülkeler kabulleniyor, ama benim gördüğüm kadarıyla bazı ülkeler de kendi işine bakıyorken bir tarafta da bizim gibi hakikaten eli kolu bağlı bir vaziyette o politikalar yönünde hareket edenler var. Çin örneği, çok ilginç bir örnek gerçekten. Yani Uzakdoğu ülkelerinin birçoğu öyle, Malezya'nın 1997 mali krizinden sonra izlediği politikalar, kısa dönemli para akışının / sıcak paranın kontrolü için getirilen birtakım önlemler herkese örnek oldu biliyorsunuz, ama Türkiye bunu yapamıyor mesela.

• **İktisat Dergisi** - Bu aşamada geliştirdiğimiz ilk ve en önemli reaksiyon: dışarıdan birileri bizi yönlendiriyor oluyor. Eğer önüne geçerek engelleyemediğimiz bir dış dünya var ise o zaman "ulusal düzeyde ülkenin çıkarlarını ortak bölen bir politika üretilebilir mi" sorusu önem kazanıyor. Böyle bir soruya cevap vermeye çalışanlar arasında bir abartı olarak G.Kore örneği-miti öne çıkartılıyor. Özellikle bu mitin sol düşünceler içinde bir **G.Kore solculuğu** diyeceğimiz duruma kadar vardığını görüyoruz, denetleyen-müdahale eden ve bu anlamda bilimsel gelişmelere ayak uyduracak

Devletin
küçülmesi
konusunda da
dikkat
ederseniz,
hepsi
devletin
küçülmesinden
yana,
ama
devletin
küçülmesinden
ne anladıkları,
küçülen
bir devletten
nasıl
bir koruma ve
destek
bekledikleri de
belirsiz

teknolojileri bir "ulusal ortak iyi" adına harekete geçiren ve devleti öne çıkaran bir durum. Türkiye'de "ulusal bir bilim politikası", "altyapıyı geliştirecek bir bilim politikası" oluşturabilmek için, bilim politikasını oluşturacak bürokratlar, sermayenin büyük, orta ve küçük ölçekli grupları, ülke içi pazar için üretim yapanla uluslararası pazar için üretim yapan yada ticaret ile uğraşan ile üretimle uğraşan kesimleri ortak bir zemin ve ortak bir gelecek inşa etmek üzere bir araya getirebilir miyiz? Yok bu kesimler dışında devleti devlet olarak tüm baskı aygıtlarını harekete geçirerek herkes için ortak iyiyi **bilen ve bunun gereklerini yerine getiren bir devlet mi?**

Diğer yandan kısaca şunu ifade etmemiz gerekiyor: "Uluslararası sermaye, para ve sermaye hareketleri o kadar ülkelerin içine alındı ki, ülkenin kendi içinde kendini bütünleştirecek üretim, para ve ticari döngüleri iyice dünya ölçeğinde gerçekleşen döngülerle eklendi. Bu anlamda ülke içinde üretim-dolaşım döngüleri paramparça oldu. Bu olanlardan sonra "ulusal bilim politikası" ya da "ulusal ortak iyiyi" sağlayacak kontrol edecek mekanizmalardan bahsetmek zor olsa gerek.

• **Hacer Ansal** - Kontrolü kaçırdı demek istiyorsun...

• **İktisat Dergisi** - Her kesimin kendi ihtiyacı doğrultusunda talepleri oluşuyor. Bu talepleri hayata geçirecek araçları da geliştiriyorlar. Örnek olarak otomotiv sektöründe üretimle uğraşan bir grup aynı zamanda otomotiv ithalatı ile de uğraşıyor. Daha da önemlisi ihracatla da meşgul oluyor. Bu durumda döviz rejimi ile ilgili bir politika değişikliğinde bu grubun alacağı tavır ne olacak. Ya da gelişmiş teknolojiye dayalı ürünlerin ithalatında uzmanlaşan kesimlerin, bu ürünlerin ülke içi üretimine ağırlık verilecek bilim politikalarına karşı tavrı nasıl biçimlenecek.

• **Hacer Ansal** - Ama bu çatışmayı gözölürüz, gazetelere yansıyor zaten.

• **İktisat Dergisi** - Örneğin otomotiv sektörüne baktığımızda, Türkiye'nin ihracatta en önemli sektörlerinden bir tanesi biliyorsunuz; ihracatta bayağı artış var, ama bir yandan da ithalat yüzde 67'ye gelmiş vaziyette.

İthalatı yapan firmalar, bakıyorsunuz ağırlıklı olarak Ford, Renault, Tofaş/Fiat yani ihracat yapan firmaların aynı.

• **Hacer Ansal** - Maliyetleri etkileyen en önemli faktörlerden biri de işçilik girdisi diye baktığımızda, döviz kurlarından bağımsız ola-

rak bir tek kontrol altında tutabilecekleri işçilik maliyetleri ve habire onun üstüne gidiliyor. İthal girdi çok ucuzladı. İthal girdi ucuzladığı sürece de ihracatı ithal girdi kullanarak sağlamaya çalışma arttı. Ama bu, ulusal sanayi açısından ne anlama geliyor, yani ithal ettiğimiz malların hacmi arttıkça, bu bizim sektörlerimizi nasıl etkiliyor? bunu iyi irdelemek lazım gerçekten.

• **İktisat Dergisi** - Özellikle teknoloji yoğun alanlarda girdi kullanımı yada bilfiil teknoloji yoğun ürün için dış dünyanın olanaklarından yararlanma, kullanma ülkede teknoloji geliştirme yeteneğini önemli ölçüde aşağıya çekiyor.

• **Hacer Ansal** - Doğru ama daha teknoloji geliştirme aşamasından önce, dışarıdan teknoloji ithali ile teknolojik yenilenme / modernizasyon ile uluslararası rekabet gücü kazanma konusunda da işler bir hayli yavaş geliyor Türkiye'de. Şöyle, genel olarak Türkiye'de ne oldu diye baktığımızda, 1980'de ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsendikten biraz sonra ihracatımız arttı, çok da büyük bir sıçrama gösterdi, ama hep biliyoruz, ucuz emeğe dayandırılarak (reel ücretlerin aşağıya çekilmesi ile) ve devalüasyonun getirdiği birtakım avantajlardan yararlanılarak ihracat arttı. Ancak ücret artışları belli bir seviyeye geldikten sonra, '88 seçim ekonomisinin de etkisiyle biliyorsunuz '89'dan sonra ücretlerdeki artış sıkıştırmaya başladığı zaman, teknolojik yatırımlara gidilmeye başlandı. Yani "sadece ucuz emeğe dayanarak ihracatımızı arttıramayacağız, teknolojik modernleşmeyi de sağlamamız, kaliteyi arttırmamız lazım" anlayışını '89'dan itibaren modernleşme çabaları ile görüyoruz. Ondan sonra 1994'de malum kriz, duraksama, ondan sonra arada hafif böyle bir teknolojik yatırıma doğru gitme olacaktı gibi olurken, yeni bir kriz, tekrar...

• **İktisat Dergisi** - Ucuz emek önemli, ama emeğin de verimini arttırmak zorundasınız.. Ucuz emek üzerine yaptığınız rekabet; yani emek verimini arttıracaksınız, daha fazla emeği kullanacaksınız. Ancak sizin ODTÜ Gelişme Dergisi'nde çıkan "Tekstil Sektörü" ne ilişkin çalışmanızda ilginç bir veri vardı, o da şu: Türkiye'de tekstil sektöründeki teknolojik gelişme kapasitesi, uluslararası düzeyde karşılaştırdığımızda muazzam yenilenme içinde olduğunu görüyoruz. Uluslararası standartlarda makinelerin girişinde bir artış oldu..

• **Hacer Ansal** - Evet. Teknolojik olarak gelişkin en son makinelere '80'lerin sonunda yatırım yapılmaya gidildi, yani modernleşme

Teknolojik
olarak
gelişkin
en son
makinelere
'80'lerin
sonunda
yatırım
yapılmaya
gidildi,
yani
modernleşme
'80'lerin
sonundan
itibaren
başladı

'80'lerin sonundan itibaren başladı, daha önce değil.

• **İktisat Dergisi** - Bazı sektörler, mesela yine elektronik sektöründe daha önce bakıyorsunuz, iki şey bir arada gidiyor: Bir taraftan ölçek ekonomilerinden bahsediyorsak, aslında bayağı bir teknoloji altyapısını oluşturan az sayıda büyük firma var. Diğer taraftan da...

• **Hacer Ansal** - Eşitsiz gelişme, doğru.

• **İktisat Dergisi** - Yani çok genelleyerek ifade ettiğimizde, emek üzerinden dediğinizde, olayın bir tarafı bu. Diğer yandan bazı sektörlerde ise yoğun teknoloji isteyen gelişmeler oluyor. Örnek olarak tüketim elektroniğinde Profilo ya da Vestel'in gerçekleştirdiği değişimler.

• **Hacer Ansal** - Beko / Arçelik de öyle; girdip baktığımızda, çok etkileyici.

• **İktisat Dergisi** - Üretim düzeyinde ara girdiler itibarıyla baktığımızda Arçelik veya Vestel için bile aslında ciddi bir bağımlılık söz konusu.

• **Hacer Ansal** - Doğru, gerçekten de birçok firmanın son zamanlardaki ihracat başarısı tamamen buna da bağlı. Yani döviz kurundan dolayı ucuz girdi ithal ediyorlar ve ihracatlarını da buna dayandırıyorlar. O zaman bunun yan sanayiine yansımaları ne oluyor, buna da bakmak çok önemli. Ölçek açısından dezavantajlı bir yan sanayimiz zaten modernleşemiyor, o zaman acaba en azından bir kısmı bu yarıştan yavaş yavaş çekilmek zorunda mı kalacak?

• **İktisat Dergisi** - Yabancı yan sanayi firmaları da belirleyici olmaya başlıyor...

• **Hacer Ansal** - Evet, yabancı yan sanayi firmaları işin içine giriyor ya da bazı yan sanayi firmaları, yabancı yan sanayicilerle "joint venture" şeklinde birtakım anlaşmalara gidiyorlar. Ama ne kadar oluyor bütün bunlar, yani genelde yan sanayinin durumu nedir? Ayrıca her sektörün yan sanayii farklı, özellikleri de farklı. Onun için böyle çok genel şeyler söylemek de sakıncalı, sektörden sektöre çok çok farklı özellikler gösteriyorlar. Ancak bu döviz kurunun reel sektöre etkisi ne oluyor, ithalat-ihracat ve saireye baktığımızda, benim kaygım şu: Gerçekten ucuz girdi, ithal girdisi olarak ihracatı artırmanın bizim yerli sanayimize etkisi; teknolojik gelişmesine etkisi olumsuz oluyor, dolayısıyla yan sanayimiz çok zor durumda diye düşünüyorum.

• **İktisat Dergisi** - Yine son çalışmanızla bağlantı kuracak olursak, iki olgu birbirleriyle

etkileşimli bir şekilde süreci belirliyor. Birincisi firmaların kendi etkinlikleri açısından bilgi teknolojilerini, bilgi yoğun teknolojileri kullanmaları, iletişim olanaklarını kullanmaları. Diğer yandan tekil firmanın bunu gerçekleştirmesi için ülke düzeyinde bir altyapı ve olanakların geliştirilmesi gerekiyor. Mesela bir firma oldukça gelişkin teknoloji donanımıyla bir meta üretiyor; fakat bunu ulaştırmak için ulaşım teknolojisi gerekiyor. Yani genel olarak o ülkenin teknolojik altyapısıyla tek tek firmaların kendi teknolojik altyapısı arasında bir ayrım yapabilir miyiz? Yani firmalar kendi başlarına bireysel olarak, "buradan biz kurtulacağız" diye yaptıkları etkinliklerle o etkinliklerin gerçekleştiği sosyal çevre, varolan çevre arasında bir gerilimli alan var mı?

• **Hacer Ansal** - Daha oraya bile gelmeden Fuat, yani bir tek firmanın kendi başına bilişim teknolojisini çok iyi kullanabilmesi mümkün değil; çünkü ekonomik-teknolojik ortam çok önemli. Yani kurtarılmış adacıklar oluşturmak olanaklı değil. Ulusal düzeyde bir sistem oluşturulması şart. Mesela Benetton, esnek uzmanlık sistemini en iyi kullanan firmalardan biri olarak bilinir, bir sürü çalışmanın da konusu olmuştur. Gerçekten Benetton, bilişim teknolojisini inanılmaz kullanıyor; perakende satış noktalarından üretim planına bağlantıları o kadar güzel kurmuşlar ki, bir müşteri, herhangi bir mağazada bir şey satın aldığı anda bunun hemen üretim planına yansımaları görülüyor. Bu tabii ki bilişim teknolojisiyle ilişkili bir şey, yani başarısı burada yatıyor. Ama İtalya'da böyle bir altyapı olmasa, bu mümkün olabilir miydi? Peki, 2000'lerin Türkiye'sinde bu altyapı gereğince var mı, bilgiye yeterince ulaşılabilir mi diye baktığımızda, uluslararası karşılaştırmalarda "dijital bölünme" açısından durum çok parlak gözüküyor, üstelik aynı gelişmişlik kategorisindeki ülkelerle kıyaslandığında.

• **İktisat Dergisi** - Fakat Hocam burada yine çelişkili bir süreç yaşanıyor. 1980 sonrasında özellikle devletin küçülmesi yönündeki eğilimlerin etkin olduğu dönemde aslında bir taraftan da mesela İstanbul'u düşündüğümüzde, ulaşım ve iletişim olanaklarını artırıcı yatırım artışları gerçekleşiyor. Özellikle Telekom açısından bu önemli ...

• **Hacer Ansal** - Evet, büyük bir atılım gerçekleştirilmiş; Avrupa ülkeleriyle kıyasladığımızda bile...

Oradan şöyle bir şeye gelmek istiyorum: Mesela en son eğitimle ilgili yaptığımız çalış-

Döviz
kurundan
dolayı
ucuz
girdi
ithal
ediyorlar ve
ihracatlarını da
buna
dayandırıyorlar.
O zaman
bunun
yan
sanayiine
yansımaları
ne oluyor,
buna da
bakmak
çok
önemli.
Ölçek
açısından
dezavantajlı
bir yan
sanayimiz
zaten
modernleşemiyor

mada benim bilebildiğim kadarıyla Türkiye'de hâlâ araştırma-geliştirme faaliyetlerinin yüzde 74-75'i kamu ve devlet üniversiteleri tarafından gerçekleştiriliyor. Üç şey yine gündemimizde: Birincisi, kamusal alanda zaten vergi politikası... vergi alamayan, kendini yeniden üretemeyen bir devletle karşı karşıyayız. İkinci olarak gerçekleştirilecek tüm altyapı olanaklarının gerçekleştirilmesinin maliyeti toplum-sallaştırılıyor. Üçüncüsü özel sektörün özellikle para-sermaye getirisinden yada servetten kaynaklanan vergi-varlıklardan vergi vermeme yönünde kesin bir eğilim var. Buna karşılık özel sektör ar-ge araştırmaları da çok düşük. Gerçekliğe ilişkin olumsuzluklar da tam bu değişkenler dolayında açığa çıkıyor. Özel sektörün bilgi ekonomisi nitelikli üretime yönelik tüm ısrarlı vurgularına karşılık, nitelikli üretime yönelme oldukça düşük düzeyde kalıyor...

• **İktisat Dergisi** - Belki de nefesi yetmiyor, zaten belli bir özkaynak erimesi var, zaten dünya pazarında artan rekabet ortamında sürekli fiyatları düşürmek zorunda kalıyorlar. Bu anlamda bir sermaye yetersizliği söz konusu. Dolayısıyla böyle bir durumda devlet müdahalesi gerekiyor. Ama oradaki çelişki şu: devlet müdahale etmesi lazım, ama devletin müdahale etmesi için kaynağı olması lazım. Devletin kaynağı yok; çünkü halkın zaten büyük bir çoğunluğu düşük gelir düzeyinde tutuluyor, vergilerden zaten vazgeçiyorsunuz, zaten yatırım indirimleri yapıyorsunuz, teşvikler veriyorsunuz, üstelik bir de borçlanıyorsunuz. Borçlandığınız için IMF'ye gidiyorsunuz. Orada bir kısır döngü var.

Oradan kriz konusuna gelirsek, yani 1994, 1999 ve 2001, sürekli krizler var. Bu kriz ortamında dijital bölünme konusu etrafında gerek Türkiye gerek dünya ölçüsünde imkânlar nelerdir, birtakım imkânlar var mıdır; yukarıda değindiğimiz çelişki etrafında bizim gibi gelişmekte olan ülkelere acaba bir çözüm yolu var mıdır? Zira gelişmiş ülkelere de baktığımız takdirde, yeni ekonomi vs. tartışmalarında bu konu sürekli ön planda tutuluyor. Diyelim ki yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması durumunda krizden çıkışı mümkün olabilir mi, bu konudaki öngörüleriniz nelerdir?

• **Hacer Ansal** - Kriz ortamında devletin yapabilecekleri zaten çok sınırlı. Başta krizden bir şekilde çıkmaya çalışmak, ama nasıl çıkılacağı da söz konusu, manevra alanları ne olacak? Ama demin bahsettiğimiz o çelişki çok önemli, yani özel sektörün nefesi yetmiyor, özel sektörün kendi kaynakları ar-ge yap-

maya yetmiyor; çünkü ar-ge de çok pahalı bir şey. Yani bazı sektörlerde bakıyoruz, telekomünikasyon sektöründeki bazı çokuluslu devlerin senelik ar-ge yatırımı, Türkiye milli gelirine yakın, yani 200 milyar dolar civarlarında. Böyle bir ar-ge yatırımlarından söz ederken, özel sektör neyi ne kadar yapabilir? Buna karşın, bizim vergi toplayamayan, sürekli açık verdiği için de, küçültülmeye çalışılan devlet de buna ne kadar el atabilir?

Ama krizden çıkmanın ve istikrarlı bir gelişme yakalayabilmenin tek yolunun yine de devletin ileriye yönelik bilim-teknoloji politikalarının ve buna uygun sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesinden ve kararlı bir biçimde uygulabilmesinden geçtiğine inanıyorum. Yani devletin bir an önce "ulusal inovasyon sistemi" geliştirmesi, bilişim teknolojilerinden yararlanarak, modernleşmeye giderek, mümkün olduğu kadar çabuk bu trene yetişmeye çalışmasının zorunlu olduğuna inanıyorum, başka yolu yok. Ucuz emekle artık hiçbir yere gidilemeyeceğini artık herkes kabul ediyor. Yalnız gereklerinin nasıl yapılacağı konusunda anlaşma sağlanması gerek.

Yalnız şuna da değinmeden geçemeyeceğim: Modernleşme, bilişim teknolojilerinin kullanımı, en son teknolojilerin sektörlerde kullanımından falan bahsederken, gerçekten göz ardı edilmemesi gereken bir konu var iktisatçıların açısından: Bu teknolojiler, yeni istihdam alanları açmadıkları sürece, yani yeni ürünleri üretmediğimiz ve yeni iş alanları açacak biçimde yeni teknolojileri kendimiz üretir hale gelemediğimiz sürece, yeni teknolojiler istihdamı azaltacak, yani sürekli işsizliği arttıracaktır. Bu dünya çapında da böyle. Neoklasik iktisatçıların bu konudaki iddiaları, telafi mekanizmalarının olduğu, yani "yeni bir teknoloji çıktığında, yeni ürünlerin çıktığı ve orada yeni iş alanlarının açıldığı, ayrıca yeni teknolojiyi üreten kesimlerin de yeni iş alanları yaratıyor olduğu gibi benzer telafi mekanizmalarının söz konusu olduğu" iddia ediliyor. Tamam, gelişmiş ülkelere bu mekanizma çalışıyor olabilir, ama gelişmekte olan, bizim gibi ülkelere baktığımızda, hangi yeni teknolojiyi kendimiz üretiyoruz biz, hangi yeni teknolojiyle ortaya çıkmış yeni ürünleri üretiyoruz? Yani yeni iş alanlarının açılması son derece sınırlı. Ama bunun yanında mevcut sektörler modernleştikçe, yeni teknolojiler emeği ikame ediyor. Dolayısıyla, teknolojik gelişmeler adapte edildiği sürece istihdam azalacak, bunu göz ardı etmenin ya da kabul etmemenin bir yararı yok

Krizden
çıkmanın ve
istikrarlı
bir gelişme
yakalayabil-
menin
tek
yolunun
yine de
devletin
ileriye
yönelik
bilim-teknoloji
politikalarının ve
buna
uygun
sanayileşme
stratejilerinin
geliştirilme-
sinden ve
kararlı
bir
biçimde
uygulabilme-
sinden
geçtiğine
inanıyorum

ülke ekonomisi açısından. O zaman gerçekten "teknolojik işsizliği" nasıl telafi edeceğiz? Bunu çok ciddi olarak düşünmek ve ona göre önlemler almak zorunda devlet. Bu bütünsel bir yaklaşımla, bilim, teknoloji, eğitim, istihdam ve sanayileşme politikalarının birlikte ele alınmasını ve gerekli planlar, programlar ve stratejilerin ortaya çıkarılmasını zorunlu kılıyor. Serbest piyasacıların söylemine uyararak, herşeyi piyasa mekanizmalarının çözmesine bırakırsak bunların hiçbirinin gerçekleşebileceğine inanmıyorum.

• **İktisat Dergisi** - Bu vurgudan hareketle şöyle bir tespit yapabiliriz. Türkiye, 1980'de nasıl ihracata yönelik sanayileşmeye altyapısını dönüştürmeden geçiş yapmışsa, şimdi de bilgi toplumuna geçmek için gereken donanımı gerçekleştirmeden bir dizi uygulamaya geçiliyor diyebiliriz. Burada da bilgi teknolojileri dediğimiz ya da dijital bölünmede bilginin geliştiği alanlar, üretim mi yoksa dolaşım alanına ait bir şey mi? Türkiye'ye baktığımızda bankamatikler, finansal sigorta gibi dolaşım alanlarında özellikle tüketici anlamda teknolojik gelişmeler gerçekleşirken, üretim alanında benzeri bir gelişmeyle karşılaşmıyoruz. Fakat zaman isteyen...

• **Hacer Ansal** - Evet, hizmet sektöründe çok daha fazla görüyoruz bunu, yani imalat sektöründe ne kadar geçerli bu söylediğimiz; kuşku.

• **İktisat Dergisi** - Ama problem, isterseniz üretilmeden önce yada isterseniz üretildikten sonra olsun, bilgi teknolojilerinin kullanımının artmasını tüketici olarak ve ithal ederek gerçekleştirebilirsiniz, üretici olarak bil fiil ülke içinde gerçekleştirebilirsiniz.

• **Hacer Ansal** - Bilgiyi de buna bağlamak, bilgi toplumu dediğimiz şeyle o bağlantıyı kurmaya çalışırsan hakikaten çok önemli. Yani firma bazında bilginin üretimi ve yönetimi, bilgi toplumunun çok önemli unsurlarından. Firma yönetimi açısından bakmayı getiriyor bu, ama hakikaten çok önemli. Yani "bilgi nedir?" diye başlayıp, ondan sonra bilgi nasıl üretilir, o "tacit knowledge" dediğimiz, yani soyut bilgiden nasıl kodlanılır ve nasıl sistematik hale getirilebilir ve nasıl anonimleştirilir, şirket faaliyetlerine nasıl yansıtılır, bütün bunların şirket bazında yapılması lazım. Benim görebildiğim kadarıyla çoğunlukla şirketlerde henüz bunun nasıl yapılacağını bilen de yok, bu konuda pek çaba da yok.

• **İktisat Dergisi** - Hocam, siz bunu neye bağlıyorsunuz; bizim şirketlerin yöneticilerinin

bir şey becerememesine mi, yoksa devletin, mesela altyapının yeteri kadar...

• **Hacer Ansal** - Hayır, bu bahsettiğim devletle ilgili bir şey değil, şirket yönetimlerinin genel yaklaşımı. "Yalın üretim" konusunda da uzun süre, "yok canım, bizde yürütülemez o" diye epeyce bir direnç gösterdiler, ondan sonra mecburen öğrenmek zorunda kaldılar ve şimdi uygulamaya da çalışıyor. Aynı şekilde bilgi yönetimiyle ilgili de bir direnç var. Ama bilerek direnmek değil, onsuz da olabilir düşüncesiyle öğrenmeye direnmek, ondan sonra uygulamaya direnmek gibi. Yani insanlar, bilmediği şeyden ürker, siz kendiniz açısından da bakın; bir şey bilmiyorsanız, gözünüzde çok büyütürsünüz ve bir direnç oluşuyor kendiliğinden. Ama hemen şunu da ilave edeyim; bunun firma büyüklükleri ile birebir ilgisi yok. Teknolojik yeniliklerle firma büyüklükleri ilişkisini irdeleyen bir sürü çalışma var. Özellikle, küçük şirketlere dayalı İtalyan modeli / esnek uzmanlık modelinde, inovasyon-küçük şirketler ilişkisini araştıran çalışmalar küçük şirketlerin teknolojik yenilikleri adapte etmede ve yeniden yapılanma konusunda çok daha esnek olabildiğini ve son derece başarılı olabildiklerini ortaya çıkarıyor. Diğer taraftan, kriz anında şirketlerin tavırları, uyguladıkları politikalar da çok farklı olabiliyor, yani genelleştirme yapmak çok zor. Bazısı, "Aman, şu krizden kurtulana kadar hiç hareket etmeyeyim, günümü kurtarmaya çalışayım" kaygısıyla hareket ederken; öbürleri de can havliyle daha agresif politikalar uygulamaya geçebiliyor.

• **İktisat Dergisi** - Sektör temsilcilerinin son yıllarda en fazla kullandığı bir şey artık "proaktif" olacağız yönünde. Özellikle ihracat açısından uluslararası piyasanın bütün belirsizliklerini önceden bilmeye çalışma...

• **Hacer Ansal** - O koşullara göre hareket etmek zorunda. Uluslararası pazarlarda var olabilmek için o yenilenmeyi sağlamak zorunda, başka yolu yok. Eski organizasyon biçimlerinin, eski teknolojilerin, ucuz emeğe dayalı bir şeyler üretmeye çalışmanın artık önü tıkanmış vaziyette. Tek ayakta kalabilme şansı, yeni teknolojileri adapte edebilmek... Fakat bu konuda eşitsiz bir gelişme var, yani bazı şirketlere bakıyorsunuz, bu konuda son derece başarılı, ama bazı şirketlere bakıyorsunuz çok gerilerde. Hatırlarsınız, ilk bilgisayar / PC çıktığında bir sürü eve alındı, üstüne dantelli bir örtü konarak baş köşe oturtuldu. Onun gibi, mesela ufaklık şirket, CNC -bir ara yerli üretimi de yapıyordu- almış koymuş, yani "benim de almam

Eski
organizasyon
biçimlerinin,
eski
teknolojilerin,
ucuz
emeğe
dayalı
bir şeyler
üretmeye
çalışmanın
artık
önü
tıkanmış
vaziyette.
Tek
ayakta
kalabilme
şansı,
yeni
teknolojileri
adapte
edebilmek

gerekiyor" diyerek kendisi için önemli bir yatırıma gidiyor, ama onu layıkıyla kullanabilmek için yeterli donanımı yok, mühendisi yok, teknikeri yok. Dolayısıyla boşa giden bir yatırım oluyor. "Mutlaka modernleşmek lazım, mutlaka en son teknolojik yenilikleri adapte etmeleri lazım" derken, bilişim teknolojisini layıkıyla kullanmanın koşullarını oluşturulması gerek. Sadece teknik altyapı yeterli olmuyor, gerekli insan gücünün de yetiştirilmesi çok önemli.

• **İktisat Dergisi** - Bu konuda suçlu aramaya çalışırsak, şöyle bir şey olduğunu düşünüyorum: Ülkede para-sermaye olanaklarının işletmelere dağılımı eşit değil, küçük ve orta boy işletmeler toplam işletme içinde payları yüzde 96-97'ye ulaşıyor, oysa bu kesimin para-sermayeye (krediye) ulaşma olanakları ise çok sınırlı, kredi havuzu büyük ölçekli sermayenin egemenliğinde. Türkiye'de firmaların yüzde 96'sı, toplam kredi kaynaklarının yüzde 3.4 ile 4 oranındaki kısmını kullanabiliyor. Böyle bir durumda büyük firmalar uzun bir süre ülkeye içi pazardaki rahat rahat kendi varlıklarını sürdürdükleri için teknoloji konusunda yeni bir maliyetli yüklenmek istemediler. Dışa açılma zorunluluğu ile birlikte kriz olgusu bu tarz bir yapıyı daha bir hiyerarşinin altına çekti. Kriz, demin konuştuğumuz olumsuz tablonun karşısında şöyle bir şey de sağlıyor: Kriz ortaya çıktığında, uluslararası firmalar daha çok küçük ve orta boy işletmelerle ilişki kurmaya yol açıyor-olanak tanıyor. Geliyor, Konya'daki, Kayseri'deki işletmelerle bağlantı kuruyor.

• **Hacer Ansal** - Birtakım ihracat bağlantıları kuruyor, ama asıl önemli olan son teknoloji kullanılarak ihracatın gerçekleştirilebilmesi. Esnek uzmanlık modelinin de dayandığı şey bu zaten. Mesele, küçük şirketlerin son teknolojileri kullanılır hale gelmeleri. Bu konuda büyük şirketlerin daha sorumlu davranıyor olması gerek. Biraz evvel ihracat, ithalat ve yan sanayiye yansımaları konuştuk, aslında büyük şirketler girdilerini ithal ederek ucuza çıkarırlarken bunun sorumluluğunu da taşımaları gerekir, yani "yan sanayii ucuz girdi temin edecek hale nasıl getirebiliriz?" konusunu gündemlerine almaları gerekir. Uzun dönemde bunlara dayalı ucuz üretim yapmak zorundalar; çünkü döviz kurları, kendi kontrolü dışında hareket ediyor. Ya birden bir de döviz fırlarsa ne olacak, yani Türk Lirasının değerlenmesi tersine dönerde, ithal girdi birden bire pahalılaşır, o zaman ne yapacaklar? Yine yerli girdiye dönmek zorundalar. Dolayısıyla, büyük firmaların kendileriyle çalışan küçük firmalarla bü-

yük bir işbirliğine gitmeleri lazım. Japonya, biliyorsunuz bunu gerçekleştirmiş; bütün büyük şirketler, kendilerinin tedarik zinciri içindeki şirketlerle hem finansal, hem teknik bağlamda büyük dayanışma ve işbirliği içinde.

• **İktisat Dergisi** - İkinci kaynak ücret, ücretleri de uzun süre baskı altında tutamadığı için, ya da artık dünya ölçeğinde her zaman birileri emek üzerinde daha baskıcı olduğu için, ucuz emekle rekabetin ömrü öyle çok uzun değil. Belki de bu anlamda son zamanlarda sıkça kullanılan bir "kolektif akıl" konusunu gündeme getirmemiz gerekiyor. Sermayenin bireysel kısa erimli çıkarıyla uzun dönemli çıkarları ve devlet kanıyla bu çelişki arasında sağlıklı bir denge oluşturma önem kazanıyor. Tabi bu sağlıklı olma halinin nedeni öznelerin tercihleri mi yoksa yapısal bir dizi değişkenin tarihsel olarak kendiliğinden bir araya gelmesi mi. Bu konu Türkiye'de pek tartışılmadı.

• **Hacer Ansal** - Kesin, ama Türkiye'de maalesef uzun dönemli planlar hiçbir zaman yapılamadı. Politik ve ekonomik istikrarsızlık da bunu olanaksızlaştırıyor ve firmalar da sürekli olarak günü kurtarmaya yönelik çalışmak durumunda kalıyorlar.

• **İktisat Dergisi** - Ama şimdi firmalarda da bu yönde bir gelişme var, Kurtar konuşmasında işaret etti, Vestel'in gelişme planı var, kalkınma planı var... Krizden çıkılabilmesi açısından bunlar önemli değil mi?

• **Hacer Ansal** - Kapitalist sistemde o kolektif akıl çok zor, krizden çıkılabilmesi açısından da bu böyle. Global olarak kapitalist ekonomik krize baktığımızda, tekil firmaların çıkarı, teknolojilerini yenilemek, daha az emek kullanmak ve kârını maksimize etmek, temel mantık bu. Ama kapitalist sistemin işleyişi açısından baktığımızda, bu temel bir çelişki yaratmıyor mu? Teknolojik gelişmeler, verimliliği artırıyor, global olarak üretim hacmi sürekli artıyor ama bu bir yandan da bu ürünleri "kim tüketecek?" sorununu ortaya çıkarıyor. Çünkü teknolojik yeniliklerle, teknolojik işsizlik artıyor, teknolojik gelişmelerden dolayı işsizlik oranları giderek artıyor ve bu yüzden tüketim de azalıyor.

• **İktisat Dergisi** - Yeni ekonomi, dijital teknolojiler, bilgi teknolojileri, aslında istihdamı da arttıracak, ekonominin büyümesini sağlayacak temel argüman olarak...

• **Hacer Ansal** - Evet, temel argüman o, ama her yeni sektör de kendi içinde zaman

Mesele,
küçük
şirketlerin
son
teknolojileri
kullanılır
hale
gelmeleri.
Bu konuda
büyük
şirketlerin
daha
sorumlu
davranıyor
olması
gerek

içinde daha az işçi çalıştırmaya başlıyor yani, yeni teknolojilerin de istihdam yaratma kapasitesi giderek azalıyor. Dolayısıyla işsizliğin ortaya çıkmaması için, minimum bir ekonomik büyüme gerekiyor ve bu da her zaman başarılamıyor.

• **İktisat Dergisi** - Şu kriz ortamında o büyüme ne kadar sağlanabilecek?

• **Hacer Ansal** - Mümkün değil. Bir kere özellikle kriz ortamlarında bu işsizlik oranlarının çok yükseldiğini biliyoruz. Yani işsizlik oranları, OECD ülkelerinde 1930'lardan bu yana ilk kez bu kadar yüksek oranlara ulaştı, gelişmiş ülkelerin hepsinin önünde gerçekten ciddi sorun bu. Global kapitalist sistem açısından baktığımızda, üretim giderek artıyor, ama tüketim -işsizlik arttığı için, gelir azaldığı için- giderek azalıyor... Oradaki kolektif akıl, kapitalist sistemin çıkarları açısından üretimle tüketimin bir şekilde dengelenmeye çalışılması, ama kim yapacak bunu? 1930'lar sonrasında Keynesyen politikalarla ülke çapında krizden çıkmaya yönelim vardı, ama şimdi ekonomik globalleşme karşısında ulusal politikaların uygulanması da mümkün değil...

• **İktisat Dergisi** - Şimdi de uluslararası Keynesçilik diyorlar, ama o da ne kadar mümkün olur...

• **Hacer Ansal** - Nasıl mümkün olur, hangi kurumlar aracılığıyla düzenlemeler yapılabilir, hâlâ onlar soru işareti ve kolay kolay da işin içinden çıkılabilir gibi gözüküyor.

• **İktisat Dergisi** - İşin ilginç tarafı, aslında bilişim teknolojileri, teknoloji altyapı kavramlarını ifade ederken, bir şey daha göz ardı ediliyor. Her firma, daha fazla teknolojik altyapısını geliştirirken, toplam sermaye içinde sabit sermayenin miktarı artıyor. Diğer yandan son dönem ABD örneğinde bu yeni ekonomilerde yoğun yatırım yapan firmaların krize daha fazla girmesinden bahsediliyor..

• **Hacer Ansal** - İşte orada da çelişki var. Teknolojik yenilenme, yani rekabetin en büyük unsurlarından biri, ama yeni teknoloji de çok hızlı bir biçimde yenileniyor, yani inanılmaz bir rekabet ortamında sürekli yatırım yapacaksınız ve en kısa zamanda onu amorti etmen gerekiyor ki, yeni teknolojiye yeniden yatırım yapabilesin, bu da rekabeti daha da büyük boyutlara taşıyor. Kısacası yeni teknolojilerin yarattığı dinamikleri firma, sektör, ulus ve global bazda ayrı ayrı irdelemek ve bütünsel bir yaklaşımla hareket etmek, gerekli stratejileri oluşturmak gerek diye düşünüyorum.

• **İktisat Dergisi** - Çok teşekkür ederiz.

Global
kapitalist
sistem
açısından
baktığımızda,
üretim
giderek
artıyor,
ama
tüketim -
işsizlik
arttığı
için,
gelir
azaldığı
için-
giderek
azalıyor

1980 sonrası türkiye'de sektörel yapıda değişme ve gelir dağılımı¹

1980 sonrasında Türkiye'de sektörel yapıda önemli bir değişme yaşanmıştır. Toplam yatırımlar azalırken yatırımların kompozisyonu değişmiştir. Yatırımlar içinde imalat sektörünün payı azalmış, hizmetler sektörü yatırımlarında ise büyük bir artış olmuştur. Aynı dönemdeki bir başka önemli gelişme ise fonksiyonel gelir dağılımında meydana gelen büyük ölçekli değişimdir. Milli gelir içinde ücret ve maaşların payı önemli ölçüde azalmıştır.

Bu yazıda 1980 sonrasında meydana gelen bu iki önemli gelişme arasında bir ilişki olduğu ileri sürülecek ve bu ilişkinin niteliği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu tür bir ilişki en net ve güçlü biçimde 1980-90 arasında gözlemlendiğinden, özellikle bu dönem üzerinde durulacaktır. İlişkinin varlığı ve açıklanmasında Polonyalı iktisatçı Michal Kalecki'nin gelir dağılımı teorisinden yararlanılacaktır. Yazının ilk bölümünde 1980 sonrasında sektörel yapıdaki değişimle gelir dağılımındaki değişimler sergilenecek, ikinci bölümde Kalecki'nin teorisi tanıtılarak bu gelişmeler açıklanmaya çalışılacak, son bölümde ise sonuç ve değerlendirmeye yer alacaktır.

1. 80 sonrası sektörel yapıda ve gelir dağılımında değişimin boyutları

1980 sonrasında kamu imalat yatırımları çok büyük ölçüde azalmış, özel sektör imalat

yatırımları ise bunu telafi etmenin çok uzağında kalmıştır: "1990 yılında özel sanayi yatırımlarında gerçekleşen sıçramaya rağmen, kamu yatırımlarındaki çarpıcı aşınma nedeniyle, 1992 yılına gelindiğinde toplam imalat sanayi yatırımları 1977 düzeyinin hâlâ yüzde 20 altında kalmaktadır" (Boratav, s.188). Bununla birlikte hizmet sektörü yatırımlarında dramatik bir artış yaşanmıştır.

Özel hizmet alt-sektörleri arasında ise özellikle turizm ve konut yatırımlarında büyük artışlar gerçekleşmiştir.

Hizmet sektörü yatırımlarındaki yüksek artışa rağmen toplam sabit yatırımlarda düşüş yaşanmıştır: "Sabit fiyatlarla toplam sermaye birikimi 1977 düzeyini ancak 1986 yılında yakalamaktadır. Milli gelirdeki büyüme nedeniyle bu gelişme, sabit fiyatlarla yatırım/GSYİH oranının 1977 ile 1992 arasında yüzde 24,5'ten yüzde 16,8'e düşmesi ile sonuçlanmaktadır." (age, s.190).

Öte yandan 1980 sonrasında fonksiyonel gelir dağılımında önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu dönemde ücret ve maaşların milli gelir içindeki payında yüksek düşüşler olduğunu görüyoruz. DİE'nin açıkladığı Yeni Milli Gelir Serisi'ne göre Süleyman Özmucur ilgili dönemde tarım dışı ücret ve maaşların faktör gelirleri içindeki yüzde payını şu şekilde hesaplamaktadır: (Tablo 3)

Bülent Hoca*

Dönemdeki bir başka önemli gelişme ise fonksiyonel gelir dağılımında meydana gelen büyük ölçekli değişimdir. Milli gelir içinde ücret ve maaşların payı önemli ölçüde azalmıştır

Tablo 1: gayri safi sabit sermaye birikiminin sektörler-arası dağılımı.

Sabit (1987) Fiyatlarla, 1977=100

	1981	1984	1988	1989
Kamu İmalat	102,3	52,6	19,8	14,3
Özel İmalat	52,0	76,0	86,3	82,5
Toplam Hizmet	71,1	86,2	206,5	212,1

Kaynak: Boratav, K. (1995), s. 191

Tablo 2: hizmet alt-sektörlerine göre gayri safi sabit sermaye birikimi dağılımı

	1981	1984	1988	1989
Özel Turizm	116,7	237,5	1466,7	2012,5
Özel Konut	67,0	80,1	233,6	248,0
Öz.Eğit.&Sağlık	85,0	95,0	320,0	455,0
Özel Diğer	73,5	84,8	108,7	113,9

Kaynak: aynı yerde

* Öğr. Gör.
Beykent
Üniversitesi

Tablo 3: tarım dışı ücret ve maaşların faktör gelirleri içindeki payı (yeni seri)

1977	1978	1979	1980	1981	1984	1988	1989
29,2	30,2	28,7	25,1	24,9	20,4	24,3	24,6

Kaynak: Özmenur, 1995, s.66

Ancak eski milli gelir serisine göre maaş ve ücretlerin payındaki azalma çok daha çarpıcıdır:

Tablo 3: tarım dışı ücret ve maaşların faktör gelirleri içindeki payı (eski seri)

1977	1978	1979	1980	1981	1984	1988	1989
36,8	35,2	32,8	26,7	24,6	19,0	17,4	20,5

Kaynak: Özmenur, 1995, s.117-118

2. sektörel kompozisyon ve gelir dağılımı

Gelir dağılımı ile sektörel yapı arasında bir ilişki olduğuna Kalecki işaret etmiştir. Kalecki'nin fonksiyonel gelir dağılımı teorisinde, gelir dağılımını belirleyen üç faktör vardır. Bunlar tekelleşme derecesi, hammadde fiyatlarının birim ücret maliyetlerine oranı ve "endüstriyel kompozisyon"dur (Kalecki, 1971, s.64). Bunlardan ilki olan tekelleşme derecesi yine Kalecki tarafından tanımlanmış bir değişkendir ve mark-up oranlarıyla kendisini gösterir. Mark-up oranlarının gelir dağılımı üzerindeki bu etkisi Türkiye'de kimi çalışmalarda ele alınmıştır. Örneğin Boratav 1989-90 yıllarında Türkiye'de yaşanan "ücret patlaması" karşısında özel sektörün mark-up oranlarını rekor düzeylere yükselterek "bölüşüm ilişkilerinin sermaye aleyhine dönüşmesini önleyebildiğini" saptarken (age, s.176), tekelleşme derecesinin gelir dağılımı üzerindeki etkisini de göstermektedir. Tekelleşme derecesini değiştiren faktörleri ise Kalecki şu şekilde sıralar: Sermaye yoğunlaşmasının derecesi; reklam, satış gibi satış promosyonlarının gelişmesi; sabit maliyetlerdeki değişiklikler ve son olarak sendikaların gücü (age, s.49-50). Sermaye yoğunlaşmasının mark-up'lar üzerindeki etkisi Türkiye özelinde Erinc Yeldan tarafından gösterilmiştir (Yeldan, s.90).

Günümüzün önemli Kaleckian iktisatçılarından Malcolm C. Sawyer, gelir dağılımını belirleyen ikinci faktör olan hammadde fiyatlarının birim ücret maliyetlerine oranını, bütünsel (aggregate) düzeyde ithal girdiler olarak değerlendirebileceğimizi belirtir (Sawyer, s.37). Buna göre bu değişkeni ithal girdi fiyatlarının birim ücret maliyetlerine oranı olarak da yorumlayabiliriz. Nitekim Yentürk (1997) ve Onaran - Yentürk (2000)'de ücretlerle döviz maliyeti arasında güçlü bir ters ilişki olduğu gösterilmektedir.

Üçüncü gelir dağılımı faktörü olan "endüstriyel kompozisyon" ile Kalecki, çeşitli sektörlerin katma değer içindeki ağırlıklarını kastetmektedir. Gelir dağılımındaki değişimlerle kriz çevrimleri arasındaki ilişkileri inceleyen Kalecki, endüstriyel kompozisyonundaki değişimlerin depresyon sırasında ücretlerin milli gelir içindeki payını olumsuz yönde etkileyeceğini belirtir ve bunu da şu şekilde açıklar: "(Endüstriyel kompozisyonundaki) bu değişiklikler ağırlıklı olarak diğer aktivitelere göre yatırımlardaki azalmayla belirlenmektedir ve genelde yatırım malları üreten sektörlerin gelirindeki ücretlerin göreceli payı diğer sektörlerden daha yüksektir (Haberleşme, ticaret, emlak ve finans sektörlerinde ücret ödemeleri görece önemsizdir)" (s.66). Kalecki bu analizini Büyük Depresyon döneminin ABD ve İngiliz ekonomilerine uygulamıştır.

Kalecki'nin endüstriyel kompozisyon olarak tanımladığı sektörel yapıdaki gelir dağılımını emek aleyhine bozan bu değişim 1980 sonrasında Türkiye'de de yaşanmıştır. İlk bölümde değinildiği gibi toplam yatırımlar azalmış ve bu yatırımların kompozisyonu da değişmiştir. Yatırımlar, yatırım malları üretilen imalat sektöründen hizmet sektörüne kaymıştır. Bu dönemde büyük burjuvazi "sanayiden turizme, konuta, finansa; yatırımdan ticarete" yönelmiştir (Boratav, s.185). Üstelik Türkiye'de önemli bir yatırım ve ara malı üreticisi

Kalecki'nin fonksiyonel gelir dağılımı teorisinde, gelir dağılımını belirleyen üç faktör vardır. Bunlar tekelleşme derecesi, hammadde fiyatlarının birim ücret maliyetlerine oranı ve "endüstriyel kompozisyon"dur

olan kamunun, imalat sektörü yatırımlarını çok büyük ölçüde kısıttığı da yine ilk bölümde sunulan tablolardan görülmektedir.

Yentürk (1995)'te hizmet sektörünün büyümesinin aynı zamanda mark-up'ları da yükselterek gelir dağılımını emek aleyhine bozduguna işaret edilmektedir: "Hizmet sektörünün gelişmiş ülkelerdeki fiyatlarının çok yüksek olması, gelişmekte olan ülkelerde bu sektörün yüksek kâr marjları ile çalışabilmesine yol açmaktadır. Bu olgu birçok hizmet sektörünün için (özel sağlık, eğitim, danışmanlık, reklam, software, finans) geçerli olmaktadır" (s.427). Hizmet sektöründeki yüksek mark-up'lar, Kalecki'nin gelir dağılımını belirleyen ilk faktör olarak belirttiği tekelleşme derecesini yükseltmiş olmalıdır. Böylece hizmet sektörünün büyümesi hem endüstriyel kompozisyonu değiştirerek hem mark-up'ları yükselterek 1980 sonrasında fonksiyonel gelir dağılımının emek aleyhine bozulmasına katkıda bulunmuştur.

1980 sonrasında ortaya çıkan bu sektörel yapı Türkiye'ye özgü de değildir: "1979-1990 yılları arası en gelişmiş 5 ülkenin sabit sermaye yatırımlarına ilişkin rakamları incelediğimizde, toplam miktarı düşüş içerisinde olan bu sabit sermaye yatırımı içerisinde sanayi yatırımının oranının, halen belirleyici bir oran olmakla birlikte azaldığını ve finans ve kamu hizmetleri alanları başta olmak üzere, hizmetlere sabit sermaye yatırımlarının arttığını görüyoruz." (Menzel, 1998). Menzel sermayenin bu yöneliminin '70'lerde ortaya çıkan kriz karşısında sanayide kârlılığın düşmesi sonucu ortaya çıktığını belirtmektedir.

Tablo 4: 1998'de hizmet sektörünün alt sektörleri göre yapısı, (%)

(Yıllık, 1987 Üretici Fiyatlarına Göre)

Hizmetler Toplamı	56,4
a. İnşaat Sanayi	5,3
b. Ticaret	20,6
1. Toptan ve Perakende Ticaret	17,4
2. Otel Lokanta Hizmetleri	3,2
c. Ulaştırma ve Haberleşme	12,9
d. Mali Kuruluşlar	2,1
e. Konut Sahipliği	4,7
f. Serbest Meslek ve Hizmetler	2,2

Kaynak: DPT, s.50

Sektörel yapının değişmesinin Kalecki'nin de üzerinde durduğu gibi krizle ilişkili olduğu açıktır. Sermayenin kriz karşısı bu yöneliminin ise gelirden emek payını artırmasının değil azaltmasının yani kâr payını yükseltmesinin beklenmesi doğaldır. Brenner (1998)'de de ABD ekonomisi üzerine yapılan incelemede benzeri bir nokta üzerinde durulmaktadır.

Brenner ABD'de hizmet sektöründe istihdamın 1979 sonrasında hızla arttığını vurgulamaktadır. Ancak bu sektörde istihdam artarken reel ücret 1979-1995 arasında sifıra yakın bir düzeyde, yıllık sadece yüzde 0,2 artırmıştır. İstihdamın yarıdan fazlası içinse reel ücretler yükselmek bir yana düşmüştür. Brenner bunu emeğin örgütsüzlüğüne bağlamaktadır: "İmalat dışındaki işgücünde sendikalaşma düzeyi ihmal edilebilir düzeydeydi. İşçiler alabildikleri kadarıyla yetinmek zorundaydı ve alabildikleri de bu dönemdeki hızlı işgücü büyümesi düşünüldüğünde düzgün olarak azalıyordu" (s.205). Brenner ABD'de yaşanan bu süreci "düşük ücret ekonomisinin ortaya çıkışı" olarak isimlendiriyor. Brenner'ın altını çizdiği hizmet sektöründe emeğin örgütsüz oluşu, neden bu sektörde mark-up'ların yüksek olduğunu anlamamıza da yardımcı oluyor. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, sendikal güç mark-up'ların belirlenmesinde önemli bir faktördür.

Türkiye'de de benzer bir örüntü gözlenmektedir. Hizmet sektörü içinde 1998 yılı itibarıyla yüzde 20,6 olan ağırlığıyla en önemli alt-sektör ticarettir (Tablo 4). Bu bakımdan bu alt-sektördeki değişimler bir gösterge olarak kabul edilebilir. 1990-93 arasında işçiler sendikal eylemleriyle imalat sektöründe aylık ortalama nominal ücretlerinde 6,3 kat artış sağlarken, ticaret sektöründeki artış 4,5 kat olarak kalıyor. Öte yandan imalat sektörü istihdamında 1980-1989 arasında yüzde 25 artış yaşanırken ticaret sektöründe artış yüzde 43'ü bulmuştur.²

3. Sonuç ve Değerlendirme

Yazıda 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinde yatırımların azalmasının ve hizmetlerin artan ağırlığının fonksiyonel gelir dağılımını da etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır. İşçilerin örgütlülüğünün düşük olduğu hizmet sektörünün yükselişi hem kâr marjları hem "endüstriyel kompozisyon" üzerindeki etki-

Sektörel yapının değişmesinin Kalecki'nin de üzerinde durduğu gibi krizle ilişkili olduğu açıktır. Sermayenin kriz karşısı bu yöneliminin ise gelirden emek payını artırmasının değil azaltmasının yani kâr payını yükseltmesinin beklenmesi doğaldır

siyle fonksiyonel gelir dağılımında emek aleyhine yaşanan değişime katkıda bulunmuştur.

Bu sonuç hizmet sektörünün büyüklüğünü bir gelişkinlik göstergesi olarak kabul eden görüşlere şüpheyle yaklaşmamıza neden olmaktadır. Nitekim hizmetlerin ağırlık kazandığı ekonomi, gelişme iktisadında ülkelerin gelişmesinde varılacak son aşama olarak görülebilmektedir (İşgüden, s.150). ABD ekonomisinin model alındığı bu görüşlere rağmen, Brenner'ın işaret ettiği gibi hizmetlerin yükse-

lişi aynı zamanda "derinleşen gerileme" anlamına da gelebilmektedir (Brenner, s.204). Bu nedenle gelir dağılımı dikkate alınmadan yapılan gelişme önermeleri eksik kalmaktadırlar.

Not:Tüm hatalar bana ait olmakla birlikte, yazı üzerine önerilerinden dolayı Yrd. Doç. Dr. Kurtar Tanyılmaz'a ve Kaleckian analizle tanışmamı sağlayan Doç. Dr. Fuat Ercan'a teşekkür ederim.

dipnot:

1) Özmucur (1995)'ten hesaplanmıştır, s.110-112.

kaynakça:

Boratav, K. (1995), "İktisat Tarihi (1981-1994)", Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul

Brenner, R. (1998), "The Economics of Global Turbulence", **New Left Review** (Özel Sayı), No.1/229

DPT (2000), **Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara

İşgüden, T. (1995), "Gelişme Kuramları", Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay (der.), **Gelişme İktisadi**, Beta Bas.Yay. Dağ. AŞ., İstanbul

Kalecki, M. (1971), **Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970**, Cambridge University Press, Cambridge

Menzel, U. (1998), **Globalisierung versus Fragmentierung**, Suhrkamp Verlag, Berlin

Onaran, Ö. ve Yentürk, N. (2000), **Türkiye'de Yapısal Uyum Sürecinde Özel İmalat Sanayiinde Ücret ve Kâr İlişkisi**, Halil Aksu'ya Armağan, İTÜ İşletme Fakültesi, İstanbul

Özmucur, S. (1995), **Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul

Sawyer, C.M. (1985), **The Economics of Michal Kalecki**, Macmillan Publishers Ltd., London

Yeldan, E. (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yay., İstanbul

Yentürk, N. (1995), **Gelirin Fonksiyonel Dağılımı ve Yatırımlar**, 1995&1996 Yıllığı, Petrol-İş Sendikası, İstanbul

Yentürk, N. (1997), **Türk İmalat Sanayinde Ücretler, İstihdam ve Birikim**, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul

Brenner'ın
işaret
ettiği
gibi
hizmetlerin
yükselişi
aynı
zamanda
"derinleşen
gerileme"
anlamına da
gelebilmektedir

türkiye demir çelik sektörü

Demir çelik sektörü, tüketim ve yatırım mallarına, kısaca tüm endüstriyel dallara ana girdi sağlayan temel sektörlerden biri olması dolayısıyla önem kazanmaktadır. Birçok sektöre girdi sağlayan demir çelik sektörü, ülkeler için stratejik öneme sahiptir. Kalkınma modeli ne olursa olsun tüm ülkeler, kaynaklarının, imkanlarının ve maliyetlerinin durumuna bakmaksızın kendi demir çelik sektörlerini kamu eliyle yaratmışlardır.

Büyük ölçekli yatırımlar gerektiren demir çelik işletmeleri, kamu öncülüğünde gelişmiş, sonrasında özelleştirmeler ile kamusal alanın dışına çıkarılmıştır.

Bir ülkede kişi başına demir çelik üretim ve tüketim miktarları gelişmişliğin ölçüsü olarak da kullanılır. Kişi başına çelik tüketimi ülkelerin kalkınmışlık düzeyini ifade ederken, bu tanım son yıllarda kişi başına vasıflı çelik tüketimi olgusuna kaymış bulunmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde kişi başına demir çelik tüketimi 500 kg civarında iken bu rakam ülkemizde 200 kg düzeyindedir.

1. dünyada çelik üretimi

Ülkelerin karşılaştırılmaları, ürettikleri ham çelik miktarı üzerinden gerçekleştirilir. Dünya ham çelik üretimi Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: yıllara göre dünya ham çelik üretimi

Yıllar	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2001	2002
Milyon ton	595	644	716	719	770	752	848	850	902

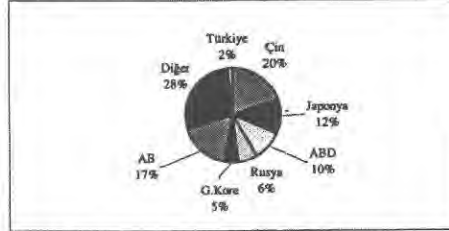
Kaynak: International Iron and Steel Institute, 2003

Dünyada üretildiği halde tüketilmeyerek başka ülkelere satılan çelik miktarı yıllık 250 milyon ton civarındadır. Çeliğin büyük miktarda ticaretini yapan ülkeler yine büyük üretici ülkelerdir.

Dünya toplam ham çelik üretiminin 2000 yılında yüzde 39'u, 2001 yılında yüzde 40'ı, 2002 yılında yüzde 42'si Çin, ABD ve Japonya tarafından gerçekleştirilmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri, dünya ham çelik üretiminin 2001 yılında yüzde 18.6'sını, 2002 yılında yüzde 17.6'sını gerçekleştirmiştir.

Uluslararası Demir Çelik Enstitüsü verilerine göre, 2002 yılında dünya ham çelik üretimi 902 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 181

Grafik 1: dünya ham çelik üretiminin ülkelere göre dağılımı (2002)

Kaynak: International Iron and Steel Institute, 2003

milyon ton ile ilk sırada yer alan Çin'i, 158 milyon ton AB 15 üye, 107 milyon ton ile Japonya, 92 milyon ton ile ABD, 59.8 milyon ton ile Rusya, izlemektedir. Türkiye dünyadaki toplam üretiminin yüzde 2'sini gerçekleştirmektedir.

Üretim prosesine göre ham çelik üretiminin yüzde 60'ı bazık oksijen fırınlarında (BOF), yüzde 34'ü elektrik ark ocaklarında (EAF) gerçekleştirilmektedir.

Demir çelik sektöründe dünyada son iki yıldır ilginç bir gelişme dikkat çekiyor. Dünya demir çelik üretiminin yüzde 10'unu gerçekleştiren ABD, 5 Haziran 2001 tarihinde kendi çelik üreticilerini korumak amacıyla ABD'ye giren demir çelik ürünlerine uygulanan gümrük vergisini yüzde 8'den yüzde 30'a çıkarak çelik ithalatı üzerinde kısıtlama uygulamasını başlattı. ABD'nin bu kararı, dünya çelik üreticilerini etkileyen bir bütünlük taşıdı. Çünkü, ABD'ye en fazla ihracatı yapan AB ülkelerine de dünyanın değişik çelik üreticileri ihracat yapıyor. AB'nin çelik ihracatı kısıtlandığında, Avrupa Birliği de koruma önlemleri ile çelik ithalatını sınırlayarak gümrük vergilerinde artırıma gitti. Dünya çelik ticaretinde değişikliklere neden olan söz konusu gelişmeler, demir çelik ticaretinin ve üretiminin emperyalist merkezlere bağımlılığını göstermektedir.

ABD tarafından uygulanmakta olan koruma tedbirleri, 21 aylık süre sonunda Dünya Ticaret Örgütü'nün 10 Kasım 2003 tarihinde aldığı karar doğrultusunda 4 Aralık 2003 tarihinde kaldırıldı. AB Komisyonu da 5 Aralık 2003 tarihinde 7 ürün bazında uygulanan koruma tedbirlerine son verdiğini açıkladı.

Zehra
Güner Akad*

Büyük
ölçekli
yatırımlar
gerektiren
demir
çelik
işletmeleri,
kamu
öncülüğünde
gelişmiş,
sonrasında
özelleştirmeler
ile
kamusal
alanın
dışına
çıkartılmıştır

* Metalurji Y.
Mühendisi
Birleşik Metal-İş
Sendikası
Örgütlenme
Uzmanı

2. Türkiye'de demir çelik sektörü

Yüksek teknoloji, orta-yüksek teknoloji, orta-düşük teknoloji, düşük teknoloji olarak imalat sanayi sektörlerini teknoloji yoğunluğuna göre sınıflandıran ISIC-Rev 2'de demir çelik sektörü, orta-düşük teknoloji grubunda yer almaktadır.

Türkiye'de imalat sanayi teknolojik yapısı, düşük ve orta-düşük teknoloji sektörlerine dayanmaktadır. Türkiye imalat sanayinde düşük teknoloji ürünler, bilgiye dayalı sektörlerde üretilenlerden daha fazla katma değerden pay almaktadır. Türkiye'nin ihracat genişlemesi esas itibarıyla 1980 sonrasında düşük ve orta-düşük teknoloji sektörlerine dayanırken dünya genelinde yüksek teknoloji ürünlerin payının arttığı, düşük ve orta-düşük teknoloji sektörlerinin ürünlerinin payının gerilemekte olduğu görülmektedir.

Demir çelik sektörü, 1990-1997 dönemi ortalamasında toplam imalat sanayinde yatırımların yüzde 11,56'sını, toplam imalat sanayi üretimin yüzde 7,96'sını, toplam imalat sanayi katma değerinin yüzde 6,03'ünü üretmektedir. Demir çelik sektörü, imalat sanayinde dokuma ve giyim sektöründen sonra yatırımlardan en fazla payı alan sektördür.

Demir çelik sektöründe, üretim harcamaları içerisinde ar-ge harcamalarının payı, yüzde 0,64, katma değer içerisinde ar-ge harcamalarının payı yüzde 2,48'dir. Bu oranlar sektörde ar-ge harcamalarının azlığına dikkat çekmektedir.

Türkiye'de bugün demir çelik üretimi üç adet entegre tesis ve 16 adet elektrik ark ocaklı tesis ile gerçekleştirilmektedir.

Türkiye, dünya ham çelik üretimi sıralamasında 14,3 milyon ton ile 2000 yılında 17. sırada, 14,9 milyon ton 2001 yılında 15. sırada, 16,4 milyon ton ile 2002 yılında 13. sırada yer almıştır. Ayrıca Türkiye, 2001 yılında dünyada ihracat yapan ülkeler arasında 10,6 milyon ton ile dokuzuncu sırada, 5,5 milyon ton ithalatı ile onbeşinci sırada yer almaktadır.

2.1. Üretim

Türkiye'de 1991-2002 yılları arasında ham çelik üretimindeki değişimler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Yıllar itibarı ile demir çelik üretimi değerlendirildiğinde, sürekli bir artış izlenmektedir. Türkiye demir çelik sektörü krizlerden etkilenmeyen nadir sektörlerden biridir. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucu, yatırımların durma noktasına gelmesi, demir-çelik tüketiminin yüzde 10 gerilemesine rağmen Türkiye'de demir çelik sektörü 2001 yılında üretimini yüzde 4,6 oranında artırarak büyüyen sektörlerden biri olmuştur.

Türkiye'de demir-çelik sektöründe üretimin yaklaşık olarak 2/3'ünün elektrik ark ocaklarında yapılıyor olması üretim girdilerinden hürdayı ön plana çıkarmaktadır. Elektrik ark ocaklı tesislerin yıllık hurda tüketimi son yıllarda 12,5 milyon ton civarında seyretmektedir. Bu miktarın yaklaşık olarak yüzde 70'i ithalat yoluyla sağlanmaktadır.

2.2. Üretim kapasitesi

Demir çelik sektöründe kapasite üretim yöntemi ve ürün kapasitesi olarak iki farklı bazda değerlendirilmektedir.

2.2.1. Üretim yöntemi bazında kapasite ve kapasite kullanma oranı

Türkiye'de toplam ham çelik üretim kapasitesi 21,9 milyon tondur. Ham çelik üretim kapasitesinin 2002 yılında yüzde 28'ine karşılık gelen 6,2 milyon ton ham çelik kapasitesi entegre tesislere, yüzde 72'ine karşılık gelen 15,7 milyon ton ham çelik kapasitesi ise 16 adet elektrik ark ocaklı tesislere aittir.

Tablo 3: Üretim yöntemine göre kapasite kullanma oranı %

Yıl	BOF	EAF
1990	91	76
1995	72	67
2000	84	67
2001	85	66
2002	83	72

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği, 2003

Tablo 2: 1991-2002 döneminde ürünlere göre ham çelik üretimi (bin ton)

Ürün çeşidi	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Uzun	7.241	8.228	9.363	9.840	10.328	10.580	11.164	11.226	11.455	11.597	11.718	13.251
Yassı	1.861	1.714	1.656	1.879	2.042	2.458	2.711	2.545	2.611	2.388	2.962	2.893
Vasıflı	234	311	395	355	375	344	401	377	243	340	301	329
Toplam	9.336	10.253	11.414	12.074	12.745	13.382	14.276	14.148	14.309	14.325	14.981	16.473

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği

Türkiye
imalat
sanayinde
düşük
teknolojili
ürünler,
bilgiye
dayalı
sektörlerde
üretilenlerden
daha
fazla
katma
değerden
pay
almaktadır

2.2.2. ürün bazında kapasite

Ham çelik üretim kapasitesinin yüzde 84'üne karşılık gelen 18.4 milyon tonluk bölümü uzun ürün üretimine, yüzde 14'lük bölümüne karşılık gelen 3 milyon tonluk bölümü yassı ürün üretimine, yüzde 2'ye karşılık gelen 492 bin tonluk bölümü ise vasıflı çeliğe yöneliktir.

Tablo 4: Ürün bazında kapasite kullanma oranı %

Yıllar	Uzun Ürün	Yassı Ürün	Vasıflı Çelik
1995	65	73	78
2000	71	80	76
2001	68	99	67
2002	72	96	67

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği, 2003

2002 yılında yassı ürünlerde kapasite kullanma oranı yüzde 96'ya ulaşırken, uzun ürün üretiminde kapasite kullanma oranı yüzde 72 düzeyindedir. Uzun ürün üretiminde kapasite fazlası bulunmaktadır.

2.3. İhracat

Türkiye demir çelik sektörü ihracat ağırlıklı bir yapıdadır. Ürünler bazında değerlendirildiğinde Türkiye'nin toplam üretimi içerisinde daha ağırlıklı bir yeri olan toplam uzun ürünün ve uzun yarı mamulün ihracatının toplam demir çelik ürün ihracatının ortalama yüzde 87'si olduğu görülmektedir. Türkiye'nin demir çelik ihracatı uzun ürüne dayanmaktadır. İhraç edilen demir çelik miktarında sürekli bir artıştan

söz edilebilir.

2001 yılında demir çelik ürün ihracatı 2000 yılına göre miktar bakımından yüzde 36.5 oranında artış göstermiştir. 2000 yılında sektör üretiminin yüzde 48'ini ihraç ederken, 2001 yılında toplam üretimin yüzde 64'ünü ihraç eder duruma gelmiştir.

2.4. İthalat

Türkiye yassı ürün ithalatı, uzun ürün ithalatının miktar olarak yaklaşık 10 katıdır. Yassı ürün gereksiniminin önemli bir bölümünü ithalat yoluyla karşılayan Türkiye, vasıflı çelik gereksiniminin önemli bir bölümünü ithalat yoluyla karşılamaktadır.

2001 yılında demir çelik ürün ithalatı 2000 yılına göre miktar yönünden yüzde 32 oranında azalmıştır. 2002 yılında ise 2001 yılına göre yüzde 28 oranında artış göstermiştir.

2.5. İstihdam

Demir çelik sektöründe, çelik üretici firmaların toplam istihdamı, 1990 yılından 2002 yılına kadar olan sürede yüzde 40 oranında azalma göstermiştir. 1990 yılında 21 firma üretim gerçekleştirirken 2002 yılında üretim gerçekleştiren firma sayısı 19'dur. 1990-2002 yılları arasında 6 firma üretimine son verirken 4 firma üretime başlamıştır.

Türkiye'nin demir çelik ihracatı uzun ürüne dayanmaktadır. İhraç edilen demir çelik miktarında sürekli bir artıştan söz edilebilir

Tablo 5: Türkiye'nin 1996-2002 yılları arasında demir çelik ürün ihracatı (ton)

Ürün çeşidi	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Uzun	4.283.328	4.617.226	4.598.748	5.622.121	4.880.229	5.947.530	5.333.623
Yassı	538.486	847.235	598.622	687.910	755.043	1.374.017	1.130.872
Vasıflı	86.017	43.446	85.006	78.255	113.762	126.433	166.162
Kütük,Blum	1.023.431	1.321.412	764.438	631.263	1.226.128	2.227.567	2.706.329
Slab	5	12	61	3	13	145	23
Toplam	5.931.267	6.896.992	6.046.875	7.019.552	6.975.175	9.675.692	9.337.009

Kütük,Blum uzun ürünün; Slab, yassı ürünün ara mamulüdür.

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği

Tablo 6: 1996-2002 yılları arasında demir çelik ürün ithalatı (ton)

Ürün çeşidi	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Uzun	262.905	379.453	346.237	282.643	306.358	228.164	365.913
Yassı	2.183.963	2.864.851	3.027.504	2.454.244	3.686.642	2.722.447	3.828.025
Vasıflı	257.559	293.305	295.534	253.100	310.995	239.556	358.243
Kütük,Blum	619.960	1.028.955	916.765	900.085	967.837	573.960	614.524
Slab	242.696	357.363	564.238	705.511	951.538	463.231	280.174
Toplam	3.567.083	4.923.927	5.150.278	4.595.583	6.223.370	4.227.358	5.446.879

Kütük,Blum uzun ürünün; Slab, yassı ürünün ara mamulüdür.

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği

Sektörde 1990 yılında 43 bin çalışan istihdam edilirken, 2002 yılında istihdam 26 binlere düşmüştür. İstihdamda en büyük kayıplar entegre demir çelik tesislerindedir. İsdemir'de toplam çalışan sayısı 15 binlerden 6 bine, Kardemir'de 9 binlerden 3 binlere düşmüştür. İstihdamın daralmasına rağmen Türkiye'de demir çelik üretimi artmaya devam etmektedir. İstihdamın bu denli düşüşünde sektörde yaşanan özelleştirmelerin önemli ve birincil derecede etkisi vardır.

Tablo 7: demir çelik üretiminde istihdam

Yıllar	1990	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İstihdam	43.670	29.323	25.916	27.673	26.698	23.402	26.571

Kaynak: Demir Çelik Üreticileri Derneği

2.6. sendikalaşma

Demir çelik üreticisi toplam 19 firma içerisinde işyeri bazında 17 firmada işçiler sendikalı çalışmaktadır. Demir çelik işçilerinin (19 firma için) sendikalaşma oranı 2002 yılı verileri ile yüzde 44.6 kadardır.

Sektörün önemli özelliklerinden biri, taşeron işçileri ve sayılarının fazlalığıdır. Taşeron işçilerle ilgili verilere ulaşmak mümkün değildir ve taşeron işçiler, sendikasız çalışmaktadır.

Sendikalı çalışan işçilerin sayısı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yetki tespitlerinden çıkarılmıştır.

Çalışanlar için sendikalaşma oranı bu biçimde değişirken işverenler için ise sendikalaşma oranı yüzde 89.4'dür. Özel sektördeki işverenlerin 17'si, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası olan MESS'e, kamuya ait olan MKEK ise TÜHİS'e üyedir.

2.7. Yabancı sermaye yatırımları

Demir çelik sektöründe çelik üreten fabrikalara doğrudan yabancı sermaye yatırımı, 1960 yılında Erdemir'e ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugün ABD'nin Erdemir'de ortaklığı bulunmamaktadır.

2.8. Özelleştirme

Türkiye'de demir çelik işletmelerinin neredeyse tamamı özelleştirilmiştir. Karabük Demir Çelik fabrikalarının satılmasını takiben Sivas Demir Çelik, Asil Çelik satılmış, İsdemir Erdemir'e devredilmiştir.

Sivas Demir Çelik, 1987'de sünger demir'den üretim yapmak amacıyla TDÇİ'ye bağlı bir işletme olarak kuruldu. 400 bin-ton/yıl haddehane kapasitesi olan Sivas Demir Çelik

İşletmeleri yüzde 99.9 oranındaki kamu payının özelleştirilmesi amacıyla programa alındı. Sivas Demir Çelik, 1998 yılında özelleştirildikten sonra üretim yapmamış, 2000 yılı temmuz ayında Kentbank'ın alacakları nedeniyle fabrika satışa çıkarılmıştır.

Otomotiv ve makine imalat sanayi için kaliteli ve alışımlı çelik üretmek amacıyla 1974 yılında Koç Grubu tarafından kurulan Asil Çelik, 1982 yılında fabrikanın borçları nedeniyle yaşadığı zorluk üzerine kamulaştırılarak borçları ödenmiş ve zaman içerisinde MKEK'ye bağlı bir kuruluş haline getirilmiş, şirket en kârlı döneminde olduğu 1998 yılında özelleştirme programına alınmış, 2000 yılının temmuz ayında ise satılmıştır.

Satışa çıkarılan İsdemir'e tek teklif Erdemir'den gelince Özelleştirme İdaresi tarafından İsdemir'in Erdemir'e devredildiği açıklandı. 26 Şubat 2001 günü ilk iki yılı ödemesiz, 50 milyon dolarlık satış bedelinin 4 eşit taksitte ödeneceği ve yassı ürün açığını kapatmak amacıyla Erdemir'in 750 milyon dolarlık bir yatırımla tesisi yassı mamul üretir hale çevireceği açıklandı. Ayrıca açıklamalar arasında 11 bin aşkın işçinin çalıştığı tesiste 6 bin işçi için 5 yıllık istihdam garantisinin bulunduğu belirtilerek, 5 bin işçinin işsiz kalacağı da belirtilmiş oldu.

sonuç

1- Çelik ürünlerinin toplam ülke ihracatındaki payı, 1981 yılında yüzde 1.9 iken 2000 yılında yüzde 8.1'e, 2001 yılında yüzde 9.5'e çıkmıştır. Türkiye çelik ihracatçısı ülke konumundadır.

Sektörün önemli özelliklerinden biri taşeron işçileri ve sayılarının fazlalığıdır. Taşeron işçilerle ilgili verilere ulaşmak mümkün değildir ve taşeron işçiler, sendikasız çalışmaktadır

2- Türkiye demir çelik sektörünün yapısal bir sorunu mevcuttur. Gelişmiş ülkelerde toplam üretimin yüzde 60'ı yassı ürünlere, yüzde 40'ı ise uzun ürünlere yönelik iken, bu oran Türkiye'de yüzde 80 uzun ürün, yüzde 17 yassı ürün, yüzde 2 vasıflı çelik şeklinde dağılmaktadır.

3- Türkiye'nin mevcut yapısal sorunu nedeniyle, yaklaşık 5 milyon ton uzun ürün ihracatı, 4 milyon ton yassı ürün ithal edilmektedir.

4- 1980 sonrasında uzun ürünleri girdi olarak kullanan inşaat sektörüne yönelik teşviklerin yarattığı beklenti ile, uzun ürünlerde iç tüketimin çok üzerinde bir kapasite oluşmuş, yassı ürün üretiminde dünya ölçeklerinin gerisinde kalmıştır.

5- Sektörde uzun ürün üretiminde yaklaşık 5.5 milyon tonluk ihracatı zorunlu iç talep faz-

lası varken, yassı mamullerde 3 milyon ton arz açığı bulunmaktadır.

6- Demir çelik sektöründeki uzun/yassı ürün dengesizliğini yassı mamul arzındaki eksikliği giderebilmek amacıyla, İsdemir 31 Ocak 2002'de Erdemir'e devredilmiştir. İsdemir'deki yassı mamul üretimi için gerekli olan yatırımların yaklaşık tutarının 700 milyon doları bulacağı ve devirden itibaren 5 yıl içerisinde bitirilmesi planlanmaktadır.

7- Sektördeki özelleştirme uygulamaları ile kamuya ait büyük ölçekli çelik üreticisi firma kalmamıştır. Kapasitesi çok düşük olan MKEK dışında üretim yapan işletmelerin tümü özel sektörün elindedir.

8- Demir çelik sektöründe ar-ge harcamaları az, yatırım harcamalarının fazladır.

kaynakça:

- 1- Demir Çelik Üreticileri Derneği, Yıllık Rapor, Nisan 2003
- 2- World Steel in Figures; International Iron and Steel Institute; 2003 Edition
- 3- World Steel in Figures; International Iron and Steel Institute; 2002 Edition
- 4- Dünya Demir-Çelik Pazarındaki Son Gelişmeler; TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003
- 5- Demir-Çelik Sektörü Raporu; TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Nisan 2002
- 6- www.immib.org.tr
- 7- www.foreigntrade.gov.tr
- 8- www.igeme.org.tr
- 9- <http://europa.eu.int>

10- Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticareti Raporu, TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, www.foreigntrade.gov.tr

11- Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu, DPT, Yayın No: 2675, Temmuz 2003

12- Türel, Oktar; "Dünyada Sanayileşme Deneyimi: Geçmiş Çeyrek Yüzyıl (1975-2000) ve Gelecek İçin Beklentiler"; İktisat Üzerine Yazılar I, İletişim Yayınları, 2003

13- Şenses, Fikret; Taymaz, Erol; "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?"; İktisat Üzerine Yazılar II, İletişim Yayınları, 2003

14- www.unido.org

15- www.yased.org.tr

Sektördeki
özelleştirme
uygulamaları ile
kamuya
ait
büyük
ölçekli
çelik
üreticisi
firma
kalmamıştır.
Demir
çelik
sektöründe
ar-ge
harcamaları az,
yatırım
harcamalarının
fazladır

türkiye'de kapitalizmin süreklilik içinde değişimi (1980-2004) (bilgi-kuramsal bir çerçeve denemesi)¹

"Ekonominin tabii kanunları vardır.

Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmayalım."

"Bu bakımdan değişim, bir nevi 'reform' mahiyetinde, 'devrim' mahiyetinde olmak zorundadır"

(Turgut Özal²)

I- düzen içinde değişim

Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin açıklamalarda '1980 öncesi' vurgusu özel bir öneme sahiptir. Bu vurgu hiç kuşkusuz sadece toplumsal ilişkilerde gözlemlenen değişim eğilimlerini anlamamız açısından önem arz etmiyor, ayrıca askeri darbenin toplumsal ilişkiler üzerinde yarattığı olumsuz etkilere de işaret ediyor. 24 Ocak Kararları olarak bilinen istikrar önlemleri ise, toplumsal ilişkilerin belirli bir proje-zorunluluk üzerinden yeniden biçimlenmesine yönelik uygulamaları içeriyor. Bu tarz uygulamalar bir yandan *iktisat siyasetinin değişimine* yol açarken, diğer yandan bu değişimi destekleyecek uygulamaya yönelik *güncel politikaların* varlığına da neden oluyor. Askeri darbenin aktörleri "birlik-beraberlik ve düzen" vurguları ile bu uygulamalara meşruluk sağlamıştır.

"Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır" (Evren, 1981)

Bu anlamda 1980'le birlikte gerçekleşen değişim sürecinin itici dinamiklerini *askeri darbe* ve 24 Ocak Kararları doğrultusunda analiz etmek anlamlı olacaktır. Bu ilişkiyi en iyi şekilde 24 Ocak Kararlarının üstadı olan Turgut Özal dile getirmiştir: "12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık" (İSO, 2002, 158).

24 Ocak Kararlarının ve bu kararların üstadı olan T.Özal'ın fetişleştirilmemesi gerekiyor. Kararlar ve kararları harekete geçiren şahsiyet, birikimli yapısal koşullar ile bu koşulları dönüştürmek zorunluluğu hisseden belirli bir sınıfsal ittifakın temsilcisi olarak tanımlanabilir. Bu anlamda da Turgut Özal'ın yukarıdaki açıklamasını iş adamlarına yapması önemli. Düzeni içinde değişim isteğinin temel özneleri, ülkede belirli bir donanıma ulaşmış *üretken kapitalistler* yada *sanayiciler* olmuştur. Dönemin İSO Meclis Başkanı İbrahim Bodur;

"24 Ocak kararları'nın ekonomik tarihimizde önemli bir yeri bulunmaktadır. 24 Ocak Kararları ilke yönünden fevkalade isabetlidir. Kararların alınması kadar, 12 Eylül'den sonraki yönetimin bunlara devamlılık sağlaması da büyük önem taşımaktadır. 12 Eylül'den sonraki yönetim 24 Ocak Kararları'nın başarısını iki kat arttırmıştır" (Bodur'dan aktaran Sönmez, 1982,91).

Düzen içinde değişim veya süreklilik içinde değişimin temel belirleyeni *güçlü devlet eliyle sermaye birikiminin gereklerinin* yerine getirilmesidir. Hiç kuşkusuz devletin varlığı ile birikim arasındaki ilişkiler daha önceki dönemde de vardı, fakat 1980'li yıllarda başlayan süreç bir yandan "devlete karşı" devletin etkinliğini azaltmaya yönelik liberal vurguları içermekle birlikte, doğrudan devletin yasama-yürütme ilişkisinin önemli ölçüde değiştirilmesi, hem de devletin müdahalesi ile değiştirilmesi anlamında kendine özgü bir durum sergiliyor. 1980'lerin sonlarında farklılığı daha açık bir şekilde görebiliyoruz. Devletin içsel mimarisi bizzat devletin organize eylemliliği ile değiştirilmeye başlamıştır. Devletin sermaye birikimine yönelik işlevleri, meşruluğa yönelik işlevlerinin belirgin bir şekilde önüne geçmiştir. Başka bir deyişle uluslararası dinamiklerle yüzleşmek isteyen ve yüzleşmek zorunda kalan sermayelerin müdahalesi ile devletin sermaye temelli sınıf karakteri daha bir belirgin hale gel-

Fuat
Ercan*

Düzeni
içinde
değişim
isteğinin
temel
özneleri,
ülkede
belirli
bir donanıma
ulaşmış
üretken
kapitalistler
yada
sanayiciler
olmuştur

* M.Ü.
İktisadi Kalkınma
A. Bilim Dalı

miştir. Diğer yandan *düzen* veya *süreklilik* vurgusunu, Türkiye'de kapitalizmin yapısal belirleyicilerinin yeni koşullara göre değişmesi/değiştirilmesine karşılık, kapitalizmi tanımlayan *temel işleyiş özelliklerinin* devamlılığını göstermek için yapıyoruz. Bu anlamda sermaye birikiminin gereklerinin yerine getirilmesine yönelik tüm eylemlilikler, *yapısal dönüşüm*, *transfomasyon* ve *çağ atlama* ve hatta *devrim* olarak tanımlanıyor;³

"Batı'nın 150-200 senede yaptığı değişmeyi, sizin daha kısa bir zamana sığdırmaya mecburiyetiniz var. Bu bakımdan değişim, bir nevi 'reform' mahiyetinde, 'devrim' mahiyetinde olmak zorundadır." (Özal'dan aktaran Aktan, 1996).

Yapısal dönüşüm ya da çağ atlamanın gereklerini yerine getirmek için gerçekleştirilen eylemlilikler de *yapısal uyum* kavramı ile tanımlanıyordu. Egemen sınıf ve gruplar 1970'lerin sonunda verili toplumsal düzenleme ve belirlemeleri kendileri için engel olarak görmeye başlamışlar ve buna karşı değişim taleplerini de öznel algılama-ideolojik hegemonya kurma adına *çağ atlama* ya da *transfomasyon* kavramlarını kullanarak dile getirmişlerdir. Yapısal uyum kavramı verili yapıya ait özelliklerin değiştirilmesi, Özal'ın anlamlı vurgusu ile hedeflenen amaca ulaşmak için *zamanın hızlandırılması* için gerekenlerin yerine getirilmesi anlamına geliyor. Hedeflenen amaç ya da ulaşmak istenen yapıya ait özellikleri yine T.Özal'dan öğrenebiliriz:

"Bir pazar sisteminin, bir ekonomik sistemin, malın, paranın, emtianın yani malların, her şeyin fiyatlarının serbestçe meydana gelebileceği bir sistemin muhakkak kurulması lazım. Bu meydana geldiği takdirde ekonomiyi çökerten bir takım hastalıklar kendiliğinden ortadan kalkacaktır" (Özal'dan aktaran Aktan, 1996).

Hedeflenen, ulaşmak istenen toplumsal yapıya ilişkin bu vurgular muhalif kesimlerce genellikle gerçeklikle ilişkisi olmadığı için eleştirilmiştir. Bu tarz analizler genellikle serbest piyasa vurgusunun ideolojik olduğu ve tarihsel gerçekliğe uymadığı (özellikle de Karl Polanyi'nin analizlerinden hareketle) yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Oysa yapısal uyuma ilişkin ideolojik ifadelerin doğru ya da yanlış olması üzerinden eleştirilmesi, dönüşen değiştirilen gerçekliğe ilişkin bilginin uzağına düşmemize yol açıyor. Burada işaret edilen *yeni şartlar* vurgusu özel bir önem taşıyor. Ye-

ni şartlar bir yandan yapısal dönüşüm vurgularına, diğer taraftan *düzen*, *doğal kanunlar*, *zorunluluklara* ilişkin isteklerin dile getirilmesine neden oluyor. Hedeflenen amaçlara uygun pratiklerin yerine getirilmesinde belirleyici olan T.Özal'ın bu yöndeki açıklaması temel öneme sahiptir:

"Ekonominin tabii kanunları vardır. Bu kanunların dışına çıkarak nehri tersine akıtmayalım." (Özal'dan aktaran, Aktan, 1996).

Dönüşüm ile *düzen* üzerinden gerçekleştirilen *egemen toplumsal eylemlilikler* verili toplumsal yaşamın rengi, dokusu üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Gerçekleşen tüm bu değişiklikleri nasıl değerlendirebiliriz?

-Artık tamamen farklı bir dünyada mı yaşıyoruz?

-Gerçekten çağ atladık mı?

-Çağ atlamanın kriterleri nelerdir?

-Bu kriterler nasıl belirlenir?

-Gerçekleşen/gerçekleştirilmek istenen değişimleri, ekonomi disiplinin tanımladığı dar çerçeve içinde analiz etmemiz olası mı?

-Son yirmi beş yılı *tamamen başarı* ya da *başarısızlık* kriterleri içinde değerlendirmemiz mümkün mü?

Tüm bu ve buna benzer sorular Türkiye'nin günümüzde ulaştığı aşamayı anlamamız açısından özel bir önem arz ediyor. Tarihsel bellek üzerinde yıkıcı etkilerin yoğunlaşarak arttığı günümüz koşullarında sadece *an* ve *şimdi* üzerinden gerçekleştirilen analizler yetersiz kalacaktır. Özellikle de muhalif dünyanın açıklamalarına egemen olan ve artık işaret ettiğinden daha çok şeyi gizleyen *neoliberalizm*, *neoliberal politikalar* ilişkin vurguların derinlik kazanması gerekiyor. Sürecin yapısal-sınıfsal ve ölçek değişimlerine ilişkin özellikleri ve dahası yaşamın farklı alanlarında değişen işleyiş biçimlerinin analizlere katılması anlamlı olacaktır. Tepkisellik içinde her şeyi söylemek isterken hiçbir şey söylememe tehlikesini içinde taşıyan bu tür tanımların yerini, eleştirel sosyal analizlerin tarihsel birikiminden hareketle gerçekleştirilen analizlerin alması gerekiyor.

Böyle bir vurgudan sonra çok detaya girmeden ilk etapta şunu da belirtmemiz gerekiyor: Gerçekleşen değişimleri *iktisadın dar ve ideoloji yüklü* mantığı dolayında analiz etmemiz mümkün değildir. Başka bir deyişle tüm toplumsal yaşamı etkileyen bu süreci iktisadın

Gerçekleşen
değişimleri
iktisadın
dar ve
ideoloji
yüklü
mantığı
dolayında
analiz
etmemiz
mümkün
değildir

indirgemeci-determinist analizlerine bırakamayız. Burada iktisat mantığını işaret ederken sadece *eleştirel olmayan genel geçer iktisadi* değil, *muhalif olmayı* iktisadi bir gerçekliğe indirgeyen ele alışı da ima ediyoruz.⁴

II- 1980 sonrasında için bilgi-kuramsal bir çerçeve

Bu çalışmada geçen yirmi beş yıllık süreç; *kapitalizmin yapısal-sınıfsal özelliklerinden* hareketle analiz edilecek.⁵ Böyle bir çerçeve için kapitalizmi tanımlayan *sermaye birikim mekanizması* ile bu mekanizmanın temel belirleyeni olan *sınıfları* işaret etmemiz özel bir önem taşıyor. Ancak sermaye birikim mekanizması derken, iktisadi bir indirgeme yapımadığımızı belirtmemiz gerekiyor. *Sermaye birikim mekanizmasını* kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünü, belirli bir mantık ve anlam dünyasında (kültürel kodlamalar) toparlayan çelişkili, ama içsel tutarlılığı olan bir ilişkiler ağı olarak tanımlıyorum. *Sınıfları* ise sosyal gerçeklikteki farklı nesnel konumları işaret etmek için kullanıyorum. Sınıfsal konumlar *nesnel-tarihsel* özelliklere sahip oldukları için, aynı zamanda *öznel* ve dolayısıyla *kültürel* anlamlandırma sistemlerine de sahiptirler. Sınıfların nesnel-yapısal koşulları ile bu koşulların anlamlandırma dünyasındaki açığa çıkış biçimi genellikle örtüşmüyor. Aslında belirli nesnel koşulları paylaşmanın tarihsel-toplumsal belirlemeleri ile, bu belirlemelerin belirli bir zaman kesitinde Ahmet Bey ya da Fatma Teyze'nin eylemlilik ve anlamlandırmalarında somutlaşma biçimi arasındaki farklılık *zaman* olgusunun önemini açığa çıkarıyor. Sınıfları tanımlayan nesnel-yapısal koşullar uzun erimli ve birikimli çoğul dinamikler *dolayında* belirleirken, sınıf üyelerinin anlam ve eylemlilikleri genellikle *kısa erimli* ve *günlük mantığın* belirleyiciliği altındadır. Bu iki kavramın *zaman ek-senli* ve *birbirleriyle etkileşim* içinde kullanılması, gerçekliği analiz etmemizde önemli açılımlar sağlayacaktır. Bu anlamda yaşanan sürecin bir yandan nedensel-yapısal uzun erimli sermaye birikim mekanizması, öte yandan bu mekanizmanın hem nesnesi hem de öznesi olan sınıfsal konumlardan hareketle analiz edilmesi anlamlı olacaktır.

Kapitalizmin Türkiye'deki son yirmi beş yılını anlamaya çalışırken, belirli nesnel konumları paylaşan ve bu anlamda farklı çıkar ve güç donanımına sahip olan sınıfların, *kendilerini önceleyen* ve *yapısal bir zorunluluğa* dönüşen birikimin nedensel belirlenmesi altında

olduklarını, ama aynı zamanda bu zorunluluğu *günübirlik eylemlilikleri* ile kendi çıkarlarına uygun bir şekilde dönüştürmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. 1980'i önceleyen ve tarihsel olarak yapısal bir dizi özellik kazanmış gerçeklik, sınıfları sahip oldukları nesnel konumlara bağlı olarak farklı biçimlerde etkilemiştir. Bu etki bazı sınıf ya da sınıf içi kesimlerin verili konumlarını geliştirerek korumaya yönelik müdahalelerine neden olurken, bazı sınıf-kesimler ise verili yapısal-birikimli süreci muhafaza etmeye çalışırlar. 1980'le başlayan ve toplumsal değişimin akışı üzerinde etkide bulunan değişim ve müdahaleler, yukarıda işaret edilen bilgi kuramsal belirlemelerden hareket edildiğinde daha iyi analiz edilebilir. Bu dönemde egemen olan ve değişimin temel yönünü de belirleyen etkinliğin üretken kapitalistlere ait olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Tüketim ve ara malı üretiminde belli bir doygunluğa ulaşan üretken sermayenin, kar oranları yüksek alanlara kayma hedefi ve bu hedefin el yordamı ile yaşama geçirme pratikleri dönemin belirleyici özelliği olmuştur.

Yapısal olarak belirlenen koşullar ile bu koşulların sınıfların günlük mantığında açığa çıkışı hiç kuşkusuz farklı olmuştur. Örnek olarak dönemi tanımlarken kullanılan "75 sente" muhtaç olma, aslında yapısal ve uzun erimli bir mekanizmanın ürünü iken, sorun günlük mantığın belirleyiciliğinde dile getirilmiştir. Farklı donanımdaki üretken kapitalistler için, yapısal zorunluluğun en basit ve aynı zamanda en zorunlu dile geliş biçimi döviz ihtiyacı olmuştur. Bu zorunluluğu yaşayanlar için "sermaye birikimi" ama "döviz biçiminde" sermaye birikimi önem taşıyor. 75 sente muhtaçlık o anı yaşayan üretken sermaye için belirleyici değişken olarak algılanmasına karşılık, yapısal özellikler açısından sermaye birikiminin ulaştığı aşamayı işaret ediyor. Gerçekliği bu an için sadece 75 sent yani döviz ihtiyacı için dışarıya açılma zorunluluğuna bağlamak ya da bu ihtiyacı sadece IMF ve DB'nın zorunluluklarına bağlamak yetersiz olacaktır. Ama bu zorunluluğu günü birlik yaşayan sınıf üyelerinin eylemliliklerini de göz ardı edemeyiz. Diğer yandan yaşama günübirlik müdahalenin her zaman için sınıfsal-nesnel çıkarlarla uyum içinde olduğu da söylenemez. Örnek olarak 24 Ocak Kararları aslında uzun erimde tarımsal alandaki verili güç ilişkilerini önemli ölçüde olumsuz yönde etkileyeceği açık bir gerçek iken, dönemin egemen söylemi içinde Turgut Özal toprak sahiplerinden destek alabilmiştir.

Farklı
donanımdaki
üretken
kapitalistler
için,
yapısal
zorunluluğun
en basit ve
aynı
zamanda
en zorunlu
dile
geliş
biçimi
döviz
ihtiyacı
olmuştur

Belirli bir sınıfın ya da sınıf içindeki belirli bir kesimin çıkarını toplumun geniş kesiminin ortak çıkarı olarak gösterme yeteneği ya da gücü bu anlamda oldukça önem taşıyor.

Kısaca işaret ettiğimiz bu vurgulardan hareketle bilgi kuramsal birkaç önermede bulunabiliriz.

-Sermaye birikiminin tarihsel olarak yapısal hal almış dinamikleri *nesnel-nedensel* ve *zorunluluk alanını* işaret ederken, birikimin belirli bir andaki biçimlenmesi sınıfların müdahaleleri dolayında gerçekleştiği için *öznel-olumsal* (contingent) bir gerçekliğe sahiptir.

-Bilgi kuramsal olarak yapısal ve birikimli bir süreç olan kapitalizmin *uzun erimli dinamikleri* ile bu dinamiklerin *kısa erimli* açığa çıkışlarının *eş zamanlı* analiz edilmesi gerekiyor. Uzun erimli analizleri mutlaklaştıran ve yapısal özellikleri donmuş gerçeklikler olarak ele alan çalışmalar, Marksist analizlere yöneltilen mekanik, indirgemeci ve determinist eleştirileri haklı çıkartır. Diğer taraftan tarihsel-yapısal özellikleri göz ardı ederek güncel dinamiklerden hareket eden analizler ise ne kadar eleştirel olsalar bile gerçekliğe içkin olan içsel dinamiklerin göz ardı edilmesine yol açacaktır.

-Yanlış anlamaları önlemek için bir açıklamaya yapmamız gerekiyor; *yapısal ve birikimli süreç* derken tarihsel olarak sınıfların belirleyiciliğinde-eylemliliklerinde biçimlenen bir süreçten bahsettiğimizi işaret etmemiz gerekiyor. Yapısal birikimli süreç vurgusu, şu ana ait gerçekliği analiz ederken önem kazanıyor. Şimdiye ait bir analiz ister istemez, geçmişe ait sınıfsal ilişkilerin yapısal özellik kazandığını göz önüne almayı gerektirir. Bu anlamda *belirli bir zaman dilimindeki sınıfsal etkileşim-uzlaşma ve çatışmalar, gelecekte yapısal güç biçimini alacak pratikler* olarak tanımlanabilir. Bu tarz bir açıklama, yapısal birikimli sürecin belirleyenin sınıflar olduğunu ama sınıflar arası belirli bir dönemdeki çatışma ve uzlaşmaların daha önceki yapısal olarak biçimlenen sınıfsal oluşumların yükünü de üzerinde taşıdığına ait bilgiyi bize verir.

-Bilgi kuramsal olarak *belirli bir anı* anlamaya çalışan analizlerin *geriye yönelik yapısal-determinist* ama *ileriye yönelik öznel ve farklı potansiyelleri içeren açık uçlu*, başka bir deyişle *sınıfsal pratiklerce* belirlendiğini işaret etmek anlamlı olacaktır.⁶

-Bu tarz bir analizde önemli bir başka açıklım olarak, yukarıda işaret ettiğimiz şu an yaşanan eylemlilikleri ve bu eylemliliklerin at-

fettiği *bilinç* ya da *günlük mantık* (pratik mantık) ile uzun erimde biçimlenen *yapısal mantığın* birbirleriyle her zaman örtüşmediğinin özel bir önem taşıdığını ısrarla belirtmemiz gerekiyor.⁷ Sanayici Ahmet Efendi'nin belirli bir andaki eylemliliği ve o eylemliliğe ilişkin düşünceleri yapısal-sisteme ilişkin mantığı bize vermez. Ama Ahmet Efendi'nin eylemliliği ve düşüncesi, *oluşum halindeki yapısalın belirleyenleridir*. Belirleyeni olduğu için önemli ve anlamlıdır. Özellikle Türkiye'de sermaye sınıfının eylemliliklerinin anlaşılması için bu ayrımın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Uluslararası sermaye ile dünya ölçeğinde süregelen yoğun rekabet ortamında yüzleşen üretken ulusal ölçekte iş yapan sermayenin ilk eylemlilik hali, o an içinde *ayakta kalma* mekanizmalarını harekete geçirmek olacaktır. Rekabet sürecinde ayakta kalabilmenin temel mantığı hiç kuşkusuz daha fazla sermayeye sahip olmak ve onu kontrol etme yeteneğini arttırmaktan geçiyor. Sanayici Ahmet Efendi için bu zorunluluk oldukça farklı yol ve yöntemlerin el yordamıyla aranmasına neden olacaktır. Hiç kuşkusuz bu yol ve yöntem toplumsal-tarihsel koşullarca belirlenecektir. Ama sanayici Ahmet Efendi'yi bazen para-sermaye ile verili sermaye ya da servetin yeniden paylaşılma süreci içinde göreceğiz (genellikle günümüzde hastalık olarak kabul edilen ve aslında kapitalizm için kriz koşullarında sürekli açığa çıkan spekülasyon ya da son dönemin moda deyişi ile sıcak para ile ilişki içinde) bazen yasal düzenekleri aşan eylemlilikler de göreceğiz. Ama hemen hemen tüm bu tarz kısa erimli eylemlilikler, ya daha önce yaratılan değerleri ya da yaratılacak değerler üzerinde kontrol yeteneğini arttırma hedefine yönelik olacaktır. Sonuçta sanayici Ahmet Efendi'nin tüm üretim ve dolaşım (bölüşüm ve tüketim) alanına ait kısa erimli çabaları kendisini önceleyen dinamiklerin belirleyiciliği altındadır, ama ayakta kalma çabaları verili yapısal özellikler üzerinde sınıf ya da sınıf içi konumları paylaşanların donanımları ölçüsünde önemli etkilere yol açar. Diğer yandan uzun erimde *kapitalist topluma ilişkin temel eğilim kendini açığa* çıkacaktır. Yani sanayici Ahmet Efendi ve diğer tüm sanayiciler üretimin içini boşaltarak uzun sürede var olamazlar. Kapitalist toplumda parasal büyüklükler kısa erimde temsil ettikleri değerler çok üstüne çıkabilirler, ama uzun erimde temsil ettikleri değere dönmek zorundadırlar. Kapitalizme ilişkin işleyiş özellikleri devam etmekle birlikte, ilişkilere taraf olanların

Belirli
bir zaman
dilimindeki
sınıfsal
etkileşim-
uzlaşma ve
çatışmalar,
gelecekte
yapısal
güç biçimini
alacak
pratiklerle
olarak
tanımlanabilir

konumları ve ilişkiye giriş tarzlarında yapısal olmayan değişikliklere yol açacaktır. Bu nedenden dolayı para ile değer arasındaki kısa süreli kopuş eğilimleri, uzun erimde kriz biçiminde verili değerlerin yeniden paylaşılmasını sağlayacak dolaşım alanına ait bölüşüm yönünelimli dinamiklere yol açacaktır. Bölüşüm yönündeki bu eğilimler, yetersiz sermaye birikimine sahip daha geç kapitalistleşen ülkeler ile aşırı-sermaye birikimine sahip erken kapitalistleşen ülkelerde farklı tarzlarda işleyecektir.

Bu vurgular 1980'lerin Türkiye'sini anlamamız açısından bazı ipuçları bize sunabilir. 1930'lardan 1980'lere görece kontrol edilebilen bir mekansal alanda (Türkiye) manevra kabiliyeti yüksek olan holding biçimindeki sermaye sahipleri ya da grupların sermayenin dünya ölçeğinde gerçekleşen toplam döngüsüne katılma istek ve zorunluluğu,⁸ kısa erimli bir dizi eylemliliğe yönelmelerine yol açacaktır. Kapitalist toplumsal ilişkilerde açığa çıkan olumsuz koşullar içinde daha fazla "para biçiminde sermaye"ye *sahip olma* ya da *kontrol etme* kısa erimli çabaların temel yönelimi olacaktır. Artı-değer yaratma kapasitesini artırma, yenilenme ya da zorlukları aşmak için para sermayeye olan ihtiyaç geç kapitalistleşen ülkelerde kendini *döviz biçimindeki para sermaye* olarak hissettirecektir. Genel olarak para sermaye, ama daha çok döviz biçimindeki para sermayeye ulaşma yolları ise zaman faktörüne bağlı olarak ticari sermayenin yoğunluk kazanması, üretken sermayenin yoğunluk kazanması ya da servetlerin para biçiminde dolaşıma girerek para-sermayenin ve dolayısıyla toplam sosyal işleyiş olarak sermayenin yoğunluk kazanmasına neden olacaktır.

Tüm bu eylemlilikler *dar anlamında işbölümü* olarak tanımladığımız doğrudan sermayenin kontrol ettiği *emek üzerindeki denetim sistemi* ile doğrudan kontrol edemediği ve geniş anlamda işbölümü olarak tanımlayacağımız piyasada sermayeler arası ilişkilerin çatışmalı-uzlaşmalı sürekli yeniden biçimlenen çelişkili var oluşuna yol açacaktır. Sermayeler açısından 1980'leri tanımlayan *geniş anlamda işbölümünün* sonuçları ile yüzleşmek olmuştur. Dar anlamda işbölümüne ilişkin sınırlılıkları aşmak için, zorunlu olarak daha az denetledikleri geniş anlamda işbölümünün belirleyicilikleri ile yüzleşme belirleyici değişken olmuştur. Daha yüksek kar oranlarına ulaşmak için, daha fazla sermayeye, ama döviz biçimindeki sermayeye duyulan ihtiyaç, kapitalistler arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştur.

Rekabet dolaşım alanında, özellikle bölüşüm ilişkileri dolayında verili sermayelerin yeniden paylaşımın yoğunluk kazanması biçiminde olmuştur. Diğer yandan verili işbölümünün dünya ölçeğinde işleyen süreci içine alacak şekilde genişlemesi, bireysel sermayelerin yeniden en fazla kontrol edebildikleri üretim sürecine ve dolayısıyla emeğe yönelmelerine neden olmuştur. Emek üzerinde yeni denetim sistemleri bir yandan sermayeyi doğrudan fabrika içi işleyişin değişimine yol açacak eylemliliklere yönlendirirken, diğer yandan yapısal olarak bir önceki birikim düzeyinde yine sınıfsal olarak belirlenmiş ve devletin gözlem ve güvencesi altına alınan emek düzenleme-kontrol altına alma biçimlerinin değişmesine neden olacaktır. Türkiye açısından emek üzerindeki kontrol ve denetim kurma süreci, son yirmi beş yıllık süre içinde önemli ölçüde gerçekleşmiştir. 1980'de askeri darbenin sağladığı düzen, aynı zamanda emeğin manevra alanını daraltmış ve hatta yok edilmiştir. Birlik ve düzen vurguları ile geçen yıllarda, gerçekleşen *yeni iş yasası* ile emek üzerinde denetim-kontrol yeteneği önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Bu aşamada değişim karşısında yapısal olarak işlevsizleşen sendikal yapıların olumsuz anlamda önemli etkisi olmuştur. Sermaye sınıfının farklılaşan yapısal ortama karşı geliştirdiği sataşkan günü birlik eylemlilikleri, işçi sınıfının oluşturduğu sosyal gerçekliğin (emek piyasası demek pek sevimli gelmiyor) önemli ölçüde dönüşmesine neden olmuştur. İşçi sınıfının günü birlik ayakta kalma mücadelesinde aciz kalmasına yol açan en önemli değişken, kendisinin oluşturduğu örgütler-sendikalar olmuştur. Yapısal değişime karşı daha önceki örgütlenme alışkanlıkları ile yanıt veren sendikalar, zaman içinde sendikalara ait olumsuzlukları üzerinde taşımaya başlamıştır. Sendikacıların sendikal mücadele sürecinde edindikleri deneyimler, zamanla sendikacıların kendilerini ayakta tutma stratejilerine dönüşmüştür. Hiç kuşkusuz bu alanın yapısal-birikimli dinamikleri ile onun işçi-sermaye sınıfı açısından günü birlik eylemliliklerinin daha detaylı ele alıp analiz edilmesi gerekiyor.

Emek üzerindeki denetimin 1980'li yıllarda en belirgin biçimi hiç kuşkusuz belirli teknolojik düzeyde daha fazla kapasite ile üretimin gerçekleşmesi olmuştur. Özellikle döviz biçiminde sermaye ihtiyacının üretken sermaye ve emek açısından 1980'lerdeki açığa çıkışı, emeğin *mutlak* ve *görece* artık değer yaratma koşullarının eş zamanlı açığa çıkarılması biçimi-

Türkiye
açısından
emek
üzerindeki
kontrol ve
denetim
kurm
süreci,
son yirmi
beş
yıllık
süre
içinde
önemli
ölçüde
gerçekleşmiştir

minde gerçekleşecektir.⁹ Üretimde gerçekleşen bu değişimlerin, döviz biçiminde sermaye kazanımına yol açması için verili ticari ve para sermaye düzeneklerinin de değiştirilmesi gerekir. Özellikle üretimde gözlemlenen kapasite artışı ile birlikte, üretilen ürünlerin döviz biçiminde sermayeye dönüşmesi için ticari sermayenin uluslararası hareket yeteneğini kısıtlayan düzeneklerin ortadan kaldırılması ilk ve en önemli etkinlik olmuştur. Özellikle 1980'lerin başından itibaren açığa çıkan temel biçim olan tüccar zihniyeti, artık 1980'leri önceleyen ticaret-tüccar zihniyetinden farklılaşmanın ipuçlarını da veriyor. Sanayi üretimi ya da ülkenin her türlü ürünü dövize çevirme, ya da uluslararası ticarete konu olması ve bunun içinde gerekli yasal-kurumsal düzenekleri değiştirme, eylemlilik haline dönüşen sınıfsal isteklerin temel belirleyeni olmuştur.

Gerek üretim gerekse ticarete ilişkin kısaca işaret ettiğimiz tüm bu düzenlemelerin, parasal sonuçları olduğu ölçüde *para* üzerindeki verili denetim-düzenleme tarzlarının da dönüşmesine yol açacaktır. Özellikle yaratılan yeni değerleri temsil etme, ya da yabancı paranın ulusal değeri olarak döviz sistemi bu dönemin kısa erimli mantığı ile ve el yordamı ile sürekli yaz boz tahtası olarak değiştirilecektir. Dönüşümün uzun erimli mantığı kendini en çok kısa erimde ve parasal değişkenler biçiminde açığa çıkartacaktır. Parasal değişkenler sanayici Ahmet Efendi'nin, ya da sanayici olmak için banka kurmak isteyen Ahmet Efendi'nin, ya da sanayici olup da bankası olmayan Ahmet Efendi'nin *ayakta kalma stratejisi* nin temel belirleyeni olacaktır. Üretken sermaye ile para sermayenin somut açığa çıkış biçimleri kısa erimli çelişkili gibi görünse de,¹⁰ uzun dönemde sistemin ama daha da önemlisi üretken kapitalistlerin yapısal sürekliliğini sağlayıcı bir işlev görür/görmüştür.

Bilgi kuramsal açıklamalara tekrar dönecek olursak belirli bir sınıfın üyesi ve bu üyenin günlük etkinliğini işaret etmek için kullandığımız sınıf ama daha kısa erimli bir ifade olarak kullanacağımız *aktör*,¹¹ kendi nesnel koşullarının belirleneni (birikimli yapısal özellikler) ve aynı zamanda eylemlilikleri (günlük eylemlilikleri) ile belirleyeni olacaktır. Yukarıda kabaca işaret ettiğimiz kısa erimli ve sınıf içi konumların çoğulluğunca farklılaşan eylemlilikler, zamanla yapısal-determinist bir özellik kazanır. Bu vurgudan sonra sorulması gereken temel soru; 1980'den sonra gözlemlediğimiz sınıfsal pratiklerin günümüz Türkiye'si için yapısal-de-

terminist bir özellik kazanıp kazanmadığı olacaktır. Bu çalışmada böyle iddialı bir soruya cevap verme yerine, daha çok cevabın verilmesi için gerekli olan bilgi kuramsal öncüller üzerinde durulduğunu hatırlatmam gerekiyor.

Yapısal-birikimli dinamiklerin sınıfsal tercih ve çelişkiler sonucunda biçimlendiği vurgusu bize eş zamanlı olarak *kapitalizm* ve *kapitalizmlerden* bahsetmemize olanak sağlar ve hatta bunu zorunlu kılar. Çünkü sınıfsal konumlarını kendi tarihsel-toplumsal özelliklerinden alan aktörler, bu zemin üzerinden eylemliliklerini sürdüreceklerdir. Kapitalizmin yapısal temel özellikleri bu anlamda içinde yer aldığı tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından etkemiğe bürünecektir.¹² Soyutlama düzeyine ilişkin bu özelliğin işaret edilmesi gerekiyor. Türkiye'de sermaye birikim mekanizmasının kendine özgü dinamikleri, kapitalizmin genel soyutlama düzeyine ilişkin dinamiklerinden elde edilebilir, ama ona indirgenemez. Eğer sınıf ya da aktörler yüklendiği tarihsel-toplumsal özellikler içinde bu özelliklere karşı varlıklarını sürdürüyor-dönüştürüyorlarsa, o zaman farklı kapitalizmlerden bahsetmemiz olası. Belirli andaki ilişkilerin kapitalist genellikler dolayında biçimlenmesini açığa çıkarmamız açısından ülkelerin özgüllüğünü, her geçen gün yapısal özellikler dolayında kurgulanan özgüllüklerini açığa çıkarmamız gerekiyor. Örnek olarak Türkiye gibi sermaye birikimi açısından belirli bir yol kat etmiş toplumsal formasyonda, tarımsal alanın kapitalistleşme sürecinde oldukça yetersiz bir düzeyde olması ya da birikim ve potansiyeline oranla doğrudan yabancı sermaye donanımının yetersizliği (diğer ülkelerle karşılaştırıldığında) toplumsal ilişkiler açısından önemli sonuçlara yol açıyor. Türkiye neden Arjantin olmadı sorusunun arkasında da bu kendine özgü toplumsal ilişkiler seti yatıyor. Tüm dünya da sendikal mücadele gerileme eğilimine girerken, G.Kore'de sendikal mücadelenin dinamik bir biçim almasının temel nedeni, üretken sermaye yatırımlarının diğer ülkelere göre bu ülkede daha fazla olması ile ilişkili.

Bilgi kuramsal bir diğer belirleme ise, Türkiye'de yaşanan son yirmi beş yılı homojen bir süreç olarak analiz edemeyiz. Sürecin sınıf-sermaye birikim dinamiği dolayında analiz edilmesi için, kendi içinde görece dengeli olan dönemlere ayrılması gerekiyor. Yukarıda işaret edilen bilgi kuramsal çerçeveden yaklaştığımızda, bu yönde yapılan çalışmaların önemli sorunlarının olduğunu belirtmemiz gerekiyor. 1980'li yılları ithal ikameci sanayileş-

Türkiye'de
sermaye
birikim
mekanizmasının
kendine
özü
dinamikleri,
kapitalizmin
genel
soyutlama
düzeyine
ilişkin
dinamiklerinden
elde
edilebilir,
ama
ona
indirgenemez

meye karşı bir strateji olarak ihracata yönelik sanayileşmeye geçiş olarak tanımlama ya da devletin etkin ve belirleyici olduğu dönem ve devletin gücünü kaybettiği dönem gibi bir sınıflandırma da aynı şekilde sorunlu olacak. Genellikle yapısal-birikimli dinamiklerin açığa çıkan farklı görünüşlerini, dönemi tanımlayan temel özellikler olarak gösterme bu tarz çabaların temel yönelimi oluyor. İçsel olarak birbirleriyle bağlantılı ve belirli bir işleyişin sonucu olan olgusal var oluş biçimleri, sahip oldukları içsel ilişkiler ve bu ilişkilerin yapısal özellikleri göz ardı edilerek tanımlanıyor. Yaşanan süreci belirli aşamalara ayırma çabaları, bu anlamda içsel olarak tutarlı olmayan bir dizi ölçüt dolayında gerçekleşiyor. Örnek olarak oldukça fazla referans alan bir çalışmada, "ithal ikameci sanayileşme" bir dönem olarak tanımlanırken (1972-1976), onu izleyen dönem "ekonomik kriz" (1977-1980) ve sonrası dönemler ise "kriz sonrası uyum dönemi" (1981-1982) ve daha sonra ihracata yönelik büyüme (1983-1987), reform sürecinin tüketimi (1988), denetimsiz finansal serbestleşme (1989-1993), finansal kriz (1994), kısa süreli sermaye kaynaklı büyümeye dönüş (1995-1997) ve dünya finansal krizine dayalı talep daralması (1998-1999) başlıkları altında dönemlendiriliyor (Yeldan, 2001, 41). Belirli yapısal süreç ve bu süreci tanımlayan içsel dinamikleri işaret etmeden gerçekleştirilen bu olgulara dayalı ayırım, gerçekliğe ait işaret ettiklerinden daha fazlasını gizliyor. Gerçeklik izole edilmiş değişkenler doğrultusunda ele alınıyor ve dönemlendirme dışsal ilişkiler dolayında gerçekleştiriliyor. Dönemlere ilişkin temel sorun, kapitalizme ilişkin yapısal-uzun erimli dinamiklerin genellikle göz ardı edilmesi şeklinde gerçekleşiyor. Sosyal gerçekliği oluşturan birbirleriyle yapısal olarak çelişkili içsel ilişkiler, yerini genellikle Keynesyen iktisadın temel referansı olan makro değişkenlere bırakıyor. Böylece yukarıda işaret ettiğimiz anlamda sermaye birikiminin yapısal-uzun erimli mekanizması açısından, sermaye birikiminin farklı işlevleri ve her bir işlevinin tarihsel olarak belirleyici olduğu uğraklar, birbirinden izole edilmiş dönemlere indirgeniyor. Süreklilik içinde gerçekleşen değişim, sürekliliğin göz ardı edilmesi biçiminde gerçekleşiyor. Bu anlamda sermaye sınıfının belirli eylemlilikleri ve bu eylemliliklerin diğer sınıfsal ilişkilerle etkileşim içinde devlet üzerinde yarattığı dönüşümler, rasyonel-rasyonel olmayan ya da genel olarak başarılı-başarısız kriterlerine bağlı olarak değerlendiriliyor. Analize

ilişkin bilgi kuramsal sorunlar dönemlendirme sürecinde daha bir sorunlu biçime dönüşüyor. Örnek olarak 1980'li yıllarda üretken yatırımlar ve dolayısıyla sanayileşme yerine kısa erimli para-ticari eylemliliklerin tercih edilmesi, bu eylemlilikleri irrasyonel ve "ortak iyi"ye aykırı olarak tanımlanabilmekte, oysa sermayenin yapısal-birikimsel özelliklerini göz önüne alan bir analiz için bu eylemliliğin tüm toplumsal olumsuz sonuçlarına rağmen sistemin mantığına uygun ve süreklilik içinde değerlendirilmesi gereken bir eylemlilik olarak tanımlanacaktır.

Dünya kapitalist sistemi ile bütünleşen başka bir kavramlaştırma ile *sermayenin dünya ölçeğinde işleyişine* dahil olmak isteyen sermayeyi bir bütün olarak ele alıp-analiz etme yerine birbirinden farklı gerçeklikler olarak para-sermayeyi spekülative sermaye olarak tanımlarken, üretken sermayeye özel önemler atfetme bu tarz bir bilgi kuramının ürünü olsa gerekir.¹³ Ya da toplumsal ilişkiler dahası sınıfsal ilişkiler dolayında biçimlenen bu anlamda toplumsal bir gerçeklik olan devleti, piyasa ya da topluma karşı ondan farklı bir gerçeklik olarak analiz edilmesi de bilgi kuramsal bir sorunun varlığını gösteriyor.¹⁴

III- süreklilik içinde dönüşüm: türkiye'nin 1980 sonrasını tanımlama

Yukarıda T.Özal'dan yaptığımız alıntılar 1980 sonrasını tanımlayan temel yönelimi açığa çıkarıyor; *süreklilik içinde düzeni* koruyarak *dönüşümü* sağlamak. Düzen sürekliliği, dönüşüm ise düzenin yeniden kendisini üretmesi için gerekli-zorunlu olan değişimleri işaret ediyor. 1980'le başlayan sürecin anlaşılması için sürekliliğin değişimini zorunlu kılan nedenlerle, sürekliliği sağlamaya yönelik nedenlerin eş zamanlı olarak düzen vurgusu içinde gerçekleştirilme nedenlerinin sorgulanması gerekiyor.

1980 öncesi Türkiye'sinde, daha önceki çalışmalarda da işaret ettiğim üzere,¹⁵ bu aşama sisteme için özelliklerin daha çok açığa çıktığı dönemdir. Bu anlamda değerlendirmeyi başarı-başarısızlık kriterleri üzerinden yapmadan, 1980'i belirleyen yapısal-birikimli süreci açıklamak anlamlı olacaktır.

Soruna anlama-açıklama ekseninden bakıldığında, kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyen sürecine eşitsiz bir şekilde ilişkiye giren Türkiye gerçeğinin diğer geç kapitalistleşen ülkelere benzeyen ama kendine özgü özellikleri ile karşılaşıyoruz.

Dönemlere
ilişkin
temel
sorun,
kapitalizme
ilişkin
yapısal-uzun
erimli
dinamiklerin
genellikle
göz ardı
edilmesi
şeklinde
gerçekleşiyor

Türkiye'de üretken sermaye birikiminin tarihi, yakın dönemlere ait bir olgudur. Kendi tarihsel süreci içinde ele alındığında kısa zamanda önemli bir birikim gerçekleştirildiğini işaret etmemiz gerekiyor. Ama ne kadar hızlı olursa olsun, sermayenin toplam miktarı yaratılacak üretken sermaye miktarı tarafından belirlenecektir. Bu anlamda diğer geç kapitalist ülkelerde de gözlemlenen verili üretken sermaye yatırımlarının ilk elden kar oranları daha düşük dayanıksız ve dayanıklı tüketim mallarına yönelmesi kaçınılmazdır. 1960'dan 1970'lere özel kesim sermaye stokunun yüzde 16,4 gibi bir hızla arttığı belirtilmiştir (Ebiri, Bozkurt ve Çulfaz, 1977, 58). Üretken sermaye stokundaki bu olumlu artışı kendi içinde analiz ettiğimizde, sektörel olarak artışın daha çok dayanıklı tüketim malları yönelik olduğunu görüyoruz. DPT'nin verilerine göre artışın yüzde 42,1'i tüketim mallarına, yüzde 42,1'i ara mallara ve sadece yüzde 10,3'ünün yatırım mallarına yapıldığı görülüyor (TUSİAD, 1979, 160).

Ülke içine yönelik sermaye birikimi Türkiye'de önemli denecek bir hızla artması, toplumsal sınıflara ait özelliklerin daha bir kristalize olmasına ve kendi ortak çıkarlarını daha bir dile getirmelerine olanak sağlamıştır. Bu gelişme birbiriyle etkileşim içinde iki farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bir yandan piyasada belirli bir sermaye donanımına ulaşan bireysel sermayeler farklı olanakları kullanmak üzere "holding şirketleri" biçiminde organize olmaya yönelmişlerdir. Diğer yandan daha yüksek kar oranlarının üretken sermaye yatırımların da olduğunu gören sermayeler, "yatırım kapasitesini artırmak için... sanayii sermayesiyle bankacılık ve ticareti bir araya getirerek... başka yerlerde yaratılan kaynakları, kullanma ve başka şekilde ulaşılabacaklarından daha hızlı bir büyüme olanağı elde ettiler" (Tekeli ve diğ., 1982, 10).

Geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'de üretken bireysel sermayeler günlük eylemliliklerinde dayanıklı ve ara mallarından sanayi mallarına yönelmenin daha karlı olduğuna ait eğilimlerini açığa çıkarıyorlar. Bireysel günlük mantık açısından daha karlı, yapısal sisteme içkin mantık açısından daha fazla kar oranı içeren sermaye yoğun mallara yönelme, beraberinde yukarıda farklı vesilelerle belirttiğimiz birbiriyle ilişkili iki zorunluluğu (kısıtın) açığa çıkarıyor;

a-daha fazla sermaye donanımına sahip olmak ama,

b-eşitsiz gelişmenin yapısal sonucu olarak bu sermayenin önemli bir kısmının yabancı para (döviz) biçiminde olması.¹⁶

1980'le birlikte başlayan değişimin sermaye açısından temel yapısal birikimli belirleyeni bu iki kısıt olmuştur. Bu iki kısıt aynı zamanda 1980 sonrasında gerçekleşecek yapısal-sınıfsal dinamikler üzerinde de etkili olacaktır. *Sürekliliği* tanımlayan temel değişim, bu iki açmazın ülke içi sermaye birikiminin ulaştığı aşama ile ilişkisi olmasıdır. Sorun genellikle analizlerde işaret edildiği gibi IMF, Dünya Bankası ya da uluslararası şirketlerin dışsal müdahalelerinin ürünü değil, ya da en azından tek başına dışsal müdahalenin ürünü değil, Türkiye'de kapitalizmin yapısal-sınıfsal dinamiklerinin ulaştığı aşamayla ilgilidir.

Kısaca işaret ettiğimiz bu dinamiklere 1980'i oluşturan *anlar* açısından bakıldığında nedensel-yapısal birikimli bir sürecin varlığını gösteriyor. Diğer yandan 1980'lerdeki farklı sınıfların ve dahası tanımladığım anlamda *aktörlerin* kendi üstlerine abanan bu birikimli koşullara karşı 'güncel pratikleri' ile verdikleri reaksiyonlar değişimin temel belirleyeni oluyor.

Geçmişin yapısal bir biçim almış özelliklerini dönüştürme süreci, sınıfların sahip olduğu *donanım*ı bağlı olarak eşitsiz bir biçimde gerçekleşecektir. Değişim ve dönüşümün gerçekleşmesi bir yandan sermaye-emek arasındaki ilişkilerin önemli ölçüde değişmesine neden olurken, esas dönüştürücü güç ülke içi olanakları tüketen az sayıda holding biçiminde örgütlenen sermaye olmuştur. Düzen ve süreklilik üzerine yapılan ısrarlı vurguların temel nedeninin de burada aranması anlamlı olacak; sermayenin toplumsal ilişkiler üzerindeki egemenliği devam ederken, egemenliğin tarzı ve egemenler arası ilişkiler değişmeye başlamıştır. Sermaye içi çelişkilerin yoğunlaşarak artmasının temel belirleyeni:

-daha önce yaratılan sermaye ve servetin yeniden paylaşılması,

-kamusal alanda biriken sermaye ve servetin sermayeler arasında yeniden paylaşılması,

-kamusal olarak kabul edilen bazı temel alanların sermayenin etkinlik alanına çekilmesi,

-döviz kazanmaya yönelik her yol-yöntemin hayata geçirilmesi olmuştur.

Sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevlere sahip sermayeler ve aynı işlevlere sahip sermayeler arasında süren mücadelenin

Sorun genellikle analizlerde işaret edildiği gibi IMF, Dünya Bankası ya da uluslararası şirketlerin dışsal müdahalelerinin ürünü değil

temel belirleyeni, sermayenin dünya ölçeğinde süren toplam döngüsüne girmek için gereken sermaye donanımına sahip olmaktır. Bu istek ya da zorunluluk emek-sermaye arasındaki ilişkileri ve dahası sermaye içi ilişkileri günü birlik dönüştürdüğü ölçüde, devletin içsel mimarisi de günü birlik el yordamı eylemlilikler dolayında dönüştürmüştür.

IV- yapısal uyumdan yapısal dönüşüme: sürecin dönemlendirilmesine giriş¹⁷

Açıklamalarımızı daha soyut bir düzeye taşıyacak olursak, Türkiye'de yaşanan son yirmi beş yıllık süreci genel olarak sermayenin ama özel olarak ise kısa erimli eylemlilikleri ile farklı işlevlere sahip olan sermayelerin, emek-para-meta üzerinde yeni denetim kurma yol ve yöntemleri olarak tanımlayabiliriz. Bu vurgulardan hareketle günümüzden geçmişe, (yani yirmi beş yıllık sürece) baktığımızda, sınıfsal çatışmaların oldukça etkin olduğu bu yılları üç farklı dönem dolayında analiz edebiliriz. Dönemlendirme için temel ölçütler, sermaye birikiminin belirli bir düzeye ulaşması ve her bir dönem için gerekli olan döviz biçiminde sermaye ihtiyacı olacaktır. Her dönem için belirleyici olan ortak değişken emek üzerinde değişen ama yoğunluğu artan denetimin kurulması olmuştur. Emelin verimliliğini arttıracak bir dizi mekanizmanın hayata geçirilmesi bu sürecin temel belirleyendir. Emelin verimliliğini arttırma yönündeki eğilim, her bir dönemde elde edilen sermaye miktarına göre sürekli artmıştır. Emek üzerindeki kontrol yeteneğinin artması için sermayenin daha fazla uluslararasılaşması gerekiyor, daha fazla uluslararasılaşma için ise daha fazla sermaye donanımına sahip olunması gerekiyor. Bu tarz bir analiz açısından şu açıklamayı yapmamız anlamlı olacaktır: "[D]ünya ölçeğinde işleyen sermayenin toplam döngüsünde etkin olma çabaları farklı aşamaları içeren bir sürecin varlığına neden olmuştur.

Bu anlamda 1980'den günümüze geçen süreyi üç farklı dönem ve işleyiş olarak analiz edebiliriz. Bu dönemler:

i-Ticari sermayenin uluslararasılaşması-ihracat temelli birikim dönemi (1980-1988)

ii-Para-sermaye özellikle uluslararası sermaye hareketlerine dayalı birikim dönemi (1988-1999),

iii-Üretken sermaye özellikle de doğrudan yabancı sermaye ve ara-sanayi meta ihracatına dayalı birikim dönemi (1999 ve devamı).

Bu üç dönemi sermaye birikimi ve devletin süreç içinde dönüşen-değişen işlevleri açısından ise iki alt dönem dolayında analiz edebiliriz.

-Türkiye'de kapitalizmin orman yasalarının devletin güç-baskı mekanizmaları dolayında açığa çıktığı dönem (1980-1990'ların ortası) ve,

- bu dönemde özellikle sınıflar arası etkileşim döneminde biçimlenen ve yapısal bir özellik kazanmaya başlayan 1990'ların sonlarından itibaren başlayan ve sermayenin dünya ölçeğinde işleyen sürece katılmanın kurumsal-yasal çerçevesinin gerçekleştirildiği dönem (Ercan, 2003c).

Son 20-25 yıllık süreci değişim doğrultusunda analiz ettiğimizde sermaye açısından oldukça önemli bir yolun kat edildiğini görüyoruz. Kapitalizmin orman yasalarının açığa çıkmasına neden olan yapısal uyum vurguları erken 1980'lerde etkin bir şekilde işlerken, sürecin etkin işleyişinin dile gelişi ise 1990'ların sonlarında artık görece içsel tutarlılığı sağlanan yapısal dönüşümü işaret edecek kurumsal dönüşümün varlığına neden olmuştur. Bu dönemlerin içsel bileşenlerini detaylandırmak başka bir çalışmamızın konusu, ama genel eğilimleri kısaca işaret etmek faydalı olacaktır.

1980'lerle başlayan ilk dönemi daha fazla artı-değer yaratma ve yaratılan değerlerin realizasyonu sağlamak için ilk olarak ilkel birikim olanaklarını da içeren ihracata yönelik birikim stratejisi (ağırlıklı ticari sermaye birikimi sağlama) olarak tanımlayabiliriz. Bu yöndeki çabalar kısa erimli etkinlikler olarak verili kapasite olanaklarını arttırma ve dış ticarete konu olan metallerin hızla devreye sokulmasını içeriyor. Fakat bu aşama kendine özgü dinamikleri ile birikim için yukarıda işaret edilen sermayenin tüm olanaklarını ya da piyasanın orman yasalarını açığa çıkarmakla birlikte, ticari sermayeye dayalı ihracatın sürdürülemez olduğu 1980'lerin sonunda belirginlik kazanıyor. Diğer bir deyişle uluslararası piyasada ayakta kalmak için farklı kaynakların devreye sokulmasının gerekliliği 1980'lerin sonunda belirgin bir şekilde açığa çıkıyor. Bu anda ikinci aşama dolayısıyla yeni strateji, uluslararası para sermaye ya da dışsal finansın belirgin olduğu bir başka aşama ile karşılaşılıyoruz. Döviz kuru ile faiz oranları arasındaki ilişkiden hareketle uluslararası kısa erimli para sermayeyi çekme, uluslararasılaşmak isteyen sermayeler için önemli olanaklar sağlamıştır. Devlet merkezli analizler soruna hep ulusal merkezli veri

Uluslararası
piyasada
ayakta
kalmak
için
farklı
kaynakların
devreye
sokulmasının
gerekliliği
1980'lerin
sonunda
belirgin
bir şekilde
açığa
çıkıyor

setinden hareket ederek baktıkları için, kısa süreli uluslar arası sermaye hareketleri bir avuç rantıye ve politik yeteneği olmayan politikacıların yanlış kararları olarak analiz edilmiştir. Özellikle para sermaye üzerinden yürütülen bu birikim stratejisinin ulaştığı aşama ya da sınırlılıkları bir başka aşama olan üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sağladığı olanaklara yönelmeyi belirleyici bir şekilde öne çıkarmıştır (Ercan,2003b). *Yabancı doğrudan sermaye, yatırımları ülkeye çekme, başka bir deyişle uluslararası devasa firmalarla ilişkiye geçme, sadece dışarı açılma anlamına gelmeyip çok daha önemlisi uluslararasılaşmak isteyen sermayeler için kendi ülkelerindeki olanakları daha yoğun olarak kullanma anlamına geliyor.*

Dünya ölçeğinde devam eden sermayenin kurumsallaşması yönündeki güçlü eğilimlerle Türkiye'de egemen sermayelerin kısa süreli sermaye hareketlerine dayalı birikim düzeneklerinin sona erme zorunluluğu 1990'ların sonunda daha belirgin bir biçim alıyor. Belirginleşen yeni biçim, *alt-yapı ve yatırım ortamını* uygun hale getirerek üretken sermaye donanımını arttırma yönünde. Bu eğilimi tanımlayan temel eğilim uluslar arası üretken doğrudan yabancı sermaye ile desteklenmiş ihracat kapasitesinin artırılmasıdır. Bu anlamda bu döneme ait temel vurgu uzun süre unutulmuş *sanayileşme* oluyor. Sanayileşme yönündeki sermaye yönelimli tanımlamaların belirleyiciliğinde bu tanımlamayı güçlendiren "sektör çalışmaları", "rekabete ilişkin çalışmalar" ve "doğrudan sermaye yatırımları" ve "ulusal inovasyon" yönelimli çalışmalar yapılıyor. Sanayileşmeye yönelik istemin açık bir ifadesini TUSİAD yönetim Kurulu başkanı Ömer Sabancı'nın bir açıklamasında açıkça gözlemlenebilir:

"Hangi sektörlerde büyümek istiyorum, bu sektörlerde yerli yabancı sermayeyle nasıl büyüyeceğim, istihdamı nasıl arttırabilirim, bunlara bakması lazım Türkiye'nin. Sadece yerli sermaye için değil yabancı sermaye için de lokomotif sektörler geliştirmek gerekiyor. Böyle bir geniş anlamda **sanayi stratejisine** ihtiyaç var." (01 Mart 2004 Pazartesi Milliyet Sohbet Odası). Üretken sermayenin uluslararasılaşması sürecinde üçüncü aşama olarak tanımlayacağımız bu yeni dönem ve bu döneme ilişkin eğilimler, çelişkili bir dizi olguda gözlemlenebilir. Bu anlamda son zamanlarda kendi aralarında çelişkili gibi görünen veriler aslında değişimin yeni ve yapısal yönlerini gösteriyor.1996-2003 yıllarında özellikle ihra-

catta gözlemlenen artışa (2000'de yüzde 45, 2001'de yüzde 12,8, 2002'de yüzde 15'1 ve 2003'te yüzde 31 oranında arttığı görülüyor) karşılık ithalat miktarında da önemli bir artışın olduğunu görüyoruz (Keyder,2004). Özellikle günümüzde sıkça tartışılan cari açık ile büyüme özellikle imalat sektöründeki büyüme arasındaki ilişkide çelişkili alanı, işsizliğin artması oluşturuyor. Bu yönüyle cari açık ve işsizlik açısından yaklaşıldığında Türkiye'nin 1979'unu anımsattıran bir manzara ile karşılaşılıyor. Oysa cari açık ve işsizlikte gözlemlenen olumsuz eğilimler, sermayenin dünya ölçeğinde sermaye birikimine eklenmesinin sonuçları. Diğer bir deyişle Türkiye'de sanayi işgücü verimliliği önemli ölçüde artış göstermiştir (1997 ile 2003 yılları arasında verimlilik yüzde 27,8 oranında artış göstermiştir-Keyder,2004). Çalışma saatleri açısından da durum farklı değildir: "Türk işçisi haftalık çalışma süresi konusunda Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi birçok ülkeye fark attı. Türkiye'de bir işçi haftada ortalama 51.5 saat çalışırken bu rakam OECD üyesi Yunanistan'da 41 saat, Polonya'da 39.8 saat düzeyinde bulunuyor. Türk işçilerin aldığı ücretler de düşük kalıyor."

Yukarıda verilen makro verileri, anlamlı kılabacak bir başka ve anlamlı bilgiye bakmak yararlı olacak;

"BEKO geçtiğimiz yıl 5 milyon 200 bin televizyon üreterek rakiplerini yakaladı. 2004 yılı için ise hedefi 7 milyon televizyon üretmek. Bu rakama ulaşması halinde Avrupa'nın birinci firması olmayı da başarmış olacak. Yani BEKO yıllar ilerledikçe hem üretimini hem de gücünü artırıyor. Aynı ilerlemenin BEKO'nun işçilerine olduğunu söylemek ise imkansız. Taşeronlaş-tırma uygulamasının yanı sıra, üretim hızının artması ve işten atmaların gündeme gelmesi nedeniyle işçiler huzursuz. Ama onları 2004'te yeni sıkıntılar bekliyor. Çünkü 2004 yılında işçilerden istenen 7 milyon televizyon, işçi sayısı artırılarak değil mevcut işçilerin hızı artırılarak sağlanmak isteniyor. 2002 yılında 12 kişinin çalıştığı bir banttan 1000 malın çıkması isteniyordu. 2003 yılında ise banttaki işçi sayısı 11'e düştü ama hem işçilerin yapması gereken iş çoğaldı hem de yapılması istenen mal sayısı 1100'e çıktı. Yüzde 20 artırılan performansla bir yıl içinde fabrikada işçi başı 1800 televizyon üretilmiş oldu. BEKO yetkilileri 2004 yılında bu rakamı 2500'e çıkartmak istiyorlar. Hızı artırmak için de adeta sinekten yağ çıkarılıyor. ABD'de eğitim görmüş bir uzman mon-

Belirginleşen
yeni biçim,
alt-yapı ve
yatırım
ortamını
uygun
hale
getirerek
üretken
sermaye
donanımını
arttırma
yönünde

taj bölümündeki işçilere malzemeleri nasıl alacaklarından, nasıl takacaklarına, ne yöne bakacaklarından, malzemelerin alınacağı kaplara kadar bir dizi eğitim verdi. Bu eğitimlerle sanayielerin hatta tesislerin hesabı yapılarak işçilerin daha hızlı çalıştırılması isteniyor." (Evrensel Gazetesi, 2004).

V- sonuç yerine:

Yukarıdaki veriler bize süreklilik ve dönüşüm arasındaki ilişkinin günümüzde aktif bir şekilde devam ettiğini gösteriyor. Süreç özellikle üretken sermaye donanımı için yerel-mikro mekansal olanakları da içerecek bir dizi mekanizmayı harekete geçirecek sermaye yönelimli talepleri de açığa çıkarmış durumda. Bu anlamda uzun erimli dinamiklerin yarattığı yapısal özellikler yeniden biçimleniyor. 1980'lerde başlayan süreç, yapısal belirleyenleri ile düzen içinde değişim halinde devam ediyor. Başarı ve başarısızlık kriterleri ise, bu süreçteki nesnel sınıfsal konumlara bağlı olarak farklılık gösteriyor. Ele aldığımız yılları tanımlayacak temel değişimlerden biri de, tarihsel olarak sermaye birikim sürecinde devletin sınıfsal dile geliş biçiminde meydana gelen değişiklik olmuştur. Sermayenin yapısal bir güç olarak belirleyiciliğini artması ile bağlantılı olarak, devletin denetim-kontrol ve disiplin altına almaya ilişkin bazı işlevleri, bizzat devletin sınıfsal etkinliği dolayında sermayenin egemenliğine bırakılıyor. Çelişkili gibi görünse de bu egemenliğin sermaye açısından harekete geçirilmesi yine devlet ama daha bir sermaye tarafından belirlenmiş devlet organları dolayında gerçekleşiyor.

Sosyal olguyu içinde yer aldığı ilişkiler dolayında ele alma çabası bilgi kuramsal açıdan

doğru bir seçim olsa bile, bu seçimin analize/metne aktarılması genellikle daha zor oluyor. Yapısal olan ile güncel olanın, somut gözlemlenen ile somutu harekete geçiren dinamiğin eş zamanlı ele alınması genellikle analizi bitmek tükenmek bilmeyen bir çabaya dönüşüyor. Bu anlamda da sonuç yazma yerine sadece sonuç yerine ifadesi öne çıkıyor. Bu ifade eşitsiz bir dizi değişken dolayında biçimlenen analizin geliştirilmeye, eleştirilmeye ihtiyacı olduğunun da göstergesi. Yukarıda işaret ettiğimiz bilgi kuramsal vurguya içkin olan bir durum; eğer analiz şimdiye ait bir şeyi açıklayacaksa bir yandan geçmişin yapısal-determinist bilgisini ama çok daha zor olan ve daha olumsal olan şimdiye ait olanı da işaret etmesi gerekiyor. Bu anlamda her analiz şimdiye ait dünyanın çoğulluğunda, çoğulluğu içselleştirdikçe zenginleşecek, çoğulluğu içerdikçe belirsizleşecek, çoğulluğu içerdikçe verili gerçekliği dönüştürecek potansiyelleri de açığa çıkaracaktır.

"Bütün olan her şey böyle ortadan bölünebilecek olsa, ..., herkes körelmiş, cahil bütünlüğünden sıyrılırdı. Bütünken her şey doğal, bulanık hava gibi saçmaydı benim için; her şeyi gördüğümü sanıyordum, oysa gördüğüm kabuktu sadece."

(İtalo Calvino, İkiye Bölünen Vikont)

"Sıralamanın önemsiz olduğunu düşünmüştüm," dedi tatsız bir sesle. "Ne bileyim... biraz daha gelişigüzel olsun istemişim. Ama düşünüyorum da, sen haklısın. Bir nizam olmalı. A'dan Z'ye ilerlemeliyim. Geri dönsen iyi olacak"

(Elif Şafak, Mahrem)

1980'lerde başlayan süreç, yapısal belirleyenleri ile düzen içinde değişim halinde devam ediyor

dipnotlar:

- 1) Yazıya ilişkin okuma sonrası önemli uyarıları bulunan Koray Yılmaz'a teşekkür etmemek haksızlık olur. Yazının amaçladığı yönetime ilişkin Koray'ın eleştirilerini olabildiğince göz önüne aldım, ama bazı noktalar benim için de henüz geliştirmeye muhtaç olduğundan değiştirmeden bıraktım.
- 2) Turgut Özal'dan aktaran Aktan (1996).
- 3) "Vaktiyle, Başbakan olduğum devrede kullandığım bir kelimeyi, 'transformasyon' kelimesini kullandığım belki içinizden bir kısmınız hatırlayacaktır. Tabii biraz yabancı bir kelimeydi. Pek istediğim bir maksada erişemedim. Onun için Türkçeleştirdim, 'değişim dedim.'" (Özal'dan aktaran Aktan, 1996).
- 4) Süreci değerlendirmede muhalif kesimde egemen olan bu tarz analizler için detaylı bir çerçeve için bak Kurtar'ın bu sayıdaki yazısı.

- 5) Yaşanan süreci değerlendirmeye yönelik bir dizi çalışma var, özellikle alternatifleri belirtme çabası içinde gerçekleştirilen değerlendirmeler için F.Ercan (2003a)'e ve Kurtar'ın bu sayıdaki detaylandırılmış çalışmasına bakmak anlamlı olacaktır.
- 6) Bu açıklamaları yaparken E.P.Thompson'un *Teorinin Sefaleti* ile L.Althusser'in *Marx İçin yada Kapital'i Okumak* üzerinden yürütülen ampirik olan ile ampirizm arasındaki farklılık, yada yapı-özne ilişkisi, determinizm-olasılık arası bir dizi tartışmadan hareket ettiğimi ifade etmek isterim. Gereklili ama uzun zaman ve enerji isteyen bir süreç.
- 7) Belirli nesnel konuları temsil eden organizasyonlar yani parti, sendika ve dernekler tam da bu anlamda önem kazanıyor. Temsil ettiği sınıf yada sınıf içi kesimin uzun-erimli yapısal çıkarları ile kısa erimli var

oluş hali arasında en uygun yol ve yöntemi bulmak bu tarz organizasyonların temel belirleyeni oluyor. Uzun erimli yapısal-birikimli dinamiklerle temsil ettiği kesimler arasında gerekli bağlantıları kuramayan organizasyonların güç kaybetmesi kadar normal bir şey olamaz. Türkiye'de işçi sendikalarının güç kaybını bu açıdan düşünmek anlamlı olabilir.

- 8) Sermayenin dünya ölçeğinde katılma istek/zorunluluğu için bak: F.Ercan(2004)
- 9) 1980 sonrasında üretim sürecinde emek üzerinde kontrol kurma tarzları için bak F.Ercan(1997b)
- 10) Artı-değerin farklı biçimleri olarak kar ile faiz arasındaki ilişkinin ele alınması için bak:F.Ercan (1996), finans kapital kavramı ile ilişkisi için F.Ercan (1997a), banka sermayesi ile ilişkili olarak F.Ercan(2003a)
- 11) Weberyan "aktör" kavramından olduğu kadar, mekanik-determinist Marksist sınıf kavramından da farklılığı işaret etmek için bu açıklamaya başvurulmuştur. Sınıf analizinin yapısal ve güncel olanı eş zamanlı içermesinin gerekliliğinden hareketle böyle bir dil kullanılmıştır.

kaynakça:

Aktan,C:C(1996) "Turgut Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili" Yazarın web sayfasından alınmıştır.

Ercan,F(1996)"Büyük Ekonomisi: Kâr-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi", *İktisat Dergisi*, sayı 359.

Ercan , Fuat (1997a) "Meta ve Para Analizinde Finans Kapital", *Ekonomik Yaklaşım*, Gazi Ün. Yayınları.

Ercan,F(1997b)"Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik", *95-96 Petrol-İş Yılı*, Türkiye Petrol Kimya Lastik Sanayi İşçileri Sendikası, İstanbul.

Ercan, Fuat (1998) "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İç Bileşenler", *İktisat Dergisi*, sayı:378.

Ercan, Fuat (2002a) "Bankalar ve Banka Sermayesinin Analizi için Alternatif Bir Çerçeve", *İktisat Dergisi*, sayı 417.

Ercan, Fuat (2002b) "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)", *Praksis* 5.

Ercan,F(2003a) "Türkiye'nin Kalkınma Seçeneklerinin Eleştirisi ve Alternatif Bir Çerçeve", *Ekonomik Yaklaşım*, Kongreler Dizisi 3, sayı 49, cilt 14.

Ercan,F(2003b) "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Yapısal-Yasal Düzenekler (Rekabetçi Devletin Oluşum Süreci)" Çalışma Aralık-2003 tarihinde TMMOB Sanayi Kongresi'ne sunulmuştur, metin *TBMM Sanayi Kongresi 2003 Bildiriler Kitabında* Yayınlanmıştır, TMMOB Yayınları, Ankara.

12) Bu sayıda Koray Yılmaz'ın yazısında anlamlı bir şekilde işaret ettiği gibi: "Sermaye birikim süreci, zaman-mekan bağlamında açığa çıkışı ülkelerin özgün donanımları bağlamında oluşan ancak kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi açısından zorunlu olan bir ilişkidir."

13) Üretken sermaye yönündeki vurgu için bak Kurtar'ın bu sayıdaki yazısı.

14) Bu konuda detaylı eleştiri için bak F.Ercan(2002a) ve (2003b)

15) Bu konuda bak: F.Ercan(2002b) ve (2004)

16) Ümit Şenesen ve Gülay Günlük-Şenesen'in elinizdeki sayıda detaylı verilerle tespit ettikleri sonuç niteliğindeki belirleme oldukça önemli: "Demek ki ülke ekonomisi ara girdiler bakımından büyük ölçüde daha çok dışarıya bağlanan bir yapıya dönüşmektedir." Bu belirmenin son günlerde sürdürülen cari açık tartışmaları ile ilişkisini düşünmek anlamlı olacaktır.

17) Türkiye'nin 1980 sonrası macerasını dönemiendirme çabası başka bir çalışmamızın konusu olduğu için burada sadece kısa bilgiler vermeye çalışacağız.

Ercan,F(2003c) "Neoliberal Orman Yasalarından Kapitalizmin Küresel Kurumsallaşma Sürecine Geçiş: Hukuk-Toplum İlişkileri Çerçevesinde Türkiye'de Yapısal Reformlar-II", *İktisat Dergisi/Yasalar Işığında Türkiye:II*, sayı 437.

Ercan,F(2004) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış," (ed:N.Balkan ve S.Savran) *Neoliberalizmin Tahrifatı 2000'li Yıllarda Türkiye 2*, Metis Yayınevi, İstanbul.

Keyder,N(2004) "Türkiye İhracatta Rekabet Gücünü Maliyet Avantajıyla Korudu", Referans Gazetesi Fokus Sayfası. 20 Ağustos 2004

Evren,K(1981) *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

İSO (2002) *İstanbul Sanayi Odası'nın Elliinci Yılında Türk Sanayi*, İSO yayınları

Sönmez,M(1981) *Türkiye Ekonomisinde Bunalım* ikinci kitap, Belge Yayınları, İstanbul.

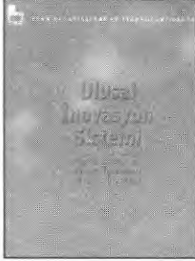
Tekeli,İ ve G.Menteş(1982) "Türkiye'de Holdingleşme ve Holding Sisteminin Mekanda Örgütlenmesi", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.

TÜSİAD(1979) *The Turkish Economy 1979*, TUSİAD Publications, İstanbul.

TÜSİAD(1980) 1980 Yılında Ortalarında Türk Ekonomisi, TÜSİAD, İstanbul.

Yeldan,E(2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

kitap tanıtımı

Ulusal İnovasyon Sistemi

2003, TÜSİAD

İnovasyona olan ilginin geniş bir kitleyi kapsıyor olması nedeniyle konuya giriş ve ulusal

inovasyon sistemini oluşturan kurumların ve aralarındaki ilişkilerin değerlendirilebilmesi açısından genel bir çerçeve olarak yararlanılabilecek olan bu çalışmanın amacını, "teknolojik inovasyon", inovasyon süreci, "inovasyonda yetkinleşme süreci", "inovasyon araçları", "ulusal inovasyon sistemi", "bölgesel inovasyon sistemi" konularına kavramsal düzeyde açıklık getirmek oluşturmuyor.

İktisat Üzerine Yazılar I

Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar

İki cilt olarak hazırlanan bu kapsamlı derlemede ; Türkiye kapitalizminin

globalleşme sürecine bağlı dinamiklerin çözümlenmesine yoğunlaşılarak ; süreç , kredi piyasası , mali birikim – reel birikim ilişkisi, büyüme , gelir dağılımı, işgücü piyasası, sendikalar v.b. bir çok özgül alandaki boyutlarıyla ele alınıyor.

Türk Hazır Giyim Sektöründe Rekabet Gücü Analizi ve

Rekabet Gücünü Artırıcı Politika Önerileri

Selçuk Arı, Y.Doç.Dr.

Mehmet Hüseyin Bilgin, Y.Doç.Dr. Gökhan Karabulut, Arş.Gör.Hakan Danış tarafından yapılan bu çalışmada ; Dünyada tekstil ve hazır giyim ticareti ve izlenen politikalar, Dünya hazır giyim ticaretinin önde gelen ülkelerinden Çin, İtalya, Meksika , Hindistan, Romanya ve Fas'ın hazır giyim sektörlerinin yapısının Türkiye ile karşılaştırmalı olarak analizi, Türkiye Ekonomisinde hazır giyim sektörünün yeri ve Türk hazır giyim sektörünün yapısı ve rekabet gücü, Dünya uygulamaları ışığında Türk hazır giyim sektörünün rekabet gücünü artırıcı politika önerileri gibi konular ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İktisat Üzerine Yazılar II

Küresel Kalkınma, Kriz ve İstikrar

Türkiye'de İktisat biliminin iki önemli ismi Prof. Dr. Korkut Boratav ve Prof. Dr. Oktar Türel' e

armağan olarak hazırlanan "İktisat Üzerine Yazılar"ın ikinci cildinde ; Türkiye'de yaşanan kalkınma, istikrar, büyüme ve kriz süreçlerinin dinamiklerini çözümlenmeye yönelerek, bu süreçlerin bankacılıktan sanayiye, teknoloji kullanımından esnek emek örgütlenmesine, bir mit olarak ihracat hamlelerine ve iktisadi bağımlılık ilişkilerine kadar çok geniş kapsamlı makalelere yer verilmiştir.

İKTİSATÇILAR HAFTASI'NIN 28 YILI...

1. **1974** - "SANAYİLEŞMENİN NERESİNDEYİZ ?"
2. **1975** - "1975 YILINDA TÜRKİYE"
3. **1976** - "1976 YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ VE IV. BEŞ YILLIK PLAN"
4. **1977** - "İKTİSADİ KALKINMA VE MUCİZE"
5. **1978** - "AZ GELİŞMİŞ ÜLKELER VE KEYNESGİL TEORİ"
6. **1979** - "SANAYİLEŞME SORUNLARI VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELER"
7. **1982** - "BUNALIMDAN BÜYÜMEYE GEÇİŞTE TÜRKİYE EKONOMİSİ"
8. **1983** - "CUMHURİYETİN 60. YILINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ"
9. **1984** - "PIYASA EKONOMİSİNE GEÇERKEN"
10. **1985** - "İKTİSAT POLİTİKALARI VE GELİŞME DOĞRULTULARI"
11. **1986** - "EKONOMİ VE DEMOKRASİ"
12. **1987** - "AVRUPA TOPLULUĞU VE TÜRKİYE"
13. **1988** - "YAPISAL DEĞİŞİKLİĞİN NERESİNDEYİZ?"
14. **1989** - "TÜRKİYE İÇİN ALTERNATİFLER"
15. **1990** - "DEĞİŞEN DÜNYA , DOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE"
16. **1991** - "EKONOMİ VE SİYASETTE YENİ STRATEJİLER"
17. **1992** - "DEĞİŞEN DÜNYA, TÜRKİYE VE ON YILLAR"
18. **1993** - "YENİ YÜZYILA DOĞRU DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE NE OLABİLİR?"
19. **1994** - "DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YENİ EĞİLİMLER"
20. **1995** - "EKONOMİ VE SİYASETTE KRİZ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ"
21. **1996** - "DÜNYA NEREYE GİDİYOR ? KÜRESELLEŞME VE TÜRKİYE"
22. **1997** - "TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET"
23. **1998** - "TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ"
24. **1999** - "YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ"
25. **2000** - "DEĞİŞEN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN YERİ"
26. **2001** - "İKTİSAT-İSTİKRAR VE TÜRKİYE"
27. **2002** - "2003'E GİRERKEN SORUNLAR VE ARAYIŞLAR"
28. **2003** - "CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA"

iktisat OKUNUR!

dergisi AYLIK DERGİ

ESKİ SAYILARI DA OKUNUR

"EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR" hakkında bilgi almak için lütfen irtibata geçiniz.

SAYI	KONULAR
374	SEÇİM SİSTEMLERİ, TEMSİL KRİZİ VE TÜRKİYE
375	ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ DEĞİŞMELER VE TÜRKİYE
376	ÜNİVERSİTELER, BİLİM VE İKTİSAT EĞİTİMİ
377	KADINLAR VE ÇALIŞMA HAYATI
378	FINANS, RANT VE KÜRESEL İLİŞKİLER AĞINDA TÜRKİYE
379	ENFLASYON, EŞİTSİZLİKLER VE ENGELLER
380	TÜRKİYE'NİN DİNAMİKLERİ
381	KÜRESELLEŞEN SERMAYENİN ANAYASASI: MAİ
382	GENÇ İKTİSATÇILARIN MESLEK REHBERİ, GLOBALLEŞME, DEVLET
383	75. YILINDA CUMHURİYET
385	KONSOLİDE BÜTÇE
387	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
390-391	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-393	SOSYAL DEMOKRASİ
394	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	SEÇMELER - İKTİSAT YAZILARI
397-398	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
399	TÜRKİYE - AB - AVRASYA
400	BORSANIN GELİŞİMİ
403	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	BÜTÇE
408	AVRUPA BİRLİĞİ - GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
409	BİRLİĞİN AVRUPA'SI VE TÜRKİYE
412	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-414	İKTİSAT - İSTİKRAR - TÜRKİYE
415	NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ?
416	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	FINANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
429	YOL AYRIMINDA TÜRKİYE, YOL AYRIMINDA DÜNYA
430	EV EKSENİ ÇALIŞMA
431	SEÇİMLERİN SİYASİ ANATOMİSİ
433-434	SAVAŞIN GÖLGESİNDE ORTADOĞU
435	KÜRESEL KAPİTALİZMLE BÜTÜNLEŞME
436	AVRASYA'DA YENİ DENGELER
437	DEĞİŞEN TOPLUM - DEVELT - SINIF İLİŞKİLERİ
438	FINANSAL LİBERALİZASYON; BÜYÜME Mİ, KRİZ Mİ?
439	MERKEZİ YÖNETİM YERELLEŞİYOR MU?
440	CUMHURİYET'İN 80 YILI
441-444	ÇALIŞMA HAYATI YENİDEN DÜZENLENİYOR
445-450	CUMHURİYET'İN 80. YILINDA YURT VE DÜNYA
451	PAUL SWEETZ'İN ARDINDAN

Bugün güzel bir gün. Peki yarın?

Gelecek hafta yüklü bir alışveriş yapacak. Torbalar ağır gelince, bel fıtığı olacak.

Yağmur altında yaptığı romantik bir yürüyüşten sonra sinüzit olacak.

Üç gün sonra, top oynayıp terli terli su içecek. Anne sözü dinlemediği için gribe yakalanacak.

Gelecek yıl bir kez daha doğum yapacak. Üçüzleri olacak.

Güneş Sigorta Sağlık Poliçesi

Geleceğin size neler getireceği bilinmez.
O yüzden sağlığınıza iyi bakın.

Gelin 49 farklı planla, bütçenize ve size uygun
kişiye özel poliçeyi birlikte oluşturalım.

İFMC Kredi Kartı'nızla yaptığınız her harcama "İktisatlılar Evi"ne destek demek.

**İktisat Fakültesi
Mezunları Cemiyeti
üyelerine özel,
CardFinans özelliklerine
sahip kredi kartı:
İFMC Kredi Kartı.**

İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti üyelerine özel IFMC Kredi Kartı'yla hem çok özel avantajlardan yararlanacak, hem de kredi kartınızı kullandıkça, hiçbir ek ödeme yapmaksızın "İktisatlılar Evi"ne destek sağlayacak. (Finansbank, IFMC Kredi Kartları ile yaptığınız her harcamanın belirli bir oranını, "İktisatlılar Evi"ne bağış olarak aktarmaktadır.)

Her Karınca IFMC Kredi Kartı kullandıkça, "İktisatlılar Evi" kısa sürede hayat bulacak...

IFMC Kredi Kartı'yla Türkiye'de ve yurtdışında tüm harcamalarınızı yapar, CardFinans'ın "avantaj işareti"ni gördüğünüz her yerde, çok özel indirimlerden, çok özel taksitlerden, çok özel avantajlardan yararlanır, kartınızı kullandıkça para yerine geçen ParaPuan kazanırsınız.

FINANSBANK
SUISSEDEUTSCHLAND
HOLLANDTURKEY

IFMC Kredi Kartı başvurusu yapmak için herhangi bir Finansbank şubesine uğramanız, 444 0 900'den Telefon Bankacılığı'nı aramanız ya da www.finansbank.com.tr'den İnternet Bankacılığı'na girmeniz yeterlidir.

Telefon Bankacılığı: 444 0 900